

Sergiu MATVEEV (n. 18 noiembrie 1975), doctor în istorie, lector superior la Catedra Arheologie și Istorie Antică a Facultății de Istorie și Filosofie a Universității de Stat din Moldova.

Specialist în arheologie și istorie antică, autor a 37 studii privind cultura materială și spirituală a geto-dacilor, procesele etno-culturale în sud-estul Europei în Antichitatea târzie și Evul Mediu timpuriu, precum și a 18 lucrări didactice pentru învățământul secundar și superior.

Din anul 1993 – participant la investigații arheologice la circa 20 de monumente din diferite epoci istorice de pe teritoriile Republicii Moldova, României, Ucrainei, Germaniei.

Bursier DAAD (2004-2005) la Römisch-Germanische Kommission din Frankfurt am Main. A efectuat deplasări de cercetare în mai multe centre științifice (Eurasien-Abteilung/Deutsches Archäologisches Institut, Berlin; Universitatea Ludwig-Maximilians, München; Universitatea Fatih, Istanbul ș. a.).

Participant la mai multe forumuri științifice internaționale (Colloque régional *Globalisation et identité culturelle*, Chișinău, 2006; Colloque régional *Constructions identitaires dans le Sud-Est Européen*, Chișinău, 2007; DAAD-Alumni-Treffen *Klima und Umwelt als Herausforderung für die Wissenschaft*, Kiev, 2008; Colocviu *Limes și barbaricum: descoperiri romane din vecinătatea Daciei și a Moesiei*, Târgoviște, 2008 ș. a.). Coordonator al seriei de lucrări istorice "Basarabica".

Laureat al Premiului Municipal (Chișinău) al Tineretului în domeniul științei pentru anul 2001.

PROCESELE ETNO-CULTURALE DIN SPAȚIUL
CARPATO-NISTREAN ÎN SECOLELE II-XIV

SERGIU MATVEEV

SERGIU MATVEEV

PROCESELE ETNO-CULTURALE DIN SPAȚIUL CARPATO-NISTREAN ÎN SECOLELE II-XIV

ISTORIOGRAFIA SOVIETICĂ

Pontos
EDITURA

PROCESELE ETNO-CULTURALE DIN SPAȚIUL CARPATO-NISTREAN
ÎN SECOLELE II-XIV. ISTORIOGRAFIA SOVIETICĂ

Asociația Națională a Tinerilor Istorici din Moldova – ANTIM

Societatea de Studii Sud-Est Europene din Moldova – SSSEEM

Monografii

V

PROCESELE ETNO-CULTURALE DIN SPAȚIUL CARPATO-NISTREAN
ÎN SECOLELE II-XIV. ISTORIOGRAFIA SOVIETICĂ
Chișinău – 2009

Coordonatorii seriei:

Sergiu Musteață

Alexandru Popa

Acest volum este editat cu sprijinul financiar al Ministerului Afacerilor Externe –
Departamentul pentru Relații cu România de Pretutindeni al României

Guvernul României nu poartă răspundere pentru conținutul lucrării

SERGIU MATVEEV

**PROCESELE ETNO-CULTURALE
DIN SPAȚIUL CARPATO-NISTREAN
ÎN SECOLELE II-XIV**

ISTORIOGRAFIA SOVIETICĂ

Lucrarea a fost aprobată în ședința Senatului Universității de Stat din Moldova din 24.02.2009 (proces-verbal nr. 06).

Lucrarea a fost aprobată spre publicare de către Consiliul de Administrare al ANTIM în ședința din 24.02.2009.

Redactor științific: dr. hab. Ion Eremia

Recenzenți: dr. hab. Gheorghe Postică, dr. Ion Tentiuc

Redactor: Lilia Toma, Tamara Osmochescu

Traducerea și redactarea rezumatului în limba engleză: Ivan Pilchin,
Jonathan Eagles

Coperta: Lilian Guțu

Procesare computerizată: Gabriel Andronic

SERGIU MATVEEV

**ETHNO-CULTURAL PROCESSES
IN THE CARPATHIAN-DNIESTRIAN
AREA IN THE 2nd-14th CENTURIES**

SOVIET HISTORIOGRAPHY

Evaluators:

dr. hab. **Ion Eremia**,

dr. hab. **Gheorghe Postică**,

dr. hab. **Ion Tentiuc**

The work was recommended to be published by the decision of the Senate of the State University of Moldova. Decision no. 06, 24.02.2009.

The work was approved to be published by the Council of Administration of the National Association of Young Historians of Moldova from 24.02.2009.

Redactor: Lilia Toma, Tamara Osmochescu

Traducerea și redactarea rezumatului în limba engleză: Ivan Pilchin,
Jonathan Eagles

Coperta: Lilian Guțu

Procesare computerizată: Gabriel Andronic

CUPRINS

Cuvânt înainte	9
Prefață	10
Introducere.....	11

Capitolul I. Contribuții arheologice la studierea proceselor etno-culturale	37
1. Reflectarea proceselor etno-culturale din secolele II-IV și interpretarea lor în istoriografia sovietică	38
2. Reflectarea proceselor etno-culturale din secolele V-IX și interpretarea lor în istoriografia sovietică	45
3. Reflectarea proceselor etno-culturale din secolele X-XIV și interpretarea lor în istoriografia sovietică.....	59

Capitolul II. Etnogeneza – problemă interdisciplinară și controversată..	80
1. Investigații etnofolclorice.....	80
2. Investigații lingvistice	93
3. Studii paleoantropologice	106

Capitolul III. Probleme controversate în studiile etno-culturale din secolele II-XIV	112
1. Problema romanizării și răspândirii creștinismului	112
2. Problema originii și conținutului numelui <i>vlah</i>	119
3. Evoluția romanicilor de est – o problemă științifică transformată în politică	126

Încheiere	139
Summary	145
Abrevieri.....	176
Bibliografie	178
Transliterarea numelor.....	213
Anexe	216
Indice de nume	225

CONTENTS

Foreword	9
Preface.....	10
Introduction.....	11
Chapter I. Archaeological contributions to the study of ethno-cultural processes	37
1. Reflections on ethno-cultural processes from the 2 nd -4 th centuries and their interpretation in Soviet historiography.....	38
2. Reflections on ethno-cultural processes from the 5 th -9 th centuries and their interpretation in Soviet historiography.....	45
3. Reflections on ethno-cultural processes from the 10 th -14 th centuries and their interpretation in Soviet historiography.....	59
Chapter II. Ethnogenesis – an interdisciplinary and controversial problem.....	80
1. Ethno-folklore investigations	80
2. Linguistic investigations.....	93
3. Paleoanthropological studies.....	106
Chapter III. Controversial problems in ethno-cultural studies from the II-XIVth centuries.....	112
1. The problem of Romanization and the spreading of Christianity	112
2. The problem of the origin and the essence of the name <i>vlach</i>	119
3. The evolution of the Eastern Romanic – a scientific problem transformed into a political one.....	126
Conclusion.....	139
Summary	145
List of abbreviations.....	176
Bibliography.....	178
Transliteration of names	213
Annexes	216
Index of names	225

CUVÂNT ÎNAINTE

“Așijderea unora, nu atâta de grei la socoteală, mai proaspeți scriitori împotriva păreri îndreptându, cât de departe din calea adevărului să fie rătăcit să-i descoperim”. Acest obiectiv, formulat de remarcabilul cărturar Dimitrie Cantemir în *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, rămâne actual și la începutul secolului al XXI-lea.

Studiul monografic al d-lui Sergiu Matveev, consacrat examinării proceselor etno-culturale în spațiul Carpato-Nistrean în secolele II-XIV reflectate în istoriografia sovietică, vine cu o completare esențială la acest capitol. Autorul dezvăluie faptul că istoriografia sovietică era încarcerată în drasticele hotărâri ale partidului comunist, ea executa o comandă politică, nu realiza o investigație științifică. Pe parcursul unor decenii întregi, mai mulți istorici sovietici din diferite centre academice sau universitare din fosta URSS au încercat să rezolve, irezolvabila, falsă problemă a genezei și constituirii “poporului moldovenesc” în răstimpul secolelor II-XIV.

Sergiu Matveev examinează cu scrupulozitate publicațiile istoricilor sovietici, procedeele utilizate de aceștea pentru a “demonstra” formarea “poporului moldovenesc” în perioada de timp indicată, scoate la lumină ineficacitatea teoriei marxist-leniniste utilizată de istoriografia sovietică în cercetarea problemelor de etnogeneză. Într-un asemenea context este absolut evident faptul că încercarea de a rezolva o problemă declarată “științifică”, dar în realitate falsă, prin utilizarea unei teorii ineficiente, a determinat chiar din oficiu eșecul total al acestor încercări. Studiul d-lui Sergiu Matveev demonstrează cu lux de amănunte faptul că istoriografia sovietică a nimerit în impas, ea așa și nu a fost în stare să prezinte o teorie cât de cât acceptabilă privind “formarea poporului moldovenesc”.

Avem toată convingerea că publicarea acestei lucrări vine să completeze un gol considerabil în știința istorică românească, completare conștientizată de autor și ca o datorie față de înaintașii noștri, care, încă în timpurile trecute, au sesizat faptul că “negreștii științe pururea a să înduplica și ei a să pleca să cade”(Dimitrie Cantemir).

Chișinău, 18 noiembrie 2008,
Dr. hab. Ion Eremia

PREFAȚĂ

Cartea de față este rezultatul preocupărilor științifice în perioada studiilor la Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Moldova (1992-1997), aprofundate apoi în perioada de doctorat în cadrul aceleiași universități (1997-2000) și bursei de cercetare la Frankfurt pe Main oferite de DAAD în prestigiosul Institut de cercetări ale Relațiilor romano-barbare RGK din Frankfurt am Main (2004-2005).

La toate etapele de cercetare am avut șansa să fiu alături de savanți profesioniști din diverse instituții științifice care prin învățămintele lor au contribuit la apariția lucrării. Aș vrea să-i mulțumesc domnului profesor, dr. hab. Ion Eremia, conducătorului științific a tezei de doctor pentru faptul că m-a încurajat și m-a sprijinit în eforturile mele, pentru munca depusă asupra manuscrisului, pentru ca el să aibă conținutul de azi, cât și pe primul meu profesor de arheologie, dr. hab. Ion Niculiță. Îi mulțumesc mult și pe domnii dr. hab. Gheorghe Postică și dr. Ion Tentiuc, pentru acordul și străduințele dumnealor de a-mi recenza lucrarea, lucru greu și anevoios.

Totodată doresc să mulțumesc profesorilor mei, colegilor, prietenilor de la Facultatea de Istorie – dr. hab. Pavel Cocârlă, dr. hab. Valentin Tomuleț, dr. hab. Eugen Sava, dr. Vladimir Potlog, dr. Aurel Zanoci, Igor Ojog, dr. Igor Șarov, dr. Tudor Arnăut, dr. Virgil Pâslariuc, dr. Emil Dragnev, dr. Ion Gumenâi, dr. Lilia Zabolotnaia, dr. Andrei Nicic, Corneliu Cirimpei pentru susținerea acordată.

O deosebită mulțumire îi aduc profesorului dr. Siegmund von Schnurbein (RGK, Frankfurt/Main) și dr. Alexandru Popa pentru sprijinul și consultațiile oferite în perioada de cercetare în Germania.

Sunt profund recunoscător d-lui dr. Sergiu Musteață, președintele ANTIM, pentru posibilitatea de a publica această lucrare în seria de Monografii ANTIM. Doamnei Lilia Toma pentru redactarea minuțioasă a textului, domnilor Ivan Pilchin și Jonathan Eagles pentru traducerile și redactarea textelor necesare. Mulțumesc mult tuturor care m-au sprijinit și continuă să mă sprijine în activitatea mea de cercetare.

Îmi exprim, cu această ocazie, sentimentul de grațitudine familiei mele, în special mamei, care m-a ajutat enorm pe parcursul tuturor acestor ani.

*Sergiu Matveev,
Catedra Arheologie și Istorie Antică,
Universitatea de Stat din Moldova*

INTRODUCERE

Studierea fenomenelor etno-culturale îmbinate cu procese etnogenetice este întotdeauna un demers dificil, dat fiind faptul că fiecare comunitate etnică parcurge anumite etape de evoluție proprii și o schemă general valabilă nu există.

Un considerabil segment din studiile efectuate în cadrul școlii istorice sovietice¹ este constituit de lucrări dedicate etnogenezei popoarelor din fosta URSS. Studiul proceselor etno-culturale în secolele II-XIV în spațiul est-carpatic s-a contopit cu chestiunea „formării moldovenilor”. Evoluția comunităților respective a fost întotdeauna în centrul atenției cercurilor științifice din URSS, sub îndrumarea directă a organelor de partid și de stat, în condițiile unui sistem monopartid factorul științific a fost subordonat celui politic. Ideea complexității și a dificultății chestiunii originii „poporului moldovenesc” a fost vehiculată în permanență în istoriografia sovietică. Acest fapt era argumentat de insuficiența surselor scrise din perioada de până la constituirea statelor medievale, lipsă care urma să fie compensată prin studii arheologice, lingvistice etc.²

Constituirea elementelor definitorii ale civilizației (ale culturii materiale, precum și ale celei spirituale) depinde de o mulțime de factori. Geografic, aria de locuire a fiecărei unități etnice prezintă la frontiere o zonă de contact cu cele vecine, cu elemente pronunțate de interferențe culturale și un grad diferit de influență a unei civilizații asupra alteia, fapt care explică inexistența lor în formă pură. În cazul studiilor istorice, centrele științifice de la Moscova elaborau anumite matrițe standard de cercetare și de structură a realităților istorico-etnice, care urmau apoi să fie preluate la nivel republican și să fie „umplute” cu realitățile locale, fără a modifica scheletul. Aceste tendințe stabilite după cel de-al Doilea Război Mondial au avut o continuitate de invidiat, menținută de anumite cercuri până în prezent.

Explicarea științifică a problemelor legate de procesele etno-culturale în secolele II-XIV pune baza unei conștiințe colective. Dirijarea formării conștiinței colective permite manipularea în masă a cetățenilor. Din aceste considerente, problemele vizate au avut și vor avea un impact deosebit asupra societății. Încercările de modificare rapidă a unor modele deja implementate în conștiință au

¹ Marea majoritate a lucrărilor citate în monografie au fost scrise în limba rusă, din acest motiv pe paginile lucrării am recurs la transliterarea numelor autorilor. În cazul în care autorul a publicat studii și în limba română, a fost utilizată cea din urmă variantă a numelui ca una acceptată de autor. În anexe este prezentă o listă a numelor în scriere chirilică, însoțită de formele transliterate utilizate în monografie.

² Piotrovskij 1951, 85.

generat o reacție în majoritatea cazurilor negativă, cu precădere în mediul unei societăți cu tradiții bizantine, ortodoxe și rurale³.

Studierea elementelor care au format construcțiile etnice referitoare la procesele etno-culturale între Carpați și Nistru în secolele II-XIV p.Chr. necesită o analiză atentă a modalităților de prezentare a izvoarelor, precum și a compartimentului ce ține de anumite interpretări de apartenență culturală și etnică. Problema interpretărilor etnice fiind una extrem de dificilă, cercetătorii i-au consacrat o multitudine de lucrări, concluziile cărora deseori erau contradictorii.

Pentru spațiul dintre Carpați și Nistru, în special pentru regiunea pruto-nistreană, problema e și mai gravă, deoarece complexele arheologice descoperite aici au primit de la bun început o interpretare pripită și tendențioasă, fiind într-un anumit sens „botezate” etnic. Practic nu există o cultură arheologică datată cu perioada în care acest teritoriu intră în vizorul autorilor antici, care să aibă o interpretare unică din punct de vedere etnic, nemaivorbind de faptul ca această interpretare să-și mențină valabilitatea din momentul apariției până în prezent. În acest context este semnificativă răsturnarea de interpretare etnică a comunităților de agricultori care au locuit în spațiul respectiv la mijlocul mileniului I a.Chr.: atribuirea considerată infailibilă a monumentelor către sciți a fost revăzută și vestigiile au fost interpretate deja ca tracice, mai exact getice.

Penuria, la etapa incipientă (postbelică), de specialiști calificați pentru studierea, conform metodelor moderne, a monumentelor arheologice a dus la interpretări defectuoase, care sunt vehiculate până în prezent aidoma unor axiome. Cel mai mult au avut de suferit, și situația rămâne a fi incertă până azi, monumentele arheologice din mileniul I p.Chr. - începutul mileniului II p.Chr. - care au format baza explicației proceselor etnice. Absența monumentelor arheologice din anumite perioade de timp se explica nu prin valorificarea arheologică insuficientă a spațiului pruto-nistrean sau alte argumente de ordin istoric, ci prin hiatusuri demografice și decalaje cronologice.

Astfel de afirmații, general acceptate în mod greșit, sunt: lipsa unei populații de agricultori în secolele I-II p.Chr. în interfluviul Nistru-Prut și controlul efectiv al acestui teritoriu de triburile sarmaților; monumentele cu prezența materialului amforistic roman și a ceramicii locale erau atribuite fără o diversificare etno-culturală a vestigiilor civilizației Sântana de Mureș-Černjachov; „impactul hunic” a dus la dispariția comunităților sedentare de agricultori până în secolul VI, moment din care spațiul începe să fie locuit de slavi, implicit și monumentele arheologice aparțineau culturii slave, chiar dacă ele își continuau existența din perioada anterioară; apariția în izvoarele scrise din secolul IX și extinderea ulterioară a etnonimului *voloh* cu toate derivatele sale asupra comunităților etnice de la nord de Dunăre nu puteau fi explicate altfel de istoriografia sovietică, decât prin migrații.

³ Durandin 1991, 373.

Interesul general față de procesele etno-culturale din secolele II-XIV era susținut în istoriografia sovietică din mai multe motive. E necesar de menționat doar câteva din ele. În primul rând, acest teritoriu a fost și este o regiune asupra căreia s-a răsfrânt atât cultura orientală, cât și cea occidentală, ceea ce a determinat formarea unui sistem specific de valori. Migrația triburilor de diversă origine etnică cu un nivel diferit de dezvoltare și-a lăsat amprenta asupra culturii materiale a populațiilor sedentare. Un alt motiv care a suscitât interesul față de această problemă, începând cu vechii cărturari și până la savanții contemporani, este însăși supraviețuirea unei etnii puternic influențate de lumea greco-romană, a unei etnii care a preluat și a păstrat caracteristici ale civilizației romane chiar și după ruperea completă a orice legături cu aceasta, rupere cauzată de marea migrație a popoarelor, fapt care a generat o cultură originală.

Odată cu evoluția conjuncturii politice evoluau și se diversificau anumite opinii. Către începutul secolului al XX-lea s-au cristalizat două teorii principale referitor la procesele etno-culturale în context etnogenetic în mileniul I p.Ch. (imigraționistă și teoria continuității), celelalte opinii trecând în categoria argumentelor în favoarea uneia ori alteia. Evoluțiile etno-culturale din mileniul I p.Ch. necesită imperios să fie repuse în discuție la un nivel calitativ nou. Ultimele apariții editoriale în domeniu arată că cercurile științifice nu au reușit să impună totalmente vreuna dintre teoriile existente. Din aceste considerente, la începutul secolului XXI problema își menține actualitatea.

În același timp, într-o perioadă de revedere a valorilor, este absolut necesar un studiu special al problemei în cauză, în scopul de a discerne și de a păstra realizările trecutului imediat. Evident, trebuie de avut în vedere că etapa actuală de studiere și interpretare a fenomenelor istorice din mileniul I – începutul mileniului II este o etapă plină de căutări și ezitări, alunecări în extreme și schimbare automată a unor concepte cu altele.

Cercetarea spațiului carpato-nistrean în secolele II-XIV, ca și cea a teritoriilor aferente, se înscrie în categoria demersurilor științifice complexe. Studiul istoriografic implică două nivele ale eșantionului de cercetare din punctul de vedere al limitelor cronologice și geografice. La primul nivel este plasat obiectul investigației – istoriografia sovietică, cuprinsă cronologic între apariția primelor lucrări dedicate proceselor etno-culturale în secolele II-XIV la est de Carpați în primii ani de după al Doilea Război Mondial și destrămarea URSS în anul 1991, iar geografic principalele instituții de cercetare din URSS. La cel de-al doilea nivel se află problemele cercetate în cadrul istoriografiei sovietice marcate cronologic de la formarea civilizației Sântana de Mureș-Černjachov până la formarea statului medieval Moldova și extinderea romanicilor de est până în spațiul bugo-nistrean, fenomene având consecințe importante nu numai pentru istoria spațiului carpato-nistrean, dar și pentru Europa Centrală și de Est în mileniul I p.Ch. Intervalul cronologic respectiv se prezintă drept o verigă de legătură

între Antichitate și Evul Mediu în spațiul est-european. În elucidarea acestui gen de probleme este necesar de a se ține cont și de realitățile din perioada anterioară, tot așa cum nu este exclusă depășirea limitei cronologice superioare. Sub aspect geografic, este studiat spațiul delimitat de Carpații Orientali la vest și râul Nistru la est. Materialele selective extrase din acest spațiu, dar în special din cel pruto-nistrean, au devenit suporturile principale ale argumentelor propuse în favoarea anumitor idei preconcepute. În zona respectivă intră teritoriul României dintre Carpați și Prut, Republica Moldova, nordul Bucovinei și sudul Bugeacului, ultimele, actualmente, făcând parte din componența Ucrainei. Totodată, nu au fost omise descoperirile importante din regiunile învecinate, care sunt determinante pentru fenomenul studiat. Teritoriul vizat, bineînțeles, nu este considerat drept o entitate geografică închisă, în care s-au desfășurat fenomene izolate, ci o parte componentă a proceselor din zona sud-est-europeană, o regiune cu contacte neîntrerupte cu lumea exterioară, situată la intersecția unor importante căi fluviale și de uscat. Clima favorabilă și solul fertil au cauzat o populare intensă și un înalt grad de colonizare a acestor teritorii din cele mai vechi timpuri.

Odată cu destrămarea URSS și formarea statelor independente în spațiul post-sovietic a încetat să existe așa-numita istoriografie sovietică. Astăzi, grație schimbărilor politice radicale, se impune necesitatea unui studiu care să însușească totalitatea realizărilor obținute și să genereze noi impulsuri în procesul de cercetare a problemei. Acest lucru se cere cu atât mai mult, cu cât dispariția școlii sovietice nu înseamnă încetarea propagării ideilor acesteia, dar fără apelarea la noi izvoare istorice.

În viziunea istoricilor sovietici, studierea istoriei în regiunea carpato-nistreană, reprezentanții școlii sovietice (în persoana lui N. Mochov) nici nu recunoșteau că până la revoluția din octombrie 1917 aici s-ar fi făcut ceva istorie. Fiindcă autorii de până la 1917 nu erau „înarmați” cu metodologia marxistă⁴, iar tot ce nu era *marxist* nu putea fi și *științific*, acești termeni fiind sinonime în istoriografia sovietică. Reieșind din acest criteriu, savanții sovietici considerau că evoluția științei istorice a RSSM cuprindea două perioade mari, demarcate de anul 1917⁵, deși RSSM era o etnitate politică proclamată în anul 1940 și nu putea să aibă anterior o știință istorică.

Către sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea existau două direcții în studierea formării poporului român, care în disputele sale se axau în special pe problema *unde* s-a format poporul român, problema *cum* s-a format el deseori rămânând în umbră.

În secolul al XIX-lea cercetătorii maghiari și unii cercetători germani afirmau că, la părăsirea Daciei, după ordinul împăratului Aurelian, populația romani-

⁴ Mochov 1957, 3-4.

⁵ IAË 1973, 21.

zată de la nord de Dunăre s-a retras pe malul drept al fluviului. Aici a și avut loc procesul de etnogeneză al românilor, de unde, mai apoi, foarte târziu, aceștia s-au strămutat la nord de Dunăre, pe teritorii deja populate de alte popoare (în primul rând unguri), care reușiseră să constituie formațiuni statale stabile.

Baza acestei teorii, numită *imigraționistă*, a fost emisă de F.I. Sulzer la 1781-1782. Acesta afirma că românii s-au format ca popor în Moesia și Tracia, de unde au venit la nord de Dunăre în două valuri: la sfârșitul secolului al XII-lea și la mijlocul secolului al XIII-lea. Prin Banat ei ar fi ajuns în Transilvania, de unde s-au răspândit în Muntenia și Moldova⁶. Printre argumentele invocate, care, la fel ca traseul de răspândire a românilor, se vor regăsi în istoriografia sovietică, pot fi menționate: numărul mare de slavonisme în română putea fi acumulat doar la sudul Dunării, în Transilvania slavii fiind lipsă; abandonarea numelui de Dacia etc. Cunoștințele acumulate și argumentele respective din secolele XVIII-XIX au fost sintetizate în lucrarea semnată de R. Ed. Rösler și publicată în 1871 la Leipzig⁷. Autorul susține că daco-romanii au părăsit Dacia, iar puținii rămași ar fi fost înglobați în lumea germanică, astfel poporul român s-a format la sud de Dunăre. Printre argumente au fost invocate numărul mare de slavonisme, precum și prezența cuvintelor albaneze și grecești, utilizarea slavonei ca limbă oficială. De la sud de Dunăre românii ar fi migrat spre nord în secolul al XII-lea sau la începutul secolului al XIII-lea.

Drept răspuns, în cadrul polemicii iscate, tot în mediul academic german a fost formulată *teoria continuității*, printre adepții căreia se numără J. Jung⁸, Leopold von Ranke⁹, Th. Mommsen¹⁰ et al. Această teorie a luat contururi depline prin investigațiile efectuate de savanți români din diferite perioade: A.D. Xenopol¹¹, N. Iorga¹², C. Giurescu¹³, Gh. Ștefan¹⁴, I. Russu¹⁵ et al. Evoluția detaliată a polemicilor dintre reprezentanții acestor două teorii poate fi urmărită în lucrările semnate de A. Armbruster¹⁶, Ligia Bârzu și Stelian Brezeanu¹⁷, Nicolae Stoicescu¹⁸ et al.

Problemele etno-culturale de la est de Carpați în mileniul I p.Chr. în a doua jumătate a secolului al XIX-lea provoacă și interesul unor savanți din Rusia. Pe

⁶ Stoicescu 1993, 21.

⁷ Rösler 1871.

⁸ Jung 1878.

⁹ Ranke 1883.

¹⁰ Mommsen 1885.

¹¹ Xenopol 1884.

¹² Iorga 1905.

¹³ Giurescu 1973.

¹⁴ Ștefan 1973.

¹⁵ Russu 1981.

¹⁶ Armbruster 1972.

¹⁷ Bârzu, Brezeanu 1991.

¹⁸ Stoicescu 1993.

lângă școlile de cercetări istorice de la Sankt-Petersburg și Moscova se formează mai multe centre științifice regionale care încearcă să se impună prin interpretări originale ale problemelor-cheie din istoria Rusiei. Drept un curent distinct în istoriografia rusă din această perioadă se definitivează centrele universitare de la Harkov și Kiev, influențate de tradiția hegeliană și de romantismul german¹⁹. Lucrarea-pilon a acestei școli, „Istoriia Ukraini-Rusi”, în zece volume și treisprezece cărți, semnată de M. Grușevskij, a fost editată între 1898 și 1936 la Kiev și Lvov.

În baza celor două teorii istoricul M. Grușevskij caută calea de mijloc, pe care o considera cea mai aproape de adevăr. În viziunea acestuia, o populație relativ puțin numeroasă ar fi rămas în Transilvania după retragerea aureliană. Saltul demografic de mai târziu este explicat prin migrația unui număr considerabil de traci romanizați originari din Balcani. Un proces similar ar fi avut loc și în regiunea Carpaților Răsăriteni, unde gradul de romanizare a fost nesemnificativ. Elementele colonizării timpurii, independente de acele elemente volohe tardive venite la sfârșitul secolului al XIV-lea din teritoriile ocupate de unguri, erau observate în toponimie și în unele dialecte. Populația respectivă a supraviețuit până în momentul colonizării slave a ținutului, după care nu se mai putea vorbi de o populație neslavă din regiuni montane, considera M. Grușevskij²⁰.

Supozițiile istoricilor de la Harkov vor avea repercusiuni serioase și în formarea istoriografiei sovietice, care va dezvolta și va definitiva ipotezele privind procesele etnice din regiunea Deltei Dunării prin negarea romanizării, hiatusuri culturale, asimilare dublă și factor slav determinant în procesele de formare a populației de la răsărit de Carpați.

La începutul secolului al XX-lea, unii istorici sovietici de formație veche recunoșteau că moldovenii sunt români care locuiesc în Moldova, Basarabia și părțile vecine cu Basarabia din guberniile Podolia și Herson și că de românii din Valahia îi deosebesc mici particularități dialectologice²¹. În ce privește limba moldovenilor, se afirma că ea, ca și cea a românilor, este o limbă slavizată în baza limbii latine, că în limba populară circa jumătate din cuvinte sunt de origine slavă, iar românii cu carte se străduie să înlocuiască slavonismele cu latinisme, astfel încât în limba literară slavonismele sunt doar circa 30%, iar conjugările, declinările, pronumele, numeralele, o parte din substantive și principalele verbe – toate sunt de origine latină²². Cu privire la apariția românilor (locuitorii Transilvaniei, Munteniei, Moldovei, Bucovinei și Basarabiei) erau enunțate teoriile cercetătorilor români, printre care cea a lui A.D. Xenopol, privind amestecul geto-dacilor

¹⁹ Matveev 1998a, 182.

²⁰ Grușevskij 1994, 136.

²¹ Berg 1918, 87; Berg 1923, 28-29.

²² Berg 1918, 88.

cu romanii în munții Carpați, și cea imigraționistă, conform căreia ei ar fi venit la nord de Dunăre în secolele XII-XIII din regiuni situate undeva în partea de sud a Peninsulei Balcanice²³. O teorie rusă proprie, în secolul al XIX-lea, privind romanicii est-carpatici nu exista.

Situația politică de la sfârșitul deceniului al doilea al secolului al XX-lea din Imperiul Rus, în general, și din spațiul est-carpat, în particular, a determinat evoluția studiilor referitoare la istoria acestui ținut. Situația de haos era cauzată de înfrângerile de pe fronturile Primului Război Mondial și de evenimentele din februarie 1917 din Rusia. Actul de includere a Basarabiei în componența regatului român a stârnit un val de ripostă din partea tuturor partidelor, grupărilor și mișcărilor politice din Rusia, de orice orientare și culoare (roșii, albi ș.a.), unite de ideea perpetuării “Rusiei Mari”.

Odată cu stabilizarea situației și începutul relațiilor diplomatice a apărut necesitatea de a argumenta istoric anumite pretenții. Din aceste considerente, în Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească au început să apară un șir de studii dedicate nu doar istoriei RASSM, dar și istoriei Basarabiei, care era privită drept teritoriu încadrat temporar în statul român. Majoritatea acestor scrieri se refereau la istoria modernă și contemporană, accentul fiind pus pe relațiile de prietenie care au existat între moldoveni și ruși, și/sau ucraineni. Cu toate acestea, problema formării poporului moldovenesc a fost puțin abordată de cercetători²⁴.

Pentru cercetătorii sovietici problema proceselor etnice în spațiul carpato-nistrean era una relativ nouă. Acestei teme i-au fost consacrate un număr enorm de lucrări care se bazau pe informațiile lapidare ale autorilor bizantini, urmați de cronicari, umaniști, diferiți reprezentanți ai școlilor de cercetare europene din secolele al XIX-lea și al XX-lea. Deși s-au făcut studii lingvistice, etnografice, arheologice, sociologice etc., teoriile venite să însumeze aceste realizări nu au evoluat departe de concluziile prezente în lucrările autorilor bizantini, care îi pomeniseră pe vlahi în regiunea Dunării.

În perioada interbelică, la Moscova și Tiraspol a fost pusă temelia unei teorii noi, care, în cadrul proceselor etno-culturale din spațiul carpato-nistrean, susținea categoric formarea moldovenilor ca ramură separată, deosebită de cea a românilor²⁵. Această teorie a fost promovată de către școala sovietică de cercetare.

Reprezentanții școlii istoriografice sovietice au supus unei critici emotive, dar neargumentate, studiile etno-culturale ale savanților din străinătate, calificate ca fiind burgheze. Savanții sovietici apreciau, către anul 1970, drept o caracteristică principală a cercetătorilor străini refuzul de a deosebi poporul moldovenesc de

²³ Berg 1918, 90.

²⁴ Narcov 1936, 5-6; Narcov 1937, 20-21.

²⁵ Sergievskij 1936.

cel român și nerecunoașterea națiunii moldovenești independente, în timp ce ei afirmau că procesul de formare a națiunii burgheze moldovenești a avut loc în perioada de după incorporarea Basarabiei în Rusia, mai ales începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea și s-a încheiat către victoria Revoluției din Octombrie²⁶.

O privire atentă aruncată asupra activității cercurilor academice din URSS scoate la lumină un fenomen caracteristic. Și anume: susținerea unor teorii oficiale cu un anumit lider de opinie în frunte, care erau perpetuate ani la rând, iar atunci când, din anumite considerații, era necesară revizuirea opiniilor consacrate, teoria și autorul ei erau supuși ostracizării.

Istoricul studierii problemei vizate și-a găsit reflectare în istoriografia sovietică prin lucrări publicate periodic de Ja. Grosul și N. Mochov²⁷. Ideile principale expuse de acești autori erau: studiarea insuficientă a istoriei Moldovei în perioada presovietică și de pe poziții false burgheze; studiile științifice adevărate au început să fie efectuate abia în următorii 10 ani după al Doilea Război Mondial²⁸. Articolul din 1958, citat mai sus, se referea la studiile istorice din perioada presocialistă și indica drept una din greșelile majore ale acestei istoriografii, numite "burgheze", neutilizarea lucrărilor clasice marxism-leninismului²⁹. În viziunea autorilor sovietici, până la începutul cercetării intense a istoriei Moldovei de istoriografia sovietică, studiile istorice în domeniu au depășit trei etape.

Una din problemele principale aflate în centrul *istoriografiei Moldovei în epoca feudalismului*, în opinia lui Ja. Grosul și N. Mochov, a fost problema originii poporului și statului moldovenesc. Cronicarii Grigore Ureche și Miron Costin afirmau, fără urmă de îndoială, originea latino-romană a poporului moldovenesc, pe care, în acest context, ei nu îl delimitau de locuitorii din Muntenia. Scrierile cronicarilor în care se arăta originea latină a poporului și relațiile dușmănoase cu cazacii, în special către secolul al XVII-lea, erau considerate de istoricii sovietici o exteriorizare a ideilor antipopulare ale partidelor boierești. Chiar și mult apreciații reprezentanți ai partidei „proruse”, Nicolae Milescu Spătarul și Dimitrie Cantemir, atunci când tratau problema originii etnice, erau calificați ca exponenți ai categoriei lor sociale. Și dacă Nicolae Milescu Spătarul practic nu a inclus în scrierile sale acest subiect, atunci în cazul lui Dimitrie Cantemir nu se putea evita o analiză mai detaliată. Deși lucrările domnitorului cărturar sunt considerate drept unele dintre cele mai valoroase în probleme de istorie a Moldovei, inclusiv procesul de etnogeneză și fondare a statului, opiniile lui erau judecate ca expresie a absolutismului³⁰. Foarte apreciată în opera cantemi-

²⁶ Mochov, Kolker, Caranov 1970, 14; FMBN 1978.

²⁷ Grosul, Mochov 1958, 33-54; Grosul, Mochov 1967, 22-44; Grosul, Mochov 1970.

²⁸ Grosul, Mochov 1958, 33.

²⁹ Grosul, Mochov 1958, 34.

³⁰ Grosul, Mochov 1958, 38.

riană era descrierea unor deosebiri între cultura moldovenească și culturile altor popoare est-romanice³¹. În același timp, utilizarea de către Miron Costin și Dimitrie Cantemir a termenilor “român” pentru desemnarea populației din Moldova și “limbă română” pentru limba vorbită de locuitori a fost tăinuită de istoriografia sovietică. Cu cât interesele geostrategice ale Rusiei în zona dunăreană creșteau, cu atât critica cercetărilor istorice din perioada respectivă devenea tot mai dură. Secolul al XVIII-lea era reclamat ca secol al stagnării istoriografiei moldovenești precum și al întregii culturi din cauza regimului fanariot, și numai urmările Păcii de la Kuciuk-Kainargi, eveniment considerat de autori drept începutul protectoratului Rusiei asupra Moldovei, ar fi stimulat revigorarea culturii moldovenești. Unicul exemplu pozitiv din această perioadă era activitatea călugărului Paisie Veličkovskij, ca promotor al limbii slavone.

În “epoca destrămării relațiilor feudale și constituirii relațiilor capitaliste” are loc prima anexare a unui teritoriu din principatele române la Imperiul Rus. Studiile în domeniul vizat erau efectuate de către reprezentanți ai dvorenimii, care, în viziunea lui Ja. Grosul și N. Mochov, deși criticau dominația turcă, totuși erau apologeți ai regimului țarist (P. Kunickij, P. Svin'in, F. Vigel', Ja. Saburov, A. Daraganov, A. Skal'kovskij, A. Zaščuk, A. Nakko, Ju. Venelin, S. Palauzov, P. Batjuškov, V. Semevskij, V. Postnikov, D. Suručan et al.)³². În acest răstimp se formează și istoriografia română “burgheză”, ale cărei începuturi au fost puse de N. Bălcescu, M. Kogălniceanu et al.

Formarea statelor naționale în secolul al XIX-lea a fost însoțită de dese modificări de frontiere. Din aceste considerente apare necesitatea argumentării științifice a pretențiilor unei țări asupra teritoriilor disputate. Anume „problema teritorială” va sta la baza studiilor „științifice” privind etnogeneza populației romanice în regiunea de răsărit a Europei. Inițial, a avut loc confruntarea dintre cercetătorii autohtoni cu lumea științifică austriaco-germano-maghiară, motivată prin pretențiile ambelor părți asupra Transilvaniei. Această confruntare se intensifică și se lărgeste prin antrenarea istoricilor ruși după anexarea la Rusia a unei părți din teritoriul românesc. „Căutarea de adevăr” venea să argumenteze pretențiile la controlul politic asupra acestei regiunii. Din acest punct de vedere nu este de mirare că, dacă reprezentanții școlii române îi considerau drept populație de bază pe romanicii de est, care au existat în regiune și după abandonarea Daciei de către romani, istoriografia austro-ungară insista asupra prezenței etniei maghiare, iar reprezentanții istoriografiei ruse și mai târziu sovietice – a elementului slav.

Istoriografia epocii imperialismului este caracterizată drept o etapă de acutizare a naționalismului din partea istoricilor „români burghezi”, iar despre cei care studiau mai profund o temă anumită se spunea că deviau în „academism”³³.

³¹ Zelenčuk 1974, 3.

³² Grosul, Mochov 1958, 39.

³³ Termen utilizat în Grosul, Mochov 1958, 49, cu sens peiorativ la adresa celor care studiau anumite teme înguste.

Principalul pericol din această perioadă este văzut de istoriografia sovietică în lucrările lui A.D. Xenopol și N. Iorga. Deși școala sovietică își exprimă dezacordul și față de ipoteza școlii germano-maghiare, ea nu intră în mari discuții cu ultima. Referitor la rivalitatea dintre istoriografia română și cea austro-ungară cercetătorii sovietici erau de părerea că niciuna din ele nu a reușit să convingă prin argumentele aduse referitor la etnogeneza romanicilor de răsărit. Disputa a fost orientată în primul rând împotriva argumentelor emise de școala română. Explicația acestei situații trebuie căutată din nou în sfera politicului, și anume în faptul că în cazul ungarilor „nu era ce de împărțit”. Unica realizare recunoscută a școlii românești de studii istorice de către istoricii sovietici, a fost publicația unui număr impresionant de izvoare, colecții de documente, cronici etc. Dar și ea era urmată de remarca „selectare tendențioasă a documentelor, iar unele de-a dreptul falsificate”³⁴.

Problemele și divergențele istoriografice din perioada sovietică au fost supuse analizei în anul 1967³⁵. Articole din 1958 și 1967 au stat la baza studiului istoriografic publicat în 1970³⁶. Astfel, perioada socialistă a științei istorice era împărțită de cercetătorii sovietici în trei etape:

1. De la Revoluția din Octombrie până la 1948.

Se considera că istoriografia moldovenească făcea primii pași ca știință istorică marxistă, în special prin traducerea lucrărilor lui K. Marx, F. Engels și V. Lenin, și ducea lupta cu istoriografia “burgheză” română și “burgheză” moldovenească.

2. Din 1948 la Congresul XX al PCUS.

Anul 1948 marchează anul de început al realizărilor planificate la Congresul XIII al CC PC(b) al Moldovei, care a criticat erorile istoricilor din Moldova și a recomandat publicarea unui curs marxist de “Istorie a Moldovei”, care a și fost realizat în anii 1951, 1955.

3. De la Congresul XX al PCUS până la apariția studiilor semnate de Ja. Grosul și N. Mochov (1967, 1970).

Din „realizările” primei etape nu au fost menționate studii privind problema “formării poporului moldovenesc”. Autorii au remarcat doar că s-a procedat la formarea cadrelor locale și la formularea unor răspunsuri „argumentate științific” la „falsificările” istorice ale cercetătorilor români burghezi. Se remarcă nivelul inferior al cercetărilor în RASSM din cauza că principalele centre culturale și specialiștii au rămas pe teritoriul Basarabiei încadrate în frontierele României. Istoriografia oficială sovietică a negat cu vehemență existența unor centre de cercetare pe teritoriul Basarabiei interbelice, precum și faptul că la Chișinău se aflau arhive și biblioteci cu o bogată literatură privind istoria Basarabiei, care

³⁴ Grosul, Mochov 1958, 54.

³⁵ Grosul, Mochov 1967, 22-44.

³⁶ Grosul, Mochov 1970.

au fost distruse în al Doilea Război Mondial³⁷. Sarcina declarată a primei etape a constat în demascarea „falsificatorilor naționali-burghezi” prin intermediul revistelor „Krasnaja Bessarabija” și „Societatea basarabenilor”³⁸. Autorii insistă că „poporul moldovenesc”, în calitate de comunitate etnică distinctă, apare pe arena istoriei relativ târziu, către secolul al XII-lea, iar formarea sa constituie o problemă complicată, a cărei studiere este frânată din cauza numărului limitat de izvoare și a răspândirii teoriei lui N. Marr, care limita participarea migratorilor la procesul de formare a popoarelor. În lumina teoriei lui Marr, afirmau Ja. Grosul și N. Mochov, unii cercetători ca N. Deržavin au încercat să demonstreze geneza poporului prin evoluție din populația autohtonă, fără amestecul migratorilor³⁹. Astfel, se sugera ideea că, în anii de până la cel de-al Doilea Război Mondial și în cei de după război, în Basarabia realizările științei istorice au fost reduse, dar s-au format premisele unei dezvoltări rapide în viitor, în special prin formarea cadrelor locale.

În anul 1947 Plenara a XIII-a a CC al PC(b)M a luat hotărârea de a se pregăti un curs de „Istorie a Moldovei”, la apariția căruia trebuiau să contribuie cercetători din Moscova, Leningrad și Kiev. Baza documentară slabă, în opinia lui Ja. Grosul și N. Mochov, nu a permis soluționarea problemei etnogenezei poporului moldovenesc⁴⁰. Anume acest volum a însemnat încheierea primei perioade și începutul celei de-a doua. În anul 1946 Institutul de Cercetări Științifice în Domeniul Studierii Istoriei, Economiei, Limbii și Literaturii, fondat în 1939 la Tiraspol, a fost inclus în Baza științifică de cercetare a AȘ a URSS. Peste zece ani acesta va fi transformat în Institutul de Istorie. În anul 1958, în cadrul Filialei moldovenești a Institutului Marxism-Leninismului a fost fondată Secția de istorie a Partidului Comunist al Moldovei. Aceste două centre aveau menirea de a pune bazele cercetărilor științifice în cea de-a doua perioadă a istoriografiei sovietice în RSSM, fiind secundate de centrele universitare și muzeale.

În problema studiilor proceselor etno-culturale în secolele II-XIV între Carpați și Nistru reprezentanții istoriografiei moldovenești se bazează pe două aspecte: în primul rând, realizările arheologiei și, în al doilea rând, ale istoriei Evului Mediu. Această separare este cel puțin stranie, deoarece argumentele ambelor componente țin de domeniul arheologiei. Cu toate acestea, în primul compartiment sunt incluse studiile efectuate de È. Rikman și Gh. Fedorov asupra monumentelor culturii Sântana de Mureș-Černjachov, primul reușind să definească caracterul polietnic sarmatic, geto-dac, got și slav al acestei culturi, cu predominarea primelor două elemente. Este chiar acceptat „un grad înalt de

³⁷ Grosul, Mochov 1970, 40, 45.

³⁸ Grosul, Mochov 1967, 22.

³⁹ Grosul, Mochov 1970, 46.

⁴⁰ Grosul, Mochov 1970, 47.

influență” din partea Imperiului Roman asupra acestor comunități⁴¹. Și aceasta în condițiile unui contact direct și de durată al triburilor geto-dace cu Imperiul Roman. Criticism care nu se observă atunci când este vorba de triburile slave, vizavi de care se formulează practic aceleași caractere, că triburile slave, în perioada de până la migrația în zona sud-est-europeană, au fost supuse influenței civilizației romane, fiind pregătite astfel spre integrare etnică cu etniile din zona dunăreană și balcanică⁴².

Secolele VI-VIII au fost considerate ca fiind insuficient cercetate, cu toate acestea se face atribuirea categorică a monumentelor corespunzătoare la cultura slavă, în baza izvoarelor scrise bizantine (monumente investigate de Gh. Sergeev, I. Rafalovič și Gh. Fedorov). Așa-numiții “tiverți” sunt atribuiți fără rezerve la triburile slave. O atribuție similară primește cultura numită balcano-dunăreană⁴³.

Analiza principalelor ipoteze despre formarea populațiilor est-romanice pe pământurile carpato-dunărene în istoriografia numită feudală și burgheză până la mijlocul secolului al XX-lea a fost efectuată de L. Polevoj⁴⁴.

Drept moment important în evoluția studiilor legate de istoria RSSM este considerată apariția volumelor „Istoria RSSM”, scrise în limba rusă și apoi traduse în “limba moldovenească” (o română care abundă în slavonisme și regionalisme, scrisă cu caractere chirilice).

Colectivul de autori al primei ediții de „Istoria RSSM” a fost ales la ședința Biroului CC al PC(b)M din 1947 și a inclus trei categorii de persoane – cadre considerate locale: Ja. Grosul, V. Senkevič, F. Grecul, I. Čeban (Ciobanu), persoane cu pregătire moscovită sau din alte centre sovietice: N. Bereznjakov, N. Mochov, Gh. Smirnov, D. Šemjakov, M. Tichanova, și persoane cu studii în instituțiile din România interbelică: V. Cioban, E. Russev, Gh. Bogač, A. Kidel. Prima etapă se caracterizează prin contopirea într-un colectiv a mai mulți istorici cu orientare ideologică și pregătire profesională diferită, impuși să colaboreze în concordanță cu ideologia marxist-leninistă. Se declara că soluționarea problemei etnogenezei poporului moldovenesc a fost frânată mult timp din cauza influenței puternice a școlii lui N. Marr, care s-a răsfrânt și asupra studiilor privind problema respectivă semnate de N. Deržavin, A. Udal’cov, V. Senkevič. Din realizările școlii sovietice erau menționate studiile lui V. Šišmarev și M. Sergievskij, primul a ajuns la concluzia că etnogeneza a avut loc undeva la sud de Dunăre⁴⁵, iar al doilea – la sud și la nord de Dunăre⁴⁶.

⁴¹ Grosul, Mochov 1970, 54.

⁴² Koroljuk 1985, 51.

⁴³ Grosul, Mochov 1970, 55-56.

⁴⁴ Polevoj 1972, 46-91.

⁴⁵ Šišmarev 1953.

⁴⁶ Sergievskij 1947; Sergievskij 1948.

Pentru a evita orice abatere de la linia oficială, lucrarea a fost publicată inițial în tiraj redus cu titlul „Curs de istorie a Moldovei” în anul 1949⁴⁷. Acest curs legifera ideea continuității populației romanice în zona carpato-dunăreană, care împreună cu slavii, ca element component, au format poporul moldovenesc. Lucrarea a fost trimisă spre analiză centrelor științifice din Moscova, Leningrad, Kiev, Odessa, Lvov, Voronej, Cernăuți, Minsk, Tbilisi, Tașkent etc.⁴⁸

Cele două volume publicate (volumul I – 1951, volumul II – 1955)⁴⁹ au formulat principiile marxist-leniniste ale istoriei Moldovei. Conform acestei ediții, formarea poporului moldovenesc s-ar fi datorat unei influențe puternice și de durată a triburilor romanizate din partea celor vechi slave în spațiul de la nord și sud de Dunăre, fapt care ar fi dus la formarea volohilor – strămoșii tuturor romanicilor de răsărit. Iar conviețuirea volohilor cu slavii de răsărit ar fi dus la definitivarea poporului și limbii moldovenești către secolul al XIV-lea⁵⁰. Această concepție, care va obține denumirea convențională „teoria celor două popoare romanice”, dezvoltată și amenajată cu argumente interdisciplinare, a fost perpetuată până la destrămarea URSS (anul 1991). Volumul de „Istorie a RSSM” a fost înalt apreciat în recenziile apărute în anul 1952, ceea ce denotă importanța atribuită lucrării respective în istoriografia sovietică⁵¹. În recenziile apărute erau stabilite punctele majore care au fost clarificate în această lucrare. În legătură cu evenimentele din secolele II-XIV se făceau următoarele concluzii: strămoșii moldovenilor trebuie căutați în popoarele care au populat spațiul carpato-dunărean în primele secole ale erei noastre și au fost supuse romanizării, acești volohi-moldoveni împreună cu slavii au respins în comun atacurile popoarelor migratoare: goți, huni, pecenegi, cumani, tătari⁵². Astfel de idei absolut nefondate denotă totala necunoaștere a realităților istorice din mileniul I p.Chr. din partea recenzentului. Ideea polietnismului nu era susținută în recenzia semnată de Dykov, în care pentru secolul al VI-lea p.Chr. teritoriul Moldovei era văzut ca fiind locuit numai de slavi⁵³. Slavii erau considerați a fi băștinași în acest spațiu din timpuri imemorabile⁵⁴. Deși sursele scrise îi pomenesc pe volohi între Carpați și Nistru numai de la sfârșitul secolului al XII-lea, autorul recenziei date presupune că ei erau în acest spațiu mult mai devreme, fiind incluși în cadrul Statului Vechi Rus Kievean și, apoi, al cnezatului Halici⁵⁵. Anume această includere în

⁴⁷ KIM 1949.

⁴⁸ Lazarev 1989, 26-28.

⁴⁹ ИМ 1951.

⁵⁰ ИМ 1951.

⁵¹ Dmitriev 1952; Dykov 1952, 94-96; Ipatenko 1952, 92-95; Ustjugov et al. 1952, 130-137.

⁵² Ipatenko 1952, 92.

⁵³ Dykov 1952, 94.

⁵⁴ Ipatenko 1952, 92.

⁵⁵ Ipatenko 1952, 92.

Statul Vechi Kievean a dus la un avânt în relațiile economice și sociale, la liniștea oferită de puterea de la Kiev⁵⁶. Etnonimul comun de volohi se considera că a fost înlocuit treptat de unul nou: moldoveni. Problema religiei era văzută prin „creștinarea” de către slavi a volohilor⁵⁷.

Un moment important în evoluția studiilor istorice au reprezentat cele două sesiuni ale Institutului de Istorie a Culturii Materiale al AȘ URSS din anii 1953 și 1964, care flancau întrunirea cercetătorilor arheologi din România și URSS desfășurată în anul 1958.

Hotărârile Congresului XX al PCUS din 1956 au deschis, după părerea lui Ja. Grosul și N. Mochov, noi perspective în cercetarea istorică. În această perioadă istoricii sovietici demonstau că monumentele arheologice atribuite cu siguranță moldovenilor datează din secolul XIII-XIV, iar cultura materială a volohilor este încă neclară, fiind greu de deosebit de cea a culturii balcano-dunărene. O realizare a școlii sovietice era considerată scrierea istoriei în baza evoluției formațiunilor social-economice. Se afirmă că în anul 1970 istoria populației Moldovei din secolele VI-VIII este studiată în mod ne semnificativ, în schimb se considera definitivată problema tivertilor, care, grație investigațiilor lui Gh. Fedorov, au fost identificați drept triburi slave.

Schimbări puternice a suportat istoriografia sovietică datorită „dezghețului” hrușciovist. În 1958 Institutul de Istorie al AȘ al RSSM s-a separat de cel de Limbă și Literatură; el includea în rândurile sale o pleiadă întregă de cercetători pregătiți, cu mici excepții, de instituțiile de învățământ superior din Chișinău. Noile cercetări efectuate pe șantierele arheologice și în arhive au impus elaborarea unei ediții noi a „Istoriei RSSM”, care a apărut în două volume în anii 1965 și 1968. Pentru studiul nostru prezintă interes volumul I, în care „autohtonistul” V. Senkevič, autorul temei corespunzătoare din ediția precedentă a „Istoriei RSSM”, a fost înlocuit cu “migraționistul” N. Mochov. Astfel, în prima lucrare se afirma că, în secolele XII-XIV, teritoriul de la est de Carpați a fost colonizat cu populație romanică, care a întâlnit în zona respectivă populație est-slavă, iar conviețuirea lor a dus la formarea mai multor formațiuni politice. Procesele etnice care au urmat pe parcursul secolelor XII-XIV s-au definitivat, către sfârșitul secolului al XIV-lea, cu formarea „poporului moldovenesc”. “Istoria RSS Moldovenești”, din anul 1965, se baza deja pe ideea autohtonismului romanicilor de răsărit în regiunile la nord de Dunăre și migrarea lor la est de Carpați⁵⁸. O ultimă expresie a divergențelor istoriografice a fost capitolul semnat de I. Hâncu, care, pentru secolele IX-XI, mai anunța prezența unei populații polietnice în o parte a spațiului carpato-nistean⁵⁹.

⁵⁶ Dykov 1952, 95.

⁵⁷ Ipatenko 1952, 93.

⁵⁸ IMSSR 1965, 79-81.

⁵⁹ IMSSR 1965, 71.

Din anii '50 exclusivitatea publicațiilor referitor la "formarea moldovenilor" i-a aparținut lui N. Mochov. Lucrările sale, apărute pe parcursul anilor (1959, 1969 și 1978), erau orientate anume spre explicarea „formării poporului moldovenesc”, cu toate că situația interpretărilor etno-culturale a monumentelor arheologice la momentul anului 1970 a fost apreciată de același autor drept imposibil de a delimita monumentele slave de cele ale romanicilor⁶⁰.

O altă trăsătură caracteristică a istoriografiei sovietice, predominantă în perioada anilor '60-70, era utilizarea practic exclusivă a materialelor publicate în URSS, cele străine erau folosite doar sporadic și cu precădere numai pentru a fi expuse criticii. Acest moment era valabil nu numai pentru arheologie, ci pentru toate științele care se ocupau de problemele etno-culturale, fiind chiar publicate unele lucrări speciale în acest domeniu⁶¹.

O recunoaștere a nivelului înalt al cercetărilor științifice de la Chișinău a fost desfășurarea în anul 1967 în RSSM a Sesiunii unionale dedicată rezultatelor investigațiilor arheologice și etnografice din URSS din anul 1966. Volumul publicat de Academia de Științe a RSSM a cuprins rezumatele comunicărilor participanților la sesiune⁶².

În anii '80 ai secolului al XX-lea se planifica o nouă ediție a "Istoriei RSSM" în șase volume. După schema anilor '40, în 1984 se editează compendiul „Istoria RSSM”, urmat în 1987 de primul și, totodată, ultimul volum din cele șase planificate. Procesele etno-culturale în secolele II-XIV cuprindeau următoarele momente-cheie: în urma unor contacte de durată ale romanicilor de est din zona carpatică cu slavii se formează către secolul al IX-lea volohii, care, începând cu secolul XII, migrează spre est, unde întâlnesc o populație est-slavă. Amestecul acestor două etnii va duce la formarea moldovenilor. Un alt masiv al volohilor se îndreaptă spre sud, unde se va infiltra în lumea sud-slavă și va forma poporul român⁶³. Ediția anului 1987 enunța: ca rezultat a trei etape cuprinse între secolele XII-XVIII, la est de Carpați și până la Nistru s-a format poporul moldovenesc⁶⁴.

În ultimii 20 de ani de existență a URSS studii istoriografice în problema respectivă nu au fost realizate, fapt care impune impetuos realizarea unor asemenea investigații.

Ținând cont de actualitatea și caracterul interdisciplinar al lucrării, scopul ei constă în examinarea interpretării problemelor etno-culturale între Carpați și Nistru în secolele II-XIV p.Chr. în istoriografia sovietică postbelică și elucidarea confruntărilor de idei și supoziții în analiza surselor arheologice, narrative, etno-

⁶⁰ Grosul, Mochov 1970, 58-59.

⁶¹ Mochov, Certan, Žignja 1972, 128-153; Zelenčuk, Zajdman 1972, 201-210; Aftenjuk 1972, 166-168; Magomedov 1973, 191-197.

⁶² Tezisy dokladov 1967.

⁶³ IMSSR 1984, стр. 33-47.

⁶⁴ IMSSR 1987, 330.

logice etc. utilizate în procesul de studiere a romanicilor de est. În consecință, au fost stabilite următoarele obiective:

- identificarea factorilor obiectivi (determinați istoric, geopolitic etc.) și subiectivi (reflexe ideologice, cultivate prin demersul și acțiunile școlii sovietice de cercetare) care au condiționat evoluția gândirii și activității de interpretare a fenomenelor etno-culturale în plan diacronic, precum și analiza complexă a fiecărei etape de studiere a secolelor II-XIV între Carpați și Nistru;

- periodizarea și sistematizarea, analiza și prezentarea unui tablou al originii și evoluției interpretărilor etnice date comunităților care au locuit între secolele II-XIV în regiunea de la est de Carpați;

- aprecierea gradului impactului politic asupra vieții științifice și coexistența acestor aspecte.

- cercetarea izvoarelor cu conținut istoric (narrative, arheologice, lingvistice etc.) utilizate drept argumente, începând cu cele care au stat la baza sistemului etnic creat, ajungându-se la realizările cele mai recente, și examinarea bazei de date arheologice, etnografice, lingvistice și antropologice;

- determinarea principalelor probleme studiate de istoriografia sovietică pentru explicarea proceselor etno-culturale în mileniul I – începutul mileniului II și stabilirea ponderii fiecărui tip de argument pentru rezolvarea unei sau altei probleme;

- analiza celor mai importante idei referitoare la studiile etno-culturale și interpretări etnice;

- identificarea evoluției interpretărilor etnice și a condițiilor care au determinat această evoluție în plan sincron și diacronic.

Cercetarea continuă cu o trecere în revistă a realităților arheologice, etnografice, lingvistice, toponimice etc. Pe baza corelării rezultatelor respective cu informațiile oferite de alte surse se va întreprinde o reconstituire a gândirii istorice în interpretarea proceselor etno-culturale din spațiul carpato-nistrian în secolele II-XIV.

La elucidarea subiectului propus a fost utilizat un complex de metode științifice:

- Metoda istorică, care are la bază identificarea sensului evenimentelor trecutului, în scopul relevării unor aspecte nevalorificate, inedite, neglijate sau insuficient analizate;

- Metoda logică, care reprezintă aplicarea procedeeilor, studiului inerent și a sintezei, argumentarea pe cale strict deductivă;

- Metoda comparativă, care constă în evidențierea trăsăturilor comune și a particularităților contractelor consensuale în domeniul cercetat, oferind extinderea orizontului istoric și științific;

- Metoda cantitativă, care facilitează sistematizarea și reliefaarea locului și rolului unei sau altei comunități etnice.

În procesul de cercetare a problemei respective autorul s-a bazat pe studii teoretice, dar și pe materialul factologic acumulat de specialiștii din Republica Moldova, Ucraina, Federația Rusă. Aceste date au fost comparate cu rezultatele cercetărilor diferitor centre științifice europene.

- Structura și concepția lucrării se bazează atât pe evoluția anumitor științe, cât și pe determinarea în timp a principalelor probleme fără de care studiul proceselor etno-culturale era de neconceput.

- Fundamentul teoretic se axează pe realizările și interpretările aspectelor de paradigmă operate în domeniul arheologiei, etnografiei, lingvisticii și altor științe legate direct de problema atribuțiilor etno-culturale.

Pentru a înțelege evoluția formării unei teorii etno-culturale, de la bun început este necesară o definiție a terminologiei esențiale cu care se va opera ulterior. Acest lucru este cu atât mai util, cu cât pe parcursul secolului al XX-lea termenii etnografici care desemnau diferite structuri etnice au evoluat și s-au transformat considerabil. În anumite cazuri, unul și același termen, utilizat în diferite perioade istorice, avea sens diferit. Desigur, practic este imposibil de prezentat toate semnificațiile noțiunilor principale cu care operează cercetătorii în timpul studierii proceselor etnice, de aceea vom stabili elementele care constituie baza unei cercetări științifice.

Problema interpretării noțiunii de etnos și a altor termeni vehiculați de știința sovietică are o importanță deosebită pentru a înțelege mesajul transmis de cercetători. Necesitatea acestui termen era dictată de sensul larg al noțiunii „popor”, prin care se subînțelege „trib”, „poporație”, „naționalitate” și „națiune”, ultima cu două aspecte: burgheză și socialistă⁶⁵, forma acceptată de interpretare a acestor noțiuni fiind publicată în Marea Enciclopedie Sovietică (BCE)⁶⁶.

⁶⁵ Bromlej 1983, 45.

⁶⁶ Etnosul (în sens îngust) era înțeles de istoricii sovietici drept un grup stabil de oameni de diferite generații, format istoric pe un anumit teritoriu, având nu numai caractere comune, dar și particularități relativ stabile ale culturii (inclusiv limba) și psihologiei, conștiința unității sale și a deosebirii de alte comunități similare (conștiința de sine), fixate în conștiință (etnonim), și corespunde noțiunii de naționalitate în limba rusă [Bromlej 1983, 57-58]. Spre comparație, istoriografia germană în persoana lui W.E. Mühlmann explica noțiunea de etnos drept un grup de oameni constituit împreună cultural, social, istoric și genetic, drept unitate superioară formată, sinonim noțiunilor de neam sau popor [Mühlmann 1997, 626]. Istoriografia sovietică a insistat asupra următoarelor noțiuni: popor – termen utilizat cu mai multe sensuri, în cel etnografic ține de definirea diferitor forme ale comunităților naționale și etnice [BSĖ, vol. 29, 131]; poporație (народность) – comunitate de oameni formată istoric care precede formarea națiunii. Se deosebește de comunitatea etnică prin faptul că se formează nu în baza întăririi relațiilor de rudenie, dar în procesul destrămării lor. Pentru poporații este caracteristică comunitatea teritorială și existența unor relații economice relativ stabile. În procesul dezvoltării istorice poporațiile puteau să nu coincidă cu statele formate nici teritorial, nici după limbă. O poporație putea deveni bază a mai multor națiuni. Intensivele relații de asimilare a factorilor lingvistici și psihologici ai unei națiuni și de la o națiune duceau la înglobarea

Interesul față de studiul națiunilor a apărut în Germania în secolul al XIX-lea, ca reacție la politica de universalizare promovată de Napoleon Bonaparte. La acel moment națiunea era privită prin prisma tradițiilor din secolele XV-XVI, care o determinau drept o comunitate lingvistică și culturală formată într-o anumită regiune și din care, la începutul secolului al XIX-lea, s-au format statele naționale.⁶⁷

La sfârșitul secolului al XIX-lea savantul francez E. Renan, teoretizând înțelegerea naționalismului, puneă întrebări aparent simple: „De ce Elveția cu trei limbi, două religii, trei sau patru triburi este o națiune, iar atât de omogena Toscana – nu? De ce Austria este stat, dar nu este națiune?”⁶⁸. Răspunsul era văzut în conștientizarea de către grupul etnic a comunității trecutului și viitorului, factorul principal al formării națiunii fiind considerate rătăcirile istorice și de aceea progresul cercetărilor istorice se considera că deseori prezintă pericol pentru naționalități⁶⁹. Sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea a fost perioada scrierii marilor istorii naționale, care au invocat o tradiție istorică comună, un spirit al poporului, unitate în fața dușmanilor și memorie colectivă. Problema atribuției etnice a unei unități etno-culturale nu poate fi hotărâtă fără a cunoaște originea și soarta ei, precum și locul ei între unitățile vecine⁷⁰.

Influența romantismului și războaiele napoleoniene au schimbat psihologia locuitorilor Europei, dar și a cercetătorilor, ale căror investigații încep să devină baza politicilor promovate de state. Pentru susținerea acestor investigații încep să fie create mari centre de cercetare, concentrate în special în jurul muzeelor, și apare un număr enorm pentru timpurile respective de reviste de specialitate, numele cărora vorbesc de la sine. Iată numai câteva dintre ele: *Carinthia* din 1811 la Klagenfurt, *Prussia* din 1844 la Königsberg, *Alemannia* din 1873 la Bonn și Freiburg, *Germania* din 1917 la Mainz, *Dacia* din 1924 la București, *Pannonia* din 1935 la Pécs, *Viking* din 1937 la Oslo, *Gallia* din 1943 la Paris etc. Are loc glorificarea unor personalități antice promovate ca eroi naționali: diferiți “rex” ai germanilor, Vercingetorix, Decebal ș.a., și identificarea popoarelor moderne cu cele antice printr-o continuitate perpetuă: francezii cu celții, românii cu dacii, albanezii cu illyrii etc., uneori ajungându-se la teorii autohtoniste sau, ca N. Marr, la „teoria yafetică”, care vedea originile slavilor până în neolitic.

---

ei [BSĚ, vol. 29, 159]; națiune – comunitate umană formată istoric, caracterizată prin comunitatea limbii, teritoriului, vieții economice și aspectelor psihologice reflectate în cultură (noțiune formulată de I.V. Stalin) [BSĚ, vol. 29, 307]; rasă – grupuri umane formate istoric, unite prin comunitatea originii unice reflectate în comunitatea trăsăturilor fizice [BSĚ, vol. 36, 107]; grupuri etnice – termen prin care se desemnează comunitățile umane apropiate după limbă și cultură, spre exemplu slavii, germanicii, celții [BSĚ, vol. 49, 247].

⁶⁷ Dann 1991, S. 65.

⁶⁸ Renan 1887, 307.

⁶⁹ Renan 1887, 307.

⁷⁰ Terpilovskij 2004, 12.

Paradigma științelor istorice se îmbogățește rapid odată cu evoluția lor. Se modifică conținutul și semantica termenilor. Din aceste motive, la începutul secolului al XXI-lea se impunea o investigație profundă asupra formării bazei teoretice a vocabularului științific și a semanticii sale moderne, în special pentru a evita interpretări confuze și utilizarea eronată a noțiunilor.

La începutul secolului al XX-lea cercetătorul rus V. Vodovozov afirma că, antropologic, este greu de demonstrat existența naționalității, în schimb ea este prezentă ca o iluzie care are o influență enormă asupra conștiinței oamenilor⁷¹. Alt cercetător rus, B. Pletnev, în 1920, sublinia că e imposibil de stabilit caracteristici obiective fixe care să deosebească o etnie de alta și că unitatea etnică trebuie căutată în soarta istorică comună⁷², idee reanimată de unii cercetători contemporani⁷³.

Secolul al XX-lea a introdus în paradigma istorică așa noțiuni ca etnos, etnicitate etc. O primă explicație a termenului etnos în istoriografia rusă a fost dată de S. Širokogorov, care scria că etnosul este un grup de oameni care vorbesc aceeași limbă, recunosc originea comună, dețin un complex de obiceiuri, mod de viață, păstrat în tradițiile care îl deosebesc de alte grupuri umane⁷⁴.

Ideile lui S. Širokogorov au fost preluate de marea majoritate a cercetătorilor sovietici. În special utilizarea acestor noțiuni a devenit general acceptată după apariția unor lucrări semnate de Iosif Stalin în problema limbilor și națiunilor. Conform celui din urmă, națiunea este o comunitate stabilă de oameni formată istoric în baza a patru caracteristici principale: comunitatea limbii, comunitatea teritoriului, comunitatea vieții economice și a particularităților psihologice reflectate în totalitatea particularităților specifice culturii naționale⁷⁵, idee împărtășită întru totul de istoriografia sovietică.

Analiza fiecărui component al acestei definiții, coroborat cu anumite realități etnice, prezintă o situație duplicitară.

Comunitatea limbii. Majoritatea locuitorilor din America Latină vorbesc spaniola, dar se autoidentifică drept etnii separate, pentru recunoașterea cărora au dus lupte îndelungate cu Spania. Mai multe popoare consideră engleza limba proprie, dar reprezentanții lor nu pot fi considerați englezi. În același timp, poate oare să fie negată existența națiunii elvețiene care vorbește trei limbi?

Comunitatea teritoriului. Argumentul respectiv este și mai discutabil. Pe parcursul multor secole comunitatea evreilor nu a avut nicio caracteristică de etnie separată din cele menționate, dar, în ciuda acestor construcții teoretice, ei au perpetuat identificarea națională, mitologizată ca „popor ales”, până în

⁷¹ Vodovozov 1920, 727-744.

⁷² Pletnev 1920, 30.

⁷³ Lur'e 2001, 277.

⁷⁴ Širokogorov 1923, 13.

⁷⁵ Stalin 1951; reluată de Udal'cov 1953, 10.

prezent. Dacă prin comunitate teritorială se subînțelege prezența unei statalități naționale, atunci în această categorie nu se include nici Rusia. Comunitatea teritoriului reprezintă mai curând o stare teritorială de fapt sub care sunt retezate ariile etniilor la anumite etape istorice, fiind vorba de o tautologie logică sau de un cerc vicios. Dar realitatea istorică respinge argumentul respectiv prin prezența anumitor enclave etnice, cauzate de destrămarea marilor imperii. Aceste entități nu formează etnii separate, ci continuă să se identifice așa cum au făcut-o și până la momentul căderii acelor imperii (Nahicevan, Karabahul de Munte, Kalinigrad etc.).

Comunitatea structurii psihice. Elementul respectiv permite un subiectivism nelimitat în discuția despre trăsăturile caracterului național (temperament, norme morale, caracter etc.). Conform acestei logici, toți flegmaticii în mod automat devin estonieni sau finlandezi, iar colericii – italieni sau, în cel mai rău caz, români.

Comunitatea vieții economice. Acest aspect presupune că națiunile apar ca urmare a constituirii relațiilor capitaliste, că, dacă nu s-ar forma piețe naționale, centre economice și culturale naționale, nu ar exista factori care lichidează fragmentarea etnică. Acest argument indică, nici mai mult, nici mai puțin, faptul că istoriografia marxistă este în esență o istoriografie europeană, formată pe valorile, tradițiile și realitățile Europei din secolul al XIX-lea. Într-adevăr, această schemă, în linii mari, este valabilă pentru Europa Occidentală: Antichitatea sclavagistă, Evul Mediu feudal, epoca modernă burgheză... Dar, ieșind din acest cadru geografic, se observă că structurarea pe formații deviază de la realitate: Egipt, Persia, China, India, în epoca antică, nu se încadrează în formele teoretice. Conștientizând acest moment, istoriografia sovietică a formulat teoria unui „mod oriental de producție”. Acest fapt a reprezentat recunoașterea nevalabilității noțiunilor legate de etnos din istoriografia marxistă față de anumite civilizații, în special neeuropene. Același lucru se întâmplă și în cazul termenului națiune, care corespunde pentru realitățile europene din secolul al XIX-lea, dar este dificil de aplicat acest termen entităților etnice din Japonia, China sau chiar Rusia, de exemplu din timpul lui Alexandru Nevski sau Dimitri Donskoj; conform definiției marxiste, ultimii nu puteau fi ruși.

În formula lui S.A. Tokarev, comunitățile etnice sau, mai simplu spus, popoarele se deosebesc unul de altul nu atât printr-un oarecare element separat, ci prin totalitatea câtorva caracteristici: limbă, teritoriu, origine comună, legături economice, formațiune politică, particularități culturale, religie etc.⁷⁶ Termenul de etnos trebuia să determine elementele comune și distincte ale acestor interpretări⁷⁷.

⁷⁶ Tokarev 1964, 43.

⁷⁷ Bromlej 1981, 12.

Dacă în anii '50, în baza principiilor formulate de I. Stalin, accentul principal se punea pe aspectul lingvistic în determinarea etnosurilor, în anii '70, pe primul plan a trecut ideea antitezei „noi – ei”⁷⁸, adică conștiința apartenenței distincte la o comunitate clar definită. Caracteristica principală a acestei comunități poate fi limba, religia, comportamentul etc. O structură unică nu există, la diferite comunități prevalând aspecte deseori diferite⁷⁹. În anii '80 s-a generalizat opinia că etnosul (în sens îngust) este o comunitate umană formată istoric pe un anumit teritoriu, caracterizată prin particularități culturale (inclusiv limbă) și mentale relativ comune, conștientă de unitatea sa și de deosebirea sa față de alte comunități asemănătoare, fixată printr-o autodenunire (etnonim)⁸⁰. Astfel, către anii '80, istoriografia sovietică definea noțiunea de etnos relativ identic, doar punând accentul principal pe diferite elemente. Mai târziu, discuțiile privind definirea etnosului s-au transformat într-o polemică de amploare pe paginile revistei „Sovetskaja etnografija”⁸¹.

În legătură directă cu analiza termenului etnos se află derivatele sale. În cazul de față o importanță deosebită pentru problema cercetată are noțiunea de „etnonim”, separată în „endoetnonim”, „exoetnonim” și „politonom”. Endoetnonimul este termenul prin care o comunitate etnică se autodefineste, este de obicei unic și viabil în timp. Exoetnonimul este termenul prin care o comunitate este numită de alogeni, deseori deosebindu-se fonetic foarte mult de endoetnonim. La rândul său, politonomul este noțiunea care îi definește pe locuitorii unei formațiuni politice. În procesul evoluției istorice, aceste noțiuni deseori evoluau una în alta și de aceea determinarea conținutului lor teoretic este un lucru complicat. Pe primul plan după importanță, în baza conținutului noțiunii de etnos, care pune accent pe conștiința apartenenței comune la grup, se situează endoetnonimul. El este termenul utilizat consecvent de mai multe generații din grup care formează deci o comunitate etnică⁸². Istoriografia sovietică insistă asupra faptului că, dacă un politonom este utilizat pe parcursul a câtorva generații, el va avea valoare de etnonim⁸³. Respectiv, numai autoatribuirea individuală la o anumită comunitate poate servi drept bază de cercetare pentru cei care studiază probleme legate de evoluțiile etnice. În problema definirii etnice a romanicilor de răsărit acest moment are o importanță deosebită, deoarece faptul că noțiunile poporație, naționalitate și națiune s-au format relativ cu întârziere oferea o posibilitate de manevră în interpretare. Noțiunea „popor”, în studiile etnogenetice, îi cuprinde pe toți indivizii care se definesc cu același endoetnonim, termenul de „naționalitate”

⁷⁸ Bromlej 1973, 27.

⁷⁹ Bromlej 1973, 31.

⁸⁰ Bromlej 1981, 27; Bromlej 1983, 57-58.

⁸¹ vezi SĚ, nr. 3-6, 1986 și nr. 1, 1987.

⁸² Bromlej 1981, 13.

⁸³ Bromlej 1981, 14.

ii include pe acei reprezentanți care locuiesc în cadrul diferitor comunități etnice sau politice, dar se autodetermină cu un termen comun. Conștiința membrilor etnosurilor cuprinde în sine imagini despre comunitatea teritoriului, a limbii, particularitățile culturale și psihice, dar și origine și destin istoric comune.

S-a observat că și conștiința etnică poate avea o ierarhie foarte clar stabilită, spre exemplu: *gortinieni – cretani – doriene – greci*⁸⁴, sau *cazaci de pe Don – ruși – slavi de răsărit – slavi*⁸⁵. În mod similar, în cazul locuitorilor din spațiul carpato-nistrean, după izvoarele scrise, se poate exemplifica din epoca medievală: *lăpușneni – basarabeni – români*. Fiecare nivel de definire etnică are anumite caracteristici.

Într-un mediu polietnic au loc procese de interpătrundere culturală, asimilare și aculturație, astfel încât, în timp, anumite caracteristici etnice se șterg din memoria colectivă. Consolidarea lor are loc în special în cadrul unor grupări compacte care formează unități politice. Deseori, pentru afirmarea identității etnice se utilizează politonimul în defavoarea etnonimului.

Un alt termen utilizat în cadrul studiilor etno-culturale era cel de poporație. Procesul de formare a populațiilor era văzut în istoriografia sovietică ca principalul proces etnic în societățile precapitaliste, ele fiind formate prin evoluția entităților tribale etnice, cu stabilirea unui element important: formațiunile statale timpurii⁸⁶. Constituirea populațiilor era pusă în corelație cu migrațiile de popoare, care serveau drept catalizator. În cadrul etnogenezei, în condițiile interacțiunii dintre indigeni și migratori se producea o sinteză etnică a substraturilor și adstraturilor, din acest proces rezultând etnii noi.

În anul 1982, sub redacția lui Ju. Bromlej este prezentată definiția, în sens îngust, a etnosului: etnosul este o comunitate socială deosebită care apare nu după dorința oamenilor, dar ca rezultat al unui proces istoric. Cazul romanicilor de răsărit este reprezentativ pentru al doilea tip de evoluție a conținutului etnosului după Ju. Bromlej, și anume când ca urmare a evoluției istorice un singur etnos formează două sau mai multe organisme etnosociale diferite⁸⁷. Și care în anumite situații istorice pot forma un organism etnosocial unic.

Din cauza complexității sale, până în prezent istoriografia rusă (și cea mondială) nu a putut determina o definiție unică a fenomenului numit „etnos”. S. Rybakov constată că etnosul este stihhiinic, amorf și, în același timp, ceva foarte activ și important, iar accentuarea anumitor caracteristici duce la disimularea esenței⁸⁸.

⁸⁴ Anfert'ev 1993, 68.

⁸⁵ Bromlej 1973, 25.

⁸⁶ Bromlej 1981, 257.

⁸⁷ Bromlej 1983, 69.

⁸⁸ Rybakov 2001, 15.

Astfel, căutările de definire a etnosului s-au cristalizat în trei direcții: esențialistă (primordialistă), constructivistă și instrumentalistă. Prima include două aspecte: sociobiologic, care presupune recunoașterea etnicității drept o caracteristică inițială a omenirii (M. Širokogorov, L. Gumilev), și evolutiv-istoric, care presupune o comunitate socială strâns legată de anumite complexe istorice. Direcția constructivistă pune accentul asupra diferențierii sentimentelor etnice formate în baza anumitor imagini colective sau „doctrine” (B. Anderson, E. Gellner, E. Hobsbaum). Reprezentantul constructiviștilor, Urs Al'termatt, consideră drept etnos o grupă socială cu origine comună care păstrează amintiri comune despre trecut, cultură, religie, limbă, obiceiuri⁸⁹.

La baza direcției instrumentaliste se află teoria social-psihologică a persoanei, totalitatea necesităților individului fiind orientate spre depășirea înstrăinării și spre legăturile informaționale (A. Arutjunov, N. Čeboksarov).

Reprezentanții istoriografiei ruse postsovietice insistă la integrarea metodelor de cercetare a acestor direcții pentru a lămuri esența fenomenului discutat⁹⁰.

În acest context ar fi cazul de formulat întrebarea: de ce reprezentanții istoriografiei sovietice, discutând procesele etnice din spațiul carpato-nistrean, utilizau în mod curent sintagma „formarea poporului moldovenesc” și, numai ca excepție, noțiunea de etnogeneză? Să fie oare răspunsul în aceea că termenul etnogeneză are consonanțe mult prea românești, evitate în RSSM, ori totuși exista o cunoaștere a faptului că noțiunile erau diferite. Mai degrabă, sub aceste jonglări de noțiuni se ascund interese îndepărtate de știință. „Formarea poporului” sau „formarea populației” implica un proces continuu care putea fi manipulat mai departe în dependență de anumite interese, pe când etnogeneză însemna cel puțin o etapă încheiată în evoluția unei etnii.

Una din problemele esențiale privind etnogeneză este cea a interpretării etnice a culturilor arheologice. Ea a suscitat în permanență atenția istoricilor, în special a arheologilor⁹¹. Prin urmare, demersurile cercetătorilor cu privire la spațiul nord-vest-pontic nu au fost o excepție⁹².

Interpretarea etnică continuă să fie una din problemele centrale pentru arheologia protoistorică, dar și una dintre cele mai controversate. Este un aspect ce nu poate fi pus la îndoială, fiind subliniat de mai mulți cercetători⁹³. Există însă și păreri precum că arheologia nu poate să rezolve probleme de etnogeneză și apartenență etnică, emise în special de lingviști⁹⁴. Istoricul acestei probleme

⁸⁹ Al'termatt 2000, 63.

⁹⁰ Zaripov 2000, 16.

⁹¹ Kossina 1914; Geary 1983, 15-26; von Petrikovits 1991, 263-282; lista bibliografică prezentată în lucrarea lui S. Brather cuprinde în jur de 700 de titluri.

⁹² Udal'cov 1947, 5-20; Guboglo, Kondrat'ev, Zelenčuk 1974, 31-37; Niculescu 1997, 63-69; Postică 1997, 117-132; Postică 2006.

⁹³ Niculescu 1997, 63.

⁹⁴ Filin 1962, 75-76.

își are rădăcinile în interpretările etnice expuse în lucrările umaniștilor din secolul al XVI-lea, totuși etnogeneza a devenit un pilon de cercetare în secolul al XIX-lea, secol care este numit de S. Brather un secol al „spiritelor naționale”⁹⁵. Secol în care a avut loc procesul de formare a națiunilor și statelor naționale moderne, ai căror ideologi au căutat suporturi și argumente în identificarea cu anumite popoare istorice menționate în tradiția antică: în Germania cu triburile germanice, în Franța cu celții și galo-romanii, în Cehia, Polonia, Slovacia cu slavii, în România cu tracii, geții, dacii.

În astfel de context, este important de stabilit dacă conținutul etnosului este identic cu cel al unor culturi arheologice. Această chestiune a stârnit discuții aprinse în istoriografie la mijlocul secolului al XX-lea, fiind analizată în primul rând prin perspectiva teoriei lui G. Kossina⁹⁶ despre apartenența unor spații cu cultură materială unică unei singure comunități etnice și identificarea acestei comunități cu popoarele istorice cunoscute din sursele narrative. În același timp, studii dedicate problemelor de interpretare etnică au efectuat Gabriel de Mortillet (1821-1898), Rudolf Virchow (1821-1902), urmați de un număr mare de cercetători care au supus unei analize critice problema interpretării rezultatelor investigațiilor arheologice, ca Moritz Hoernes (1852-1917), Max Ebert (1879-1929), Carl Schuchard (1859-1943), Eduard Meyer (1855-1930), Hans Jürgen Eggers (1906-1975) et al. Ultimii au evidențiat greșelile care pot apărea în acceptarea totală a teoriei lui G. Kossina⁹⁷. De fapt, G. Kossina atrăgea atenția că teoria sa trebuie aplicată cu o precauție deosebită și nu este axiomatică, bilanțul cumpătat și lucid al investigațiilor în problema respectivă fiind căutarea răspunsurilor la problemele discutate în baza studiilor interdisciplinare. Dezbaterile respective au continuat până la sfârșitul secolului al XX-lea⁹⁸ și ele vor continua și în viitor.

Astfel de interpretări sunt caracteristice pentru romantismul național, pentru perioade de crize și revoluții, când ele se accentuează. Ele sunt folosite pentru satisfacerea ambițiilor imperialiste etc. În istoriografia sovietică teoria lui G. Kossina a fost acceptată practic fără rezerve, chiar până în anii '90⁹⁹, deși încă la 1953, A. Udal'cov indica asupra unor deficiențe prin includerea eronată în cultura scitică a slavilor, tracilor și a altor popoare¹⁰⁰.

Așadar, în istoriografia sovietică postbelică teoria generală a interpretărilor etnice a fost racordată cu concepția promovată în anii '50 ai secolului al XX-lea de către I. Stalin, cu ușoare modificări survenite în anii '70, prin accentuarea unor criterii ca: unitatea limbii și a teritoriului, comunitatea structurii psihice și a

⁹⁵ Brather 2004, 67.

⁹⁶ Kossina 1914.

⁹⁷ Brather 2004.

⁹⁸ Anfert'ev 1993, 65.

⁹⁹ Anfert'ev 1993, 62.

¹⁰⁰ Udal'cov 1953, 15.

cele economice. Intensificarea discuțiilor, către perioada de destrămare a URSS, despre aceste conținuturi a demonstrat o dată în plus că cercetătorii acordau anumitor aspecte ale etnosului un rol cu valență deosebită.

Lucrarea prezintă o abordare de ansamblu a evoluției interpretărilor proceselor etno-culturale în secolele II-XIV în spațiul carpato-nistrean în istoriografia sovietică între anii 1946-1991, care nu și-a găsit reflectare nici în perioada sovietică, cu excepția unor studii solitare din anii '70, nici ulterior. Sunt generalizate, sistematizate și analizate izvoarele, fapt care a permis delimitarea principalelor aspecte studiate în contextul problemei cercetate. Ele au fost incluse în două perioade mari, fiecare conținând câte trei etape deosebite.

Corelarea rezultatelor obținute a evidențiat lipsa unor deosebiri dintre volohii care s-au extins spre sud de munții Carpați și cei care s-au impus la est de acest spațiu. A fost determinat că, în pofida eforturilor depuse în constituirea teoriei „celor două popoare romanice”, istoriografia sovietică nu a fost în stare să includă procesele etnice în schemele existente prin evoluția formațiunilor economice promovate tot de școala sovietică. Specificul proceselor etnice atribuite cazului „formării moldovenilor” lipsea totalmente, încât s-a simțit necesitatea de a crea anumite construcții locale, dar care nu și-au găsit argumentare. Coroborarea rezultatelor interpretărilor etnice și a datelor arheologice a dus la reevaluarea acestei teorii, care s-a dovedit a fi neviabilă. Valoarea izvoarelor, a materialului brut acumulat de reprezentanți ai diverselor științe într-o perioadă de circa 50 de ani a fost diminuată complet prin reconstrucțiile istorice propuse și impuse de istoriografia sovietică. Ca rezultat, a fost scoasă în evidență necesitatea unui studiu critic interdisciplinar al proceselor etnice din mileniul I – începutul mileniului II în regiunea de la est de Carpați.

În prezenta lucrare s-a identificat rolul fiecărei științe și al reprezentanților săi la interpretarea realităților etno-culturale în totalitatea aspectelor. A fost demonstrată dependența științei istorice de factorul politic, care în unele momente a jucat un rol determinant în promovarea anumitor teorii pseudoștiințifice, la unele etape fiind impuse și forme ale unui control politic riguros al procesului de cercetare. S-a constatat că demersurile științifice deseori nu au avut o evoluție de sine stătoare, ci erau dedicate comemorării anumitor evenimente istorice și deci utilizate în scopuri de propagandă. S-a stabilit modul de tratare a principiului libertății intelectuale, a limitelor sale și declinul autonomiei de voință în contextul evoluției factorului politic în URSS. De asemenea, a fost evidențiată autoritatea structurilor teoretice elaborate de centru asupra studiilor locale, structuri impuse prin diverse hotărâri administrative și care deseori erau perpetuate în condițiile când la Moscova deja se refuzase la ele.

Evoluția cercetărilor științifice în Republica Moldova indică asupra faptului că problema supusă cercetării în lucrare are o însemnătate principală, al cărei rol

va spori în viitor. Din acest motiv considerăm că prezentul studiu va contribui – prin elucidarea aspectelor teoretice, a instrumentelor de lucru utilizate pe parcurs de jumătate de secol – la perceperea adecvată a apariției, dezvoltării și conținutului problemelor etno-culturale din secolele II-XIV în spațiul carpato-nistrean. Cercetarea în ansamblu și, implicit, concluziile aferente vor facilita depășirea interpretărilor eronate ale particularităților etnogenetice, impuse, în perioada sovietică, nu de evoluția obiectivă a cercetării, ci de circumstanțele ideologice și politice ale timpului.

Rezultatele studiului conturează, în același timp, și noi direcții de investigație, oferă noi modalități pentru soluționarea unor probleme cu caracter științifico-teoretic, dar și aplicativ, ținând cont de realitățile trecerii la o nouă formă social-politică, care va conștientiza la justa valoare utilitatea studiilor etno-culturale la afirmarea identității naționale.

În acest sens, ca o recomandare științifico-practică, se impune o reglementare coerentă și unitară a aspectelor teoretice și a cadrului de cercetare a fenomenelor, în special a celor ce țin de problemele complexe ale mileniului I – începutul mileniului II – probleme exagerate de interesele de ordin politic și aflate sub „protecția” statului.

Analiza istoriografiei ce direct aparține fenomenului de formare a „poporului moldovenesc” deschide vaste perspective pentru perfecționarea modului de gândire al cercetătorilor tineri, cizelarea argumentării discursurilor și mesajelor științifice ale acestora, dar și pentru conștientizarea responsabilității personale a cercetătorului față de vitalizarea unor structuri științifice.

CAPITOLUL I

CONTRIBUȚII ARHEOLOGICE LA STUDIAREA PROCESELOR ETNO-CULTURALE

Studierea sistematică a monumentelor arheologice din spațiul de la vest de Nistru începe în anii 1946-1947 sub conducerea nemijlocită a mai multor savanți de la diferite centre de cercetare din Moscova, Sankt-Petersburg și Kiev. În linii majore, istoricul cercetărilor arheologice în spațiul pruto-nistrean în perioada sovietică poate fi divizat în două perioade mari:

- *sfârșitul anilor '40 – începutul anilor '60* – când au fost cartografiate primele monumente din Evul Mediu timpuriu și s-a pus începutul cercetărilor arheologice sistematice de către savanți de la Moscova, Kiev, Cernăuți etc. Această perioadă se finisează cu apariția studiului monografic consacrat mileniului I semnat de Gh. Fedorov¹⁰¹.

- *mijlocul anilor '60 – sfârșitul anilor '80* – perioadă de timp în care au avut loc cercetări arheologice sistematice, cu puternice suporturi financiare din partea statului, pe întreg teritoriul dintre Prut și Nistru, sub conducerea cercetătorilor din RSSM și din alte centre științifice ale URSS: P.P. Bârnea, Gh.F. Čebotarenko, Gh.B. Fedorov, V.I. Grosu, I.Gh. Hâncu, O.M. Prichodnjuk, I.A. Rafalovič, È.A. Rikman, I.I. Rusanova, N.P. Telnov, B.A. Timoščuk, L.V. Vakulenko, T.D. Zlatkovskaja et al.¹⁰²

Aceasta a fost perioada de acumulare și valorificare științifică a materialelor arheologice prin publicarea lor în revistele periodice de specialitate și de formare a arheologiei autohtone moldovenești.

Drept urmare, a fost acumulată o bază considerabilă de materiale arheologice care, în linii majore, reflecta evoluția comunităților din spațiul pruto-nistrean în întreaga perioadă de la începutul mileniului I până la includerea teritoriului respectiv în statul medieval moldovenesc. Analiza materialului și interpretările istorice efectuate de cercetători aveau un scop bine determinat: să demonstreze prezența în acest spațiu a unor componente etnice eterogene.

---

¹⁰¹ Fedorov 1960a.

¹⁰² Matveev 1999b, 318-319.

1. Reflectarea proceselor etno-culturale din secolele II-IV și interpretarea lor în istoriografia sovietică

Spațiul carpato-nistean, în primele secole ale erei noastre, constituia din punct de vedere geopolitic o zonă care, parțial, era încadrată în Imperiul Roman, cealaltă parte fiind controlată de romani. Zonele de contact ale lumii romane cu lumea barbară au prezentat întotdeauna un tablou etnic eterogen. Limesul roman stăvilea atacurile triburilor barbare care s-au perindat în zona nord-vest pontică. În regiunea aceasta autorii antici menționează un număr considerabil de triburi de diferită origine etnică: traci, germanici, iranieni etc. Fiecare dintre ei avea o cultură materială și o spiritualitate proprie supusă unei presiuni puternice din partea lumii provincial-romane¹⁰³.

Investigațiile arheologice au scos la lumină mai multe materiale arheologice, care, în baza analizei efectuate, în coroborare cu izvoarele scrise pot fi atribuite unor comunități etnice distincte.

La începutul anilor '60 ai secolului al XX-lea, specialiștii stabilesc perindarea următoarelor culturi arheologice: cultura Lipica, de origine tracică, pentru perioada anterioară culturii Sântana de Mureș-Černjachov, cultura sarmaților, datată cu secolele I-IV, și cultura Sântana de Mureș-Černjachov, datată cu secolele III-IV. Cercetările stratigrafice, în opinia arheologilor din acea vreme, demonstrează o trecere evolutivă a nivelului de locuire getic în cel al culturii Lipica, care, la rândul său, trece în cultura Sântana de Mureș-Černjachov, dispariția acesteia fiind pusă pe seama "impactului hunic" din anii '70 ai secolului al IV-lea¹⁰⁴.

Principala direcție de studiu a fost orientată spre cercetarea monumentalei culturi arheologice numită Sântana de Mureș-Černjachov, dat fiind faptul că celelalte două au fost în mare parte înglobate în ea.

Interesul deosebit manifestat față de cultura Sântana de Mureș-Černjachov se explică prin factorul politic, din acest motiv ipotezele propuse erau acceptate, devenind axiome. În perioada de până la cel de-al Doilea Război Mondial ideologia nazistă a utilizat pe larg, în interese de propagandă, anumite idei ale cercetătorilor germani de la începutul secolului al XX-lea, care vedeau în această cultură arheologică exclusiv triburile germanice ale goșilor¹⁰⁵. Drept răspuns, în URSS a început cercetarea intensă ale monumentelor și a colecțiilor černjachoviene deja depozitate în muzee, primele atribuiri etnice a acestei culturi fiind fixate în lucrările lui M.I. Artamonov¹⁰⁶ și B.A. Rybakov¹⁰⁷, susținuți ulterior de M.Ju. Brajčevskij¹⁰⁸ și P.N. Tret'jakov¹⁰⁹. Adversarul politic din secolul XX trebuia să fie lichidat

¹⁰³ Remennikov 1954; Remennikov 1967, 188-192; Matveev 1998b, 92-99.

¹⁰⁴ Fedorov 1960a, 16.

¹⁰⁵ Brener 1912, 262-267; Ebert 1921, 262-264.

¹⁰⁶ Artamonov 1940, 3-14.

¹⁰⁷ Rybakov 1943, 73-80.

¹⁰⁸ Brajčevskij 1950, 27-55.

¹⁰⁹ Tret'jakov 1953a, 157-160.

și pentru secolele III-IV. În anul 1950 cercetătorul rus I. Ljapușkin a declarat că există rezerve asupra interpretării indicilor etnici ca aparținând lumii slave¹¹⁰.

Cu toate acestea, ideea apartenenței monumentelor de tip Sântana de Mureș-Černjachov exclusiv culturii slave devine oficială în istoriografia sovietică. În atmosfera de psihoză antigermană din anii războiului și cei imediat postbelici situația nici nu putea să fie altfel. Problema însă era complicată de faptul că un număr mare de monumente arheologice ulterioare, atribuite culturii slave timpurii de tipul Praga-Korčak, se deosebeau completamente de cele de tip Sântana de Mureș-Černjachov¹¹¹. Descoperirea monumentelor de tipul Praga-Korčak a coincis cu „dezghețul” hrușciovist, ceea ce a permis reluarea discuțiilor despre componența polietnică a culturii Sântana de Mureș-Černjachov¹¹².

Din nou schimbările politice au generat un număr de lucrări care repuneau în discuție problema atribuirii etnice a acestor monumente, la care se adăugase un aspect ideologic nou – prietenia promovată de URSS față de statele blocului socialist. Apare și ipoteza privind predominarea decisivă a germanicilor în cadrul culturii respective¹¹³ sau părerea mai prudentă a unor cercetători moscoviți despre o structură polietnică a purtătorilor acestui masiv¹¹⁴.

Săpăturile de la Budești, Solonceni, Lucașeuca, Petricani, Bălăbănești au permis lui È. Rikman să afirme că cultura Sântana de Mureș-Černjachov s-a format în secolul al II-lea sub influența civilizației provincial-romane, din componența căreia făceau parte triburile sarmaților, daco-geților și goților. Monumentele atribuite slavilor nu pot fi datate anterior celei de-a doua jumătăți a mileniului I¹¹⁵.

După ce s-a stabilit complexitatea acestei culturi, ea a început să fie „secționată” în variante locale. Într-un studiu consacrat special acestei probleme M.A. Tichanova delimitează cinci variante locale ale culturii Sântana de Mureș-Černjachov: Niprul Mijlociu, Niprul Inferior, Zona Nistrului, Dunărea de Jos cu Transilvania de Nord-Est și Volânia. Analiza materialelor arheologice o aduce pe cunoscuta cercetătoare la concluzia că cultura Sântana de Mureș-Černjachov includea triburi de diversă etnie: sciți târzii, slavi, geto-daci, sarmați și alte triburi, inclusiv germanice. Uniformitatea acestei culturi a fost cauzată de faptul că aceste triburi se aflau în componența uniunilor tribale gotice. În zona dunăreană, purtători ai culturii Sântana de Mureș-Černjachov erau considerate triburile geto-dacilor¹¹⁶.

La sfârșitul anilor '50 ai secolului al XX-lea au fost inițiate primele contacte științifice cu istorici din România¹¹⁷. Acest pas a reprezentat un progres în dezvoltarea

¹¹⁰ Ljapușkin 1950, 7-32.

¹¹¹ Kucharenko 1955, 33-39; Danilenko 1955, 27-29.

¹¹² Rikman, Rafalovič 1965.

¹¹³ Artamonov 1956, 3-6; Tichanova 1957, 168-194; Kropotkin 1971, 197-206; Kropotkin 1972, 94-95; Kropotkin 1976, 165-173.

¹¹⁴ Fedorov 1960a.

¹¹⁵ Rikman 1957, 5.

¹¹⁶ Tichanova 1957.

¹¹⁷ Mochov 1957.

tarea științei arheologice din spațiul pruto-nistean. Colaborarea cu cercetătorii din România s-a materializat prin conferința din 1958 și publicarea, în 1960, a culegerii „Materialy i issledovanija po archeologii Jugo-Zapada SSSR i Narodnoj Rumynskoj Respubliki”. În aceasta lucrare È. Rikman¹¹⁸, care a cercetat un șir de monumente din secolele III-IV p.Chr., demonstrează cu siguranță pentru perioada respectivă coexistența în spațiul carpato-nistean a triburilor getice, sarmatice și gotice, punând în permanență sub semn de întrebare prezența comunităților slave¹¹⁹. În același volum Gh. Fedorov prezintă două necropole de tipul Sântana de Mureș-Černjachov: Bălțata și Mălăiești, la investigarea cărora autorul, la fel, a depistat prezența unei tradiții a culturii getice, precum și elemente sarmatice, ambele tipuri manifestând semne de influență a culturii romane¹²⁰.

Din cele relatate este lesne de înțeles că cercetătorii care se ocupau cu monumentele Sântana de Mureș-Černjachov, sub presiunea materialului diagnostic concret, devin adepți ai inducțiilor formulate de arheologii români despre originea tracică a comunităților acestui facies¹²¹.

În studiul monografic deja menționat a lui Gh. Fedorov, în baza analizei a peste 284 de monumente atribuite la secolele II-IV, se ajunge la următoarele concluzii:

- în monumentele černjachoviene din interfluviul Prut-Nistru persistă un șir de elemente ce pot fi atribuite slavilor; cu toate acestea, ponderea slavilor în formarea culturii Sântana de Mureș-Černjachov e infimă, deoarece majoritatea ceramicii și a altor obiecte nu au analogii la slavii post-černjachovieni. Elementele slave în cultura Sântana de Mureș-Černjachov din Moldova sunt în minoritate față de cele gotice ori sarmate;
- la baza culturii Sântana de Mureș-Černjachov din Moldova stau elementele culturale locale geto-dacice și cultura sarmaților agricultori;
- aportul triburilor getice și sarmate în formarea culturii Sântana de Mureș-Černjachov este practic egal. Anume de la sarmați černjachovienii au preluat înhumarea în ritul funerar¹²².

Aceste supoziții actualmente nu mai pot fi acceptate, din următoarele motive:

1. Prezența slavilor în cultura Sântana de Mureș-Černjachov rămâne și până în prezent numai la nivel de declarații, fiind lipsită de un suport științific, deoarece elementele așa-zise „slave” nu pot fi evidențiate. Acest fapt a fost demonstrat cu lux de amănunte de È. Rikman și I. Rafalovič încă în anul 1965 în studiul consacrat coroborării elementelor černjachoviene care se considerau similare celor din lumea slavă¹²³. Însuși Gh. Fedorov se vede nevoit să menționeze că ele

¹¹⁸ Rikman 1960, 197-219.

¹¹⁹ Rikman 1960, 197, 219.

¹²⁰ Fedorov 1960b, 239.

¹²¹ Kravčenko 1970, 44-51.

¹²² Fedorov 1960a, 63-174.

¹²³ Rikman, Rafalovič 1965.

erau minoritare celor sarmate și gotice, cu atât mai mult componentelor predominante geto-dacice. Insistența de a-i menționa pe slavi este mai curând un tribut adus teoriei oficiale.

2. Elementele considerate de Gh. Fedorov slave nu-și găsesc analogi nici în perioada prečernjachoviană, nici în cultura materială a lumii slave din secolele VI-VII¹²⁴.

3. Teza despre participarea sarmaților agricultori în egală măsură cu geto-dacii la formarea culturii Sântana de Mureș-Černjachov este la fel de neargumentată, dat fiind faptul că, la moment, în tot spațiul carpato-nistrean nu a fost descoperită nicio așezare sarmatică ce ar putea documenta procesul de sedentarizare în masă a acestor triburi¹²⁵.

4. Ritului funerar geto-dacic îi este caracteristic biritualismul și, prin urmare, nu poate fi absolutizată influența sarmaților, care practicau înhumarea¹²⁶.

În același timp cercetătorul ucrainean M. Ju. Brajčevskij continuă să definească cultura Sântana de Mureș-Černjachov drept slavă¹²⁷. Aprecierea sa se referă nu numai la teritoriul Ucrainei, dar și la cel al Poloniei, Moldovei, Slovaciei și României¹²⁸, construcția istorică efectuându-se prin metoda retrospectivă de la perioade mai noi spre cele mai vechi: dacă în Evul Mediu timpuriu aceste teritorii țineau de cultura slavă, rezultă că același areal, într-o perioadă mai timpurie, ținea tot de cultura dată. Verificarea acestei ipoteze retrospectiv nu era practică. Restaurarea situației etnice în perioada anterioară culturii Sântana de Mureș-Černjachov în acest areal va coincide în linii majore cu spațiul locuit de triburile tracilor septentrionali, iar excluderea din componența acestor teritorii a provinciilor cucerite de romani va prezenta practic arealul de răspândire a culturii Sântana de Mureș-Černjachov. Acceptarea influențelor migrațiilor din primele secole ale erei creștine dau răspuns atât la unitatea acestei culturi, cât și la existența variantelor locale. Anume răspunsul corect la întrebarea despre componența etnică a acestei culturi va permite fixarea anumitor accente privind primele etape ale formării romanicilor de răsărit.

Pe fundalul acestor discuții, în anul 1966 apare lucrarea de sinteză „Istoriia SSSR”. În capitolul respectiv, semnat de G.D. Smirnov, se definea componența etnică a culturii Sântana de Mureș-Černjachov ca una polietnică, care includea slavi, sarmați, daci și geți¹²⁹. Studiul lui G. Smirnov avea la bază un articol publicat anterior¹³⁰.

¹²⁴ Rikman, Rafalovič 1965.

¹²⁵ Bichir 1977; Grosu 1990.

¹²⁶ Ioniță, Ursachi 1988; Palade 2004.

¹²⁷ Brajčevskij 1964, 3; a se vedea și: Smilenko 1975.

¹²⁸ Brajčevskij 1964, 4.

¹²⁹ ISSSR 1966.

¹³⁰ Smirnov 1960, 309-316.

Astfel, între anii 1957-1967, în istoriografia sovietică, aparent unitară, în problema apartenenței etnice a culturii Sântana de Mureș-Černjachov se formară câteva direcții principale de cercetare pe care le vom numi convențional:

1. superautohtonistă slavă (M.Ju. Brajčevskij¹³¹, E.V. Machno¹³², È.A. Symonovič¹³³, M.Ju. Smiško), majoritatea susținătorilor acestei direcții activau în centrele de cercetare de la Kiev;

2. cu predominarea componentei germanice (M.I. Artamonov¹³⁴, M.A. Tichanova¹³⁵, L.A. Golubeva¹³⁶), majoritatea adeptilor acestei direcții reprezentau centrele de cercetare de la Leningrad;

3. teoria polietnică (Gh. Fedorov¹³⁷); un loc aparte ocupă în cadrul acestei școli È. Rikman¹³⁸, care, în anumit sens, poate fi numit fondatorul direcției autohtoniste prin promovarea elementului tracic în cadrul comunității polietnice. È. Rikman nu a fost de acord cu ipoteza precum că respectiva cultură arheologică reprezintă materializarea contactelor slavilor cu Imperiul Roman și, deși admitea anumite contacte între slavi și locuitorii regiunii sud-dunărene în secolele II-IV, considera că ele aveau o intensitate slabă, sporind doar către secolele V-VII¹³⁹.

Denumirile respective sunt ușor convenționale, fiindcă centrele locale nu aveau capacități de publicare suficiente și majoritatea lucrărilor importante continuau să apară la Moscova.

Complexitatea proceselor care au avut loc în primele secole ale mileniului I în spațiul carpatu-nistru și-a găsit reflectare în descoperirile din localitatea Novo-Troițkoe (r. Anenii Noi), sit pe care autorii l-au atribuit unor comunități dacice pre-černjachoviene (posibil țin de cultura Lipica)¹⁴⁰. Idee confirmată de descoperirile recente de la Pruteni (r. Ungheni)¹⁴¹ și posibil de cele de la Odaia¹⁴².

Anii '70-80 ai secolului al XX-lea au fost marcați prin cercetări arheologice de amploare și un volum important de materiale analizate, dar care nu au putut să hotărască problema atribuirii etnice¹⁴³. Astfel, încât nu s-a ajuns la un consens în problema atribuției etnice a culturii respective. Starea de fapt a problemelor legate de cultura Sântana de Mureș-Černjachov și-a găsit reflectare în studiul

¹³¹ Brajčevskij 1957.

¹³² Machno 1952.

¹³³ Symonovič 1970, 285-289.

¹³⁴ Artamonov 1956, 3-6.

¹³⁵ Tichanova 1957, 168-194.

¹³⁶ Golubeva 1957, 274-277.

¹³⁷ Fedorov 1960a.

¹³⁸ Rikman 1957, 5; Rikman 1960, 197-219; Rikman 1975.

¹³⁹ Rikman 1980c, 21.

¹⁴⁰ Nudel'man, Rikman 1968, 173-180.

¹⁴¹ Vornic, Bubulici, Telnov 2004, 131-133; Vornic, Telnov et al. 2007.

¹⁴² Vornic, Bubulici, Ciobanu 2006, 348-363.

¹⁴³ Rikman 1975; Baran 1981; Nikitina 1985; Rafalovič 1986.

semnat de M.B. Ščukin, publicat în anul 1975 la Berlin¹⁴⁴. În această lucrare se vehicula și ideea conform căreia componentul slav nu poate fi sesizat din cauza că monumentele arheologice ale migrației slavilor în Antichitate și epoca medievală timpurie ori nu au fost identificate, ori slavii nu au lăsat urme vizibile în cultura triburilor autohtone¹⁴⁵.

B.V. Magomedov, în baza analizei ritului și ritualului funerar, a modalităților de construcție a locuințelor, a formelor de ceramică și a pandantivelor, evidențiază următoarele componente etnice: scito-sarmatice elinizate, o parte mică a triburilor tracice, de tipul Zarubineck și germanice¹⁴⁶. Fără a pune la îndoială o anumită influență din partea orașelor pontice, ce se aflau în secolul al II-lea sub dominație romană, nu putem fi de acord cu rolul de bază al scito-sarmaților. Despre sarmați s-a vorbit mai sus, cât despre sciți, în perioada respectivă, acesta era un termen nominal utilizat de autorii antici și care includea mai multe triburi de diversă origine etnică, înșiși sciții nefiind localizați în această zonă din secolul al III-lea a.Chr. Este improprie și includerea grupului arheologic Zarubineck în categoria elementelor etnice.

În ultimii ani de existență a URSS a continuat colectarea materialului, dar încercări de revizuire a istoriei etnice a zonei date nu s-au mai făcut. I.S. Vinokur, în baza unor date noi, susține ideea că la constituirea civilizației în egală măsură au participat triburi slave, daco-tracice și sarmatice. El menționează că elemente ale acestei culturi întâlnim până în ultimul sfert al mileniului¹⁴⁷.

Astfel, în literatura sovietică de specialitate nu a existat o teorie dominantă, nemaivorbind de una unică, ce ar explica procesul de formare și elementele de bază ale culturii Sântana de Mureș-Černjachov. Toate populațiile menționate – geți, sarmați, goți – aveau contacte destul de strânse și resimțeau o permanentă influență a culturii provinciale romane, dar se insista și la prezența slavilor.

În prezent, în spațiul post-sovietic domină ipoteza despre caracterul polietnic al culturii Sântana de Mureș-Černjachov cu anumite particularități regionale și factori dominanți. Regiunea cursului superior al Nistrului și al Bugului de Vest este considerată a fi dominată de slavi, iar litoralul nord-pontic de scito-sarmați. Zona de silvostepă a Ucrainei este văzută ori ținând de etnosul slav¹⁴⁸, ori de slavi și sarmați¹⁴⁹. V.D. Baran leagă diferite grupuri teritoriale din cadrul acestei culturi cu predominarea diferitor etnii: pe cele din silvostepă cu slavii, cultura Wielbark cu germanicii¹⁵⁰. El chiar afirmă la un moment dat că simbioza slavo-iraniană în

¹⁴⁴ Ščukin 1975, 25-41.

¹⁴⁵ Koroljuk 1979a, 53.

¹⁴⁶ Magomedov 1981, 12.

¹⁴⁷ Vinokur 1983, 105-135.

¹⁴⁸ Vinokur 1989, 217-224.

¹⁴⁹ Sedov 1994, 233-282.

¹⁵⁰ Baran 1998, 172-182.

cadrul culturii Sântana de Mureș-Černjachov este una creată artificial, elementele sarmatice fiind definite clar arheologic, iar cele slave lipsind¹⁵¹.

Pe poziții apropiate se situează D.N. Kozak¹⁵² și A.V. Gudkova¹⁵³. Păreră despre predominarea factorului gotic continuă să fie susținută de M.B. Ščukin¹⁵⁴ și B. Magomedov¹⁵⁵. La momentul de față datarea majoritar acceptată a culturii Sântana de Mureș-Černjachov este între anii 230-410/430¹⁵⁶.

Tradiția creată de istoriografia sovietică impune ruperea din contextul istoric a anumitor etape. Acest mod de operare se referă în primul rând la perioada mileniului I a.Chr., când din cadrul culturii hallstattiene era separată perioada culturii getice (secolele IV-III a.Chr.), creându-se impresia falsă despre o ruptură în evoluția culturii tracice la nord de Dunăre. Procedee similare au fost aplicate și fenomenelor etnopolitice și etnosociale din mileniul I p.Chr., când epocile istorice primeau denumiri nu de procese fundamentale, ci de culturi arheologice. În consecință, datarea generală a monumentelor de tip Sântana de Mureș-Černjachov cu secolele III-IV venea să pună punct existenței unei anumite populații în acest areal pentru a pregăti terenul prin metoda “tabula rasa”, deci spațiu pustiu, liber de locuitori, liber pentru apariția altor populații¹⁵⁷ (referitor la problema hiatusurilor a se vedea: Matveev 1999a, p. 52-56).

Investigațiile arheologice denotă o altă situație la două compartimente principale, și anume formarea culturii Sântana de Mureș-Černjachov și dispariția ei. Prezența materialului arheologic de factură romană și a ceramicii de culoare cenușie nu mai pot fi considerate drept criterii de atribuire a monumentului la cultura respectivă și de datare automată cu secolele III-IV. Analiza detaliată a materialului arheologic a demonstrat separarea unui număr din ele cu o datare puțin mai timpurie¹⁵⁸. Astfel se definesc unele răspunsuri atât la componența elementelor ce au constituit cultura din regiunea Dunării, dar și o explicație pentru impresionantul salt numeric al monumentelor arheologice din secolele III-IV.

Un alt aspect este legat de faptul că, în ultimul timp, pentru un șir de monumente atribuite culturii Sântana de Mureș-Černjachov în spațiul dintre Carpați și Nistru limita superioară de datare este ridicată cel puțin la începutul secolului al V-lea¹⁵⁹. Iar în culturile arheologice ulterioare sunt depistate elemente clare de perpetuare a culturii respective, fenomen observat încă de anii '70 de

¹⁵¹ Baran 2001.

¹⁵² Kozak 1994, 31-36.

¹⁵³ Gudkova 1996, 20-23.

¹⁵⁴ Ščukin 1979, 83.

¹⁵⁵ Magomedov 1987; Magomedov 1996, 33-36.

¹⁵⁶ Magomedov 2001, 15.

¹⁵⁷ Rafalovič 1972b, 7-31; Bârnea, Rafalovič 1978a, 65-75.

¹⁵⁸ Vornic, Bubulici, Telnov 2004, 131-133.

¹⁵⁹ Magomedov 1999, 119; Magomedov 2001, 15; Gudkova 1999, 367.

È. Rikman¹⁶⁰. Atribuirea etnică a majorității absolute a monumentelor din a doua jumătate a mileniului I p.Chr. în special culturii slave, în baza izvoarelor scrise¹⁶¹ și a asemănării culturii materiale, repetă situația creată în anii '40 în istoriografia sovietică de atribuire *ab initio* a monumentelor din mileniul I a.Chr. culturii scitice¹⁶², opinie care a fost combătută fără rezerve printr-un șir de studii care au demonstrat apartenența acestora la cultura tracică¹⁶³. Perpetuarea elementelor tracice în a doua jumătate a mileniului I p.Chr. demonstrată de È. Rikman a găsit susținere și la alți cercetători¹⁶⁴.

Problemele legate de dispariția culturii Sântana de Mureș-Černjachov au rămas neelucidate până în prezent și trebuie să fie reevaluate în lumina descoperirilor actuale, prin debarasarea de standarde și idei preconcepute.

2. Reflectarea proceselor etno-culturale din secolele V-IX și interpretarea lor în istoriografia sovietică

Pentru cercetarea monumentelor din perioada post-černjachoviană se reieșea din axioma că, odată cu dispariția culturii Sântana de Mureș-Černjachov, în spațiul carpato-nistrean s-a format un hiatus demografic. Acest vacuum de populație în secolele V-VII ar fi fost umplut de slavi. Problema „hiatusului din secolul al V-lea”, din punct de vedere arheologic, are o rezolvare simplă dacă luăm în considerație faptul că elementele de datare de bază pentru cultura Sântana de Mureș-Černjachov le constituie importurile. Cercetarea relativ slabă a monumentelor din secolul V p.Chr. din regiunea est-carpatică, în perioada postbelică, a generat un șir de interpretări greu de depășit până în prezent.

„Impactul hunic” a afectat nu numai aspectul demografic, în primul rând el s-a soldat cu un dezastru economic, a dus la intensificarea modificării tradițiilor privind principalele ocupații, a relațiilor comerciale cu lumea provincială și la decăderea circulației monetare. Noile realități politice și economice au accentuat modul mobil de viață al comunităților umane de la fosta frontieră a Imperiului Roman. Schimbările au început însă mult mai înainte, odată cu criza Imperiului Roman din secolul al III-lea, fapt care, la rândul său, a generat modificări esențiale în acele aspecte ale vieții care sunt cel mai bine sesizate arheologic, și anume: confecționarea ceramicii, construcția locuințelor etc., degradarea așezărilor etc. Evident, avea loc o adaptare la noile condiții de trai formate și în regiunea est-carpatică¹⁶⁵.

¹⁶⁰ Rikman 1972, 29-45.

¹⁶¹ Koroljuk 1971a; Koroljuk 1971b, 41-53.

¹⁶² Smirnov 1954; Meljukova 1958.

¹⁶³ Zlatkovskaja, Polevoj 1969; Lapușnean, Niculiță, Romanovskaja 1974, 44; Niculiță 1977; Niculiță 1987.

¹⁶⁴ Tentiuc 2004, 120-124.

¹⁶⁵ Niculiță 2004a; Niculiță 2004b.

În lipsa „spatelui civilizator” al Imperiului Roman, comunitățile etnice ce formau varianta dunăreană supraviețuitoare a culturii Sântana de Mureș-Černjachov, intrând în contact direct cu populația nou-venită către mijlocul secolului al VI-lea, urmași și ei ai culturii marcate de influența Imperiului Roman, au generat un fenomen cultural nou, numit pentru teritoriul est-carpatic cu un nume impropriu – „cultura slavă”. Acest nume nu reflectă nici pe departe componența etnică a grupelor respective de populație. Spațiul antrenat în marea migrație a popoarelor nu putea să ofere condiții pentru existența unor comunități izolate, pure din punct de vedere etnic, cu atât mai mult să asigure o stabilitate etno-culturală.

Cât privește „stabilitatea și liniștea” adusă de slavi în regiune se poate de făcut apel la Procopius din Caesarea, care a consemnat prădăciunile fără precedent ale slavilor în provinciile bizantine¹⁶⁶. Caracterul migrației pașnice a slavilor este pus sub semnul de întrebare chiar de susținătorii teoriilor sintezei voloho-slave, demonstrându-se că, în perioada proceselor de colonizare a noilor teritorii, populația nou-venită se străduia să ocupe vechile centre de producție agricolă, afectând continuitatea instituțiilor social-economice precedente¹⁶⁷.

În diferite regiuni determinanta arheologică a etnicității a fost diferită, o frontieră convențională fiind trasată ulterior în regiunea râului Răut. Situația a fost identificată în regiunea Nistrului Mijlociu de arheologii sovietici, care s-au limitat însă la fixarea momentului fără a da o explicație a fenomenului¹⁶⁸.

Privitor la procesele de asimilare și aculturație în spațiul pruto-nistean istoriografia sovietică nu este consecventă. Într-o monografie consacrată slavilor, publicată în 1953, cercetătorul P.N. Tret’jakov insistă că, la mijlocul mileniului I a. Chr., slavii care migrau spre Dunăre au întâlnit în calea lor o populație eterogenă compusă din rămășițe de triburi scitice, tracice, dacice, celtice, gotice, sarmato-alane care a fost asimilată de valul monolit slav¹⁶⁹. Această supoziție poate fi explicată, probabil, numai prim faptul că este vorba de o lucrare dedicată istoriei slavilor și, deci, trebuie să prezinte măreția acestui popor. Dimpotrivă, această relatare ne duce la ideea că în spațiul pruto-nistean exista o populație romanizată, și nu una volohă. Studiile ulterioare au fost orientate spre a demonstra inexistența acestor romanici la est de Carpați.

Studierea monumentelor din a doua jumătate a mileniului I p.Chr. a început imediat după cea de-a doua conflagrație mondială. Punctul de plecare în cercetarea antichităților din perioada de după invazia hunilor în spațiul carpato-nistean în general și cel pruto-nistean în particular îl constituiau izvoarele scrise, care au fost coroborate cu datele arheologice, obținute în urma unor investigații

¹⁶⁶ Spre exemplu: Procopius din Caesarea III.29.

¹⁶⁷ Koroljuk 1985, 51.

¹⁶⁸ Prichodnjuk 1974, 221.

¹⁶⁹ Tret’jakov 1953a, 110.

importante pe teren. Astfel, este bine știut că Procopius din Caesarea și autorul de origine gotică Iordanis menționează în zona nord-vest-pontică în secolul al VI-lea două comunități etnice mari: anți și sclavini¹⁷⁰, considerate în istoriografia sovietică drept slave. Descoperirea vestigiilor acestor culturi medievale timpurii, identificarea și atribuirea lor a fost sarcina principală a istoriografiei sovietice. Cercetarea problemei date nu a fost deloc ușoară. Informația relativ vagă și localizarea într-un spațiu larg lăsa loc pentru discuții serioase.

În baza acestei metodologii acceptate de istoriografia sovietică, vestigiile din a doua jumătate a mileniului I erau considerate de origine slavă ori aparținând triburilor slave.

Studierea celei de-a doua jumătăți a mileniului I în baza investigațiilor arheologice duce la intensificarea cercetărilor pe teren. Interesul era cauzat și de dorința de a studia problemele legate de etnogeneza slavilor, care trebuia să fi avut loc, prin retrospectivă, conform cronicilor rusești, și în regiunea dunăreană.

Meritul descoperirii monumentelor medievale timpurii între Prut și Nistru, apreciate drept slave, revine arheologilor I.M. Samoïlovski și P.I. Zasurcev¹⁷¹. După acest „botez”, toate monumentele descoperite ulterior, cu o cultură materială similară, îmbogățeau automat repertoriul monumentelor slave de pe teritoriul RSSM. Formal, săpăturile arheologice se efectuau sub egida Institutului de Istorie, limbă și Literatură al Filialei Moldovenești a AȘ a URSS, sub conducerea lui T.S. Passek de la Institutul de Arheologie din Moscova, dar realmente, la diferite etape, ele aveau loc cu implicația directă a unor instituții academice unionale, ca Institutul de Istorie, Institutul de Arheologie, Institutul de Slavistică și Balcanistică, Institutul de Istorie a Culturii Materiale etc. În acest context, trebuie de remarcat că, spre deosebire de republicile baltice, de Ucraina, publicarea rezultatelor cercetărilor arheologice în RSSM s-a realizat exclusiv în limba rusă, toată terminologia de specialitate a fost preluată în mod direct de la Moscova, unele articole, însoțite de rezumate în „moldovenească”, care apăruseră în anii '50-60, abundau de rusisme¹⁷².

Cercetarea monumentelor arheologice din spațiul pruto-nistrean prin metoda aplicată a determinat de la bun început anumite realități politice. Partea de sud (Basarabia istorică) și cea de nord (reg. Cernăuți) constituiau un teren de cercetare al arheologilor ucraineni, dar materialele acestora au fost practic ignorate atunci când s-a elaborat teoria referitor la „etnogeneza moldovenilor”, excepție făcând timpul în care se considera că spațiul de la nord de Dunărea de Jos a fost parte componentă a cnezatului de Halici. În anul 1985 N. Kotljar, analizând izvoarele arheologice și narative, ajunge la concluzia că în a doua jumătate a

¹⁷⁰ Procopius din Caesarea, III, 14, 27-29; Iordanes, XLVIII.

¹⁷¹ Zasurcev 1949, 102-103.

¹⁷² Spre exemplu: Zelenčuk 1960; Zelenčuk 1961.

secolului al XII-lea frontiera sudică a cnezatului Halici se afla pe linia Vasilev-Kučelmin-Kalius, adică atingea maximum zona de mijloc a râului Nistru, teritoriul aflat mai la sud fiind în afara cnezatului și fiind locuit de volohi și nomazi¹⁷³. Aceste dovezi au fost confirmate de către A. Majorov, care a demonstrat cu lux de amănunte falsitatea opiniei despre includerea spațiului pruto-nistrean în componența cnezatului Halici-Volânia, confirmând existența frontierei sudice a cnezatului Halici-Volânia pe linia Vasilev-Kučelmin-Kalius, mai la sud de care locuiau cumani și volohi. Partea sudică a interfluviului Nistru-Prut-Dunăre nu a fost sub un control permanent al cnezilor halicieni, punctul cel mai sudic admis de autor ar putut fi fortificațiile de lângă s. Mereșeuca (r. Ocnița)¹⁷⁴.

Pe teritoriul Bucovinei monumentele celei de-a doua jumătăți a mileniului I au început să fie cercetate din anul 1948, prin organizarea de șantiere de către Muzeul Regional din Cernăuți¹⁷⁵. În 1968 au debutat cercetări arheologice intensive coordonate de Universitatea și Muzeul Regional din Cernăuți, de Institutul Pedagogic din Ivano-Frankovsk¹⁷⁶. În urma unor săpături sistematice duse între anii 1968-1974 sub conducerea lui B.A. Timoščuk (ulterior, colaborator al Institutului de Arheologie de la Moscova), V. Baran și L. Vakulenko, au fost investigate așa monumente importante ca cele de la Perebykovcy, Dobrynovcy, Zadubrovka, Lenkovcy, Kulišovka, Glubokoe etc. În paralel aveau loc săpături arheologice la Raškov I, sub conducerea lui V.B. Baran. Situl de la Raškov I este printre puținele monumente care pot fi caracterizate ca investigate complet.

Între anii 1974-1985, cele mai de rezonanță săpături pe teritoriul Bucovinei au fost dirijate de I.P. Rusanova. Ulterior, se vor manifesta arheologii I. Vinokur, O. Prichodnjuk et al. Importante, ca amploare și semnificație, au fost șantierele de la Kodyn, Raškov, Gorecča, Sokol, Revno, Čornivka etc. Grație unei activități susținute de peste 50 de ani, au fost descoperite și parțial investigate peste 300 de așezări, un număr superior celui de pe teritoriul RSSM sau al zonei de sud aflată în componența Ucrainei. Basarabia de Sud a devenit domeniul de cercetare al arheologilor ucraineni de la Muzeul și Universitatea din Odessa și de la Institutul de Arheologie din Kiev: E. Černyš, I. Černjachov, N. Šmaglij, L. Subbotin, A. Gudkova, A. Dobroljubskij, I. Alekseeva, V. Vančugov et al. Deosebit de valoroase sunt materialele colectate la Kriničnoe, Sařjany, Bolgrad, Kislica, Novoselovka, Gorodnee etc.

Studierea monumentelor din secolele V-IX pe teritoriul RSSM a fost dirijată din anii '50 ai secolului XX de Gh. Fedorov, care conducea expediția arheologică numită din start "slavo-nistreană". Atunci când s-a realizat complexitatea situ-

¹⁷³ Kotljar 1985, 114-116.

¹⁷⁴ Majorov, 2001, 229-231, 235.

¹⁷⁵ Timoščuk 1954.

¹⁷⁶ Timoščuk 1970; Baran 1972; Prichodnjuk 1974, 216-226.

ăției arheologice, expediția a fost redenumită “moldovenească” și apoi “pruto-nistreană”, iar din 1970 – “expediția nistreană” a Institutului de Arheologie al AȘ a URSS și a Institutului de Istorie al AȘ a RSSM. Au fost investigate monumentele de la Echimăuți, Alcedar, Țareuka, Trebujeni, Răscăieți, Cobusca, Lopatna, Calfa, Lucașeuca–Cornul Blăjiei etc., au fost depistate grupurile de monumente în valea râulețelor Botna și Ciorna, publicate de Gh. Fedorov, Gh. Ćebotarenko, L. Polevoj. În urma acestor investigații au fost acumulate bogate colecții de vestigii din Evul Mediu timpuriu, care urmau să fie studiate detaliat.

În monografia semnată de Gh. Fedorov, pentru cea de-a doua jumătate a mileniului, erau enumerate doar 25 de așezări¹⁷⁷. Concluziile făceau apel în special la izvoarele scrise sau la descoperirile din alte zone. Identificările acestor monumente cu cele din lumea slavă nu găseau suficient suport documentar în materialul acumulat în spațiul dintre Nistru și Prut.

Interpretările sufereau de tendențiozitate, pentru desemnarea monumentelor erau stabiliți termeni care puneau accent în primul rând pe aspectul etnic, de exemplu „cultură slavă timpurie” (*раннеславянская культура*), iar pentru perioada ulterioară „cultură rusă veche” (*древнерусская культура*) – termeni improprii pentru realitatea etnică eterogenă dezvăluită în spațiul vizat.

Colaborarea româno-sovietică inițiată la sfârșitul anilor '50 a privit și problemele legate de această perioadă, dar, spre deosebire de cercetarea privind alte etape istorice, nu a dus la careva modificări conceptuale. După expedițiile comune la Alcedar, Lucașeuca, Echimăuți, Orheiul Vechi, cercetătorii sovietici au rămas pe pozițiile anterioare, discuțiile științifice fiind întrerupte chiar înainte de apariția volumului comun în anul 1960. Ecoul acestei colaborări nu se va lăsa mult așteptat, în același an 1960, I. Hâncu¹⁷⁸ inițial admite, iar ulterior insistă asupra prezenței elementelor romanice între Prut și Nistru în Evul Mediu timpuriu.

Anii '60 marchează, în studiul monumentelor datate cu secolele V-IX, un început de admitere în cercetarea științifică a persoanelor native din spațiul vizat. În același timp, continua promovarea acelorași interpretări. La săpăturile de la Hansca, sub conducerea lui A.I. Meljukova (începutul anilor '60), în echipa de arheologi a fost inclusă „generația locală”: I.A. Rafaloviĉ, Gh. Ćebotarenko, P.P. Bârnea, I. Hâncu (ultimul reușind în 1960 să susțină doctoratul în arheologie), care ulterior vor prelua conducerea săpăturilor la valoroase monumente arheologice: Alcedar-Odaia, Hucea I, Calfa, Mălăieștii Vechi, Costești, Hlinjeni, Corpaci, Brănești, Ivancea etc.

Continuarea investigațiilor arheologice de amploare la monumentele medievale cunoscute, la care s-au adăugat siturile de la Proscureni, Seliște, Dănceni,

¹⁷⁷ Fedorov 1960a.

¹⁷⁸ Hâncu 1960, 5-6; Hâncu 1966.

Recea, Etulia etc., a fost materializată în teze de doctorat semnate de Gh. Čebotarenko, L. Polevoj, A. Rafalovič. În 1961 își începea activitatea proaspăt fondată Academie de Științe a RSSM, care includea la acel moment și un Sector de arheologie.

În anul 1968 a fost înaintată supoziția atribuirii monumentelor din zona cuprinsă între Prutul de Mijloc și Niprul Mijlociu, din secolele VI-VII, la cultura arheologică slavă timpurie tip Pen'kovka, care ar coincide cu arealul de locuire al anșilor, cunoscuți după izvoarele scrise¹⁷⁹. Pentru secolele VIII-IX cultura slavă din spațiul pruto-nistean a primit numele de tip Luka-Rajkoveckaja¹⁸⁰.

Cu toate acestea, către anii '60, arheologii sovietici au fost nevoiți să recunoască și prezența unor elemente care nu se încadrau în structurile create de ei. Astfel, drept o „particularitate locală” au fost calificate descoperirile (la Lopatna, Hucea, Brănești, Hansca, Lipceni, Mălăeștii Vechi etc.) de statuete de oameni și animale datate cu secolele VI-IX¹⁸¹. Autorii acestei aprecieri nu au binevoit să facă cel puțin o incursiune într-o perioadă mai timpurie, atunci s-ar fi văzut că, în epocile anterioare, astfel de statuete erau larg răspândite în lumea traco-getodacică. Cu atât mai mult că lângă așezările în cauză au existat habitate umane în secolele IV-III a.Chr. sau în secolele III-IV p.Chr. În acest caz, originea lor ar fi fost clară. I. Rafalovič a „găsit” totuși similitudini în lumea slavă, la cetățuia Ilmen'kovskoje (Republica Tătară). Aprecierea etnică a fost dată după tipologia ceramicii (care nu întotdeauna este definitorie, în special atunci când grupuri etnice diferite utilizau tipuri de ceramică foarte asemănătoare), dar și după un tip de fusaiole, care ar fi fost produse doar de slavi. Însemna oare acest fapt că ele erau utilizate numai de slavi? Nu. Cu atât mai mult că astfel de piese au fost descoperite și pe așezările așa-numitei culturi arheologice balcano-dunărene, au avut și alte interpretări etno-culturale în istoriografie. Astfel, Ion Hâncu a calificat „atent” această cultură ca fiind de origine neslavă, dar cu o populație eterogenă: slavi, turanici, iranieni infiltrați în mediul romanilor, pe care o data cu secolele X-XIV – cultură cu puternice legături comerciale cu lumea balcanică și bizantină¹⁸².

La începutul anilor '70 ai secolului al XX-lea, odată cu acutizarea discuțiilor referitor la interpretările etnice, s-a recunoscut că realitatea legată de cultura spirituală a slavilor în secolele V-VII, inclusiv reprezentările religioase, în general nu poate fi reconstituită în baza izvoarelor arheologice din această perioadă¹⁸³. Cu toate acestea, monumentele arheologice respective urmau a fi tratate drept slave.

¹⁷⁹ Rafalovič 1968b, 185.

¹⁸⁰ Rafalovič 1972a; Čebotarenko 1982.

¹⁸¹ Rafalovič 1968a, 100.

¹⁸² Hâncu 1968, 123-124.

¹⁸³ Koroljuk 1972b, 7-28.

În mod voalat, ipotezele lui I. Hâncu au primit susținere în studiul semnat de È. Rikman în anul 1972. Ele au fost promovate ulterior de autorii investigațiilor de la Hansca și Dănceni¹⁸⁴.

Drept urmare a investigațiilor de teren, în anul 1972 se încearcă o sistematizare la zi a monumentelor arheologice, definirea zonelor de concentrare și topografia monumentelor și a amplasării lor interne¹⁸⁵. Analiza efectuată de I.A. Rafalovič i-a permis autorului să delimiteze materialele arheologice în două grupuri cronologic separate: secolele VI-VII și secolele VIII-IX. Cu toate acestea, volumul VI din cunoscuta serie „Harta arheologică a Moldovei” a fost dedicat monumentelor slavilor vechi din secolele VI-XIII¹⁸⁶.

După 10-15 ani de activitate școala arheologică formată la Chișinău s-a dovedit a fi una mai slavofilă decât cea de la Moscova sau Leningrad, promovând ideea interpretării slaviste a monumentelor din secolele V-IX dintre Carpați și Nistru.

În anii '70-80 deosebit de valoroase au fost investigațiile unor monumente ca Hansca, Corpaci, Hlinjeni, Dănceni, Ivancea, Kodyn, Raškov, Scoc, Seliște, Sokol etc., cercetate și publicate de V. Baran¹⁸⁷, Gh. Postică¹⁸⁸, O. Prichodnjuk¹⁸⁹, I. Rusanova¹⁹⁰, N. Telnov¹⁹¹, B. Timoščuk¹⁹², L. Vakulenko¹⁹³ et al. Deja din denumirile studiilor publicate se observă atribuirea monumentelor respective aproape exclusiv slavilor. În paralel, în cadrul instituțiilor științifice de la Moscova și Chișinău au fost organizate diverse simpozioane și au fost publicate mai multe culegeri de articole consacrate civilizației din spațiul Europei de Sud-Est, în cadrul cărora teritoriul carpato-nistrean se afla în centrul discuțiilor. Toate eforturile erau îndreptate, în primul rând, la anihilarea oricăror ipoteze în legătură cu elementele romanice.

Vorbind de rolul civilizator al slavilor, către anii '80 savanți sovietici au fost nevoiți să recunoască că nu există nicio bază pentru a considera că, în secolele VI-VII, slavii, care abia trecuseră la procesul de formare a claselor, să se fi aflat la un nivel mai înalt de dezvoltare social-economică și culturală decât tracii, la care relațiile de clasă erau demult formate¹⁹⁴. Astfel, structura de interpretare marxist-leninistă elaborată la Moscova și considerată unanim viabilă se dovedea fără valoare științifică în cazuri concrete. Trebuie de menționat și faptul că nu

¹⁸⁴ Dergacev, Larina, Postică 1983, 134-135; Postică, Telnov 1985, 149-150.

¹⁸⁵ Rafalovič 1972a.

¹⁸⁶ Fedorov, Čebotarenko 1974.

¹⁸⁷ Baran 1972; Baran 1981a; Baran 1981b; Baran 1988.

¹⁸⁸ Postică, Telnov 1985; Postică 1988.

¹⁸⁹ Prichodnjuk 1974.

¹⁹⁰ Rusanova 1976.

¹⁹¹ Telnov 1987; Telnov 1988; Telnov 1990.

¹⁹² Timoščuk 1969; Timoščuk 1970; Timoščuk 1976; Timoščuk 1980; Timoščuk 1982.

¹⁹³ Vakulenko 1977.

¹⁹⁴ Bromlej 1981, 271.

toți savanții sovietici includeau spațiul carpato-nistrean în arealul de formare a poporului slav¹⁹⁵.

Începutul anilor '80 coincide cu cea de-a doua etapă masivă de includere a tinerilor specialiști în investigațiile arheologice. Din cea de-a doua generație făceau parte N.V. Gol'ceva, Gh. Postică, I. Vlasenko, N.P. Telnov, V.S. Bejlekči, I. Tentiuc, T. Ščerbakova, A. Čirkov.

Valoroase materiale arheologice au fost colectate în urma săpăturilor din anii '80 sub conducerea lui N.P. Telnov la Trebujeni-Scoc, I. Tentiuc la Durlești-Valea Babei și Molești-Râpa Adâncă, V.S. Bejlekči și I. Vlasenko la Rudi, precum și la Mășcăuți, Pohorniceni-Petruha, Hansca-Limbari Căprăria sub conducerea lui Gh. Postică etc. La ultimul sit arheologic, pe parcursul anilor 1960-1990, au fost responsabili de șantiere aproape toți arheologii medievști din RSSM. Schimbările dese de conducători vorbesc despre faptul că nu se dorea o cunoaștere profundă a monumentului de la Hansca, realitățile arheologice de aici fiind imposibil de inclus în schemele alcătuite de istoriografia sovietică. Cel care a încercat să prezinte aceste realități în anii '60, I. Hâncu, de fapt singura excepție în școala sovietică, a fost calificat drept „dușman” al teoriei slaviste.

Pe lângă schimbul de generații, la sfârșitul anilor '70 – începutul anilor '80 a fost desfășurată o activitate imensă pe teren datorită programelor de cercetare arheologică în zonele repartizate pentru construcțiile de irigare. Dacă lăsăm la o parte denumirile pretențioase ale unor expediții, ca *Slavjanskaja ekspedicija*, *Drevnerusskaja ekspedicija*, *Slavjano-moldavskaja ekspedicija* etc., ca urmare a acestor programe au fost descoperite sute de monumente noi, au fost investigate un număr mare de așezări, dar în special tumuli cu morminte din perioada migrațiilor. În publicațiile ulterioare s-a ținut să se facă o prezentare a rezultatelor acestor investigații, fără ca cercetătorii să se angajeze în polemici sau în elaborarea unor lucrări de sinteză, cu unele excepții¹⁹⁶.

Un studiu referitor la cultura slavă în Moldova a apărut în anul 1987. Continuând tradiția sovietică de atribuire etnică a monumentelor medievale timpurii de pe teritoriul est-carpatic slavilor, N.P. Telnov arată că, la momentul apariției studiului, au fost cartografiate pe teritoriul Moldovei Sovietice până la 140 de monumente slave din secolele VI-IX¹⁹⁷. Autorul insistă că cultura materială slavă din secolele VIII-IX pe malul stâng al Răutului evoluează în cultura rusă veche¹⁹⁸. În baza analizei culturii arheologice „a slavilor” în tot spațiul pruto-nistrean N.P. Telnov afirmă că, din punctul de vedere al culturii materiale ea este neomogenă și că la nord de râul Răut ea se va transforma în cultura rusă veche¹⁹⁹,

¹⁹⁵ Bernštejn 1985, 81.

¹⁹⁶ Čebotarenko 1982; Fedorov, Čebotarenko, Velikanova 1984.

¹⁹⁷ Telnov 1987, 58-67.

¹⁹⁸ Telnov 1987, 66.

¹⁹⁹ Telnov 1987, 66.

cu toate că se recunoștea (către 1987) că monumentele situate în partea sudică a teritoriului pruto-nistrean, datate cu secolele VI-VII, sunt practic necunoscute, iar cele din secolele VIII-X sunt insuficient studiate²⁰⁰.

În concluzie, interpretarea realităților arheologice din spațiul pruto-nistrean din secolele V-IX a fost una bine gândită, orientată pentru a demonstra apartenența acestui spațiu la lumea slavă. Pe o asemenea cale au mers anterior adepții teoriei roesleriene. Deși modalitățile de argumentare în aceste două cazuri sunt diferite, ambele aceste teorii au avut un impact identic. Liderii de opinie din istoriografia sovietică nu au permis nicio deviere de la cursul trasat, astfel încât numărul celor care erau în final publicați a fost redus la minimum. Astfel, au fost confirmate științific frontierele statului, plasate de politicieni pe râul Prut. Interpretările oficiale au constituit baza teoretică a „Istoriei RSSM”. Teoria slavistă sovietică era susținută de majoritatea arheologilor: Gh.D. Smirnov, P.P. Bârnea, I.A. Rafalovič, Gh.F. Ćebotarenko, L.L. Polevoj, cazul lui I. Hâncu fiind mai degrabă un „accident autohton”, care va primi forme clar definite în interpretarea fenomenelor legate de așa-numita cultură balcano-dunăreană.

Schimbările din viața politică de la mijlocul anilor '80 nu au reușit să pună o amprență asupra cercetării științifice până la destrămarea URSS. Prin automatism ideea slavă s-a perpetuat, în continuare fiindu-i caracteristic același grad de ignoranță și intoleranță. Studiul investigațiilor arheologice în plan sud-est-european indică o răspândire largă a elementelor culturii materiale apreciate pentru spațiul carpato-nistrean drept slave. Momentul de interpretare etnică rămâne a fi un „moment malefic”, care va suscita discuții încă mult timp. Faptul că reprezentanții istoriografiei sovietice au acceptat supraviețuirea unei populații autohtone la nord de Dunăre își găsește explicația în construcțiile diacronice etnice. Și anume în necesitatea de a-i separa în două grupuri etnice pe supraviețuitorii marii migrații a popoarelor: unul, influențat la sud de Dunăre de slavii de sud, și altul, cu relații strânse cu lumea est-slavă.

La sfârșitul anilor '70 – începutul anilor '80 a fost scrisă, dar a rămas nepublicată o monografie semnată de Gh. Fedorov, ea a văzut lumina tiparului abia în anul 1999²⁰¹. Această lucrare prezintă o totalizare a realizărilor școlii sovietice de arheologie privind evenimentele care au avut loc la sfârșitul mileniului I – începutul mileniului II prin prisma descoperirilor arheologice. Gh. Fedorov argumentează ipoteza școlii sovietice despre romanizare în spațiul intracarpatic și despre absența romanizării și a romanicilor în regiunile de la est de Carpați. Rezultatul coabitării slavilor și romanicilor a fost formarea în spațiul intracarpatic, în ultimele trei secole ale mileniului I p.Chr., a comunității volohe pe teritoriul Moldovei, în special zona nordică, în secolele XI-XIII, perpetuându-se populația cu caractere etnice est-slave și general-slave²⁰².

²⁰⁰ Telnov 1987, 66.

²⁰¹ Fedorov 1999, 14-74.

²⁰² Fedorov 1999, 59.

Construcțiile lejere etnopolitice promovate de istoriografia sovietică sufereau de lipsa unei baze metodologice și teoretice, fapt remarcat și în raportul de activitate al CȘSCP „RSVFPM” din anul 1978²⁰³, unica excepție fiind studiul semnat de V.D. Koroljuk. Într-adevăr, anume de studiile acestui savant moscovit este legată ideea despre formarea la anumite etape istorice a unei așa-numite „zone de contact”. Existența acestei zone de contact avea drept scop să lămurească din punct de vedere teoretic procesele etnice care au avut loc la cele două mari etape în procesele etno-culturale din secolele II-XIV la est de Carpați: contactul romanilor de răsărit cu slavii și formarea volohilor și, ulterior, contactul volohilor cu slavii de răsărit și formarea populației moldovenești.

Ideea „zonelor etnice de contact” a devenit o metodă utilă în studierea proceselor etno-culturale în baza metodologiei marxiste. Ea a primit o răspândire largă, deoarece permitea o mobilitate mai mare în interpretarea proceselor etno-culturale în zonele de interes ale științei sovietice.

Acest termen a fost propus de N.V. Juchneva la începutul anilor '80 și prin el se subînțelegeau regiunile în care etnosurile intrau în contact nemijlocit²⁰⁴. Unul din promotorii ideii „zonei de contact” cu privire la spațiul unde s-au format romanicii de răsărit a fost V.D. Koroljuk, care o descoperea undeva la confluența Europei de Sud-Est, Centrale și de Est²⁰⁵ – zonă în care au avut loc procese absolut deosebite față de cele din regiunile vecine. V.D. Koroljuk reitiera afirmațiile că piedica principală în înțelegerea corectă a proceselor care aveau loc în această regiune este necunoașterea mecanismului de sinteză etnică și social-economică a antichității cu barbaria²⁰⁶.

Mai mult decât atât, în anii '80, problema era pusă prin prisma tentativelor de a explica cum a avut loc slavizarea teritoriilor sud-est-europene în condițiile unui nivel de civilizație mult superior al populației agricole locale, unicul răspuns fiind decăderea ei demografică²⁰⁷.

S.A. Pletneva demonstrează că migrații, mai devreme sau mai târziu, trec la sedentarism, în schimb comunitățile de agricultori niciodată nu se transformă în migrații²⁰⁸. Ca rezultat al influențării reciproce, modificările cele mai vizibile în comunitatea migrațiilor au loc în domeniul economic, iar în comunitatea agricultorilor – în domeniul vieții militare²⁰⁹.

²⁰³ Mochov, Zelenčuk, Sovetov 1978, 16.

²⁰⁴ Krupnik 1989, 3.

²⁰⁵ Koroljuk 1985, 47.

²⁰⁶ Koroljuk 1985, 49.

²⁰⁷ Koroljuk 1985, 50.

²⁰⁸ Pletneva 1980, 20.

²⁰⁹ Pletneva 1980, 20.

Odată cu venirea slavilor în regiunea carpato-nistreană contactele dintre slavi și daco-romani devin pașnice, fapt argumentat de istoricii sovietici în baza datelor aduse de Ioan din Ephes, Constantin Porfirogenetul, dar în special de cronicarul Nestor²¹⁰. Trebuie de menționat că toate aceste informații erau mult posterioare evenimentelor relatate (apariția slavilor în regiunea carpato-dunăreană) ca să reflecte veridic relațiile daco-romano-slave în perioada inițială.

Conviețuirea amicală voloho-slavă era argumentată și prin faptul că daco-romanii erau eficienți crescători de vite, iar slavii buni agricultori, ceea ce a dus la o colaborare extrem de benefică pentru ambele părți. Analiza materialelor, ulterior, a arătat că situația este mult mai complexă, practic neexistând popoare cu o economie limitată strict la creșterea de vite sau la agricultură: în Evul Mediu timpuriu gospodăria fiind polivalentă. Mai mult chiar, către destrămarea politică a URSS, cercetătorii sovietici au fost nevoiți să recunoască că istoria etnică comună nu exclude sentimentul dușmăniei între diferite etnosuri și nu constituie un garant al stimei reciproce²¹¹.

Analiza surselor istoriografice demonstrează că istoriografia sovietică, care a pretins rezolvarea problemelor evoluției proceselor etno-culturale din sud-estul Europei, nu a putut lămuri până la capăt și nu a putut formula clar o teorie privind formarea etnosului slav și evoluția lui în primele secole ale existenței. Reieșind din aceasta, patria slavilor era plasată în diferite regiuni ale Europei de Est, inclusiv în zona carpatică – teorie bazată și pe datele cronicarului Nestor.

Acest aspect a avut o importanță majoră și asupra istoricului evenimentelor din spațiul nord-vest-ponic, fiindcă pentru „asigurarea” unei bune desfășurări a acestui proces teritoriile respective trebuiau depopulate. Lucru care a și fost făcut în cadrul istoriografiei sovietice. Dacă pentru prima jumătate a mileniului I imaginea etnică a zonei vizate este prezentată drept una eterogenă cu mișcări haotice de popoare în toate direcțiile, atunci secolul al V-lea aduce o „liniște” relativă cauzată de depopularea spațiului de la nord de Dunărea de Jos, pentru ca situația să fie stabilizată definitiv către secolul al VI-lea de prezența efectivă și masivă a triburilor slave. Respectiv, toate monumentele arheologice de după secolul al V-lea au fost calificate automat drept slave, fără a se mai căuta argumente complexe²¹². Triburile geților, care până în secolul al V-lea locuiseră pe teritoriul respectiv și supraviețuiseră timp de mai bine de 1000 de ani și care au supraviețuit “impactului hunic”, au fost considerate drept asimilate de către slavi, fără a se face o încercare de delimitare a elementelor de origine tracică în cadrul comunităților etno-culturale noi. Orice asimilare perpetuează elemente ale culturii asimilate, în special în cazul unui popor aflat timp îndelungat în contact

²¹⁰ Piotrovskij 1951, 85.

²¹¹ Krupnik 1989, 6.

²¹² Rafalovič 1972a; Fedorov, Čebotarenko 1974.

cu civilizațiile romană și greacă, popor care, înainte de era creștină, a trecut prin etapa constituirii formațiunilor statale.

Dar dacă îi vom privi pe slavi ca pe unul din triburile venite, cum au și fost de fapt, dacă ne vom aminti de faptul că, după ruperea frontierei Imperiului Bizantin de pe Dunăre ca urmare a evenimentelor dintre anii 602-610, cea mai mare parte a acestei populații a migrat rapid spre sud, vom vedea că slavii nu se deosebesc prin nimic de alte triburi migratoare care s-au perindat pe acest teritoriu în timpul așa-numitei Mari Migrații a popoarelor. Drept confirmare, arheologic este atestat către secolele VIII-IX un val relativ puternic de migratori războinici-călăreți²¹³ care își înhumau defuncții în necropole tumulare. Numărul acestora era destul de mare, ceea ce ar ridica din nou, dacă folosim standardele școlii sovietice de cercetare, problema dominației în regiune. Căci, în acest context, noii veniți ar fi trebuit să intre automat în conflict cu comunitatea dominantă la acel moment în spațiul carpato-nistrean, adică slavii. Moment care s-ar părea că este confirmat de prezența fortificațiilor de la Alcedar, Echimăuți etc., concentrate în spațiul dintre Răut și Nistru. Însă numărul acestor fortificații este atât de infim²¹⁴, încât nu poate fi vorba de organizarea unei riposte bine dirijate, ci mai degrabă de niște enclave aflate într-un mediu relativ dușmănos, ori niște puncte de susținere a detașamentelor militare slave care, pe cale terestră, avansau spre Constantinopol. Comparativ cu situația de mai bine de 1000 de ani în urmă din momentul descrierii, se poate observa că sistemul de fortificații realizate de triburile geților însuma – numai pentru teritoriul dintre Nistru și Prut – circa 100 de așezări fortificate²¹⁵.

Să luăm imaginea restabilită de Gh. Fedorov în cazul cetății de la Alcedar pentru secolele VI-XI. În cadrul unui șantier de 120 m², considerat ca eșantion tipic pentru acest monument arheologic, au fost descoperite 3767 fragmente de ceramică de la sfârșitul secolelor IX-XI și 58 de fragmente datate de autor cu secolul al VI-lea – începutul secolului al IX-lea²¹⁶. Chiar dacă ceramica mai timpurie nu este recunoscută unanim de toți cercetătorii ca fiind un criteriu de atribuire etnică la cultura slavă²¹⁷, calculele elementare arată că, raportând cei 120 m² la suprafața totală investigată de 3000 m², obținem un coeficient de 60. Și dacă înmulțim cu acest coeficient numărul de fragmente de ceramică de epoca respectivă, vom primi o cifră de 3480 de fragmente pentru o perioadă de mai bine de 300 de ani de existență a așezării, sau circa 12 fragmente/an, sau un vas/an. Evident, numărul acesta indică o perioadă foarte restrânsă de timp a existenței așezării respective până la ridicarea fortificațiilor.

²¹³ Dobroljubskij 1986.

²¹⁴ Fedorov 1960c; Hâncu 1992, 103.

²¹⁵ Zanoci 1998, 117-161.

²¹⁶ Fedorov 1960a, 182.

²¹⁷ Hâncu 1992, 101.

În istoriografia sovietică, spațiul carpato-nistrean întotdeauna a fost prezentat drept o regiune cu o populație extrem de eterogenă. În „apa tulbure etnică” se puteau face interpretări în dependență de situație. Cu toate acestea, în rândul „grupurilor etnice privilegiate” au nimerit doar populația romanică și, ulterior, slavii. Alte popoare ori nu au jucat niciun rol semnificativ în istoria teritoriilor respective, ori au avut rolul de „radieră”, prin care se subînțelege că ele ar fi lichidat etniile vechi lăsând o *tabula rasa* pentru cei care veneau din urma lor.

Pentru prima etapă discutată în prezenta lucrare (secolele II-IV) istoriografia îi enumera pe sarmați, goți, iar în ultimul timp, tot mai insistent, și o populație numită scitica tardivă²¹⁸.

În cea de-a doua și a treia etapă au urmat migrațiile anților, sclavinilor, avarilor, precum și ale „migratorilor târzii”²¹⁹: triburile ungarilor, pecenegilor, uzilor, cumanilor, mongolilor. Dacă unii dintre ei, așa cum ungurii, numai au trecut prin regiune, urmele lor nefiind cunoscute prin monumente arheologice până la așezarea în Câmpia Pannoniei, atunci pecenegii, cumanii și mongolii au lăsat vestigii importante pentru restabilirea proceselor etnice din perioada trecerii lor în mileniul al II-lea.

În regiunile Nistrului pecenegii au apărut către secolul al X-lea, ca un val de călăreți războinici antrenați în prădarea urbelor bogate ale Imperiului Bizantin sau ale urbelor statului kievean. În a doua jumătate a secolului al XI-lea, în zona respectivă își fac apariția și triburile cumanilor. Anume de aceste incursiuni este legată distrugerea fortificației de la Echimăuți (r. Rezina), a cărei populație a fost măcelărită de către cumani²²⁰.

Atrage atenție concluzia că, după distrugerile centrelor urbane și epuizarea parțială în lupte, cumanii s-au așezat cu traiul printre volohi în valea r. Milcov, în timp ce spațiul pruto-nistrean a devenit o zonă slab populată²²¹.

Studiile relativ sărace asupra locului și rolului acestor popoare erau mușamalizate prin aportul lor infim la procesele etnice din regiune. Sub aspect arheologic, aceste grupuri etnice, la fel ca și predecesorii lor din perioada inițială a migrațiilor din mileniul I a.Chr., au lăsat în urmă o mulțime de monumente arheologice, cu preponderență complexe funerare. Excepție fiind tătarii, de la care patrimoniul a moștenit ruinele a două urbe localizate la Costești și Orheiul Vechi.

Valurile ultimilor migratori care au trecut prin teritoriul carpato-nistrean au lovit, în primul rând, în grupările dominante din punct de vedere politic și care puteau opune rezistență. Arheologic, acest lucru este documentat prin distrugerile la care au fost supuse fortificațiile atribuite de către școala sovietică slavilor de

²¹⁸ Gudkova, Fokeev 1982.

²¹⁹ Noțiune prin care arheologia sovietică desemna monumentele călăreților nomazi care își înhumau defuncții în tumuli timpurii, descoperiți în număr mare pe teritoriul studiat.

²²⁰ Fedorov 1953c.

²²¹ IMSSR 1965, 77-78.

răsărit. Marea majoritate a populației a fost lichidată, iar cea care a supraviețuit s-a salvat în mijlocul comunităților situate mai la sud sau mai la nord, astfel încât unii, nimerind în cadrul grupului etnic romanic, în condiții politice incerte, au fost supuși asimilării, moment care a fost surprins arheologic.

Popoarele migratoare târzii care au trecut prin această regiune au stopat procesul de formare a unor entități statale mai mari. În secolul al IX-lea trec ungerii, care pe parcursul secolelor următoare supun Transilvania, apoi peceenegii și, în secolul al XI-lea, cumanii. Cu excepția ungerilor, populațiile migratoare au avut o atitudine net negativă față de slavi, deci o supraviețuire a lor în masă este greu de demonstrat după secolul al XI-lea. Întrebarea care se pune este unde și cum a putut avea loc cea de-a doua etapă a simbiozei volohilor cu slavii de est, care s-a soldat cu modificări atât de puternice încât să se finiseze cu repercusiuni etnice, ducând la separarea lor de grupe similare ale volohilor care au colonizat alte regiuni. Istoriografia sovietică consideră că atacul Hoardei de Aur a paralizat complet dezvoltarea principatelor locale, regiunea intrând într-o perioadă de decădere pentru o perioadă de circa 100 de ani²²².

În acest context se cere și o revizuire a aprecierii perioadei mijlocul secolului al XIII-lea – mijlocul secolului al XIV-lea drept un secol de decădere. Nu puteau Prutul, Siretul sau alt râu să fie o piedică de netrecut în fața tătaro-mongolilor, astfel de barieră puteau să formeze doar Carpații. Deci, procesele care aveau loc în spațiul pruto-nistean erau similare celor din alte regiuni extracarpatică. În urma invaziei tătaro-mongolilor, ultimii au fondat în acest spațiu două așezări veritabil urbane, una dintre care ar fi bătut și monedă proprie²²³. Dacă am merge pe calea trasată de școala sovietică de cercetare, atunci s-ar putea afirma în mod facil că migratorii, în speță tătaro-mongolii, au lichidat comunitățile de agricultori din regiunea respectivă. Prin urmare, în etapa de extindere a statului moldovenesc medieval în regiune ea era practic complet depopulată, astfel încât populația romanică intrată în contact cu puținii supraviețuitori nu a suferit mutații etnice.

Suprapunerea grafică a perioadelor de prezență a migratorilor cu perioadele datate de existență a monumentelor slave și de migrare în aceste regiuni a volohilor prezintă situația în care a fost imposibilă o simbioză între volohi și slavii de est care ar fi dus la constituirea unui etnos deosebit.

Studiile lingvistice au arătat că un număr relevant de noțiuni, termeni toponimici și, în special, hidronime păstrate de limba română își găsesc originea anume în vocabularul limbilor turcice. Acest fapt ar fi fost imposibil fără o conviețuire relativ pașnică a populației sedentare cu comunitățile migratoare. Terminologia turcică este greu de separat de cea pecenegă, uză sau cumână, cu toate acestea s-a demonstrat clar originea împrumuturilor în limba română a cuvintelor cu

²²² V Ist. 1957, 451.

²²³ Egorov 1985, 80-82.

terminația *-lui/ui*, ca de exemplu: Bahlui, Călmățui, Vaslui, Copcui, Turlui etc.²²⁴ Ultimele două sunt sate dispărute din județul Ismail. Aceste împrumuturi lingvistice demonstrează că influențele acestor triburi s-au răsfrânt asupra comunităților romanice și combat părerea despre evoluția diferită a grupurilor răzlețe ale romanicilor.

Așadar, caracteristic pentru istoriografia sovietică a fost:

- negarea, cu unele excepții, a continuității populației romanizate după invazia hunilor;
- o colonizare pașnică slavă a spațiului pruto-nistrean pe care l-au găsit pustiu;
- formarea volohilor în baza simbiozei dintre populația romanizată și slavi, dar în afara arealului carpato-nistrean;
- atribuirea culturii materiale din spațiul pruto-nistrean exclusiv slavilor;
- acumularea unui bogat material arheologic;
- a fost identificată lipsa unei baze metodologice și teoretice pentru cercetarea proceselor etno-culturale din zona respectivă, construcțiile etnopolitice reieșind din ideile marxist-leniniste despre formațiunile social-economice și politica promovată de URSS.

3. Reflectarea proceselor etno-culturale din secolele X-XIV p.Chr. și interpretarea lor în istoriografia sovietică

Începutul celui de-al doilea mileniu se caracterizează prin apariția unor noi migratori în Europa, confruntări ale slavilor cu pecenegii (secolele X-XI) și cumanii (începând cu mijlocul secolului al XI-lea). În literatura de specialitate se insistă că, în regiunea Niprului, controlul situației a fost preluat de slavi în primele decenii ale secolului al XII-lea, dar peste 50 de ani luptele au fost reluate. Așezările slave în zona de stepă a Niprului au dispărut către începutul atacurilor triburilor mongole²²⁵.

În articolul publicat în culegerea sovieto-română, Gh. Smirnov, în baza investigațiilor arheologice în zona „Orheiului Vechi”, efectuate în anii 1947-1957, încearcă să demonstreze că triburile romanizate cunoscute sub numele de volohi apar în regiunea Nistrului nu mai târziu de prima jumătate a secolului al XVI-lea²²⁶, astfel modificând puțin concepția existentă la acel moment a lui M. Sergievskij, care insistă, în baza izvoarelor scrise, că moldovenii au apărut în Basarabia nu mai devreme de sfârșitul secolului al XIV-lea²²⁷. Dar atunci când Gh. Smirnov începe să argumenteze apartenența la populația slavă a fragmen-

²²⁴ Spinei 1985, 151.

²²⁵ Smilenko 1975, 190-192.

²²⁶ Smirnov 1960, 309.

²²⁷ Sergievskij 1946, 333-350.

telor ceramice selectate, el însuși subliniază că ele diferă de ceramica tradițională slavă prin forma buzei. Ele diferă, iar autorul recunoaște acest lucru, și de ceramica din așezările slave recunoscute în acest spațiu, Echimăuți și Alcedar²²⁸. Cu toate acestea, autorul le atribuie culturii slave (!?). Examinând ceramica numită de autor “volohă”, se insistă asupra faptului că ea este prezentă în straturile de cultură împreună cu amfore din secolul al XIII-lea – prima jumătate a secolului al XIV-lea, iar în secțiunea III/1953 – împreună cu fragmente de amfore din secolele XII-XIII. Este interesantă concluzia autorului: nu este vorba de o prezență mai timpurie a volohilor în acest spațiu, ci, invers, avem de a face cu un caz aproape unic (!) de confecționare a amforelor de tipul respectiv în secolul al XIV-lea. Ca urmare, el datează așezarea volohă cu cel târziu anii '40 ai secolului al XIV-lea, datare susținută, în opinia sa, și de descoperirea monedelor de aramă rusești²²⁹. Astfel, în baza unui singur monument, cu argumentări confuze și ignorarea materialului databil cu secolele XII-XIII, se formulează concluzia despre apariția volohilor în spațiul pruto-nistean cel târziu în anii '40 ai secolului al XIV-lea. Și dacă la „Orheiul Vechi” nu apărea sus-numita ceramică “volohă”, romanicii de răsărit nu mai apăreau de fel în zona respectivă. Indiferent de aceste afirmații, aprofundarea cercetării acestei probleme avea o tendință de coborâre a limitei cronologice inferioare.

În cadrul istoriografiei sovietice, studiarea monumentelor arheologice din spațiul pruto-nistean în secolele X-XIV, ca și a celor din perioadele precedente, s-a făcut separat pentru RSSM, regiunea Cernăuți și sudul Basarabiei. Această metodă, care reflecta o situație politică, a dus la impunerea unor frontiere culturilor arheologice corespunzătoare celor din secolul al XX-lea.

Totuși, investigațiile arheologice, realizate în proporții impunătoare, au scos în evidență cultura materială și spirituală a populației sedentare și migratoare din regiune. Față de populația agricolă a fost promovată metodic ideea apartenenței la lumea slavă, fiind negată orice prezență a populației romanice în regiune²³⁰. În același context, încercările unor cercetători de a susține opinii diferite de cele oficiale s-au confruntat cu rezistența dură a adepților interpretării slave a monumentelor arheologice²³¹.

În anii 1945-1990, despre civilizația medievală timpurie din spațiul pruto-nistean s-a scris foarte mult, accentul de bază fiind pus pe interpretări arheologice și istorice. O importanță deosebită s-a acordat interpretării cultural-cronologice a siturilor arheologice și atribuirii etno-culturale a acestora. Drept rezultat,

²²⁸ Smirnov 1960, 311.

²²⁹ Smirnov 1960, 314. Referitor la monedele rusești (de fapt, una singură – S.M.) trebuie de menționat, ceea ce Gh. Smirnov nu face, că ea purta contramarca regelui polon Cazimir III (1333-1370); a se vedea: Polevoj 1960, 318.

²³⁰ Rafalovič 1972a.

²³¹ Mochov, Zelenčuk, Sovetov 1978, 3-18.

au fost formulate două ipoteze privind civilizația medievală timpurie din spațiul carpato-nistrean: concepția interpretării slave a vestigiilor medievale timpurii și concepția interpretării unor complexe de vestigii ca aparținând unei populații eterogene din punct de vedere etnic (romanici, slavi ș.a.). A doua ipoteză, fiind numită impropriu „romanică”, a fost supusă unui val de critică din partea istoriografiei oficiale, în final fiind interzisă sub motivul că nu ar reflecta adevărul istoric.

Către anul 1974 se considera că este relativ bine studiată cultura arheologică a spațiului pruto-nistrean din secolele X-XI, în care au fost determinate două zone delimitate de râul Răut. Toți cercetătorii sovietici atribuiau monumentele zonei nordice slavilor de est. Aprecierea etnică a culturii din zona sudică, denumită cultura balcano-dunăreană, a provocat polemici: cultură sud-slavă ori est-slavă. I. Hâncu observa aici unele elemente romanice de est și considera că în partea de sud romanicii au avut o locuire mai timpurie decât în cea nordică. Diferențele majore dintre aceste grupuri de vestigii arheologice au fost evidențiate încă în 1969²³².

Astfel, complexe arheologice situate pe malul stâng al Răutului au fost atribuite complexului de tip Alcedar-Echimăuți, fiind date cu secolele X-XI. Ele sunt caracterizate prin așezări de mari dimensiuni, dintre care circa 20 erau dominate de o cetățuie. Aceste monumente au fost studiate de P. Zasurev²³³, Gh. Fedorov²³⁴, Gh. Čebotarenko²³⁵, V. Bejlekči²³⁶, I. Vlasenko²³⁷, N. Telnov²³⁸ et al. În perioada anilor '60-'70, clasificarea vestigiilor arheologice medievale timpurii din RSSM a cunoscut anumite schimbări. Pentru secolele respective se promovează conceptul de *cultură veche rusească*, care se încetățenea față de monumentele de tipul Alcedar-Echimăuți²³⁹.

Cu toată importanța atribuită acestui grup cultural pentru evoluția etnopolitică a regiunii, inclusiv pentru „formarea poporului moldovenesc”, marea majoritate a materialelor arheologice nu au mai ajuns a fi publicate.

Realitățile arheologice din secolele X-XI, circa 250 de situri, din Bucovina și regiunea Hotin au fost atribuite vestigiilor slave de tip Revno. De la bun început ele au fost atribuite culturii vechi rusești, care se considera că va supraviețui mult extinderii în această regiune a statului feudal moldovenesc și vor pune accentul slav în „formarea poporului moldovenesc”. Dat fiind faptul că siturile în cauză se

²³² Hâncu 1969b, 106-121.

²³³ Zasurev 1949.

²³⁴ Fedorov 1962; Fedorov 1966; Fedorov 1974.

²³⁵ Čebotarenko 1980; Čebotarenko 1982.

²³⁶ Bejlekči 1985; Bejlekči 1986.

²³⁷ Vlasenko 1983; Vlasenko 1985a; Vlasenko 1985b.

²³⁸ Telnov 1987; Telnov 1988.

²³⁹ DKM 1974.

aflau pe teritoriul unei alte republici unionale și conveneau schemelor oficiale ale proceselor etnice, apartenența lor etnică nu a fost pusă la îndoială de cercetătorii de la Chișinău. Asemănările cu monumentele arheologice balcano-dunărene au fost considerate elemente general slave. Cele mai cunoscute situri din acest grup: Bila, Čornivka, Dobrinovcy, Grozincy, Gorišni Širivcy, Korostuvata, Lomacincy, Mitkiy, Perebykovcy, Revno Gorodišče, Revno Carina²⁴⁰.

În secolul al XII-lea tipurile *Alcedar-Echimăuți* și *Revno* sunt înlocuite de tipul *Brănești-Lencăuți*. Acesta va exista până în secolul XIII, extinzându-se parțial și asupra unor vetre ale culturii balcano-dunărene. Se fac încercări absurde de a inventa, în baza vestigiilor arheologice din secolele XII-XIII din regiunea centrală și de nord a Moldovei, o așa-zisă *cultură arheologică a izgoilor halicieni* (*культура галицких выгонцев*), care considera că va deveni o componentă esențială în „formarea moldovenilor”²⁴¹. Deși se recunoștea lipsa legăturilor genetice ale acestor monumente cu cele precedente, similitudini se găseau, în final, tot în cadrul lumii slave, în cnezatul de Halici²⁴². Acestui grup etnic i-au fost atribuite peste 250 de situri arheologice, dintre cele mai investigate fiind cele de la Brănești, Lencăuți, Lomacincy, Mereșeuca, Perebykoncy, Rudi etc.

Una dintre cele mai complicate probleme a fost interpretarea etnică a purtătorilor acestor tipuri cultural-arheologice. Școala sovietică de arheologie, începând cu Gh. Fedorov și încheind cu Gh. Čebotarenko, în baza analogiilor cu vestigiile din lumea slavă, atribuia aceste complexe lumii slave. Continuarea discuțiilor a dus la stabilirea unor criterii considerate drept etaloane ale atribuțiilor etnice. Astfel, erau atribuite la lumea slavă astfel de vestigii ca: ceramica grosieră din secolele V-IX, ceramica lucrată la roată din secolele X-XIII, locuința adâncită în sol, cuptorul de tip pietrar, tavele de ceramică, incinerările. Prezența unui element din cele menționate era suficient pentru stabilirea caracterului slav al locuitorilor respectivei așezări.

Adeptul polietnismului în cadrul culturii balcano-dunărene, I. Hâncu, evidenția, la rândul său, următoarele criterii de determinare a etnicității. *Elemente romanice* - locuință adâncită sau de suprafață cu vatră în colț sau lângă perete, oale cu buza înclinată, cu mâner și corp tronconic, oale cu capac, cești tronconice; *slave* - locuința adâncită cu pietrar (cuptor din piatră) sau cuptor din lut, vase de ceramică cu buza răsfrântă și corpul tronconic, străchini tronconice cu buza verticală, ulcioare cu buza verticală și corpul tronconic, ornamentul incizat cu bețișorul; *turco-bulgare* - locuință adâncită cu vatră în partea centrală, oale cu buza răsfrântă îngroșată și corpul buteform, ornament incizat cu pieptenele, ceramica cenușie fină, inhumății în gropi circulare, inhumății în poziție chircită,

²⁴⁰ Timoščuk 1982.

²⁴¹ Fedorov 1964, 31-32; Bârnea 1969, 91-101; Bârnea 1980b, 59-60.

²⁴² Bârnea 1980b, 60.

morminte de animale; *nomade de tip pecenego-cuman*: inhumatii cu orientare meridională, căldări de lut, ceramică lucrată cu mâna de tip nomad²⁴³. Realitățile controversate oală-popor, evidențiate de G. Kossina în secolul al XIX-lea, continuau să fie utilizate în istoriografia sovietică, deși incompetența lor a fost demonstrată de studii pe spații mult mai largi cu componente etnice diverse²⁴⁴.

Dezbaterile privind interpretările etnice au favorizat acceptarea unor metode de clasificare, sistematizare, statistică și cartografie practic neutilizate sau formale în studiile altor perioade istorice²⁴⁵.

În spațiul pruto-nistrean, în partea dreaptă a râului Răut, pentru secolele X-XI au fost identificate vestigii arheologice de tip *balcano-dunărean*, *cultura slavilor de sud*, *cultura slavo-bulgară* sau *cultura Primului Țarat Bulgar*. Se vehiculau două scheme cronologice pentru aceste vestigii: secolele IX-XI (Gh. Čebotarenko, Gh. Fedorov) și X-XIV (I. Hâncu). Din cele peste 200 de situri arheologice ale acestei culturi cele mai studiate sunt cele de la Hansca, Pohorniceni-Petruha, Etulia, cunoscute prin săpăturile și publicațiile întreprinse de Gh. Fedorov²⁴⁶, I. Hâncu²⁴⁷, G. Čebotarenko²⁴⁸, V. Marinov²⁴⁹, Gh. Postică²⁵⁰, N. Telnov²⁵¹, I. Tentiuc²⁵² et al.

Anume interpretarea etnică a vestigiilor acestei culturi arheologice a stat la baza apariției „schismaticilor romanici” în istoriografia sovietică, care au atribuit aceste monumente la cultura Dridu de la apus de Prut. Discuțiile istoriografice privind perioada secolelor X-XIV aveau drept „fir roșu” aprecierea monumentelor arheologice intrate în circuitul științific sub numele de cultura balcano-dunăreană. Din momentul conturării acestui grup de monumente discuții aprinse a stârnit problema atribuției etnice. Astfel, în opinia cercetătoarei Pletneva S.A., cultura arheologică respectivă reprezintă varianta bulgară a culturii Saltovo-Majack²⁵³, M.I. Artamonov era de părerea că aceste monumente ar fi aparținut unei populații turco-bulgare²⁵⁴. Din punctul de vedere al cercetătorului chișinăuian I. Hâncu componența etnică a acestei culturi presupune trei

²⁴³ Hâncu 1966; Hâncu 1968, 106-107; Hâncu 1969b, 106-121; Hâncu 1971, 119-178; Hâncu 1974a, 1-14; Hâncu 1974b, 127-150; Hâncu 1975, 96-102.

²⁴⁴ Curta 2001.

²⁴⁵ Hâncu 1969c; Rusanova 1976; Timoščuk 1985, 3-24; Baran 1988; Postică 1988.

²⁴⁶ Fedorov 1960a; Fedorov 1965; Fedorov 1968; Fedorov 1969.

²⁴⁷ Hâncu 1969d; Hâncu 1970; Hâncu 1973; Hâncu 1974a, c-d.

²⁴⁸ Čebotarenko 1964b; Čebotarenko 1973; Čebotarenko 1974; Čebotarenko 1983b; Čebotarenko 1990.

²⁴⁹ Marinov 1973.

²⁵⁰ Postică 1981; Postică 1983; Postică 1985a; Postică 1985b; Postică 1991.

²⁵¹ Telnov 1983; Telnov 1986; Telnov 1988; Telnov 1989.

²⁵² Tentiuc 1988.

²⁵³ Pletneva 1982.

²⁵⁴ Artamonov 1967, 30-31.

elemente: slav, turco-bulgar și voloh²⁵⁵. Interpretarea etnico-arheologică a acestei culturi a fost variată, astfel Gh. Čebotarenko o considera exclusiv a slavilor de sud veniți de pe teritoriul Primului Țarat Bulgar²⁵⁶, ipoteză care va fi utilizată ulterior la explicarea numărului relativ mare al cuvintelor de origine sud-slavă în limba română. Ideea privind apartenența monumentelor culturii balcano-dunărene la populația bulgară a fost susținută din plin de D. Angelov²⁵⁷, dar a fost respinsă de arheologii ucraineni, printre care V. Kozlov²⁵⁸, A. Smilenko și A. Kozlovskij²⁵⁹, care le atribuie tiverților și ulicilor pe care îi considerau aflați în componența Rusiei Kievene.

În cadrul școlii sovietice apăreau și studii care puneau anumite semne de întrebare referitor la apartenența etnică a populației dintre Prut și Nistru. Astfel, arheologii sovietici au stabilit că circa 30 de monumente (Limbari-Căprăria, Petruha etc.) se deosebeau prin particularități ale culturii arheologice de cele considerate drept slave²⁶⁰. Elementele caracteristice ale acestor monumente erau următoarele: locuințe adâncite în sol cu cuptor-pietrar și/sau vatră, gropi menajere, cuptoare de reducere a fierului, prezența unui număr mare de diverse unelte și armament. Materialul cel mai bogat, ceramica, prin diversitatea formelor și tipurilor, își găsește similitudini în ceramica atribuită culturii slave, în cea numită moldovenească și în cea din așezările din zona subcarpatică. Necropolele amplasate în apropierea așezărilor prezentau morminte plane cu inhumații, numai la Limbari-Căprăria fiind investigate 130 de înmormântări în două necropole. Marea majoritate a defuncțiilor (117 din 130) au fost plasați cu capul spre vest, unii cu mici deviații. Unul din schelete a fost plasat în decubit ventral cu picioarele încrucișate, element întâlnit și în cadrul culturii Sântana de Mureș-Černjachov²⁶¹, dar și în cadrul ritualurilor creștine pentru evitarea vampirismului²⁶². Elementele ritualului funerar are analogii clare în cadrul culturii Sântana de Mureș-Černjachov²⁶³. Astfel, aceste monumente au fost apreciate ca polietnice și datate cu perioada de până la secolul al XIV-lea.

În această perioadă (anii '60-'70) au fost elaborate un șir de sinteze istorico-arheologice referitoare la civilizația medievală timpurie din RSSM. În anul 1969 Ion Hâncu a publicat o monografie despre așezările din Codrii Orheiului din secolele XI-XIV, în care susține ideea despre caracterul multicultural al civili-

²⁵⁵ Hâncu 1974a, 2.

²⁵⁶ Čebotarenko 1980, 84.

²⁵⁷ Angelov 1980.

²⁵⁸ Kozlov 1984, 126-135.

²⁵⁹ Smilenko, Kozlovskij 1987, 67-83.

²⁶⁰ Hâncu 1966; Hâncu 1968, 106.

²⁶¹ Rikman 1964, 110.

²⁶² Ghinoiu 1996, 204.

²⁶³ Hâncu 1968, 112.

zației din perioada numită, evidențiind elemente etnoculturale slave, turanice și romanice²⁶⁴. O altă lucrare de sinteză a lui I. Hâncu, finisată în anul 1977, nu a văzut lumina tiparului, fiind interzisă la ultima etapă a procesului de editare²⁶⁵. Monografia era consacrată istoriei secolelor X-XIV de pe teritoriul Moldovei și argumenta caracterul multicultural al civilizației medievale din ținut, acordând un loc deosebit elementului romanic.

În anul 1974, atunci când discuțiile intră într-un impas, reapare factorul simptomatic al istoriografiei sovietice, și anume regretul precum că monumentele slave din secolele XIII-XIV au rămas aproape nestudiate²⁶⁶, în timp ce studiul monumentelor balcano-dunărene era considerat că a intrat în faza matură. Astfel, în anul 1978 aceste monumente au fost identificate cu Primul Țarat Bulgar²⁶⁷, cunoscut în baza izvoarelor scrise, coraportul dintre ceramica de factură slavă și cea bulgară ar fi prezentat și raportul dintre componentele etnice. Cu toate acestea, studiile asupra pasteii vaselor demonstrează faptul că unul și același meșter confecționa vase de ambele tipuri²⁶⁸.

Un grup arheologic separat a fost evidențiat în partea centrală a spațiului carpato-nistrean. El este constituit de vestigiile arheologice numite de tip Răducăneni. La est de Prut aceste vestigii se încadrează în spații restrânse în zona de codru a Orheiului, Lăpușnei și Tigheciului. Amplasarea acestor monumente pe vetre ale localităților de tip balcano-dunărean i-a permis arheologului I. Hâncu să le considere drept o formă evoluată a celor din urmă și să extindă datarea vestigiilor tipului balcano-dunărean din spațiul pruto-nistrean până în secolul al XIV-lea²⁶⁹.

În istoriografia sovietică însă aceste spații au fost rezervate comunităților slave care s-au retras în zonele de codru sub loviturile triburilor migratoare. Din cele circa 40 de monumente ale acestui tip cel mai bine sunt studiate cele de la Durlești, Molești, Logănești și Hansca²⁷⁰. Gradul redus de cercetare ar fi necesitat o precauție deosebită în atribuțiile etnice propuse în anii '70-'80, dar aceasta nu a fost o piedică pentru a le identifica cu vestigii slave²⁷¹.

Un loc aparte în rândul vestigiilor din secolele X-XIV dețin complexele funerare lăsate de *triburile migratorilor*: pecenegi, uzi, cumani și mongoli. Faptul că în Evul Mediu timpuriu aceste etnii au fost dușmănoase triburilor slave s-a resimțit în perceperea lor. Ele au fost tratate drept comunități care nu au contribuit cu

²⁶⁴ Hâncu 1969d.

²⁶⁵ Manuscrisul lucrării se păstrează în arhiva Muzeului Național de Arheologie și Istorie a Moldovei.

²⁶⁶ Zelenčuk 1974, 9.

²⁶⁷ Čebotarenko 1979, 86-105.

²⁶⁸ Fedorov, Negrușa 1979, 48-56.

²⁶⁹ Hâncu 1974d, 127-150.

²⁷⁰ Tentiuc 1989, 25-27; Tentiuc 1990, 66-78.

²⁷¹ Čebotarenko 1980, 84-85; Čebotarenko 1982.

nimic la evoluția populației agricole (slave, conform școlii sovietice de cercetare), deci nu au influențat nici formarea romanicilor de răsărit.

Cu toate acestea, în spațiul pruto-nistrean este atestat un număr considerabil de morminte ale migratorilor, care se concentrează în special în zona de stepă (Bugeac) și în văile râurilor (Nistru, Prut, Botna, Răut etc.). Vestigiile lăsate de migratori în secolele X-XIV reprezintă necropole tumulare²⁷², care au fost cercetate masiv în anii '70-'80 prin programul de stat de pregătire a terenurilor agricole pentru irigare mecanică. În total sunt cunoscute 562 de morminte ale nomazilor din secolele X-XIV, descoperite în 363 de tumuli, mulți dintre care cuprind mai multe morminte apreciate „imposibil de atribuit cultural” din cauza lipsei inventarului²⁷³. Ca semne ale prezenței migratorilor în cadrul comunităților de agricultori erau acceptate locuința circulară semiadâncită de tipul iurtei, vatra, căldările de lut, inhumățiile în poziție chircită etc.²⁷⁴ Cercetările efectuate de alte științe asupra romanicilor de est, în special cele lingvistice în domeniul toponimiei, denotă perpetuarea unor elemente caracteristice triburilor pecenege, cumane etc.

Cultura materială a monumentelor arheologice dintre Prut și Nistru în secolele X-XII este analogă celei rusești din Kiev, Černigov sau alte orașe, considerau Gh. Fedorov și I. Rafalovič²⁷⁵. La mijlocul secolului al XII-lea aceste orașe ar fi fost distruse de migratori, populația găsindu-și refugiu în cnezatul Halici și Codrii Orheiului. Anume contactele dintre slavi și volohi în Codrii Orheiului, în secolele XII-XIV, considerau autorii nominalizați, vor duce la formarea moldovenilor²⁷⁶. Dacă așa au stat lucrurile, atunci autorii sovietici ar fi trebuit să demonstreze și extinderea spre vest a moldovenilor în procesul de constituire a statalității lor. În condițiile expuse mai sus devine total absurdă afirmația precum că „din secolul X aceste teritorii intrau în componența statului kievean, grație cărui fapt s-a extins creștinismul și scrisul în limba slavă veche”²⁷⁷. Conform acestor construcții de argumentare ale reprezentanților istoriografiei sovietice, ar reieși că în momentul când slavii distruși au părăsit în mare parte spațiul carpato-nistrean ori s-au refugiat în zone greu accesibile, în acest moment începe colonizarea volohă. În astfel de condiții nu mai poate fi pusă problema unui factor dominant slav în procesele de evoluție etnică a volohilor, cu atât mai mult pentru a-i orienta pe o cale de dezvoltare diferită față de volohii sud-carpatici. Un factor des vehiculat în acest context este utilizarea slavei vechi în documentația Moldovei, considerată

²⁷² Ipoteza lui A. Dobroljubskij despre apartenența la sec. X-XIV a necropolelor plane din zona lacurilor dunărene este insuficient argumentată. A se vedea: Dobroljubskij 1986.

²⁷³ Postică 2006.

²⁷⁴ Čebotarenko 1982.

²⁷⁵ DKM 1974, 123.

²⁷⁶ DKM 1974, 126.

²⁷⁷ Salmanovič, Zelenčuk 1954, 141.

venită de la Kiev (până în momentul laicizării culturii, cultura poporană și cea clericală erau distincte). Argumentele cercetătorilor români P.P. Panaitescu²⁷⁸, Al. Rosetti²⁷⁹ despre originea sud-dunăreană a slavei vechi din Moldova nu erau luate în considerație.

Este simptomatică pentru istoriografia sovietică perpetuarea afirmațiilor care prezintă rezolvarea problemelor etno-culturale la un nivel declarativ. Astfel, într-un studiu din 1973²⁸⁰, republicat cu ușoare modificări în 1977²⁸¹, se vehiculează ideea că cultura balcano-dunăreană continuă să fie considerată în Bulgaria – bulgară, iar în România – protoromânească. Pasaje din aceste articole vor fi reeditate și în anul 1980²⁸². Unul din ultimele studii referitoare la realitățile arheologice din secolele X-XII se înscrie în aceeași manieră de interpretare: deși se evidențiază o structură etnică eterogenă și complexă a populației dintre Carpați și Nistru, totuși se afirmă că aceasta este aromantică. Argumentele arheologice aduse de autor: locuințele adâncite în sol aveau diferite sisteme de încălzire și conțineau material ceramic confecționat la roată de forme numite de arheologii sovietici atât ruse vechi, cât și balcano-dunărene²⁸³.

Istoriografia sovietică recurgea de asemenea la contrapunerea culturii materiale a Primului și a celui de-al Doilea Țarat Bulgar. Monumentele balcano-dunărene negăsind continuitate din punct de vedere arheologic, cercetătorii sovietici afirmă că este vorba de un fenomen întâlnit în istorie când la schimbarea culturii materiale etnosul nu se modifică²⁸⁴. Este o situație similară celei din secolul al V-lea, dar interpretarea ei, reieșind din interesele istoriografiei sovietice, a urmat complet alte modalități.

Nu a fost demonstrată nicio premisă istorică și nicio dovadă care ar putea argumenta o explozie demografică în mediul voloh în secolele XII-XIV care să ducă la colonizarea unor teritorii atât de întinse, de la Dunăre la Nistru, de un popor prezentat în istoriografia sovietică drept unul nou, cu atât mai mult de un popor care se afla pe poziție secundă din punct de vedere politic față de triburile slave.

Ca urmare a analizei istoricului investigațiilor arheologice efectuate la monumentele din secolele XI-XIV și a interpretărilor etnice aplicate acestor comunități se constată un grad insuficient de cercetare a acestor vestigii și un subiectivism pregnant în interpretarea etnică.

În cadrul cercetării proceselor etno-culturale discuții aprinse a provocat problema apartenenței etnice a tiverților. Argumentele aduse de istoriografia

²⁷⁸ Panaitescu 1965, 13-29, 220-226; Panaitescu 1979, 233.

²⁷⁹ Rosetti 1986, 277-302.

²⁸⁰ Koroljuk 1973b, 75-76.

²⁸¹ Koroljuk 1977, 139.

²⁸² Koroljuk, Naumov 1980, 10-11.

²⁸³ Telnov 1987, 59.

²⁸⁴ Fedorov, Negrușa 1979, 55.

sovietică precum că aceste triburi ar ține de lumea slavă nu au un suport factual suficient, chiar și în ultimele lucrări ale acestei școli²⁸⁵. Există și părerea că dispariția lor s-ar explica prin romanizarea acestor triburi slave, iar elementele lor de cultură au stat la baza elementelor comune cu cele din mediul slav²⁸⁶. Unii autori, analizând originea etnonimelor din lumea slavă, în cazul tiverților indică originea străină a acestui nume²⁸⁷. Încă în 1951 K. Menges presupunea că tiverții și-ar trage denumirea de la termenul turc *tiv-är* – vorbitor sau traducător²⁸⁸. M. Wasmer presupunea originea numelui tiverților în vechea denumire a râului Nistru – *Tiras*²⁸⁹.

Argumentul înaintat de istoricii sovietici că cnezul Kievului *имяше рать* cu tiverții și deci ultimii erau tot slavi, este insuficient pentru a-i atribui la lumea slavă, iar teritoriul să fie inclus în componența statului vechi rus. La fel, și fragmentul în care se vorbește despre campania lui Oleg din 907, unde tiverții sunt menționați cu o conotație diferită față de triburile slavilor, în calitate de traducători sau aliați. În cadrul evenimentelor din anul 944 cronicarul rus îi pomeneste pentru ultima oară pe tiverți în cadrul unei armate polietnice conduse de cnezul Igor asupra Bizanțului, în care intrau și varegi, cumani ș.a., adică nu numai popoare slave și, în același timp, nu toate etniile participante la expediție făceau parte din statul vechi rus.

Analiza izvoarelor scrise ne dovedește că tiverții locuiau în regiunile nistrene, iar ulicii la nord-vest de ei, în interfluviul Nistru-Bug. Pare alogic ca, după ce ulicii au suferit înfrângere în fața kievenilor, când au pierdut și capitala – or. Peresečen²⁹⁰, să se fi mutat pe pământuri controlate de kieveni, dacă admitem, cum s-a făcut în istoriografia sovietică, că, la acel moment, tiverții deja au fost incluși în statul kievan. În anul 1988 cercetătorul V. Ryčka publică la Kiev un studiu în care demonstrează că frontiera de sud-vest a cnezatului Kievului se afla în regiunea râului Sluč și a cursului mijlociu al Bugului de Sud, regiunile nistrene nefiind niciodată parte componentă a acestui cnezat²⁹¹.

Soarta istorică a acestor triburi, ca și a ulicilor, este incertă. Datarea limitei superioare cu secolul XIII²⁹² este absolut lipsită de sens, căci deja la limita dintre secolele XI-XII monumentele care, în viziunea savanților sovietici, le-ar fi aparținut sunt distruse de valurile de migratori. Poziția oficială a istoriografiei sovietice presupunea că triburile slave ale tiverților și ulicilor au dispărut, fiind supuse

²⁸⁵ Bârnea 1991, 197.

²⁸⁶ Salmanovič 1947, 231.

²⁸⁷ Ivanov, Toporov 1979, 61-85; Ivanov, Toporov 1980, 11-45.

²⁸⁸ Menges 1950, 52.

²⁸⁹ Wasmer 1923, 62.

²⁹⁰ Rybakov 1950.

²⁹¹ Ryčka 1988, 91-92.

²⁹² Mochov 1978, 47.

probabil romanizării și formând una din componentele poporului moldovelesc²⁹³.

Procesele etno-culturale desfășurate la est de munții Carpați în secolele XII-XIV erau privite în istoriografia sovietică drept ultima perioadă în procesul complicat al „formării moldovenilor”. Se considera că, anume în acest răstimp, grație unor contacte ale romanicilor de est cu diferite ramuri ale lumii slave, s-au definitivat etnic și popoarele romanice.

Ca și în alte cazuri, schema propusă de reprezentanții școlii sovietice nu este nouă, ea repetă structurile logice elaborate pentru interpretarea proceselor etnice din spațiul slav. Așa cum din marea lume a slavilor, în secolele VI-VII, începe procesul de separare a celor trei ramuri: de vest, est și sud²⁹⁴, în regiunile supuse romanizării ale Imperiului Roman se formează, către secolele VIII-IX, mai multe popoare, printre care, inclusiv în regiunea Carpaților – romanicii de est sau volohii. Volohii au stat în afara procesului de integrare a slavilor și bulgarilor, unificați și prin adoptarea creștinismului²⁹⁵. Se promova ideea că conviețuirea pașnică a slavilor și volohilor în regiunea intracarpatică a fost lovită către secolul al XII-lea de atacurile ungarilor dinspre vest. Așa cum ulterior slavii de est se vor separa în ruși, ucraineni și belaruși, în lumea romanicilor de est vor apărea moldovenii, românii, aromânii ș.a. La această etapă intervine un factor mai greu de explicat pentru școala sovietică, și anume cum s-a întâmplat că lovitură principală care avea drept scop acapararea de noi pământuri a fost dată volohilor, considerați promotori ai unei economii pastorale, și nu slavilor. A doua întrebare care intervine în acest context este cum s-a întâmplat că acești volohi, învinși de unguri în zona intracarpatică, deținători ai unei economii mai înapoiate decât cea a slavilor, ajungând în regiunile sud și est-carpatică, reușesc să se impună în fața slavilor. Mai ales că acele regiuni erau controlate de diverse triburi de păstori de origine turanică, deci concurenți direcți ai volohilor.

Cu ocazia a 600 de ani de la formarea Țării Moldovei a apărut o lucrare monografică dedicată „formării moldovenilor”, semnată de N. Mochov. În ea se promovează ideea că volohii au început popularea spațiului est-carpatic, migrând de la sud de Dunăre în Transilvania și apoi spre est, atunci când sub dominația Hoardei de Aur ele au fost depopulate. Când tătaro-mongolii au plecat, populația volohă era una majoritară, slavii dizolvându-se în rândurile ei. Un al doilea val al volohilor a fost orientat spre Câmpia Română, unde ei au format poporul valah²⁹⁶. În recenzie a acestei monografii, E. Russev insistă asupra luptei dintre istoriografia burgheză și cea marxistă, considerând că N. Mochov prea puțin a

²⁹³ Salmanovič 1947, 231.

²⁹⁴ Koroljuk 1976a, 46.

²⁹⁵ Koroljuk 1974, 67.

²⁹⁶ Mochov 1959, 19-21.

atras atenție la lupta de clasă în procesul de „formare a poporului și statalității moldovenești”²⁹⁷. În plus, N. Mochov nu ar fi atras o atenție suficientă „teoriei carpatice”, deosebirea dintre valahi și moldoveni fiind depistată în influența primită de la slavii sudici și vestici, corespunzător²⁹⁸. Deci, este vorba de o influență și nu de o simbioză, adăugată la moștenirea lăsată de slavii romanizați poporului voloh. Accentuarea acestui fapt nu este întâmplătoare. Dacă coexistența efectivă a romanicilor și slavilor, care a dus la formarea volohilor, s-a încheiat cu o dominare totală a elementelor romanice, atunci o „influență” – cum era apreciat rolul slavilor estici și sudici la constituirea a două etnii romanice deosebite – ar fi aproape nulă.

Aceleași interpretări istorice au format materialul edițiilor enciclopedice sovietice în care se vorbea despre moldoveni²⁹⁹.

Un studiu fundamental referitor la colonizarea cu romanici a spațiului dintre Carpați și Nistru este cel semnat de P. Bârnea³⁰⁰, ipotezele sale de lucru fiind publicate anterior³⁰¹. Neavând argumente pentru a demonstra lipsa legăturilor populației romanizate cu tracii, reprezentanții școlii sovietice au fost nevoiți să recunoască supraviețuirea unei părți din populația supusă romanizării la nord de Dunăre. La fel, conform aceleiași istoriografii, o parte din triburile slave așezate în spațiul dintre Nistru și Prut au reușit să se mențină pe aceste teritorii în fața tuturor valurilor de migrație³⁰². Astfel, acest spațiu era locuit de slavi, triburi migratoare, izgoii din Galiția, numai nu de o populație romanizată. În schimb, acești romanici care au venit aici – deși, ca purtători ai unei culturi de păstori, se aflau la un nivel inferior de dezvoltare față de slavi, fiind singuri fugari în fața atacurilor ungarilor – reușesc în scurt timp să se impună în fața tuturor celorlalte etnii care locuiau spațiul dintre Nistru și Prut. Cum s-a întâmplat acest fenomen savanții sovietici nu încearcă să explice.

P. Bârnea, în același timp, neagă în mod suspicios supraviețuirea unui număr de romanici în spațiul vizat din Antichitatea târzie și până la momentul formării statelor medievale. Populație care ulterior a câștigat numeric în urma mutării cu traiul în această zonă a altor grupuri de romanici. Același autor afirmă că, în urma acestei strămutări de populație, în partea de nord a spațiului pruto-nistrean apar așezări moldovenești timpurii necunoscute până atunci datate cu secolul

²⁹⁷ Russev 1960, 143.

²⁹⁸ Russev 1960, 140-144.

²⁹⁹ Ediția enciclopedică „Popoarele lumii”, editată în 1964, declara că romanicii de est s-au format ca rezultat al romanizării populației de pe teritoriul provinciei Dacia, prin anul 600 la procesele etnice participă triburi slave, iar, odată nimerite aceste grupuri etnice pe teritoriul Moldovei, au întâlnit triburi slave înrudite, pe care le-au asimilat, în urma cărui proces s-a format poporul moldovenesc [NM 1964, 775].

³⁰⁰ Bârnea 1969.

³⁰¹ Bârnea 1965a, 147-150.

³⁰² Bârnea 1969, 38.

al XIV-lea³⁰³. Unul dintre criteriile atribuirii etnice a monumentelor aplicat era modul de fabricare a ceramicii: buza vaselor trebuia să fie răsfrântă sub un unghi nu mai mare de 45°. Și dacă unghiul era mai mare? Pe de altă parte, era și normal să nu fie cunoscute așezări moldovenești în acest spațiu, dacă, conform istoriografiei sovietice, moldovenii încă nici nu se formaseră, iar prezența anterioară a populației romanizate, demonstrată de I. Hâncu încă în 1964³⁰⁴, nu era acceptată de P. Bârnea. Un alt criteriu important de atribuire etnică era prezența instalației de foc de tipul cuptorului din pietre, considerat ca fiind utilizat exclusiv de slavi. Autorul respectiv afirma categoric că, în tot spațiul pruto-nistrean, în secolele VI-XII, unica formă de instalație de încălzit era cuptorul-pietrar (fragmente de vatră de la Mălăieștii Vechi el le datează cu secolul XIV). Investigațiile ulterioare au arătat falsitatea acestor afirmații, astfel, actualmente, numai pentru secolele V-VII sunt atestate trei tipuri de instalații pentru foc: cuptoare de piatră (270 de cazuri), cuptoare de lut (12 cazuri) și vetre (60 de cazuri). Iar într-o locuință s-a atestat prezența simultană a unor instalații pentru foc de diferite tipuri³⁰⁵. Deci, acest argument adus de P. Bârnea este demolat de noile descoperiri arheologice.

După 10 ani de la apariția primei monografii privind “formarea moldovenilor” apare cea de-a doua ediție, în care au fost operate anumite modificări, care reflectă o schimbare de atitudine a autorului. În primul rând, volohii erau priviți ca autohtoni la nord de Dunăre, asupra cărui fapt a insistat anterior E. Russev, și, în al doilea rând, au fost determinate șase etape în evoluția etnică a moldovenilor:

1. Perioada de apariție a limbii latine la Dunărea de Jos.
2. Cuceririle romane și formarea provinciei Dacia, soldate cu apariția unei populații vorbitoare de limbă latină (secolele II-III).
3. Migrația popoarelor și lichidarea influenței romane în regiune (secolele IV-VI).
4. Extinderea slavilor la sud și nord de Dunăre, amestecul lor cu populația romanizată și formarea volohilor (secolele VII-XII).
5. Evidențierea populației moldovenești drept comunitate etnică distinctă (secolele XIV-XVIII).
6. Formarea națiunii moldovenești (secolele XIX-XX)³⁰⁶.

Din aceste etape atrage atenție etapa a 5-a, cronologic corespunzând perioadei examinate în acest paragraf, în care se insistă asupra unei originalități a moldovenilor, precum și excluderea secolului al XIII-lea. După analiza rezultatelor obținute de științe apropiate istoriei în problema „formării moldovenilor”, se formează, în opinia autorului, triburile volohilor.

³⁰³ Bârnea 1969, 33, 35.

³⁰⁴ Hâncu 1964b, 165.

³⁰⁵ Corman 1998, 26-27.

³⁰⁶ Mochov 1969, 7.

Analiza argumentelor aduse de către N. Mochov confirmă că procesele etnice la sud și est de Carpați au urmat căi asemănătoare. Separarea volohilor în valahi și moldoveni rămâne a fi una declarativă, rezultată din realități mult mai târzii, și anume existența a doua structuri statale la sud și est de Carpați, decât din procese etnice.

Anul 1978 este marcat de apariția unui volum definitivat pe tema „formării moldovenilor”, semnat de N. Mochov, în care se insistă că la est de Carpați a început procesul de sinteză a volohilor cu populația Rusiei Vechi și apoi cu cea ucraineană³⁰⁷.

Interesul suscitată de această lucrare este ilustrat de recenziile apărute³⁰⁸. Deși așa-numita istoriografie burgheză nu mai editase de mult timp volume dedicate proceselor etnogenetice la est de Carpați, recenzentul P. Bârnea³⁰⁹ scria despre importanța monografiei anume sub acest unghi de vedere, amintind de declarațiile anilor '50 despre omniveridicitatea metodologiei marxist-leniniste. Acest „sindrom de moldovenizare” este confirmat chiar de noțiunile utilizate în text: în loc de nord, sud – miază-noapte, miază-zi etc. Influența est-slavă este înlocuită cu sinteza cu romanicii, care au schimbat etnosul. Cea de-a doua recenzie se rezumă la aprecieri pozitive³¹⁰. Dintre deficiențele care au fost remarcate de recenzenti menționăm presupunerea existenței unei formațiuni statale a cărei locuitori au venit din regiunea Dunării de Jos, astfel încercându-se a depista cauzele prezenței cuvintelor de origine sud-slavă la moldoveni³¹¹.

Unui studiu aparte în istoriografia sovietică a fost supusă direcția estică de migrare a volohilor, care a stat la baza formării „poporului moldovenesc”. În opinia lui V. Zelenčuk, N. Mochov și P. Sovietov, în secolele XII-XIV volohii s-au răspândit pe întreg spațiul carpato-nistrean, unde au nimerit în condiții naturale, economice și sociale diferite față de restul volohilor din spațiul carpato-dunărean. În această regiune, în comparație cu Muntenia și Transilvania, creșterea oilor și cultivarea cerealelor erau mai slab dezvoltate, populația ocupându-se prioritar cu creșterea vitelor mari cornute; în cadrul obștilor avea loc un proces mai rapid de destrămarea proprietății colective. Se încerca a se prezenta că datele etnografice demonstau diferențe tipologice între volohii dintre Nistru și Carpați și restul populației vest-romanice în cultura materială și spirituală (locuințe, îmbrăcăminte, muzică populară și folclor). În secolele XII-XIV această ramură a volohilor, care s-au extins pe teritoriile dintre Nistru și Carpați, fiind influențați într-o oarecare măsură de slavii de sud, au intrat în contacte strânse cu grupurile slavilor de est ale rușilor vechi care locuiau pe aceste teritorii. Pe această bază

³⁰⁷ Mochov 1978, 65-92.

³⁰⁸ Grosul, Guboglo 1980, 119-120; Bârnea 1980a, 92-95.

³⁰⁹ Bârnea 1980a, 92-95.

³¹⁰ Grosul, Guboglo 1980, 119-120.

³¹¹ Grosul, Guboglo 1980, 119-120.

s-a desfășurat procesul de formare a unei comunități etnice noi – moldovenii³¹². Plasarea limitei inferioare în secolul al XII-lea ține mai curând de domeniul logicii decât al argumentării, deoarece, conform școlii sovietice, până la acel moment, nu fusese definită la est de Carpați o locuire volohă anterioară secolului al XIII-lea³¹³.

Către anul 1973 rămânea neclară chiar data de început a relațiilor volohoslave la est de Carpați, care, după V. Zelenčuk, se referă la secolul al XII-lea, dar caracterul acestor relații era încă nelămurit³¹⁴. În special datele arheologice demonstau fără drept de apel că, în prima jumătate a secolului al XII-lea, aproape toate orașele ruse vechi și cuiburile de așezări au fost distruse, doar unele nordice, atribuite cu probabilitate zonei de influență a cnezatului de Halici, vor supraviețui până la atacul tătarilor³¹⁵. Deși spațiul pruto-nistrean a fost rupt din lumea slavă de est, autorul ajunge la concluzia că populația rusă care a supraviețuit chiar a crescut numeric, în special datorită „izgoilor halicieni”. Raportul acestor slavi față de volohi nu este prezentat, dar concluzia care urmează insistă asupra rolului important jucat de ei în formarea „poporului și limbii moldovenești” în condițiile unei căi deosebite de formare a relațiilor feudale³¹⁶. Aceleași secole XII-XIII dispar și din reconstrucțiile propuse de unii savanți sovietici atunci când se vorbea de istoria urbanismului la est de Carpați³¹⁷. Aceste evenimente au fost evitate în ediția moscovită din 1979³¹⁸ precum și în studiile publicate de CȘSCP „RSVFPM”³¹⁹, deși elucidarea lor era scopul declarat al activității Consiliului. Chiar și studiul semnat de P. Bârnea și I. Rafalovič, dedicat prezentării etapelor evoluției etnice în spațiul pruto-nistrean în mileniul I – începutul mileniului al II-lea, evită secolul al XII-lea, indicând că, după distrugerea așezărilor slave în secolul al XI-lea, izvoarele scrise ne vorbesc despre o populație volohă în secolul al XII-lea, dar, cu siguranță, volohii pot fi datați în acest spațiu în secolul al XIII-lea³²⁰. Aceste argumente îndreptate împotriva datării prelungite propuse de I. Hâncu a culturii balcano-dunărene lovesc indirect asupra ideii principale a istoriografiei sovietice despre o simbioză voloho-est-slavă care va duce la formarea moldovenilor separat de români. În acest context este deosebit de sugestivă dinamica creșterii numărului așezărilor (tabelul 1) în baza datelor propuse de V. Zelenčuk și L. Polevoj pentru teritoriile carpato-nistrene³²¹.

³¹² Zelenčuk, Mochov, Sovetov 1979, 65-66.

³¹³ Mochov 1978, 57.

³¹⁴ Zelenčuk 1973b, 18.

³¹⁵ Fedorov 1973, 50.

³¹⁶ Fedorov 1973, 50.

³¹⁷ Polevoj 1973, 71-78.

³¹⁸ ÈIVR 1979.

³¹⁹ JuVESV 1972; JuVEÈF 1973; SVS 1978; SÈPIJuVE 1980; SMS 1983.

³²⁰ Bârnea, Rafalovič 1983, 79-98.

³²¹ Zelenčuk, Polevoj 1983, 114-127.

Din așezările apreciate cu certitudine ca fiind vechi rusești au supraviețuit doar 5,5%, iar din cele considerate ale primelor valuri de volohi au supraviețuit din secolul al XII-lea 4 așezări, iar către mijlocul secolului al XIII-lea – încă 5 așezări. Astfel, conform datelor cu care operau istoriografii sovietici cu privire la mijlocul secolului al XIII-lea (când se considera că la est de Carpați aveau loc procese etnice ce vor forma „un popor separat”), va supraviețui un număr extrem de redus de populație indigenă.

Ar fi fost logică apariția descrierii sintezei dintre volohi și slavii de est în volumele care promovau „prietenia de secole” a moldovenilor cu ucrainenii și rușii, semnate în special de N. Mochov³²². Ediția de la Kiev, deși menționează existența unor relații de durată a strămoșilor ucrainenilor și moldovenilor între secolele V-XIII, nu aduce nicio dovadă referitor la secolul al XII-lea – începutul secolului al XIII-lea. Volumul semnat de N. Mochov în 1961 pomenește în acest context de „cnezatul Berladului” (secolul al XII-lea) și de „pământul brodnicilor” (secolele XII-XIII), considerate drept foarte apropiate de cnezatul de Kiev, dar în același timp nu sunt prezentate caracteristicile etnice ale locuitorilor și procesele etnice ce aveau loc, autorul afirmând că, deși nu dispune de date concrete, poate spune cu siguranță că locuitorii acestui cnezat erau volohii, slavii și cumanii³²³. Informațiile despre a doua formațiune numită voloho-slavă sunt și mai reduse, cea mai sugestivă fiind trădarea de către brodnici a armatelor ruse în lupta de la Kalka și trecerea de partea dușmanului, iar după atacul de la 1240 populația slavă s-a redus simțitor, principalul grup de populație în pământul brodnicilor devenind volohii³²⁴. Modul în care loviturile migratorilor au lovit preponderent așezările slave nu este explicat de cercetătorii sovietici.

Istoriografia sovietică considera că elementele slave din viața cotidiană, limba și cultura volohilor sunt rezultatul acestor legături îndelungate. Limba moldovenească s-ar fi format în baza amestecului limbii slave și celei romanice, în care a învins construcția limbii romanice. Cu toate acestea, în limba moldovenească cuvintele de origine slavă constituie 20-50%, după diferite surse³²⁵.

Reieșind din situația că limba slavă a învins în toate regiunile în care populația respectivă a devenit un factor politic hotărâtor, unica concluzie posibilă este că, la momentul apariției în spațiul pruto-nistean a limbii slave vechi, procesul de constituire a scheletului limbii băștinașilor luase sfârșit. Și nu e cazul de inventat o denumire nouă pentru această limbă, în Antichitatea târzie ea este cunoscută de întreaga lume mediteraneeană ca *latina vulgară*. Și cum existența unei limbi presupune evoluția ei permanentă, la o anumită etapă limba vorbită de romanici a inclus și cuvinte slave în componența sa.

³²² Mochov 1961; Mochov 1980; Ancupov, Džuba et al. 1980.

³²³ Mochov 1961, 12-18.

³²⁴ Mochov 1961, 19-22.

³²⁵ Mochov 1961, 9.

Încă un aspect important în formarea moldovenilor, în opinia lui N. Mochov, este faptul că acele elemente slave din cultura materială a romanicilor de răsărit nu sunt importate, dar sunt moștenite de la slavii care s-au romanizat³²⁶. Și aceasta în condițiile când arheologii au negat cu insistență prezența așezărilor mixte voloho-slave.

Reconstituind situația etnopolitică din zona vizată, N. Mochov afirmă că, până la fondarea statului moldovenesc, pe acest teritoriu au existat formațiunile statale ale tiverților (secolele IX-XII), cnezatul Bârladului (secolul al XII-lea), pământurile brodnicilor (secolele XII-XIII) ca parte componentă a statului kievean, apoi Halici-Volânia; timp îndelungat (secolele VIII-XII) regiunea a fost dominată de triburi de origine turanică: avari, pecenegi, poloveți (cumani)³²⁷.

Aceste idei, ușor desfășurate, vor fi reluate de același autor în lucrarea editată în 1964³²⁸. Totuși, localizarea în timp și spațiu a acestor „cnezate” este în continuare o problemă nerezolvată în istoriografie. Cum acești volohi s-au inclus în mișcările tătaro-mongolilor rămâne neelucidat, ca și faptul cine erau acești volohi: volohi din spațiul extracarpatic și est-carpatic etc. Ediția din anul 1980 reia ideile publicate în 1961, prin insistența neargumentată despre includerea spațiului pruto-nistrean în componența statului vechi rus. Este sugestiv că peste nu mai mult de 20 de rânduri autorul scrie că, în urma evenimentelor din secolele X-XIII, slavii sunt excluși din spațiul pruto-nistrean, către secolul al XIV-lea populația fiind compusă majoritar din volohi³²⁹. Deci, cu cât numărul volohilor devenea mai mare, cu atât slavii erau tot mai mult eliminați din acest spațiu, fără a fi vorba de o simbioză care să schimbe caracterul etniei romanice. În plus, loviturile de grație le-au fost date slavilor de populația turanică. Rămâne dificilă explicația motivelor negației acerbe a prezenței elementelor romanice până în secolul al XI-lea și admiterea lor atât de neargumentată în cadrul componențelor statale preponderent slave din secolul al XII-lea, cu caracter incert, cunoscute după izvoarele scrise, dar nelocalizate încă arheologic. Răspunsul se află în mediul slav: pentru a demonstra deosebirea între volohii-moldoveni și volohii-români, trebuia să se fi încheiat procesul de separare a lumii slave în cele trei ramuri – est, vest și sud, deoarece numai după constituirea ramurii slavilor de est grupuri de romanici puteau să intre în contact cu ei formând popoare separate. Factorul migrator, ca dominantă în politică, nu este luat în considerație atunci când studiile se bazează pe realități social-economice. Se face apel la informațiile furnizate de un călător anonim din secolul al XIII-lea, care îi menționează pe slavi, bulgari și tătari. Concluziile lui N. Mochov: deși volohii nu sunt pomeniți

³²⁶ Mochov 1961, 10.

³²⁷ Mochov 1961, 11-12.

³²⁸ Mochov 1964.

³²⁹ Mochov 1980, 32.

în izvorul respectiv, ei locuiau în acest spațiu, unde populația slavă era considerată majoritară până în secolul al XIV-lea. Pe cât de bine a fost demonstrată excluderea slavilor către secolul al XIII-lea, în volumul din 1980, la fel de declarativ se vorbea de o prezență majoritar slavă până în secolul al XIV-lea. Aprecierea finală a unei migrații masive a volohilor în spațiul pruto-nistean ulterior invaziei tătaro-mongolilor dezmente complet existența unor procese de sinteză între volohi și slavi de est care s-ar fi încheiat cu formarea unui etnos deosebit. Recenzia acestei cărți, semnată de N. Kiričenko și M. Muntean, apreciază înalt interpretarea marxistă a problemei etnogenezei moldovenilor prin enunțarea rolului deosebit al slavilor în acest proces³³⁰.

Studiile efectuate de V.M. Gacak și È.A. Rikman asupra cronicilor moldovenești medievale veneau să demonstreze slaba populare a spațiului est-carpatic la momentul mutării în această regiune a moldovenilor și așezarea lor separat de ucraineni, asupra cărora se vor extinde însă hotarele viitoarei formațiuni politice (secolul al XIV-lea)³³¹. Informațiile oferite de izvoarele scrise au fost într-un tot confirmate de datele arheologice, care demonstrează în mod cert că până la acel moment reușesc să supraviețuiască în special acele grupuri de populație a căror apartenență etnică a provocat cele mai mari discuții în istoriografia sovietică.

Insistența cu care se scotea în evidență caracterul păstoresc al volohilor era motivată și de necesitatea argumentării lipsei monumentelor arheologice aparținând volohilor. Dacă avem de a face cu grupuri de păstori, nu mai e cazul de căutat așezările lor, iar cele existente au fost atribuite slavilor³³². Vorbind de caracterul preponderent agricol al economiei slavilor, V. Koroljuk aduce ca exemple informațiile lăsate de Tacit despre venezi, a căror apartenență la lumea slavă nu a fost argumentată, și apoi, prin intermediul suprapunerii de etnie de la Iordanes, se trece la unele surse ce se referă la sfârșitul secolului al X-lea, din care aflăm că trecerea la agricultura arabilă s-a generalizat la slavi către secolele X-XI³³³.

Astfel, către 1979, într-un studiu publicat de V. Zelenčuk, N. Mochov și P. Sovietov se considera că poporul moldovenesc, în timpul ultimei perioade a formării sale ca popor, a trecut prin două etape: a) divizarea comunității etnice a volohilor și evidențierea în regiunile nistro-carpatică a unei ramuri distincte a volohilor; b) legături și influență reciprocă între această ramură a volohilor și comunitățile slavilor de est. Aceste procese ar fi adus la crearea unei comunități etnice est-romanice deosebite – moldovenii. Consolidarea poporului moldovenesc în condițiile dezvoltării relațiilor feudale a contribuit la formarea statului moldovenesc independent. Cel mai vechi etnonim al moldovenilor fixat docu-

³³⁰ Kiričenko, Muntean 1964, 165-168.

³³¹ Gacak, Rikman 1977, 185-202.

³³² Koroljuk 1975, 102; Koroljuk 1976b, 15.

³³³ Koroljuk 1976a, 43-44.

mentar este volohi (vlahi), care a fost folosit un timp după divizarea comunității etnice a volohilor. Odată cu creșterea conștiinței etnice s-a răspândit etnonimul nou – moldoveni. Primele documente, afirmă autorii nominalizați, care conțineau expresii cu acest nume sunt date în modul respectiv „**ЗЕМЛЯ Молдавская**” – 1360, „**Молдованин**” – 1391, iar „**ЗЕМЛЯНЕ молдавские**” – cu 1402. O perioadă au coexistat ambele etnonime (volohi - moldoveni), cu timpul s-a impus numele „moldoveni”³³⁴. Limita de locuire a populației romanice și celei slave a fost stabilită în felul următor: aria est-slavă cuprindea Bucovina și partea de nord a spațiului pruto-nistrean, precum și bazinele ambelor râuri, restul teritoriului ținea de mediul romanic³³⁵.

Realitățile aduse din izvoare au fost falsificate. În realitate documentul de la 1360 a fost scris în latină și nu în slavă, textul fiind: „*terre nostre Moldauane*”³³⁶. Următoarele documente sunt în limba slavă: cel din 1392, care pomenește „**БОЯР молдавских**”³³⁷, și cel din 1404 „**ПАНОВЕ валаскыя, ЗЕМЛЯНЕ молдавские**”³³⁸. În toate cele trei cazuri derivatele de la „moldovenesc” au rol de atribut, completând substantivul antepus, și nu rol de substantiv așa cum cere un etnonim. În secolul al XIV-lea un asemenea etnonim – „*moldoveni*” – nu există în izvoarele scrise.

În acest context trebuie de evidențiat faptul că noțiunea de etnonim are două aspecte: nume date de străini – exoetnonime, și autodenuniri de popoare – endoetnonime. În cazul numelui de volohi avem de a face cu un exoetnonim, dat fiind faptul că până la formarea statului medieval moldovenesc nu există surse scrise locale care să documenteze denumirea populației autohtone. Cu atât mai mult că sursele străine continuă să-i numească pe locuitorii acestor două state (Moldova și Muntenia) valahi sau vlahi încă mult timp după organizarea statelor medievale: cronicarul polon Jan Dlugosz scria că pretendentul la scaun Petru era sprijinit de cea mai mare parte a valahilor (se au în vedere locuitorii Moldovei)³³⁹.

Numele de moldoveni, care, după cum remarcă în mod corect istoriografia sovietică, a început să se răspândească după formarea statului, reprezintă nu altceva decât etnicizarea denumirii unei formațiuni politice în condițiile în care procesele de constituire a unei entități etnice distincte au luat sfârșit, iar procesele de unificare și centralizare statală încă mai continuau. În acest caz, formațiunile statale romanice de la Dunăre nu se încadrau în schema școlii sovietice de proces de destrămarea feudală, dar, pentru a promova ideea existenței unor etnii separate, s-a trecut și peste această barieră. Franța, Germania, Italia, Rusia etc. au

³³⁴ Zelenčuk, Mochov, Sovetov 1979, 65-66.

³³⁵ Polevoj 1979, 37-38.

³³⁶ DRH, D, vol. I, 76.

³³⁷ DRH, A, vol. I, 3.

³³⁸ Costăchescu 1931, 625-627.

³³⁹ Parasca 1996, 35 și urm.

trecut printr-o perioadă de destrămare feudală, iar statele romanice au avut un traseu specific în acest context.

Către anul 1987, drept urmare a proceselor descrise anterior, în istoriografia sovietică se considera că perioada finală de formare și dezvoltare a populației moldovenești a inclus trei etape mari³⁴⁰:

1. secolele XII-XIII, caracterizată prin separarea populației volohe din spațiul Carpați-Nistru, care se muta cu traiul din regiunea intracarpatică, și prin contacte active etno-culturale cu populația rusă veche.

2. secolul al XIV-lea, formarea societății medievale moldovenești și a statului, organizarea vieții urbane, a comunității economice, teritoriale, lingvistice și apariția populației moldovenești.

3. secolele XV-XVIII, dezvoltarea populației moldovenești, a comunității economice și teritoriale, întărirea orașelor ca centre economice, formarea pieței interne. Formarea culturii spirituale moldovenești, constituirea limbii populare și literare.

Realitățile etnice la est de Carpați din secolele XII-XIII erau suficient de complicate. Secolul al X-lea este considerat un secol al dominației pecenegilor, care, de la începutul secolului al XI-lea, vor deveni supuși ai cumanilor. Centrele protourbane, considerate exclusiv slave (ruse vechi), din nordul spațiului prutonistean au fost distruse de atacurile triburilor turanice. Prezența efectivă a cumanilor va fi resimțită până la mijlocul secolului al XII-lea, iar în cadrul așa-numitei Cumanii Negre – chiar până la mijlocul secolului al XIII-lea, atunci când va fi acordată lovitura tătaro-mongolilor. În pofida acestor evenimente, istoriografia sovietică insistă asupra valului de volohi dinspre vest, care se vor impune în fața populației locale slave de agricultori din spațiul est-carpatic.

Este probabil că argumentarea insuficientă a relațiilor volohilor cu slavii de est a dus la apariția teoriei prezentate de V. Zelenčuk în 1990, precum că ungurii au luat controlul asupra Transilvaniei în urma unui război care ar fi avut loc în anii 1141-1218 cu cnezatul Halici³⁴¹. Tot în 1990 a apărut un articol, semnat de I. Konovalova, dedicat proceselor etnopolitice din secolele XII-XIV în regiunea dintre Carpați și Nistru, având ca suport izvoarele scrise din lumea arabă, orientat să clarifice problema dominației în această zonă³⁴². Autoarea, probabil necunoscând toate nuanțele teoriei „enogenezei moldovenilor”, ajunge la concluzia că în secolul XII locuitorii spațiului respectiv erau triburile slavilor și ale migratorilor, primii fiind în postura de dominantă politică.

³⁴⁰ IMSSR 1987, 330.

³⁴¹ Zelenčuk 1990, 104.

³⁴² Konovalova 1990, 51-57.

Gh. Fedorov, în lucrarea sa rămasă nepublicată în perioada sovietică³⁴³, recunoștea în final că niciun izvor nu permitea, într-o măsură deplină, să se urmărească pe date concrete evoluția culturii materiale a spațiului carpato-dunărean de la sfârșitul mileniului I – începutul mileniului al II-lea în cultura materială a cnezatelor Moldova și Valahia, în frontierele cărora s-a încheiat, în opinia sa, procesul de formare a moldovenilor și românilor (valahilor), și să se explice procesul de transformare a purtătorilor acestor culturi în moldoveni și valahi. Cea de-a treia etapă în formarea moldovenilor, și anume asimilarea slavilor de către romanici, nu poate fi determinată arheologic. În concluzie Gh. Fedorov insista că cercetarea caracterelor specifice romanicilor la frontiera dintre milenii I și al II-lea trebuie continuată și nu este cazul de devansat cercetarea științifică, adaptând datele arheologice sub o schemă etnogenetică creată artificial³⁴⁴. Încheierea, care prezintă mai curând un tribut sistemului, face referințe la monografia lui N. Mochov din 1978, Gh. Fedorov acceptând ideea a două popoare romanice de est distincte.

La finele acestui paragraf conchidem că istoriografiei sovietice i-au fost caracteristice următoarele afirmații:

- volohii nu erau o populație autohtonă în spațiul est-carpatic și au venit în această regiune după secolul al XII-lea, în care drept populație autohtonă erau considerate triburile slavilor de răsărit;
- simbioza volohilor veniți și a slavilor de răsărit (un rol important acordându-se izgoilor galicieni) a dus la formarea poporului moldovenesc diferit de cel român;
- savanții care au încercat să demonstreze prezența, și pe parcursul secolelor V-XII, a elementului romanic la est de Carpați precum și a elementelor romanice în cadrul culturii balcano-dunărene au fost criticați și marginalizați;
- teritoriul dintre Nistru și Prut a fost considerat parte componentă a cnezatelor Kievului și Halici-Volânia, cu excepția unui grup restrâns de istorici ucraineni din anii '80 ai secolului al XX-lea.

Incerte au fost și explicațiile în legătură cu dispariția triburilor ulicilor și tiverților. Istoriografia sovietică s-a caracterizat și printr-un grad accentuat de subiectivism în interpretarea etnică pe parcursul întregii perioade postbelice.

³⁴³ Fedorov 1999.

³⁴⁴ Fedorov 1999, 64.

CAPITOLUL II

ETNOGENEZA – PROBLEMĂ INTERDISCIPLINARĂ ȘI CONTROVERSATĂ

1. Investigații etnofolclorice

Studiile privind folclorul moldovenilor de până la cel de-al Doilea Război Mondial în contextul moștenirii din secolele II-XIV erau privite de cercetătorii sovietici prin aceeași prismă ca și cele arheologice, și anume că statul român, în componența căruia s-a aflat Basarabia în perioada interbelică, nu era interesat în găsirea adevărului despre originea moldovenilor și promova concepția „falsă” despre originea comună a moldovenilor și românilor de la coloniștii romani din Dacia³⁴⁵. Perioada intensă de studii etnografice pe teren ale popoarelor URSS a avut loc în anii '20-'30 ai secolului al XX-lea. Perioadă în care activitatea etnografilor români era caracterizată ca fiind ne semnificativă, se afirma că nu s-a făcut nimic în studierea etnografică a moldovenilor³⁴⁶ timp de 22 de ani (timp cât Basarabia a fost parte componentă a României). Din aceste considerente, ca material etnografic brut, care necesita o analiză critică minuțioasă, au fost acceptate lucrările autorilor ruși din secolul al XIX-lea despre Basarabia³⁴⁷.

Unul din primele studii etnografice din perioada sovietică a fost dedicat studierii locuinței la moldoveni³⁴⁸. Autorul caracteriza principalele tipuri de locuințe, comparându-le și găsind similitudini în mediul rus, ucrainean, belarus, bulgar, iar în spațiul neslav – la cerkezi, bașkiri și tadjicii montani. Analogiile în sistemul de construcție a spațiului locativ, în special cu cel al ucrainenilor, au fost explicate prin comunitatea istorico-culturală a acestor popoare, iar originea este găsită în casele culturii Cucuteni-Tripol'e, mijlocită de moștenirea dacilor³⁴⁹.

La începutul anilor '50 ai secolului al XX-lea trecerea în revistă a studiilor efectuate de reprezentanții școlii sovietice timp de 10 ani de după război istoriografia oficială, ca urmare a lucrării „Marksizm i voprosy jazykoznanija” a lui I. Stalin din 1951³⁵⁰, demasca în etnografie o situație similară celei din alte

³⁴⁵ Salmanovič, Zelenčuk 1954, 137-143.

³⁴⁶ Este un fals promovat prin text deschis, a se vedea studiile școlii sociologice a lui D. Gusti, cercetările etnografice efectuate de P. Ștefănuță ș.a. Problema consta în neacceptarea cercetărilor științifice care nu se bazau pe metodologia marxistă.

³⁴⁷ Grosul, Mochov 1958.

³⁴⁸ Salmanovič 1947, 209-233.

³⁴⁹ Salmanovič 1947, 230-231.

³⁵⁰ Stalin 1951.

științe. Studiile etnografice se reduceau la articolul lui M. Salmanovič, care n-a evitat (auto)înviniuirile de idei marriste³⁵¹, două articole semnate de arhitecți³⁵² și un articol privind satul contemporan moldovenesc³⁵³. Despre ultimul studiu M. Salmanovič și V. Zelenčuk au scris că raportul despre victoriile economice și politice ale sistemului colhoznic a exclus din studiu materialul etnografic, iar starea studiilor etnografice în general denotă faptul că este foarte mult de făcut în viitor³⁵⁴. Acest moment indică un început al schimbărilor în gândirea cercetătorilor sovietici după 1953.

Făcând evaluarea cercetărilor istorice cu ocazia a 40 de ani de la Revoluția din Octombrie, N. Mochov prezintă moștenirea științifică a școlii sovietice interbelice ca o moștenire de o calitate științifică foarte joasă și o lipsă totală de cadre calificate³⁵⁵.

Pentru stabilirea componentelor etnice care au dus la formarea „poporului moldovenesc” s-au efectuat studii asupra unui șir de elemente ale culturii tradiționale a locuitorilor dintre Prut și Nistru. Un rol important în studiul etnografic al moldovenilor a avut includerea unei echipe de etnografi în cadrul expediției arheologice pruto-nistrene din 1956.

După Congresul al XX-lea al PCUS, istoriograf oficial al RSSM devine N. Mochov, iar în domeniul studiilor etnografice autoritatea principală îi va reveni lui V. Zelenčuk. După preluarea ștafetei de la generația postbelică prin articolul semnat în calitate de coautor împreună cu M. Salmanovič, V. Zelenčuk debutează cu un studiu independent în anul 1957, al cărui rezumat a fost publicat³⁵⁶. Acest rezumat prezintă originea ritualurilor nupțiale și funerare la moldoveni drept o formă evolutivă a tradițiilor antice romane și est-slave. În tradiția oricărui popor cele mai importante sărbători sunt legate de trei evenimente de cotitură în viața omului: nașterea, căsătoria și înmormântarea. Anume ritualurile ce însoțesc aceste evenimente păstrează elementele originale ale poporului din cele mai vechi timpuri, deseori precreștine. În lucrarea din anul 1959, pentru prima dată în istoriografia sovietică apare ideea unor tradiții comune româno-moldovenești, în contrapunere cu cele slave, în special ucrainene³⁵⁷. Încă o idee originală pentru școala sovietică, expusă în această lucrare, este că *vecinătatea* (*subl. n.*) de durată a diferitor etnii duce la crearea unor forme de cultură similare ori asemănătoare³⁵⁸. Este o abatere stranie de la direcția general acceptată de cercetare, cu atât mai mult că redactorul științific al lucrării este cunoscutul cercetător, doctor

³⁵¹ Salmanovič, Zelenčuk 1954, 137-143.

³⁵² Salmanovič, Zelenčuk 1954, 143.

³⁵³ Nikolaev 1951.

³⁵⁴ Salmanovič, Zelenčuk 1954, 145.

³⁵⁵ Mochov 1957, 3-4.

³⁵⁶ Zelenčuk 1957, 7.

³⁵⁷ Zelenčuk 1959, 4.

³⁵⁸ Zelenčuk 1959, 4.

în științe istorice, M.O. Kosven. Studiul lui V. Zelenčuk este printre puținele în care se recunoaște că etnografia și folcloriștii români, în secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, au cules o cantitate enormă de material factologic de o valoare inestimabilă³⁵⁹. Încă un moment deosebit de important: pentru prima dată este pus la îndoială, deși puțin voalat, faptul că unele elemente ale tradițiilor moldovenești care își găsesc analogii în lumea slavă, de fapt, pot avea la origine obiceiurile antice ale romanilor și grecilor. Reieșind din informația adusă de N. Mochov, devin clare premisele care au dus la schimbările de accente în studiile apărute. Aceste disocieri au fost posibile datorită indicațiilor primite de la centrul de colaborare cu savanții din țările socialiste (v. *supra*)³⁶⁰.

V. Zelenčuk demonstrează că un șir de obiceiuri au ajuns la slavi din Antichitate anume prin intermediul moldovenilor, de exemplu Rusaliile³⁶¹; este unul din puținele cazuri când se vorbea despre influențe reciproce. Un alt cercetător, T. Zlatkovskaja, în cadrul studiilor sale etnografice, definea tradiții tracice, paralele slave, dar nici într-un caz vreo legătură cu *rosalia* romanilor³⁶² (ca și în cazul *Crăciunului* și *Caloianului*). Părea a fi mai logică accentuarea sărbătorilor romane precreștine, care ar fi confirmat teza sovietică despre propagarea creștinismului la vlahi, cu toate acestea nu a fost acceptată. Motivația poate fi găsită în faptul că în acest caz „factorul roman” venea în concurență cu cel “slav”, ceea ce ar fi pus sub îndoială întregul sistem de argumentare promovat de școala sovietică de cercetare.

Studierea tradițiilor nupțiale la românii din Bucovina a semnalat caracterul persistent al simbolicii agrare. Majoritatea ritualurilor legate de acest eveniment țin de simbolul apei, grâului, pâinii și sării. Autorii afirmă că aceste tradiții sunt niște reminiscențe din substratul antic³⁶³.

Formarea tradițiilor și obiceiurilor la moldoveni a trecut prin câteva etape, considera V. Zelenčuk: etapa preistorică, etapa de influență a culturii greco-romane, în special romane, și etapa Evului Mediu timpuriu (din secolul al VI-lea) când au avut loc procese etnice complexe slavo-moldovenești. De fapt, autorul atenționează că aceste procese erau generale în Sud-Estul european, sau în zona balcano-dunăreană, deci anume în acest context pot fi privite similitudinile din culturile moldovenești, ucrainene etc. Totuși, sublinia V. Zelenčuk, tradițiile moldovenilor rămân originale, deosebindu-se de cele ale vecinilor³⁶⁴.

³⁵⁹ Zelenčuk 1959, 5.

³⁶⁰ Mochov 1957, 3.

³⁶¹ Zelenčuk 1959, 60.

³⁶² Zlatkovskaja 1979, 106-126.

³⁶³ Rikman, Zmočiu 1986, 145-146.

³⁶⁴ Zelenčuk 1959, 87-88.

Primele rapoarte privind activitatea pe teren a etnografilor au fost publicate în anul 1960³⁶⁵. Spre deosebire de anul 1947, autorul găsește analogii în construcția și evoluția locuinței la moldoveni, la ruși, ucraineni, polonezi, cehi, slovaci, sloveni, croați ș.a., la care sunt adăugați pentru prima dată și românii, cu remarca „împreună cu alte popoare ale bazinului balcano-dunărean”³⁶⁶. Ca o confirmare a impactului hotărârilor oficiale asupra cercetărilor științifice vine concluzia finală a autorului, care evidențiază asemănarea locuințelor moldovenilor cu cele ale popoarelor învecinate din spațiul dintre Balcani și Nipru, iar referitor la complexitatea problemelor se afirmă că ele vor putea fi rezolvate prin colaborarea savanților sovietici și a celor din țările democrației populare³⁶⁷, idei susținute și în studiul semnat de S. Boboc, care identifica elemente ale culturii tracilor și slavilor (de sud și de est)³⁶⁸.

Rapoartele privind studierea vestimentației populare în anii 1956-1958³⁶⁹ și a țesutului popular, studiat între anii 1957-1960³⁷⁰, au fost prezentate de V. Zelenčuk, văzând în aceste studii o cale în definirea particularităților etnice care ar putea fi utilizate la rezolvarea problemelor de etnogeneză sau de istorie etnică. Analogiile sunt găsite, pentru prima dată, în România, în special în Moldova, Transilvania și Maramureș, dar piese similare, afirma el, existau și la ucraineni și belaruși³⁷¹. Sunt primele cazuri în istoriografia sovietică când analogii pentru elementele etnice „moldovenești” se găsesc, în primul rând, în spațiul românesc și abia în al doilea rând, în cel slav. Mai mult decât atât, pieptarul (bunda, kâptar, chintari, cheptari), prezent și în mediul ucrainean, este considerat element specific culturii româno-moldovenești. În ce privește istoricul țesutului, autorul găsește un singur indiciu etnic care era legat, în opinia sa, de lumea slavă. Este vorba de credința că persoana care țese într-o zi de vineri o jignește pe Sfânta Parascheva sau Sfânta Vinere, un cult arhaic, precreștin.

Simptomatică pentru istoriografia sovietică, dotată cu metodologia marxistă, este apariția unor lucrări care numesc unele tradiții populare ca fiind *dăunătoare* (!)³⁷². Apare întrebarea: de când un cercetător etnograf este competent în stabilirea gradului de daună a unei tradiții și care sunt criteriile de apreciere? Mai ales că o bună parte din cercetătorii în domeniul respectiv erau străini comunității studiate. Implementarea tradițiilor sovietice a început după 1940, odată cu încercarea de a interzice tradițiile populare autohtone și creștine. În Bucovina de Nord, de exemplu, populația s-a opus acestor măsuri, grație nivelului său înalt

³⁶⁵ Salmanovič 1960, 12-22.

³⁶⁶ Salmanovič 1960, 20.

³⁶⁷ Salmanovič 1960, 22.

³⁶⁸ Boboc 1973.

³⁶⁹ Zelenčuk 1960, 77-91.

³⁷⁰ Zelenčuk 1961, 57-66.

³⁷¹ Zelenčuk 1960, 79.

³⁷² Zelenčuk, Loskutova 1962.

de religiozitate³⁷³. Deși procesul era dirijat și coordonat de organele de partid și de stat ale regiunii, fiind create comisii speciale care se ocupau nemijlocit de implementarea noilor sărbători și tradiții, rezultatele nu erau cele dorite³⁷⁴. În anii '80, simțindu-se foarte bine pe picioare, reprezentanții istoriografiei sovietice recunoșteau că noile tradiții, mai bine spus practici, erau create nu de modul de viață al oamenilor sovietici, ci de organele de partid și de stat, după care erau impuse populației. Era și normal că aceste intruziuni duceau la opoziția populației. Și aceasta se întâmpla într-o regiune permanent locuită „majoritar de populație slavă și care este unica autohtonă”³⁷⁵, populație care, conform istoriografiei sovietice, în întreaga sa istorie, a fost suprimată și ocupată de străini, în sfârșit li s-au împlinit toate visele: au fost eliberați de jugul străin, s-au reunit cu frații de sânge și tocmai acum opun rezistență distrugerii obiceiurilor.

Să urmărim factorul politic, care, până la moment, s-a prezentat drept determinant în investigațiile istoriografiei sovietice. Astfel, la 24-26 februarie 1971 a avut loc Congresul al XIII-lea al PCM, care a pus sarcina de intensificare a lucrului ideologic, se cerea ca acesta să aibă un caracter mai activ și mai ofensiv, fiind dus în toate direcțiile: politică, economică și culturală³⁷⁶.

În 1972 V. Zelenčuk publică o lucrare care continuă cercetările principalelor tipuri de vestimentație tradițională la moldoveni. El constată existența unui număr variat de piese³⁷⁷. Cu ajutorul vestimentației populare, determinată de climatul local, autorul explică particularitățile formării populației moldovenești, dar și legăturile cu cultura slavă timpurie. Deși comparațiile propuse vizează cu precădere popoarele din Uniunea Sovietică, mai rar sud-est-europene, totuși autorul recunoaște originea antică traco-dacică a unor componente vestimentare: căciuli, cămăși, tunici, brăie, opinci etc.³⁷⁸

Dacă în studiile publicate în perioada precedentă V. Zelenčuk avea o poziție moderată, alt studiu publicat în oficiosul CC al PCM tot în 1972 pune complet alte accente circumscrise hotărârilor Congresului al XIII-lea al PCM. Activitatea unui cercetător ar impune o anumită consecutivitate și continuitate în promovarea ideilor științifice, însă studiul din 1972 al acestui cercetător combate acest raționament³⁷⁹. În primul rând, autorul revine la vechea teză de la sfârșitul anilor '40 că etnicismul poporului moldovenesc nu ar fi studiat suficient. Această teză

³⁷³ Višnevskij 1986, 118.

³⁷⁴ Višnevskij 1986, 119-120.

³⁷⁵ A se vedea Kožoljanko 1986, 28. Se pretinde că la sfârșitul secolului al XVIII-lea ucrainenii constituiau 70% din populația Bucovinei de Nord, mai târziu au apărut aici moldovenii, iar la sfârșitul secolului al XIX-lea ori după 1918 – românii.

³⁷⁶ Letopis' 1976, 596-598.

³⁷⁷ Zelenčuk 1972b, 75-93.

³⁷⁸ Zelenčuk 1972b, 76.

³⁷⁹ Zelenčuk 1972a, 29-36.

este precedată de o definiție a noțiunii de națiune în care regăsim ideile din 1951 ale lui I. Stalin, și anume că națiunea ca entitate etnică reprezintă un organism social constituit pe baza relațiilor economice, limbii comune, conștiinței naționale, teritoriului unic, unor particularități ale culturii, traiului și facturii psihice.

Și aceasta concomitent cu discuțiile care se duceau în cercurile științifice de la Moscova despre conținutul noțiunii de etnos³⁸⁰. Următoarele afirmații din lucrare ridică alte întrebări, care păreau să fie deja depășite de istoriografia sovietică, datorită activității de circa 30 de ani. Spre exemplu, aflăm că strămoșii cei mai apropiați ai moldovenilor se numeau volohi, că din diferite surse se cunoaște că volohii populau în secolele IX-XIII un teritoriu mare, inclusiv regiunea Subcarpaților de Sud-Est, cursul inferior al Dunării, regiunile sud-estice și estice ale Peninsulei Balcanice. În secolul al XIII-lea, din mediul volohilor care populau Carpații de Est și de Sud-Est s-a format populația moldovenească, în secolele XIV-XV populația moldovenească s-a așezat cu traiul pe teritoriul dintre Prut și Nistru³⁸¹. Prin ce se explică necesitatea acestei reînțoarceri la demascarea „falsificărilor” istoricilor burghezi, dacă deja de circa 30 de ani părțile implicate în interpretarea originii românilor din secolul al XIX-lea, ungurii și românii, operau cu principiile metodologiei marxiste? Să fi fost un semnal că lucrul trebuia reluat de la început? Că drumul de cercetare ales nu s-a dovedit a fi cel necesar? Care sunt motivele revenirii la situația inițială? S-a ajuns la afirmații categorice pe care prudenta istoriografie sovietică, în acei ani, evita să le facă: că moldovenii de la răsărit de Prut nu și-au spus niciodată români, așa cum locuitorii Moldovei transputene nu s-au numit români până la mijlocul secolului XIX, că folclorul moldovenesc cunoaște un singur nume etnic – moldoveni, sau teza despre eliberarea de către Rusia a cnezatului moldovenesc de sub asupra turcească³⁸². Cu atât mai stranie este afirmația că originea comună, destinele istorice comune au condiționat crearea, la moldoveni și români, a unor opere comune de folclor, intrate ca parte organică în patrimoniile naționale ale ambelor popoare.

În 1973 V. Zelenčuk, deja înarmat cu noile realizări ale științei, a căror lipsă o regreta în 1959, afirma negru pe alb că în secolele XII-XIII spațiul pruto-nistrean era locuit de o populație puțin numeroasă și foarte eterogenă din punct de vedere etnic: ruși, ucraineni, polonezi, evrei, țigani, tătari, găgăuzi, bulgari ș.a., numai nu români. De ce? Dacă admitem că Moldova și Muntenia au fost locuite de o populație de diferite etnii, atunci existența a două țări vecine, pe parcursul a 600 de ani, ar fi însemnat obligatoriu anumite procese de migrare, deplasări de familii, măcar simple legături matrimoniale. Ele însă, în viziunea autorului, nu există. Răspunsul este simplu: la fel cum administrația română, în perioada inter-

³⁸⁰ Vezi supra partea introductivă a lucrării.

³⁸¹ Zelenčuk 1972a, 30-31.

³⁸² Zelenčuk 1972a, 31-32.

belică, vedea în populația majoritară a Basarabiei numai etnici români, tot așa și administrația sovietică i-a botezat peste noapte pe toți în moldoveni. Acest fapt, acoperit cu „vestimentații naționale”, nu servește decât ca un argument în plus că adevărul este cunoscut „de când lumea”. Deja letopisețele moldovenești precizau că țările române au fost deseori botezate și răsbotezate de străini cu diferite nume, dar populația autohtonă totdeauna a fost conștientă de originea sa romană. Cognomenul politic, administrativ nu trebuie opus celui etnic, fiindcă ele țin de două categorii diferite. Deosebit de elocvente, în acest context, sunt situațiile etnice create după destrămarea URSS și apariția unor formațiuni statale noi. V. Zelenčuk afirmă că, începând cu sfârșitul secolului al XIII-lea, demarează extinderea la est de Prut a unor grupuri de populație moldovenească formată în valea râurilor Moldova și Siret, care au început un proces de asimilare a populației slave care locuia aici³⁸³. Cuvântul român, cu excepția menționării perioadei de „ocupație” românească (1918-1940/1941-1944), practic nu mai este pomenit.

Perioada de evidență etnică a populației din această regiune a coincis cu cea de războaie și schimbări dese ale puterii politice, creând la populația din zonă o caracteristică nouă de adaptare în scopul supraviețuirii, adaptare care deseori presupune acceptarea anumitor compromisuri, așa ca înscrierea în acte a numelor după forme străine și chiar a terminologiei etnice utilizate de noua administrație. Anume această capacitate de adaptare, deseori cu efecte negative, a permis supraviețuirea culturii și tradițiilor originale în zona respectivă, fapt menționat și de reprezentanții școlii sovietice³⁸⁴. Un model excepțional de astfel de adaptare, pe care autorii sovietici din anii '50 ai secolului al XX-lea se străduiau să nu o observe, în contextul obiceiurilor de nuntă este redat în studiul efectuat de L.D. Loskutova³⁸⁵.

La intersecția studiilor lingvistice și folclorice se situează antroponimia. Lucrarea recunoscută drept studiul de bază al antroponimiei moldovenești, efectuată prin corelarea numelor boierilor, a fost editată în 1973³⁸⁶. Ipoteza înaintată de M. Cosniceanu că studierea etimologiei numelor ar putea oferi informație despre componența etnică este absolut neargumentată. Răspândirea creștinismului a unificat sistemul de antroponime la popoare absolut diferite. Studiile prezentate de M. Cosniceanu ofereau complet alt rezultat decât cel scontat de școala sovietică, și anume că Muntenia a fost supusă unui grad de slavizare mai puternic decât Moldova. În orice caz, așa reiese din informația oferită de Giovanni de Marini Poli³⁸⁷, care enumera lista boierilor din cele două țări românești înainte de 1600, numiți băștinași ai țării (*vezi tabelul 2*)³⁸⁸.

³⁸³ Zelenčuk 1973a, 6.

³⁸⁴ Zelenčuk 1959, 88.

³⁸⁵ Loskutova 1992, 194-203.

³⁸⁶ Cosniceanu 1973.

³⁸⁷ Călători străini 1971, 269-272.

³⁸⁸ Cosniceanu 1973.

Asupra faptului că un număr mare de nume de origine calendaristică coincid în cele două limbi, română și rusă, au indicat și alți autori, spre exemplu È. Rikman³⁸⁹, fără însă a face presupunerea că ele ar avea primatul în limba slavă, de unde ar fi fost împrumutate de moldoveni. Numele pur rusești, insistă acest autor, au fost preluate de locuitorii Basarabiei numai după 1812. È. Rikman a efectuat studii antroponimice în anii '70 ai secolului al XX-lea în satul Tabani (r. Briceni), unde a constatat existența a 11 nume de familie (din 186), circa 6%, răspândite exclusiv în mediul moldovenesc, dintre care 6 sunt etnonime, 1 – nume de ocupație și 4 provin de la localități³⁹⁰.

Un loc aparte în cercetările folclorice au deținut studiile privind sărbătorile populare³⁹¹. Ju. Popovič, în rezumatul tezei sale de doctorat, scrisă sub conducerea lui V. Zelenčuk, și în monografia publicată în anul următor³⁹², revine la formulările anilor '50. Prezintă importanța și complexitatea sărbătorilor și tradițiilor la moldoveni, el afirmă că, la comparația lor cu cele ale „vecinilor”, spre exemplu slavii, sunt depistate o mulțime de elemente comune³⁹³. Alți vecini deja nu mai apar în lucrare. Revenind la problema ocupațiilor de bază ale moldovenilor, prin prisma folclorului, Ju. Popovič stabilește că obiceiurile de iarnă: Plugușorul, Semănatul, Sorcova, Moșii, au o legătură directă cu lucrările agricole și cultul pâinii³⁹⁴. Cu toate că originile mai multor sărbători sau obiceiuri sunt descoperite încă în epoca fierului la traci și apoi la romani în cultul taurului, focului sau al soarelui, autorul datează începutul acestor sărbători cu secolele XVIII-XIX³⁹⁵.

În același context al legăturii oamenilor cu pământul născător de viață se înscriu și ritualurile de jertfire a mielului la moldoveni de ziua Sfântului Gheorghe, trăsătură caracteristică romanilor de răsărit și slavilor sudici, dar care lipsește la slavii de vest și est. Scurgerea sângelui și punerea oaselor într-o anumită poziție în groapă prezintă reminiscențe ale cultelor arhaice³⁹⁶.

Studierea tradițiilor populare la locuitorii care se defineau drept moldoveni, în special a sărbătorilor de iarnă, a adus rezultate bogate referitor la elementele etnice participante la fondarea acestui aspect al culturii. Autorul studiului, Ju. Popovič, s-a arătat mirat de utilizarea largă a denumirii de „plugușor” și crede că mai corect ar fi de spus „urătură”, căci este mai larg răspândită³⁹⁷. Probabil, el

³⁸⁹ Rikman 1983a, 210.

³⁹⁰ Rikman 1980b, 80-81.

³⁹¹ Popovič 1973, 1-20.

³⁹² Popovič 1974.

³⁹³ Popovič 1973, 1.

³⁹⁴ A se vedea și Rikman 1983b, 89-98.

³⁹⁵ Popovič 1973, 6.

³⁹⁶ Furtuna 1986, 161-162.

³⁹⁷ Popovič 1974, 9.

dorea să estompeze rolul important deținut de agricultură în semiotica sărbătorilor și legătura lor cu tradițiile din perioada dominației romane. Una dintre cele mai vehiculate argumentări în literatura de specialitate este apartenența la fondul lingvistic slav al cuvântului ce denumește sărbătoarea Crăciunului. Cu toate că pe parcursul mai multor pagini Ju. Popovič arată analogiile Crăciunului cu sărbătorile de iarnă ale romanilor și grecilor, totuși concluzia sa este că acest termen este de origine slavă și a ajuns în Europa de Sud-Est prin intermediul bulgarilor. Iar consonanța cu *creatione* este întâmplătoare și nu are o bază istorică comună³⁹⁸, cuvântul *crăciun* fiind preluat de moldoveni din limba slavă veche – *craciun*, prin intermediul bulgarilor: autorul nu explică contextul utilizării acestui termen la vechii slavi. În dorința de originalitate, Ju. Popovič uită și de varianta de interpretare propusă de lingvistul V.F. Šišmarev, care, în comunicarea din 1951 publicată în 1953, găsea originea acestui cuvânt în latinescul *calatione* – convocare a poporului la o adunare³⁹⁹. Studiarea sărbătorilor de iarnă la moldoveni de către Ju. Popovič demonstrează orientarea ritualurilor pentru asigurarea roadei agricole, a progeniturilor la animale și a sănătății la oameni. Se constată influența slabă a creștinismului asupra ritualurilor, prevalând magia, fetișismul, zoolatria, elemente de totemism și cultul morților⁴⁰⁰.

Studiul prezentat mai sus denotă o răspândire principal majoritară a tradițiilor legate de agricultură, care au origini în perioada tracică. În calendarul popular numele a trei luni din an au la bază denumiri romane clare: făurar (februarie), mărțișor (martie) și prier (aprilie), celelalte, majoritatea, țin de lucrările câmpului. Astfel de tradiții nu puteau fi menținute de o comunitate care a trecut la un mod de viață absolut nesedentar. Deși Ju. Popovič afirmă că există unele analogii ale sărbătorilor moldovenești la alte popoare învecinate, atât aceste tradiții, cât și vecinii nu au fost menționați, probabil pentru a nu fi creată situația de a prezenta și specificul fiecărei comunități. În încheiere din nou se revine la prezentarea a două etape de asimilare a sărbătorilor slave de către populația romanizată.

Anumite „note disonante” au apărut în studiul semnat de V. Zelenčuk și Ju. Popovič în 1974. Caloianului i-a fost demonstrată originea tracică, deși autorii au încercat să estompeze acest fapt venind cu informația că sărbători similare au fost răspândite în Europa la o anumită etapă istorică și făcând comparație numai cu fenomenul similar din lumea slavă⁴⁰¹. După ce afirmă că denumirea de Caloian a fost preluată din mediul slav, tot ei menționează că la romani sărbătoarea similară era legată de manifestarea lui „Caianus”⁴⁰². În cazul de față avem o continuitate în modul de tratare a sărbătorilor, spre exemplu a Crăciunului.

³⁹⁸ Popovič 1974, 144.

³⁹⁹ Šišmarev 1953, 91.

⁴⁰⁰ Popovič 1974, 149.

⁴⁰¹ Zelenčuk, Popovič 1974, 1-18.

⁴⁰² Zelenčuk, Popovič 1974, 6.

Ulterior, È. Rikman va demonstra că obiceiuri similare au fost descrise în diverse regiuni din Balcani până în Caucazul de Nord, fără a avea origini comune⁴⁰³. Mai mult decât atât, tot È. Rikman va emite ipoteza că anumite elemente de folclor au fost preluate de ucraineni de la moldoveni, ca de exemplu tradiția „căluțului”⁴⁰⁴.

Studierea ritualurilor legate de cultul pâinii la moldoveni a fost efectuată de È. Rikman. Reieșind din premisa că în secolele XVII-XVIII în gospodăria moldovenilor predomina creșterea vitelor, el a ajuns la concluzia că pâinea s-a impus în ritualuri doar către secolul al XIX-lea. Cu toate acestea, E. Rikman observă în sacralizarea pâinii elemente pre și paleocreștine, de exemplu: elemente de inițiere, copacul vieții, simbolistica șarpelui ca semn al fertilității, cu putere estetică, emoțională și socială deosebită⁴⁰⁵. Autorul respectiv nici nu încearcă să reconstituie elementele care au premers pâinea în ritualuri și au adus mesajul sacru străvechi până în secolul al XIX-lea. Fiindcă ele nici nu există, fiindcă pâinea a jucat în viața romanicilor de răsărit un rol deosebit, în special odată cu răspândirea creștinismului în primele secole ale erei noastre. Însăși noțiunea de pâine este de origine latină.

Ideile propuse de școala sovietică deseori se combat reciproc. Astfel, în urma cercetării tradițiilor și obiceiurilor de ocrotire a roadei unii autori au observat prezența, în majoritatea acestora, a unor credințe magico-păgâne (precreștine), care cu timpul au fost adaptate la monoteismul creștin⁴⁰⁶. Prima concluzie care se impune din acest studiu este, în primul rând, răspândirea largă a agriculturii în acest spațiu din timpurile – folosind termenul preferat de autor – „precreștine”. Cea de-a doua este autohtonismul tradițiilor, care se deosebesc de cele ale popoarelor slave vecine.

Legătura dintre cultele magice (de exemplu al șarpelui) și cultul pâinii a fost analizată în cazul romanicilor de est și al slavilor de sud de T. Zlatkovskaja⁴⁰⁷.

La împlinirea a 50 de ani de la fondarea RASSM realizările școlii sovietice în domeniul investigațiilor etnografice au fost prezentate într-un studiu separat⁴⁰⁸. După cum arată materialul prezentat, din 1954 rolul principal în studierea problemelor etnografice l-a jucat V. Zelenčuk. Primul cercetător din perioada post-belică a fost M. Salmanovič, care nu mai este învinuit de „influențe marriste”, iar un articol omagial trebuia să pună accent pe realizări și factori pozitivi. Este remarcată activitatea lui I. Hâncu, N. Demčenko, Gh. Fedorov, începutul activității lui E. Stanču, E. Postolachi, È. Rikman. Studiile etnografice erau deseori puse în discuție în cadrul Consiliului științific „Relațiile slavo-volohe și formarea

⁴⁰³ Rikman 1984, 35.

⁴⁰⁴ Rikman 1978b, 219.

⁴⁰⁵ Rikman 1983b, 96-97.

⁴⁰⁶ Hâncu-Tentiuc 1992, 190.

⁴⁰⁷ Zlatkovskaja 1977, 185-202.

⁴⁰⁸ Zelenčuk 1974, 3-12.

poporului moldovenesc”, la ședințele căruia au prezentat comunicări L. Loskutova și Ju. Popovič⁴⁰⁹. Activitatea de mai mulți ani a etnografilor va fi reflectată în planificata la acel moment monografie „Moldovenii”, publicată în limba rusă.

Sfârșitul anilor '70 – începutul anilor '80 se caracterizează prin apariția unor studii de sinteză sau axate pe probleme generale ale istoriei etnice a moldovenilor. În anul 1977 a apărut lucrarea promisă de V. Zelenčuk în 1974⁴¹⁰.

Volumul a fost recenzat de V. Kozlov, care preciza că apariția unor astfel de volume are nu numai importanță științifică, ci și ideologică, fiind apreciată drept o etapă în dezvoltarea științei istorice și etnografice în RSSM⁴¹¹. Studiul din 1977 prezintă o descriere problematizată a evoluției comunităților etnice studiate. Între componentele etnice ale culturii Sântana de Mureș-Černjachov V. Zelenčuk îi enumera pe carpi, geți, sarmați și slavi, care au fost supuși unei puternice influențe din partea lumii provincial-romanice, iar cultura acestora își găsește asemănare în cea slavă din secolele VI-VII; romanizarea a afectat doar teritoriul provinciilor romane; rolul principal în formarea moldovenilor l-au jucat slavii, care apar în această regiune în secolul al VI-lea; regiunea sud-carpatică a fost influențată de cultura Țaratului Bulgar, iar cea est-carpatică de cea a cnezatului de Kiev și Halici; diferențierea populațiilor moldovenească și munteană, care a avut loc în secolele XII-XIV, este stabilită în baza lucrării lui M. Sergievskij⁴¹². Lucrarea respectivă nu a contribuit cu nimic nou la ideile deja acceptate de istoriografia sovietică, fiind o prezentare a versiunii oficiale de interpretare a evenimentelor etno-culturale de la nord de Dunăre în mileniul I – începutul mileniului al II-lea. Opiniile lui V. Zelenčuk referitor la problemele demografice și procesele etnice din regiune au fost expuse în lucrarea din 1979⁴¹³.

Pentru studierea folclorului, în URSS se creau, ca și în cazul altor domenii, anumite zone de investigație. Spațiul de la apus de râul Nistru a fost inclus, grație amplasamentului său geografic, într-o zonă ruso-ucraineano-moldovenească. Delimitarea zonală implica de la sine existența unor anumite elemente comune, iar dacă ele nu existau, atunci trebuiau *găsite*.

Un studiu general asupra acestor relații a fost realizat de V. Gacak, în care se argumentează importanța acestor zone și rezultatele deosebite obținute de școala sovietică de cercetare prin această metodă. Drept argumente erau aduse studiile deja apărute despre folclorul popoarelor baltice, turcice, iraniene etc.⁴¹⁴ V. Gacak se face a uita că, deși teoria sovietică despre formarea poporului moldovenesc atribuia slavilor un loc important, nu s-a reușit niciodată să se demonstreze rolul

⁴⁰⁹ Zelenčuk 1974, 10.

⁴¹⁰ Moldovane, 1977.

⁴¹¹ Kozlov 1978, 175-178.

⁴¹² Moldovane, 1977, 14-26.

⁴¹³ Zelenčuk 1979; a se vedea și recenzia: Rikman 1981, 270-271.

⁴¹⁴ Gacak 1975, 4.

exclusiv al slavilor la vreo etapă anumită. Moldovenii sunt recunoscuți drept un popor romanic, descendent lingvistic din familia de limbi romanice, deci baza folclorică determinantă a poporului nu este identică cu cea a slavilor de răsărit. Primii sunt de origine tracică, supuși unor influențe puternice în epoca antică din partea grecilor și apoi a romanilor, parțial incluși în componența Imperiului Roman, asupra lor s-a răsfrânt Edictul de cetățenie al împăratului Caracala, aveau forme statale și cunoștințe urbanistice cel târziu din secolul I a.Chr., la care se adaugă și aderarea la creștinism din perioada sa timpurie de răspândire. Și grupurile etnice slave, la care protourbanismul apare doar la sfârșitul mileniului I p.Chr., iar creștinismul este oficializat, dar nu și practicat masiv, în 988. Prin urmare, este vorba de două lumi total diferite. Cu toate acestea, vecinătatea de lungă durată și-a lăsat amprenta în domeniul importurilor de elemente folclorice, tradiții etc., cel puțin prin factorul căsătoriilor mixte, asupra cărora școala sovietică insistă foarte puțin. Datele statistice fixează un indice ridicat, până la 25%, al căsătoriilor mixte, în special în orașele Moldovei, în general fiind constatată o atitudine pozitivă față de căsătoriile mixte la 90% din orașeni și 80% din locuitorii satelor⁴¹⁵.

Buletinul „Moldovenii”, semnat de N. Kalașnikova și editat la Leningrad în 1980, este un caz tipic de preluare oarbă a unor idei fixe. Romanicii de răsărit, care au venit în regiunile est-carpatice, au întâlnit o populație slavă, pe care (caz unic ! – S.M.) au reușit s-o romanizeze. Cu toate acestea, autorul conchide că în secolele IX-XIII aceste pământuri intrau în componența Rusiei Kievene și a cnezatului Halici⁴¹⁶. În secolul al XIII-lea aceste regiuni sunt supuse invaziei tătaro-mongolilor, iar în 1352 ungurii organizează regiunea militară „Moldova”. Și către secolele XIII-XIV apare populația moldovenească, care i-a înglobat (și aici autorul intervine cu elemente originale) pe slavii de răsărit, pecenegii și alanii care trăiau în spațiul pruto-nistrean. De unde ei au apărut, dacă în perioada precedentă autoarea nu îi menționează.

Romanicii de răsărit au prezentat o enigmă pentru cercetători din mai multe motive: perpetuarea unei limbi romanice într-o mare slavă și apariția lor relativ târzie pe arena istorică (secolele XI-XII)⁴¹⁷. Explicarea primului aspect prin procesul de romanizare era considerată insuficient de argumentată de unii cercetători sovietici, dat fiind timpul relativ scurt de existență a provinciei romane Dacia. Anumite precizări, după părerea lui V. Kobyčev, necesita și faptul definirii romanicilor drept un popor de păstori, pe când și romanii, și dacii erau agricultori. Toate aceste disensiuni ar dispărea, considera autorul respectiv, dacă se va admite că purtători ai limbii romanice la Dunărea de Jos au fost celții, care, timp

⁴¹⁵ Bromlej 1983, 355, 370.

⁴¹⁶ Kalașnikova 1980, 3.

⁴¹⁷ Kobyčev 1984, 82.

îndelungat, au locuit în Gallia Cisalpină. În favoarea acestei supoziții ar veni și noțiunea de *vlah*, care s-ar trage etimologic de la denumirea tribului celtic al volkilor (*volk*)⁴¹⁸.

În anul 1982 V. Zelenčuk propunea reluarea discuției privind rolul migrațiilor celților în secolul III a.Chr. în spațiul carpato-balcanic și influența lor asupra procesului de formare a romanicilor de răsărit. La acestea se adaugă necesitatea unei atenții sporite asupra procesului de trecere de la modul seminomad de viață la cel sedentar. Și totuși, poporul voloh s-a format în urma unor contacte îndelungate între populația romanizată și slavi⁴¹⁹. Obiectivul care se impunea la acel moment era studierea mai atentă a izvoarelor arheologice, etnografice și lingvistice care trebuiau să permită depășirea teoriilor „autohtonă” și „migraționistă”.

Unul dintre ultimele studii de prezentare a “etnogenezei moldovenilor” a apărut în 1983 în cunoscuta culegere „Rasy i narody”⁴²⁰, urmat de alte câteva articole semnate de È. Rikman⁴²¹. În linii majore, aceasta este o sinteză a realizărilor școlii sovietice în problema istoriei etnice a moldovenilor, având drept autor o persoană care poate fi încadrată în categoria de savanți cu opinii moderate. El este adeptul teoriei că moldovenii s-ar fi format inițial de la triburile tracilor de nord supuse romanizării pe teritoriile provinciilor romane Dacia și Moesia Inferior în prima jumătate a mileniului I. Ulterior, asupra acestei entități etnice au exercitat o influență mare triburile slavilor de sud și de răsărit. În urma acestui proces s-a format etnia volohă către secolul al IX-lea – strămoșii comuni ai moldovenilor, românilor și altor romanici de răsărit. Primele monumente arheologice care pot fi atribuite cu certitudine moldovenilor datează din secolul al XIV-lea. Un factor important, evidențiază autorul, în formarea moldovenilor a fost procesul de schimbare a locului de trai al romanicilor de răsărit din regiunea Carpaților spre răsărit. Savanții sovietici cred că în frontierele cnezatului medieval s-a format poporul moldovenesc, în frontierele guberniei Basarabia – națiunea burgheză moldovenească, iar după victoria revoluției proletare în Rusia a început să se formeze națiunea socialistă moldovenească, proces care s-a încheiat după cea de-a doua conflagrație mondială⁴²².

Idei “originale” referitor la formarea poporului romanic de răsărit, în cazul de față moldovenesc, sunt prezentate în volumul enciclopedic „Strany i narody”⁴²³, compartimentul respectiv fiind semnat de V.S. Zelenčuk, I.A. Krupenikov, V.E. Proca. Acești autori afirmă că teritoriile viitorului cnezat al Moldovei nu au fost încadrate în componența Imperiului Roman și, prin urmare, au avut de

⁴¹⁸ Kobyčev 1984, 82-83.

⁴¹⁹ Zelenčuk 1982, 27-28.

⁴²⁰ Rikman 1983a, 207-216.

⁴²¹ Rikman 1983b, 89-98; Rikman 1984, 29-36.

⁴²² Rikman 1983a, 207.

⁴²³ Strany i narody 1984.

suportat un grad slab de romanizare. În schimb, un loc important în formarea romanicilor de est au jucat triburile slavilor vechi, care apar în această regiune (nu se știe de unde – S.M.) în secolul al VI-lea. Contactele de secole dintre slavi și așa-numiții traci romanizați au dus la formarea unei comunități etnice noi – a volohilor. Acești volohi, cunoscuți în izvoare sub diferite nume derivate de la vlahi (valahi, vlahi, blehi, olași, mavrovlahi), s-au extins pe un teritoriu larg de la nordul Peninsulei Balcanice până la Carpați, inclusiv Epirul, Thesalia, Macedonia. În secolul al XII-lea numărul volohilor din regiunea Carpaților a început să crească rapid, dar nu numai din cauza sporului natural, ci și din cauza migrațiilor populației volohe de la sud de Balcani. Aceste grupe etnice includeau în sine diverse componente etnice romanizate. Cu timpul termenul voloh și-a pierdut esența de determinant etnic, devenind unul social. Diferențele geografice au stat la baza creării unor entități romanice diferite: moldoveni și munteni. Caracterele particulare ale moldovenilor au fost determinate și de contactele de durată cu triburile slave de răsărit din cnezatul Halici – rutenii. Moldovenii, extinzându-se pe teritoriul Bucovinei, au asimilat triburile slavilor din aceste regiuni, fapt documentat prin toponimică și hidronimică. În secolele X-XIII spațiul pruto-nistrean a fost parte componentă a statului vechi rus, iar apoi a cnezatelor Halici și Halici-Volânia. Elemente ale culturii slave împrumutate de moldoveni sunt tipuri de vestimentație și locuințe, obiceiuri și tradiții calendaristice și familiale⁴²⁴.

Etnografia sovietică prezintă o disciplină puternic ancorată în problematica deceniilor precedente. Dacă, pe lângă importantul material faptic acumulat, școala sovietică ar fi continuat să se deschidă spre confruntările exterioare și să dobândească autonomie intelectuală, atunci ea ar fi câștigat un loc de cinste în cadrul comunității antropologice internaționale⁴²⁵.

Așadar, investigațiile etnofolclorice au urmat scopul nedeclarat de a demonstra procesul formării poporului moldovenesc prin simbioza slavilor de răsărit cu volohii, inventându-se argumente de ordin etnografic și folcloric, subliniindu-se îndeosebi rolul progresist al slavilor.

2. Investigații lingvistice

A doua jumătate a secolului XX a fost perioada când se insista ca procesele etnice desfășurate pe parcursul mileniului I p.Chr. să fie cercetate numai printr-o prismă multidisciplinară. Prin activitatea arheologilor, etnografilor, lingviștilor, istoricilor erau acumulate informații bogate, care necesitau o analiză minuțioasă, dar și o corelare a rezultatelor acestor studii. Interpretarea etnică a vestigiilor descoperite de arheologi rămâne a fi una din problemele centrale pentru studiile protoistorice,

⁴²⁴ Strany i narody 1984, 306-307.

⁴²⁵ Bonte, Izard, Lenclud 1999, 689.

dar și una dintre cele mai discutabile. Este un fapt care nu poate fi pus la îndoială, fiind subliniat de mai mulți cercetători⁴²⁶. Existau însă și păreri că arheologia nici singură, nici în colaborare cu alte discipline nu poate să rezolve probleme de etnogeneză și apartenență etnică, acestea fiind emise în special de lingviști⁴²⁷.

Studiile lingvistice în contextul problemei „formării poporului moldovenesc” în istoriografia sovietică postbelică aveau o însemnătate deosebită grație rolului acordat limbii în procesul de constituire a popoarelor în definiția formulată de I. Stalin despre etnos. Dar și din cauza penuriei izvoarelor arheologice la începutul studierii problemelor etnice. Reieșind din aceste considerente, în problema „formării poporului moldovenesc” au fost trasate câteva direcții principale de studiere: originea denumirilor uneltelor, formarea și evoluția sistemului toponimic, studii antroponimice etc.

Prima sinteză despre moldoveni a fost efectuată anume sub aspect lingvistic, având ca eșantion de cercetare satele moldovenești din RASSM⁴²⁸. M. Sergievskij, pe baza cercetărilor lui Al. Philippide, ajunge la concluzia că trebuie de pus problema caracterului istoric și lingvistic separat al moldovenilor și valahilor, iar studiul graiurilor din Bucovina, Basarabia și Moldova ar demonstra existența unei limbi moldovenești, care în secolul al XVII-lea a aderat la limba literară formată în Valahia⁴²⁹, opinie totalmente falsă.

Către anul 1951 majoritatea cercetătorilor sovietici nu mai puneau la îndoială caracterul romanic al structurii gramaticale și al fondului lingvistic al „limbii moldovenești”⁴³⁰.

Una din direcțiile de cercetare a fost definită ca stabilirea legăturii dintre datele lingvistice și vestigiile istorice despre raporturile slavilor cu *strămoșii moldovenilor*, cum îi numește cu prudență R.G. Piotrovskij. O altă direcție era completarea materialului istoric cu datele pe care le puteau oferi studiile lingvistice⁴³¹.

Studiile savanților sovietici cu privire la termenii legați de gospodăria agricolă în limba moldovenească au arătat originea slavă a acestora (boroană, brazdă, coasă, ovăz, plug, snop, greblă etc.), fiind făcută concluzia despre trecerea dacoromanilor la viața sedentară sub influența slavilor, după care ei încep să se ocupe și cu grădinăritul (răsadă, boabă, morcov, sfeclă, hrean) și creșterea păsărilor (gânsac, găscă, cucuș, rață). Tot ca fiind de origine slavă a fost apreciată terminologia din meșteșuguri și comerț (ciocan, clește, topor, nicovală, pilă, teslă, cojocar, stoler, târg, târgoveț), precum și termenii ce vizează procesele de muncă (a munci, a târgui, a se hrăni)⁴³².

⁴²⁶ Spre exemplu: Niculescu 1997, 63.

⁴²⁷ Filin 1962, 75-76.

⁴²⁸ Sergievskij 1936.

⁴²⁹ Sergievskij 1936, 64.

⁴³⁰ Piotrovskij 1951, 85.

⁴³¹ Piotrovskij 1951, 85.

⁴³² Piotrovskij 1951, 88-89.

Același fenomen a fost atestat de cercetătorii sovietici în sfera terminologiei militare (crai, vodă, răscoală, rob, slugă, pușcă, sabie, viteaz, război) și religioase. Ultimul lucru era deosebit de important, dat fiind faptul că servea drept contra-argument la teoria acceptării de către romanici a religiei creștine într-o perioadă anterioară acceptării creștinismului de către slavi. Astfel, dacă cele mai simple cuvinte erau de origine latină (cruce, creștin, a se ruga), cele de formare a ritualului creștin erau slavone (duhovnic, mucenic, vladăcă, shimnic, a blagoslovi, a se căi, icoană, molitvă, post, taină, troiță, praznic)⁴³³.

Trebuie de menționat că această categorie de noțiuni (ale ritualurilor creștine) a avut un caracter general balcanic, ele fiind incluse și în alte limbi, spre exemplu în limba maghiară: kereszt = cruce, pap = preot, szent = sfânt, vecsernye = vecernie etc.⁴³⁴ Procese identice aveau loc și în domeniul culturii prin filiera sud-slavă ortodoxă (cerneală, a citi, a povesti, poveste, predoslovie, pricină etc.)⁴³⁵. V. Šišmarev credea că terminologia creștină în limba romanicilor este de origine estică, și nu greco-bulgară⁴³⁶.

Un alt factor al influenței, conform istoriografiei sovietice, au fost calchierele, acestea fiind foarte des întâlnite în documentele medievale moldovenești, dar și muntenesti din secolele XVI-XVII (carte în sens de scrisoare, lume în sens de lumină, dar și univers, parte – fragment și țară, vită – de la viață a trecut în animal etc.)⁴³⁷. Exemplele nu au fost selectate cel mai reușit, deoarece carte (*charta*) însemna în latină foaie scrisă, deci și scrisoare, *vita* însemna viață, iar *vitulum* – pui de animal, *pars* – avea sens în latină și de parte, dar și de regiune, ținut etc.⁴³⁸

În urma studiilor lingvistice efectuate, R.G. Piotrovskij observă o conviețuire de durată a slavilor cu romanicii în cadrul unor comunități unice, fapt care a dus la bilingvism – utilizarea atât a limbii slave, cât și a limbii latine vulgare⁴³⁹.

Astfel, analiza anumitor aspecte poate da o atribuire etnică complet diferită. În acest context intervin și ideile din lucrarea semnată de I. Stalin amintită anterior, în care se menționa că din amestecul a două limbi una, de obicei, iese învingătoare, păstrând structura sa gramaticală, lexicul de bază și continuă să se dezvolte după legile sale interne, iar a două limbă dispăre treptat⁴⁴⁰. Concepția lui Stalin combătea teoria școlii marriste, care afirma că amestecul a două sau mai multe limbi poate genera o limbă nouă, deosebită complet de cele pe care le avea la bază⁴⁴¹.

⁴³³ Piotrovskij 1951, 89.

⁴³⁴ Spinei 1996, 47.

⁴³⁵ Piotrovskij 1951, 89.

⁴³⁶ Šišmarev 1953, 91.

⁴³⁷ Piotrovskij 1951, 90.

⁴³⁸ DLR 1962.

⁴³⁹ Piotrovskij 1951, 90.

⁴⁴⁰ Stalin 1951, 29-30.

⁴⁴¹ Apud Tret'jakov 1953b, 19-50.

Rolul studiilor lingvistice a sporit enorm în anii '50, în perioada de defăimare a școlii marriste, după apariția unor lucrări semnate de I. Stalin, în care se postula că limba este caracteristica cea mai clară și evidentă a unui sau altui trib, populație sau națiune⁴⁴². Se promova ideea necesității unui studiu interdisciplinar al etnosurilor, afirmându-se că arheologia nu poate de una singură să răspundă pe deplin la probleme etnogenetice și numai studiile complexe lingvistice, arheologice, istorice și etnografice pot rezolva aceste probleme⁴⁴³. La temelia cercetărilor etnogenetice, începând cu anul 1953, se propunea să se pună ideea despre un popor purtător al „limbii-bază”, care, odată cu extinderea teritorială, asimilează lingvistic popoarele învinse⁴⁴⁴.

Drept răspuns la lucrarea lui I. Stalin, la 3-7 decembrie 1951, la Chișinău a avut loc o conferință comună a Institutului de Lingvistică al AȘ a URSS și a Institutului de Istorie, Limbă și Literatură al Filialei Moldovenești a AȘ a URSS. Comunicările de la această conferință au fost publicate în anul 1953 într-o lucrare colectivă menită să dea răspuns la mai multe probleme legate de limba moldovenească⁴⁴⁵, iar dezbaterile au fost publicate fragmentar mult mai târziu de Gh. Negru⁴⁴⁶. Se dorea un studiu de analiză a lingvisticii moldovenești și de trasare a unor direcții de cercetare pe viitor. În lucrare și-au prezentat opiniile B.A. Serebrennikov⁴⁴⁷, D.E. Michalči⁴⁴⁸, V.F. Șišmarev⁴⁴⁹, R.A. Budagov⁴⁵⁰, R.G. Piotrovskij⁴⁵¹, S.B. Bernștejn⁴⁵², I.D. Čeban⁴⁵³, N.G. Corlăteanu et al.⁴⁵⁴ În continuare vom atrage atenție la aspectele care vor fi utilizate ulterior drept argumente în studiile legate de problema proceselor etno-culturale din secolele II-XIV.

Ideile care se cer a fi reținute la B. Serebrennikov sunt cele legate de faptul că existența unor cuvinte cu consonanță identică sau apropiată, în diferite părți ale globului terestru, nu vorbește în mod obligatoriu despre rudenia acestor limbi, deoarece cuvintele pot fi împrumutate⁴⁵⁵. Autorul insistă că limba moldovenească a fost pe timpuri un dialect al limbii-baze daco-romane. Ulterior, în anumite condiții istorice, ea s-a transformat într-o limbă independentă națională, datorită existenței separate de română și influenței limbilor slave, în primul rând a limbii

⁴⁴² Stalin 1951, 21.

⁴⁴³ Udal'cov 1953, 13.

⁴⁴⁴ Udal'cov 1953, 18.

⁴⁴⁵ VMJa 1953.

⁴⁴⁶ Negru 2000, 37-38.

⁴⁴⁷ Serebrennikov 1953, 34-53.

⁴⁴⁸ Michalči 1953, 54-72.

⁴⁴⁹ Șišmarev 1953, 73-120.

⁴⁵⁰ Budagov 1953, 121-134.

⁴⁵¹ Piotrovskij 1953, 135-149.

⁴⁵² Bernștejn 1953, 150-158.

⁴⁵³ Čeban 1953, 159-182.

⁴⁵⁴ Corlăteanu 1953, 183-206.

⁴⁵⁵ Serebrennikov 1953, 37.

ruse. În perfecționarea sa limba literară moldovenească nu trebuie să se îngreudească de influențele limbii ruse, precum și, într-o anumită măsură, de realizările limbii frățești române⁴⁵⁶. Toate argumentele utilizate de autor țin să demonstreze originea daco-latină a limbii moldovenești și, în niciun caz, nu o opun românei, deși în concluzie se lasă de înțeles că e vorba de două limbi apărute ca urmare a unei evoluții politice separate de durată.

Cercetătorul D. Michalči acceptă existența limbii moldovenești ca fapt deja argumentat grație lucrărilor lui M. Sergievskij, dând dovadă de lipsă de criticism, deoarece tot el afirmă că studiile lui M. Sergievskij s-au bazat pe realitatea din stânga Nistrului. O regiune care nu a fost arealul de formare a poporului și care a fost colonizată cu moldoveni în ultima etapă a extinderii lor teritoriale. D. Michalči a criticat aspru volumul editat în 1951 de Institutul de Istorie, Limbă și Literatură al FM a AȘ a URSS⁴⁵⁷ pentru rudimentele marriste. Autorul consideră că astfel de interpretări au dus la frânarea dezvoltării limbii și studierii ei și la ruperea oricăror legături cu alte centre universitare, inclusiv din Moldova de peste Prut (în contextul problemei dialectului moldovenesc al limbii române).

La conferință a fost pus în discuție și comportamentul arogant, la ședințele Consiliului științific al Institutului de Istorie, Limbă și Literatură din 1950, al lui I.D. Čeban, care a declarat că limba moldovenească este o limbă slavă, iar recunoașterea ei drept romanică este o tendință periculoasă⁴⁵⁸.

„Părintele” studiilor romanistice din URSS V. Šišmarev afirma în mod convingător că elementele slave au intrat în limba romanică din Peninsula Balcanică de foarte mult timp și penetrarea lor continuă, dar ca limbă ea se formase până atunci. Întrebările puse de V. Šišmarev sunt foarte logice: utilizarea cuvântului slav *nisip* înseamnă oare că despre *nisip* s-a aflat de la slavi? Înlocuirea cuvântului latin *aratra* prin slavonul *plug* nu va indica niciodată că populația balcanică nu a cunoscut anterior plugul și că practica exclusiv păstoritul, de altfel cum se va explica verbul *a ara*? Și lista continuă: omăt (ucr.) – zăpadă (slav.) – nea (latin.); lista numelor de rude e de origine latină, dar *nevastă* e cuvânt slav; denumirile cifrelor sunt de origine latină, dar *o sută* e de origine slavă etc.⁴⁵⁹ Concluzia lui V. Šišmarev este că nicio analogie slavă nu poate transforma o limba romanică într-o limbă romano-slavă. V. Šišmarev mai afirma că contactele a două limbi nu duc la formarea unei a treia limbi, nu are loc amestecarea lor, ci numai depunerea unor elemente, și deseori nu a celor esențiale, în limba învingătoare⁴⁶⁰. Grupa balcano-romanică s-a separat de alte limbi romanice nu din cauza slavonismelor, ci din cauza acelor schimbări care au avut loc în fondul de cuvinte și structura

⁴⁵⁶ Serebrennikov 1953, 47-51.

⁴⁵⁷ VMJaCPC, 1951.

⁴⁵⁸ Michalči 1953, 58.

⁴⁵⁹ Šišmarev 1953, 76-77.

⁴⁶⁰ Šišmarev 1953, 84, 89.

gramaticală după ruperea legăturilor cu partea de vest a Imperiului Roman. Cu prudență, V. Šišmarev nu utilizează termenul de „limbă moldovenească”, doar în concluzie numește moldovenească limba tinerei națiuni moldovenești socialiste⁴⁶¹.

În susținerea ideilor expuse de V. Šišmarev vin studiile semnate de R. Budagov⁴⁶² și S. Bernštejn⁴⁶³, în care se afirmă că limba moldovenească trebuie atribuită, fără drept de apel, la limbile romanice, deoarece structura ei gramaticală și lexicul de bază sunt romanice.

Articolul semnat de R. Piotrovskij în culegerea respectivă nu se deosebește de lucrările sale precedente⁴⁶⁴, care au fost combătute în aceeași culegere⁴⁶⁵, această situație fiind descrisă de unul din participanții la discuție⁴⁶⁶. În insistența sa, se strecoară unele idei care nu ar fi fost posibil să apară la cercetători veniți de la Moscova, spre exemplu că până în secolele XIII-XIV limbile română și moldovenească erau practic imposibil de a fi separate, ele fiind dialecte ale unei limbi dacoromane, sau etimologia unor cuvinte slave apărute în limba romanicilor, care este departe de adevăr, sau cele legate de cunoașterea agriculturii de romanici de la slavi etc.⁴⁶⁷ Deosebit de sugestiv prezintă situația din lingvistica moldovenească articolul semnat de I.D. Čeban, în special la capitolul încăpățănării pseudointelectuale, aducând aminte de sindromul țaranului ajuns la putere⁴⁶⁸. Doar un citat, care explică lipsa comentariilor la această tipăritură: „Sau, de exemplu, pentru ce de utilizat: șomaj, definiție, alianță, celulă, premisă, ordin, sentință, interogatoriul... când cu mult mai înțelese, și mai aproape sunt cuvintele din limba rusă: bezrabotica, opredelenie, sojuz, kletka, predposylka, prikaz, prigovor, dopros și altele?”⁴⁶⁹.

În anii '60 una din problemele larg dezbătute privind relațiile dintre romanicii de est și slavi a fost problema originii denumirilor uneltelor. Aceste denumiri, în corelare cu originea etnică a populației care folosește terminologia în cauză, au stârnit o discuție aprinsă, ea fiind materializată prin studii semnate de V. Sorbală⁴⁷⁰, N. Demčenko⁴⁷¹ și V. Pavel⁴⁷². Unii istorici sovietici, spre exemplu V. Šišmarev, înțelegeau foarte bine că utilizarea unui anumit termen nu indică

⁴⁶¹ Šišmarev 1953, 120.

⁴⁶² Budagov 1953, 121.

⁴⁶³ Bernštejn 1953, 150.

⁴⁶⁴ Piotrovskij 1953, 135-149.

⁴⁶⁵ Šišmarev 1953, 73-120.

⁴⁶⁶ Bernštejn 1953, 151.

⁴⁶⁷ Piotrovskij 1953, 136, 138.

⁴⁶⁸ Čeban 1953, 159-182.

⁴⁶⁹ Čeban 1953, 178.

⁴⁷⁰ Sorbală 1963.

⁴⁷¹ Demčenko 1963, 93-94; Demčenko 1964a; Demčenko 1964b, 35-61; Demčenko 1967, 107-109.

⁴⁷² Pavel 1964, 64; Pavel 1978, 217-235.

în mod obligatoriu că obiectul definit prin termenul în cauză a fost preluat de la populația care vorbește limba căreia îi aparține termenul, fapt evidențiat încă la 1953⁴⁷³. În același timp, s-a demonstrat, chiar de unii reprezentanți ai școlii sovietice, că utilizarea anumitor tipuri de unelte agricole era legată în primul rând de condițiile geografice, și plugul slavilor din regiunea Ladogăi diferă enorm de plugul folosit de slavii din reg. Chmelnick⁴⁷⁴. Cu atât mai stranie pare reiterarea discuției către anul 1978⁴⁷⁵. Argumente sigure în favoarea tezei că slavonismele au generat unele modificări ale limbii romanice în defavoarea latinismelor aduce V. Stati, care demonstrează că toată terminologia legată de meșteșugul torsului a fost inițial de origine romană, inovațiile tehnologice ulterioare au generat răspândirea slavonismelor⁴⁷⁶.

În 1993 reapar încercări de a demonstra importanța redusă a studiilor etno-lingvistice. Se spunea că orice dialectolog cunoaște că graiul a două localități vecine deseori se deosebește chiar la nivelul lexicului și atunci limba, ca element principal în definirea etnosurilor, pierde din importanță, în special prin existența dialectelor, sociolectelor și idiolectelor⁴⁷⁷.

Inovația tehnică poate apărea într-un singur loc și apoi să se răspândească în regiunile învecinate și mai îndepărtate, în dependență de gradul de utilitate. În același timp, descoperiri similare pot avea loc în diferite regiuni practic simultan. Coexistența a doi termeni de diferită origine, dar care definesc același obiect, nu a fost întotdeauna în favoarea termenului izvorât din sânul limbii (comunității) locale. Și dacă în procesul evoluției istorice învinge termenul alogen, înseamnă oare că și obiectul definit a fost preluat? Situația pentru Moldova medievală este și mai complicată din cauza utilizării limbii slavone drept limbă a cancelariei de stat. Chiar dacă în limba vorbită se utiliza un termen, cancelaria domnească, la întocmirea actelor, diecii ori boierii, la scrierea letopiseșelor, utilizau cuvântul din slavonă⁴⁷⁸.

Istoriografia sovietică a acordat o atenție deosebită împrumuturilor lingvistice ale etnosului majoritar din spațiul dintre Prut și Nistru. A fost calculat chiar și coraportul cuvintelor de diferită origine etnică din limba moldovenească. V.M. Senkevič insista pentru circa 40%⁴⁷⁹, în special în ceea ce ține de agricultură, gospodărie, militarie. Prezența cuvintelor de origine slavă a fost apreciată de diferiți autori la 20-50%⁴⁸⁰ (încă la 1918 L.S. Berg scria că în limba populară

⁴⁷³ Šišmarev 1953, 76.

⁴⁷⁴ Miroljubov 1977, 64.

⁴⁷⁵ Pavel 1978, 217-235.

⁴⁷⁶ Stati 1974, 147.

⁴⁷⁷ Anfert'ev 1993, 68.

⁴⁷⁸ La Nicolae Costin întâlnim de câteva ori menționarea nu a limbii slave, ci a celei sârbe.

⁴⁷⁹ Senkevič 1953, 76.

⁴⁸⁰ Mochov 1961, 10; spre exemplu în: NM 1964, 772, se indică cifra de 40%.

circa jumătate din cuvinte sunt de origine slavă, iar românii cu carte se străduiesc să înlocuiască slavonismele cu latinisme, astfel încât în limba literară slavonisme sunt circa 30%⁴⁸¹). Una din puținele cercetări ale influențelor în ambele direcții în cazul terminologiei textile efectuate de V. Stati a arătat că preluările din limba slavă ating un număr de 250 cuvinte, preluările din ucraineană peste 40 de termeni⁴⁸².

Un moment important asupra căruia au insistat cercetătorii sovietici a fost faptul că cea mai mare parte a terminologiei legate de creșterea vitelor este de origine latină (cal, oaie, vacă, câine, pui), iar cea legată de cultura plantelor și armată – de origine slavă (boroană, plug, brazdă, ovăz, lopată, sapă, greblă, țelină, pârlăoagă, tolocă, căpiță, grădină, a lipi, a zidi, daltă, nicovală, pilă, război, voinic, steag, strajă, sabie), la care se adaugă și un număr mare de cuvinte cu terminație slavă (pivniță, pajiște, călăreț, suliță, sugaci, sărac, cojiță etc.). Mai adăugam că noțiunile de orz, grâu și seacă sunt de origine latină (*hordeum*, *granum*, *secale*).

Astfel, după regula silogismului, în opinia specialiștilor sovietici, reieșea concluzia că slavii veniți (totuși veniți) în această regiune au intrat în contact cu o populație de crescători de vite pe care i-au reorientat în sensul ocupării cu agricultura. Dar este cunoscut faptul că primele comunități agricole în Europa apar în regiunea Balcanilor și cu timpul îndeletnicirea s-a extins spre nord. Un proces de „agriculturalizare” venit dinspre nord ar fi o excepție stranie.

Al treilea argument ține direct de aspectul lingvistic pus în discuție. Dacă o bună parte din termenii inventarului agricol utilizați de romanici sunt de origine slavă, acțiunea care se desfășoară cu aceste unelte este desemnată printr-un termen de origine latină, cu mici excepții. Spre exemplu, avem „plug”, dar cu el „se ară”, iar finalitatea acestei acțiuni este „arătura” etc. Și aici apare întrebarea: care cuvinte sunt de o importanță mai mare atunci când se studiază componentele de formare a unui etnos, verbele sau substantivele? Moment subliniat în studiul lui V. Šišmarev⁴⁸³ și V. Sorbală⁴⁸⁴. În urma cercetărilor accentuăm asupra verbelor, căci substantivele, fiind în legătură cu evoluția tehnologică, erau mai des supuse schimbărilor.

Încă un moment important ar fi că nici pentru cultura rusă, respectiv slavă, nu există o opinie unanimă privind caracterul strict sedentar al gospodăriei, așa cum se încearcă a se prezenta în comparație cu populația est-romanică. Au fost aduse suficiente argumente care demonstrează că, chiar și în secolele XVI-XVII țărani ruși practicau în anumite zone o agricultură extensivă cu schimbarea periodică a loturilor, care deseori se aflau la distanțe de zeci de kilometri⁴⁸⁵. Concluzia ce

⁴⁸¹ Berg 1918, 88.

⁴⁸² Stati 1974, 183-184.

⁴⁸³ Šišmarev 1953, 77.

⁴⁸⁴ Sorbală 1963, 5.

⁴⁸⁵ Šennikov 1971, 78-79, 90.

se impune este că nu toți cei care duceau un mod de viață numit sedentar erau totalmente sedentari⁴⁸⁶.

În anul 1970, T. Il'jașenko, studiind contactele lingvistice dintre populația slavă și cea romanizată, determină cronologia secvenței maximele între secolele IV/V-XIV, divizată în două subetape: romano-balcanică între secolele IV/V-X/XI și daco-romanică între secolele X/XI-XIV⁴⁸⁷.

Cercetările au indicat că unele lucrări, privitor la originea limbii moldovenești, constată originea romanică a structurii gramaticale, a sistemului fonetic și a lexicului de bază, în componența căruia, pe lângă cuvinte latine, se păstrează și un număr mare de cuvinte tracice, iar contactele cu slavii au dus numai la crearea unor trăsături specifice față de alte limbi romanice⁴⁸⁸. Deși limba literară și de cancelarie în Evul Mediu era cea slavă veche, poporul vorbea limba proprie⁴⁸⁹.

În urma contactului a două culturi diferite are loc, ca primă etapă, un schimb de inovații, de obiecte, care sunt preluate cu numele de origine, deseori fără nicio adaptare la regulile lingvistice locale. Coexistența diferitor elemente etnice într-un anumit spațiu duce la o rivalitate între noțiunile cu sens identic existente în limbile acestor elemente. Procesele de sinteză, aculturație și asimilare, de obicei, impun în timp supraviețuirea unui singur termen.

De ce se omitea faptul că acele cuvinte care sunt în mod cert de origine slavă sunt prezente nu doar în limba numită *moldovenească*, dar și în română? Pentru că ar fi trebuit de recunoscut că este vorba de aceeași limbă sau că sunt adaptări ale copiștilor.

După ce au fost create aceste structuri de argumentare a influenței slavilor prin ocupațiile de bază asupra limbii romanicilor, în anii '80 totuși a apărut necesitatea recunoașterii că aceste sinteze au avut un caracter mult mai complicat și necesită o atenție deosebită⁴⁹⁰.

Tradiția istorică îl prezintă pe întemeietorul Romei, Romulus, ca păstor și mânuitor al plugului, cu care a tras brazde la întemeierea orașului. Civilizația romană, considerată drept una de țărani agricultori, avea în realitate un caracter păstoresc-agricol⁴⁹¹. În acest context este important de amintit afirmațiile făcute de È. Rikman în studiul său din 1983, inclus în volumele enciclopedice dedicate studierii popoarelor din URSS. È. Rikman susținea că, până nu demult, toți moldovenii practicau agricultura și creșterea vitelor, ultima ocupație fiind predominantă până în secolul al XVIII-lea⁴⁹².

⁴⁸⁶ Šennikov 1971, 91.

⁴⁸⁷ Il'jașenko 1970, 79.

⁴⁸⁸ Rikman 1983a, 210.

⁴⁸⁹ Rikman 1983a, 210.

⁴⁹⁰ Bromlej 1981, 272.

⁴⁹¹ Lascu 1965, 50.

⁴⁹² Rikman 1983a, 208.

În cazul dat, existența elementelor de origine romană și slavă a dus la impunerea unui număr de noțiuni din cadrul celui de-al doilea element. Acest moment nu poate fi explicat exclusiv de un nivel mai avansat al inventarului agricol venit din lumea slavă, dar și de alți factori: - *de ordin psihologic*: capacitatea de asimilare și mobilitatea limbii la popoarele romanice, care preluau mai facil termenii noi, fiind descendenți dintr-o civilizație care se modifica permanent, incluzând aspecte noi; - *de ordin politic*: evenimentele de la limita secolelor VI-VII. În acel interval de timp Imperiul Roman de Răsărit pierde capacitatea de apărare a frontierei sale pe Dunăre. Ca urmare, un număr important de slavi avansează în regiunea Balcanilor. După aceste evenimente influența Imperiului, devenit tot mai mult Bizantin (adică grec), a început să fie filtrată prin masa de slavi aflați la sud de Dunăre. Astfel, realizările civilizației bizantine în domeniul inventarului agricol ajungeau la romanicii de est printr-un dublu filtru greco-slav și nu aveau cum să poarte nume de origine latină. Dar această influență slavă era din partea slavilor de sud și nu a celor de est. Deoarece cu aceste unelte noi sau modificate (substantiv) se executau aceleași operații, acțiunea/operația era numită în continuare cu termenul vechi (verb). Reieșind din aceste argumente, la studierea fondului lingvistic trebuie de acordat preferință verbelor în defavoarea substantivelor.

Continuăm argumentația cu faptul că toate numeralele, categorie în care împrumuturile tardive sunt practic imposibile, sunt de origine latină. Doar numeralele de la 11 la 19, ca rezultat al relațiilor comerciale, au fost modificate după forma slavă⁴⁹³. O situație similară este stabilită și în cazul prunumelor și adjectivelor. Astfel, ajungem la concluzia că scheletul limbii române este completamente neslav.

A treia ramură a economiei – meșteșugurile, este mai apropiată comunităților de agricultori decât celor de crescători de vite. Notăm că numele metalelor în limba română sunt de origine latină: aur, fier, argint.

Una din realizările anilor '60 ai secolului al XX-lea era considerată schema despre evoluția limbii la romanicii de răsărit propusă de V.M. Senkevič, care afirmă că pentru secolele IX-XI se acceptă comunitatea lingvistică moldo-munteană, perioadă după care fiecare element a avut o soartă distinctă. Exemple, în opinia sa, sunt elocvente (tabelul 3, coloanele 1-2)⁴⁹⁴.

Considerăm că, cu același succes, putem să mai adăugăm o coloană (vezi coloana 3) cu sinonime de tipul celor propuse de V. Senkevič, dar asta nu va însemna că acestea sunt din alte limbi.

⁴⁹³ Piotrovskij 1951, 90.

⁴⁹⁴ Senkevič, 1953, 63-78.

De aceeași opinie erau și alți cercetători care propuneau alte perechi moldo-române: bortă-gaură, ciobotă-cizmă, ciolan-os, mătă-pisică, ogradă-curte etc.⁴⁹⁵ Lista respectivă poate fi continuată până la epuizarea vocabularului limbii române, dar aceste exemple vor demonstra în mod exclusiv bogăția dialectelor și regionalismelor. În acest context, se fac remarcate concluziile lui V. Stati, care – deși pe paginile lucrării sale nu face comparații lingvistice între regiunea Moldovei cu alte regiuni locuite de romanicii de est – în rezumatul în limba rusă a emis teza absolut neargumentată despre prezența unui număr de cuvinte slave în “limba moldovenească” care lipsesc în alte limbi romanice⁴⁹⁶.

Reprezentanții istoriografiei sovietice, în special cei din republicile unionale, care se ocupau cu probleme legate de relațiile unor grupuri etnice cu slavii, erau puși în situația delicată de manevrare, cauzată de incertitudinea privind etnogeneza slavilor: unde, când și cum s-au format poporul slav și limba slavă⁴⁹⁷. Pentru comparație este interesantă afirmația făcută în contextul relațiilor lingvistice slavo-iraniene, cum că grupul de cuvinte de origine iraniană – bog', kot', chlev' etc., nu implică coexistența acestor comunități etnice, ci formează o categorie de termeni legați de cultură, care migrează de sine stătător, independent de comunitate⁴⁹⁸. Deci, în cazul termenilor preluați de slavi, aceștia „au migrat de sine stătător, fără a avea loc contacte interetnice”. În ce privește legătura lingvistică dintre slavi și traci, V. Sedov susține că, deoarece lexicul trac este practic necunoscut, este imposibil de a delimita împrumuturile din limba tracă de cele general-indo-europene⁴⁹⁹.

Toponimia oferă o posibilitate aparte pentru studierea anumitor aspecte ale istoriei. În problema vizată atrage atenția acel fapt că toponimia a fost în permanență în atenția politicului. Acest moment a fost relevat pentru prima dată de I. Ojog, care a remarcat că necesitatea întocmirii hărților militare, administrative etc. ale zonelor intrate sub administrare rusă a stimulat efectuarea anumitor studii în domeniul topografiei istorice⁵⁰⁰. În istoriografia sovietică, știința toponimică venea să documenteze și să argumenteze două concluzii principiale: originea slavă a majorității denumirilor de localități, pe de o parte, iar pe de alta, ca rezultat al cartografierii satelor, în special a celor purtând nume cu rădăcină latină, să se stabilească perechile de sate cu nume comune de pe ambele maluri ale Prutului. Se dorea un argument pentru teza că localitățile de pe malul stâng ar fi apărut mai târziu, deci ele s-ar fi format prin permutare de populație din satele mai vechi.

⁴⁹⁵ Budagov 1953, 127.

⁴⁹⁶ Stati 1974, 184.

⁴⁹⁷ Sedov 1979, 23.

⁴⁹⁸ Sedov 1979, 25.

⁴⁹⁹ Sedov 1979, 26.

⁵⁰⁰ Ojog 1998, 192.

De la început trebuie de menționat că aspectul toponimic urmează să fie studiat cu o minuțiozitate deosebită și cu o atitudine critică accentuată. Deseori el nu poate servi drept bază pentru reconstrucții în cazul definirii originii etnice, ci doar ca argument suplimentar, din cauza că orice organizare politică modifica denumirile localităților după propriul plac. În cel mai bun caz, denumirile topografice erau numai traduse, iar regiunea carpto-nistreană, în privința schimbărilor militaro-politice, deține probabil unul din primele locuri în Europa. Ea a fost deseori supusă unor atacuri pustietoare din partea diferitor invadatori, în urma cărora un număr mare de sate erau șterse de pe fața pământului, iar o bună parte din populație omorâtă ori dusă în robie. Locuințele, fiind construite din materiale de origine vegetală, ardeau aproape în întregime. Cei care se salvau fondau localități noi practic de la zero. Dacă în partea de apus a Europei se atestă o suprapunere de nivele de locuire începând cu cel puțin mijlocul mileniului I a.Chr., în spațiul studiat sunt răspândite credințe care nu recomandă locuitorilor repopularea vetrei distruse a localității, acel loc fiind considerat blestemat, malefic. Astfel, vatra satului era mutată la o anumită distanță de cea precedentă. Acest fapt ducea la dese modificări în domeniul toponimic.

Amintim în acest context că numărul mare de locuințe adâncite în sol, depistate pentru perioada de până la apariția primelor formațiuni statale cunoscute cu certitudine⁵⁰¹, se datorează unor considerente practice. O locuință adâncită în sol oferea mai mari posibilități de păstrare a bunurilor în caz de atac al jefuitorilor. Prin simpla distrugere a stâlpilor interiori de menținere a acoperișului, locuința se transforma într-un ordinar morman de ruine ce nu merita o atenție deosebită. Campaniile de jaf fiind, de obicei, de scurtă durată, atacatorii nu aveau timp să jefuiască locuințele ruinate. În schimb ele puteau fi ușor restabilite de foștii stăpâni.

Un alt aspect care accentuează incertitudinea argumentului toponimic îl constituie faptul că majoritatea denumirilor de sate sunt cunoscute din diplomele voievodale, deci dintr-o perioadă posteroară formării limbii, etnosului și chiar a localităților. Erau timpuri când limba oficială a cancelariilor voievodale era slavona. Pentru a-și demonstra cunoștințele, diacii pisari traduceau numele satelor, după posibilități și capacități, în limba slavă veche. Atunci când un sat purta un nume substantivizat, el era tradus în slavonă, iar dacă traducerea era imposibilă sau în cazul toponimelor care aveau la origine nume de persoane ele erau preluate în acte, dar cu schimbarea terminației, pentru a li se da un aspect slavon. Privitor la acest aspect s-a referit și V. Șișmarev în comunicarea din 1951, publicată în 1953⁵⁰².

Cercetătorii sovietici înșiși au observat că cei care au scris aceste documente nu gândeau slavonește, ci într-o altă limbă, și deseori structura propoziției nu este

⁵⁰¹ Corman 1998, 14-22.

⁵⁰² Șișmarev 1953, 106.

slavă, ci mai curând romanică⁵⁰³. Asupra slavizării toponimicii de către cancelaria domnească din Moldova a atras atenția încă în 1953 cercetătorul Al.I. Gonța⁵⁰⁴. Cu toate acestea, ideea că toponimia de pe teritoriul României ar fi în mare parte de origine slavă a fost susținută și de unii cercetători români⁵⁰⁵.

Primul studiu în domeniul topografiei moldovenești a apărut în 1946⁵⁰⁶, față de care au fost exprimate mai multe opinii semnate de L. Berg⁵⁰⁷, G. Bogač⁵⁰⁸, A. Kidel⁵⁰⁹. M. Sergievskij afirma că datele lingvistice demonstrează, prin raportul toponimelor și hidronimelor, că slavii au dominat în permanență nordul spațiului pruto-nistrean, sudul a fost controlat de pecenegi și cumani ori deseori rămânea pustiu, pe când partea centrală a fost populată de grupuri de romanici începând din secolele XIV-XV⁵¹⁰. Deosebit de critic a primit acest studiu G. Bogač, care indică un șir de erori, unele elementare pentru o persoană care posedă la perfecție limba română. Concluzia sa este totuși că lucrarea lui M. Sergievskij, prin materialul acumulat, poate servi drept un instrument de lucru util, iar prin problemele puse în dezbatere un început bun de cercetare⁵¹¹.

Aplicarea toponimiei în încercarea de a determina arealul de formare a slavilor a dus la stabilirea că cele mai arhaice sunt hidronimele. Totuși cercetările au demonstrat că locurile cu concentrare maximă a terminologiei hidronimice slave nu corespund cu arealul de formare a slavilor, mai mult decât atât hidronimia slavă prevalează în teritorii care au fost supuse printre ultimele controlului slav⁵¹².

Ultima lucrare în domeniul studiilor lingvistice privind contactele romanicilor răsăriteni cu slavii, apărută în istoriografia sovietică, a fost semnată de N. Raevskij, ale cărui concluzii vor însemna o deviere de la linia oficială precedentă. Autorul a desemnat următoarele epoci etnolingvistice: romanizare (secolele I-V), comunitate (secolele VI-X) și nord-dunăreană (secolele XI-XIV)⁵¹³. Etapa întâi corespunde cu perioada de romanizare, pentru prima dată menționându-se continuarea acestui proces la nord de Dunăre după evacuarea provinciei Dacia, cea de-a doua etapă – stabilirea protoslavilor meridionali în regiunea carpato-

⁵⁰³ Šišmarev 1953, 106.

⁵⁰⁴ Gonța 1998, 7-24; Petrovici 1954, 169-170, după un șir de încercări de interpretare a toponimului Cobălia nu reușește să prezinte argumente convingătoare despre originea slavă a numelui respectiv.

⁵⁰⁵ Petrovici 1960, 58.

⁵⁰⁶ Sergievskij 1946, 333-350.

⁵⁰⁷ Berg 1947, 356.

⁵⁰⁸ Bogač 1949, 227-233.

⁵⁰⁹ Kidel 1947.

⁵¹⁰ Sergievskij 1946, 350.

⁵¹¹ Bogač 1949, 233.

⁵¹² Sedov 1979, 27-28.

⁵¹³ Raevskij 1988.

balcanică soldată cu rezultate infime în evoluția etnică atât a romanicilor, cât și a slavilor. Cele mai puternice repercusiuni asupra romanicilor le vor avea contactele din secolele IX-XIII cu slavii (bulgarii, sârbii și croații), autorul considerând că contactele cu slavii de est vor începe doar în deceniile 6-7 ale secolului al XII-lea. Epoca moldovenească începe, în opinia lui N. Raevskij, după mijlocul secolului XIV, iar formarea particularităților “limbii moldovenești” demară după “descălecat”⁵¹⁴, confirmând astfel teza privind etnicizarea politonimului. În consecință, N. Raevskij a demonstrat invalabilitatea principalei teze promovate de istoriografia sovietică despre importanța proceselor etnice între Carpați și Nistru după migrarea în această regiune a volohilor și care ar fi avut ca rezultat formarea etnosului moldovenesc. Datele lingvistice au infirmat această teză, demonstrând că migrația romanicilor din regiunea carpatină a continuat în secolele XII-XIV și chiar după formarea statului medieval Moldova.

Așadar, investigațiile lingviștilor sovietici au urmărit scopul de a dovedi existența limbii moldovenești, distincte de limba română. Totuși analiza principalelor argumente lingvistice aduse de istoriografia sovietică demonstrează fără echivoc că scheletul limbii numite „moldovenești”, existența căreia se încerca să se demonstreze, este completamente neslav. În urma investigațiilor efectuate reiese clar că, la momentul interacțiunii în regiunea carpato-nistreană a triburilor slavilor de răsărit cu romanicii de est limba celor din urmă era deja formată. Elementele străine apărute ulterior sunt expresia unei evoluției firești prin care trece orice limbă de-a lungul istoriei.

3. Studii paleoantropologice

Materialului antropologic, ca izvor istoric în studiile etnogenetice, în istoriografia sovietică i se acorda un loc deosebit⁵¹⁵. Antropologii sovietici reieșeau în studiile lor din postulatul că particularitățile rasiale nu determină direcția procesului istoric, dar tipul fizic al poporului, formarea lui, modificările și extinderea sunt legate direct de istoria acestui popor. Se recunoștea că, de obicei, coincidența frontierelor antropologice⁵¹⁶ cu cele etnice, în sine, încă nu înseamnă că în baza datelor antropologice se pot face interpretări etnice, fără a lua în considerație alte criterii determinante ale etnosului⁵¹⁷. În studiile proceselor etno-culturale la est de Carpați în Evul Mediu timpuriu materialul antropologic trebuia să confirme argumentele teoriei oficiale despre participarea, pe lângă elementul romanic de vest, a unui complex de elemente etnice, cu preponderență slave.

⁵¹⁴ Raevskij 1988, 139, 141.

⁵¹⁵ Debec et al. 1952.

⁵¹⁶ Spre deosebire de școala anglo-saxonă de antropologie, în URSS, prin antropologie se înțelegea numai studiul metric al materialelor osteologice.

⁵¹⁷ Alekseeva 1974, 59.

Studiul pe teren efectuat de R. Levman în anul 1946 finalizează cu o constatare care arăta cât de departe era autorul de realitățile din regiune, și anume: „Spre deosebire de moldovenii din Moldova românească, care se numesc pe sine ba români, ba moldoveni, moldovenii din RSS Moldovenească întotdeauna s-au identificat separat de români”⁵¹⁸. În viziunea noastră locuitorii spațiului dintre Nistru și Prut s-au separat nu în calitate de moldoveni față de români, ci în calitate de basarabeni față de locuitorii altor provincii, și nu întotdeauna, ci doar după 1812, când s-a format statutul acestei regiuni, până atunci ei determinându-se drept lăpușneni, orheiieni, soroceni etc. Admitem că acesta era tributul plătit sistemului de către R. Levman. La baza cercetărilor antropologice privind populația din spațiul pruto-nistrean au stat două constatări: 1. până la cel de-al Doilea Război Mondial acest domeniu a fost puțin investigat; 2. unii autori sovietici includeau teritoriul Basarabiei în arealul de formare a slavilor.

R. Levman a ales un eșantion de 340 de persoane care se considerau moldoveni pe ambele linii, din trei regiuni istorice: nord, centru și sud. S-a stabilit că ei aparțin rasei europoidă fără urme vizibile ale influenței mongoloide. Au fost definite două tipuri antropologice: 1) *branhicefalic*, cu pigmentația relativ deschisă și înălțimea mare, localizat la moldoveni cu analogii la ucrainenii din Podolia, moldovenii din Bucovina. Este probabil tipul antropologic moștenit din lumea antică, autorii antici descriindu-i pe daci ca având părul deschis și înălțime mare. Studiile asupra populației ucrainene din regiunea transcarpatică au demonstrat prezența majoritară a tipului branhicefalic, circa 60%⁵¹⁹; 2) *pontic* – tip care, în formă pură, nu a fost depistat nicăieri, dar este definit clar în tipul antropologic român de bază și, mai rar, la bulgari.

Ambele tipuri sunt apreciate de autor drept existente în acest spațiu din timpuri îndepărtate⁵²⁰ și ambele, conform lui Levman, își găsesc similitudini la poporul român, el neexcluzând posibilitatea participării și altor rase la formarea moldovenilor.

Autorul primului studiu sovietic postbelic despre populația dintre Prut și Nistru, R. Levman, face o apreciere a unor antropologi ca Lebzelter, Pittard, Donici, O. Nekrasova, Schluger, cu următoarele observații critice: că au făcut lucru superficial, limitându-se la simple măsurări, ori că au selectat prost eșantionul de cercetare prin includerea unor originari din alte regiuni ale României⁵²¹.

Este semnificativ că în rezumatul tezei de candidat în științe istorice al aceluiași autor, apărut în anul 1950, au fost identificate 4 tipuri antropologice de bază: *branhicefal moderat*, cu pigmentația deschisă moderat, înălțimea medie, cu fața

⁵¹⁸ Levman 1948, 26.

⁵¹⁹ Bunak 1948, 22-23.

⁵²⁰ Levman 1948, 29-30.

⁵²¹ Levman 1948, 26.

mediu înaltă și mediu lată – moldoveni din partea centrală și nordică; *mezocefal*, cu pigmentația deschisă moderat, înălțimea cu tendință spre dimensiuni mari, atribuit de autor moldovenilor și ucrainenilor; *mezocefal*, cu pigmentația închisă, înălțimea mică și înălțimea feței mică, moldovenii din partea centrală și, posibil, sudică; *branhicefal*, cu pigmentația închisă, înălțimea medie față de înălțime mică și îngustă, moldovenii din partea centrală ca mețiși de la tipul de bază. În afara tipului 2, celelalte trei sunt găsite de autor și la români. Cu toate acestea, în concluziile finale se stabilea că populația moldovenească este rezultatul unui amestec al romanicilor de răsărit cu slavii în condițiile predominării numerice a celor din urmă⁵²².

Modalitatea de prezentare a materialului și de analiză denotă faptul că teza de doctorat a lui R. Levman a fost scrisă sub influența școlii „marriste”, care va fi supusă unor critici dure la începutul anilor '50 ai secolului al XX-lea. În speță, deducțiile despre legăturile antropologice cu populația din perioada neoliticului, în condițiile unei lipse totale de material pentru comparație. Această lucrare este primul studiu antropologic al școlii sovietice în RSSM în care rolul slavilor în procesul de antropogeneză a romanicilor de est nu a fost demonstrat, dar aceasta nu i-a exclus ca element de bază.

Problematica temelor de cercetare în antropologie urma, în linii majore, periodizarea propusă de arheologi, dat fiind faptul că materialele analizate erau oferite de investigațiile arheologice, care deja depășiseră etapa aprecierilor etno-culturale.

Ca urmare a studiului antropologic al necropolelor černjachoviene de la Budești, Bălțata și Mălăiești a fost determinat de M. Velikanova drept tip antropologic de bază tipul europoid mediteranean. Acestui tip îi sunt caracteristice forma mezodolicocraniană cu diametre medii și nu prea mari, fruntea ușor înclinată cu sprâncenele slab evidențiate, fața bine profilată în plan orizontal, îngustă și mediu înaltă, oasele nazale mediu avansate, rădăcina nasului înaltă și orbitele mezoconhiene. Prezența tipului branhicranian sarmatic a fost apreciată drept foarte slabă, iar în cazul necropolei de la Mălăiești se anunța lipsa totală a acestuia. La celelalte situri, inclusiv la Budești, unde ultimul tip s-a observat mai bine, el a modificat foarte puțin media generală. Aceasta denotă contribuția redusă a elementului sarmatic la standardele antropologice⁵²³. Astfel, antropologii sovietici, după studierea materialului osteologic al culturii Sântana de Mureș-Černjachov pe teritoriul Ucrainei, ajung la concluzia că aportul sarmaților la formarea acestei culturi, dacă a și existat, a avut un rol minim și, antropologic, practic nu poate fi depistat⁵²⁴. Cu toate acestea, s-a căutat de fiecare dată o legătură cu

⁵²² Levman 1950, 5, 11.

⁵²³ Velikanova 1975, 82-84.

⁵²⁴ Konduktorova 1972, 110.

lumea sarmată. T. Konduktorova îi descrie pe sarmații de pe teritoriul Ucrainei ca mezocranieni cu diametrele craniului medii, relieful dezvoltat mediu, profilarea orizontală exprimată moderat, orbitele mediu înalte, nasul mediu de lat, iar oasele nazale mediu avansate cu rădăcina nasului înaltă⁵²⁵, caracteristici care îi apropie de tipul apreciat ca tracic la M. Velikanova. În același timp, caracterele antropologice černjachoviene au analogii interesante în lumea autohtonă din perioada precedentă, și anume în mediul autohton din secolele VII-III a.Chr., considerat de T. Konduktorova scitic⁵²⁶. Totuși, în conformitate cu caracteristicile antropologice de bază ale černjachovienilor, dominanta antropologică a fost atribuită populației locale de origine tracică⁵²⁷.

Caracteristicile antropologice a seriilor osteologice ale purtătorilor culturii Sântana de Mureș-Černjachov din diferite regiuni și ale sarmaților și slavilor prezentate în formă tabelară a evidențiat următoarea situație (vezi: tabelul 4⁵²⁸).

În aprecierile etnice, serii osteologice bine analizate aproape că lipsesc, nu numai pentru coroborări cultural-sincronice, dar și pentru cele diacronice, de aceea comparațiile poartă un caracter acut de subiectivism. Spre exemplu, germanici, în perioada respectivă, practic nu sunt cunoscuți antropologic, comparația cu datele din Danemarca și Britania denotă o diferență izbitoare⁵²⁹. Deosebirile dintre slavi și germanici au fost analizate ulterior de T. Alekseeva în contextul problemelor legate de teoria normană. În corespundere cu cerințele timpului, ea a demonstrat influența extrem de limitată a germanicilor asupra triburilor slave din punct de vedere antropologic⁵³⁰.

În cazul comparației černjachovienilor cu slavii situația era la fel de complicată. Cea mai timpurie serie osteologică sigură a slavilor ține de secolele VIII-XIII. Analizând seriile osteologice din RSSM, M. Velikanova a determinat că elementele antropologice care îi diferențiază pe slavii de est, vest și sud sunt sectoarele orbitelor și nazal⁵³¹. Este interesant că, antropologic, germanicii sunt mai aproape de slavii de sud și de vest, dimensiunile lor nazale sunt mai mici decât ale slavilor, iar ale orbitelor – mai mari. T. Konduktorova ajunge la concluzia că černjachovienii de pe cursul mijlociu al Niprului sunt antropologic mai apropiați de slavii de vest și de sud decât de cei de est, dar sunt diferiți de germanici⁵³². În același timp, M. Velikanova presupune că participarea černjachovienilor la formarea componentei antropologice a unor grupe de slavi este evidentă, fapt care totuși nu poate fi utilizat ca argument despre apartenența monumentelor černjacho-

⁵²⁵ Konduktorova 1972, 29, 32.

⁵²⁶ Konduktorova 1972, 110.

⁵²⁷ Velikanova 1975, 70-113; Balueva et al. 1988, 143.

⁵²⁸ A se vedea pentru comparație și tabelul 3 din Velikanova 1961, 36-37.

⁵²⁹ Velikanova 1961, 35; Velikanova 1975, 84-86.

⁵³⁰ Alekseeva 1974, 67.

⁵³¹ Velikanova 1964.

⁵³² Konduktorova 1972, 113, 115.

viene la cultura slavă⁵³³. Necunoașterea materialelor arheologice, precum și ideea despre apartenența monumentelor de mijlocul mileniului I a.Chr. din spațiul pruto-nistean la sciți au generat eroarea că chipul antropologic al geților nu este cunoscut, dat fiind faptul că ei practicau exclusiv incinerarea. O confirmare sau o negare a elementului antropologic getic era imposibilă, dar se admitea posibilitatea existenței lui⁵³⁴.

Comparațiile cu alte regiuni din arealul de răspândire a culturii Sântana de Mureș-Černjachov, spre exemplu cu materialul de lângă s. Žuravka (reg. Čerkasy), unde seria a fost atribuită tipului doliocranian (diametrul longitudinal de dimensiuni mari, iar cel transversal mediu, fruntea ușor înclinată, fața reliefată mediu, oasele nazale mediu avansate, rădăcina nasului înaltă și orbitele mezoconhiene)⁵³⁵, au determinat existența unei posibile variante pruto-nistrene a culturii Sântana de Mureș-Černjachov, cu componentă sarmatică nesemnificativă, lipsa celei gotice și elementul de bază autohton, tracic⁵³⁶. Despre existența unor variante regionale în cadrul culturii respective se discutase anterior în cercurile arheologice⁵³⁷.

Reieșind din faptul că istoriografia sovietică accepta după „impactul hunic” numai populație slavă ori migratoare în spațiul pruto-nistean, tipurile antropologice reflectate de craniile de la Brănești (secolele X-XI) și Hansca (secolele XII-XVI) au fost atribuite slavilor. Cele de la Brănești au următoarele caracteristici: mesocranian cu fața relativ lată (indicele cranian – 73,0-76,9; dimensiunea mandibulei – 134,0-140,5 mm), și au fost coroborate cu caracteristici similare, ce se întâlnesc des în lumea slavă din zona râului Ros’ și a cursului mijlociu al Niprului⁵³⁸. Tot un mediu slav, mai mult decât atât – elemente vest-slave, determină pentru necropola dată M. Velikanova⁵³⁹. Celor de la Hansca celor apreciate drept subbranhicranian cu fața relativ lată (indicele cranian – 77,0-87,2; dimensiunea mandibulei – 134,0-143,0 mm)⁵⁴⁰, le-au fost găsite similitudini foarte puține, doar în zona Alföldului, anume acolo unde cronicile rusești indică o conlocuire a slavilor cu volohii⁵⁴¹. Ulterior s-a arătat că metoda comparativă, în cazul slavilor, devine speculativă, din cauza că în diferite regiuni ale arealului ocupat de slavi ei aveau o structură antropologică diferită, iar un tip antropologic caracteristic exclusiv slavilor în Evul Mediu, dar și pentru perioade mai timpurii, nu a existat⁵⁴².

⁵³³ Velikanova 1961, 49.

⁵³⁴ Velikanova 1961, 49.

⁵³⁵ Konduktorova 1972, 82.

⁵³⁶ Velikanova 1975, 75.

⁵³⁷ Tichanova 1957, 168-194.

⁵³⁸ Sedov 1979, 36-37.

⁵³⁹ Velikanova 1975, 113.

⁵⁴⁰ Sedov 1979, 36-37.

⁵⁴¹ Sedov 1979, 36-37.

⁵⁴² Sedov 1979, 34.

În cazul necropolei de la Hansca revine în discuție „problema Hâncu”. M. Velikanova analizează aprecierile propuse de I. Hâncu, care a identificat, conform datelor arheologice, o populație eterogenă în cadrul grupului care a lăsat necropola de la Hansca. Coroborarea cu datele antropologice infirmă, după părerea lui M. Velikanova, orice posibilitate de participare a unor grupe romanice la culturile arheologice din Evul Mediu timpuriu în spațiul pruto-nistrean, elementul balcano-carpatic fiind apreciat ca absent⁵⁴³. Seriile branhicefalice au fost atribuite populației Saltovo-Majack, o etnie bulgară venită de curând din regiunea râului Volga⁵⁴⁴.

Ultimul capitol al monografiei semnate de M. Velikanova vine să pună punct în problema etnogenezei moldovenilor cu ajutorul analizei materialelor contemporane. Cu toate insuficiențele metodelor utilizate, evidențiate de cercetătoarea însăși, concluziile au fost fără drept de apel, și anume că cei mai apropiați indici antropologici de cei ai moldovenilor sunt ai rușilor și ucrainenilor, iar cei mai îndepărtați – ai sârbilor, croaților, grecilor, românilor și lituanienilor⁵⁴⁵. Concluzii care, în opinia autoarei, confirmă întru totul teoria emisă de istoriografia sovietică privind „formarea poporului moldovenesc”, stabilită pe baza rezultatelor obținute de alte științe istorice.

Realitatea este că specialiști locali în domeniul respectiv nu au fost formați. Cu excepția tezei de doctorat susținută de R. Levman în anul 1950⁵⁴⁶, următorul studiu a fost editat în anul 1975⁵⁴⁷, deși depus la editură în 1970. În rest, au fost doar câteva articole pe teme înguste, cu un număr limitat de serii osteologice, care nu au vizat în întregime nici perioade istorice, nici anumite culturi arheologice.

În urma studierii seriilor osteologice din necropolele černjachoviene în istoriografia sovietică se constată că rolul slavilor era foarte mic ori chiar lipsea total. În pofida acestui fapt, majoritatea lucrărilor istorice de sinteză făceau apel la datele antropogenetice, ce ar fi argumentat suplimentar locul și rolul important deținut de triburile slave în procesul de formare a volohilor la prima etapă. A doua deficiență a studiilor antropologice a fost caracterul sporadic și foarte selectiv.

În concluzie atragem atenție asupra faptului că, și în cazul studiilor antropologice din perioadele 1946-1951, 1956-1970, au apărut lucrări care acceptau un relativ pluralism de opinii, iar în cazul în care nu era cu puțință construcția unor scheme istorice, reieșind din cunoștințele de la acel moment, se preciza că ele se admit ca ipoteze de lucru. Cu toată insistența antropologilor sovietici și indiferent de atribuțiile etnice efectuate de ei, a doua jumătate a mileniului I rămâne a fi nestudiată antropologic.

⁵⁴³ Velikanova 1975, 132-133.

⁵⁴⁴ Velikanova 1975, 131.

⁵⁴⁵ Velikanova 1975, 154.

⁵⁴⁶ Levman 1950.

⁵⁴⁷ Velikanova 1975.

CAPITOLUL III

PROBLEME CONTROVERSATE ÎN STUDIILE ETNO-CULTURALE DIN SECOLELE II-XIV

1. Problema romanizării și răspândirii creștinismului

Alte două aspecte care au însoțit studiile referitoare la secolele II-IV – romanizarea și răspândirea creștinismului – drept componente ale proceselor etno-culturale în primele secole p.Chr. în contextul etnogenezei românilor, mereu au suscit un interes constant în cercurile științifice.

În ce privește procesele etnice care au avut loc la răsărit de Carpați, în contextul formării grupelor etnice romanice, esențial a fost determinarea gradului de influență a civilizației romane asupra barbarilor. Romanizarea, de la bun început, a fost înțeleasă ca un fenomen complex de extindere a valorilor civilizației romane asupra popoarelor cucerite sau aflate în imediata apropiere de frontiera romană.

Studiul lucrărilor cercetătorilor sovietici privind romanizarea în spațiul carpato-dunăreano-pontic denotă faptul că nu există un răspuns acceptat de majoritatea cercetătorilor la întrebarea „Ce este romanizarea?”. În literatura de specialitate au fost propuse multiple tratări ale conținutului termenului respectiv, ceea ce permitea manipularea lui. Ca urmare a apărut ideea delimitării semantice a semnificației termenului „în sens larg” și „în sens îngust”, idee susținută de M. Sergievskij⁵⁴⁸. Însă aceasta nu a stopat divergențele în utilizarea și interpretarea acestei noțiuni. Încercările de unificare a interpretării noțiunii nu au fost susținute⁵⁴⁹. Această teză de înțelegere dublă a sensului noțiunii de romanizare a primit o răspândire largă în istoriografia sovietică a anilor '50 ai secolului al XX-lea⁵⁵⁰.

Extinderile teritoriale ale Imperiului Roman, contactul mai mult sau mai puțin puternic al civilizației romane cu comunități complect diferite etnic și aflate la diferite nivele de dezvoltare impun segmentarea termenului de romanizare la nivel de diverse relații etnice. Prezenta investigație se axează asupra impactului civilizației romane în regiunea Dunării de Jos, cu trăsături specifice pentru trei regiuni diferite: provincia Moesia, provincia Dacia și zona la răsărit de provincia Dacia. Anume aceste regiuni au devenit ulterior spații de cercetare a procesului de geneză etnică a romanilor de răsărit. Factorii geostrategic și politic au provocat

⁵⁴⁸ Sergievskij 1952, 37.

⁵⁴⁹ Nedel'čev 1985; Suceveanu 1985, 105-115.

⁵⁵⁰ Kruglikova 1955, 81-101; Koloskovskaja 1957.

procese relativ identice, dar cu specific local al gradului de impact al civilizației romane antice asupra „barbarilor”. Astfel încât accentuarea unor trăsături legate de spații geografice reduse și ulterior extinderea lor la alte zone ale Imperiului Roman pot duce la concluzii complet eronate.

Primele studii efectuate de lingviști au demonstrat prezența unui număr dominant de elemente latine în limba vorbită, astfel încât ideile halucinante din primii ani postbelici apărute la Chișinău, precum că moldovenii sunt tot slavi, au fost respinse din start de cercetătorii din marile centre științifice din URSS⁵⁵¹. Odată acceptat acest element romanic predominant, au fost puse la ordinea zilei întrebările: cine au fost supuși romanizării, unde a avut loc acest proces și ce se subînțelege sub procesul de romanizare.

Cine au fost supuși romanizării? După cum a fost prezentat în partea introductivă, în secolele XVI-XVIII, de la cronicari și până la Dimitrie Cantemir și Școala Ardeleană se considera că românii (moldovenii, muntenii și ardelenii) sunt urmașii direcți ai coloniștilor romani, fără participarea populației barbare (diverse triburi tracice) de la nord de Dunăre. Realizările științei de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, trecute prin filtrul ideologiei formării statelor naționale, au servit drept suport pentru teoria că strămoșii romanicilor de est sunt triburi trace care locuiau pe teritoriul provinciei romane Dacia și pe teritoriile vecine, care au acceptat civilizația romană. Reprezentanții istoriografiei sovietice, în perioada de după cel de-al Doilea Război Mondial, au înaintat teoria celor două popoare diferite și, în baza acesteia, persoane mai radicale au emis ideea că românii și moldovenii au constituit de la bun început popoare diferite, ultimii fiind urmașii triburilor de origine celtică care locuiau în regiunea Dunării Inferioare și care, ca și tracii, au fost supuși romanizării⁵⁵². Această ipoteză, cu rădăcini în unele studii anterioare, nu a fost susținută, fiind supusă unei critici dure chiar de la apariția sa⁵⁵³. Astfel, unica populație care rămânea să fie valabilă în discuție era cea de origine tracică.

Unde și cum a avut loc romanizarea? Acest punct de dezbateri, ca și primul, era o moștenire din secolul al XIX-lea. Teoria migraționistă prezenta romanizarea drept un fenomen etnic în cadrul provinciei romane Dacia, iar odată cu retragerea romanilor la sud de Dunăre el ar fi continuat în noile provincii sud-dunărene. Reprezentanții teoriei continuității promovau ideea a trei etape în procesul de romanizare, fiecare din ele fiind localizate la nord de Dunăre, atât în spațiul intracarpatic, cât și la sud și est de Carpați, inclusiv în regiunea pruto-nistreană. În căutarea răspunsului la această întrebare reprezentanții istoriografiei sovietice au fost nevoiți să manevreze reieșind din scopurile proprii. Aceste scopuri erau voalate prin declarații de depășire a tendințiozității burghezo-naționaliste din secolul al XIX-lea. Romanizarea era acceptată în cadrul provinciei

⁵⁵¹ Michalčí 1953, 58.

⁵⁵² Bernštejn 1953, 150-158.

⁵⁵³ Senkevič 1953, 63-78.

romane, iar spațiul extraprovincial, locuit de barbari, ar fi fost doar influențat de civilizația romană. Populația locală a preluat de la romani latina populară, care va sta la baza viitoareii limbi române⁵⁵⁴. Faptul că terminologia de origine latină legată de lucrările agricole a fost înlocuită cu cea slavă demonstrează, în opinia unor istorici, că romanizarea nu a fost așa de adâncă⁵⁵⁵.

Anul 1973 a fost marcat de apariția mai multor lucrări care vizau direct sau indirect problema romanizării. Dintre ele se remarcă studiul semnat de T. Zlatkovskaja, care recunoaște romanizarea drept punct de plecare în procesul de constituire a volohilor⁵⁵⁶. Autoarea argumentează ideea unei romanizări mai puternice a Moesiei și Daciei comparativ cu alte provincii balcanice. Este remarcată o trăsătură specifică acestei zone: localnicii înrolați în armata romană, fiind agricultori, aveau un atașament deosebit față de pământ și, după expirarea termenului serviciului militar, reveneau la baștină⁵⁵⁷. Un moment principal este teza despre rolul important jucat de orașe în procesul de romanizare, autoarea ajungând la concluzia că valurile goților, hunilor, slavilor nu au reușit să distrugă orașele dunărene, în special din Moesia Inferior⁵⁵⁸. Următorul studiu, din anul 1978, va relua aceste idei, completându-le cu ideea preluată din informațiile aduse de Priscus că, în secolul al V-lea, populația romanizată de la sud de Dunăre continua să ducă modul său de viață obișnuit, îndeletnicindu-se cu agricultura în timpul invaziilor hunilor⁵⁵⁹.

În comunicarea susținută în cadrul Consiliului științific pentru studiul complex al problemei „Relațiile slavo-volohe și formarea populației moldovenești”⁵⁶⁰, *Ob areale romanizacii naselenija severnych nizovij Dunaja v pervoj polovine I tysjačeljetija n.é.* (noiembrie 1973), È. Rikman afirma că provincia romană Dacia constituie o zonă a romanizării intensive și că teritoriile de la nord de Dunărea Inferioară au fost și ele afectate de influențe puternice ale culturii romane⁵⁶¹. Astfel de opinii disonante nu erau admise și critica a urmat imediat: M. Salmanovič, I. Rafalovič au declarat că în comunicarea respectivă nu este clară diferența între „romanizare activă” și „influență puternică”; că argumentele lingvistice aduse nu se referă la teritoriul de la est de Prut, iar rolul celor câteva graffiti este exagerat de autor⁵⁶².

⁵⁵⁴ Vist. 1957, 449.

⁵⁵⁵ Demčenko 1964b, 47.

⁵⁵⁶ Zlatkovskaja 1973, 5.

⁵⁵⁷ Zlatkovskaja 1973, 6-10.

⁵⁵⁸ Zlatkovskaja 1973, 10.

⁵⁵⁹ Zlatkovskaja 1978, 19-30.

⁵⁶⁰ Научный совет по комплексному изучению проблемы „Славяно-волошские связи и формирование молдавской народности” (în continuare CȘSCP „RSVFPМ”).

⁵⁶¹ Močov, Zelenčuk, Sovetov 1978, 10-11.

⁵⁶² Močov, Zelenčuk, Sovetov 1978, 10-11; Zelenčuk, Zlatkovskaja 1978, 123-130.

Atmosfera care domnea în cadrul CȘSCP „RSVFPM” l-a făcut pe È. Rikman să fie mai prudent în analiza interacțiunilor romano-barbare în spațiul carpato-nistrean, astfel încât, în monografia sa din 1975, acest fenomen este definit ca „influența culturii antice târzii asupra černjachovienilor”. Cu toate acestea, după ce sunt prezentate mai multe argumente în favoarea acestor relații stabile și puternice, autorul concluzionează că pentru teritoriul Poloniei aceste fenomene sunt cunoscute sub numele de romanizare⁵⁶³.

Volumul dedicat „formării moldovenilor”, editat în 1978, insistă asupra procesului de romanizare care ar fi avut loc în limitele provinciei romane Dacia⁵⁶⁴.

Privitor la spațiul carpato-nistrean, P. Bârnea și I. Rafalovič presupun că pentru prima jumătate a mileniului I aveau loc dese schimbări de populație și exista o situație politică instabilă, ceea ce excludea un anumit proces de romanizare. Stabilitatea în regiune va veni doar odată cu stabilirea aici a triburilor slave⁵⁶⁵. Astfel, unul din principalii piloni ai teoriilor etnice se baza pe afirmația că în acest spațiu nu a avut loc romanizare⁵⁶⁶ sau că influențele culturii romane nu s-au transformat în romanizare, romanicii venind aici undeva peste 1000 de ani⁵⁶⁷.

Deseori, în avântul criticii la lucrările apărute peste hotare, ieșeau în evidență concluzii care, în general, erau evitate în istoriografia sovietică. Așa, drept răspuns la critica adusă de cercetătorul american L. Tillet studierii relațiilor interetnice în URSS, în care ca unul din exemple se aducea cazul poporului moldovenesc, M.A. Magomedov chiar subliniază faptul că în migrarea lor în spațiul carpatodunăreano-balcanic slavii, în secolele VI-VII, au întâlnit acolo o populație romanizată care rezistase „furtunii hunice”⁵⁶⁸.

Ulterior, È. Rikman readuce limita zonei supuse influenței romane puternice pe râul Nistru, idee acceptată și evidențiată și de I. Ioniță⁵⁶⁹, precum că anume în secolul al VI-lea spațiul Daciei răsăritene, contrapus teritoriilor de la est de Nistru, acceptase mai profund civilizația romană⁵⁷⁰. È. Rikman vedea în romanizarea structurii social-economice și în romanizarea limbii două nivele diferite de influență romană asupra barbarilor.

În complicata problemă dacă aceste procese au influențat nu numai teritoriile provinciei, dar și regiunile alăturate locuite de geto-daci, È. Rikman descoperă modul său de înțelegere a romanizării, care constă numai în preluarea limbii latine de către geto-daci, obiectele culturii materiale nefiind considerate criterii

⁵⁶³ Rikman 1975, 253.

⁵⁶⁴ Mochov 1978, 30-34.

⁵⁶⁵ Bârnea, Rafalovič 1983, 83-85.

⁵⁶⁶ Bârnea, Rafalovič 1983, 89.

⁵⁶⁷ IMSSR 1984, 26.

⁵⁶⁸ Magomedov 1973, 194.

⁵⁶⁹ Ioniță 1996, 31-32.

⁵⁷⁰ Rikman 1978a, 46-64.

care denotă procese de modificare a componentelor etnice⁵⁷¹. Populația romanizată a fost prezentă continuu în limitele provinciei Dacia și Moesiei Inferior, în toate etapele formării poporului român⁵⁷². Însă atunci când vine vorba de începutul contactelor romanilor cu slavii, argumentul lingvistic este pus la îndoială, și anume se acceptă că spre secolele VI-VII baza romanică a limbii se formase, dar se pune un semn de întrebare dacă se formase la acel moment comunitatea etnică daco-romană.

È. Rikman vedea în romanizare etapa de bază în formarea romanicilor de răsărit, caracterizată prin schimbări în cultura și limba geto-dacilor⁵⁷³. Formarea noilor structuri etnice are loc numai atunci când reprezentanți ai diferitor comunități etnice intră în contact direct unii cu alții, așa cum s-a întâmplat pe teritoriul Daciei după transformarea ei în provincie romană, romanizarea fiind nu altceva decât o asimilare etno-culturală sau, cu alte cuvinte, o aculturație. În timp, numărul populației romanizate îl depășea pe cel al celor veniți din Imperiu⁵⁷⁴. Dacă È. Rikman situa schimbările în domeniul vieții social-economice la un rang inferior în cadrul romanizării, alți autori sovietici insistau anume asupra acestui aspect, în special asupra ocupației cu păstoritul. Se considera că grupurile etnice care s-ar fi ocupat cu agricultura nu ar fi avut șanse de supraviețuire pe timpul migrațiilor⁵⁷⁵.

O altă problemă ce ține de romanizare este *când și cum s-a încheiat acest proces*. È. Rikman era de părere că procesul de romanizare nu s-a încheiat nici după apariția în regiune a triburilor slave. El aducea ca argument factorul lingvistic, și anume continuarea utilizării în acea perioadă a limbilor trace și ilire. Deci, momentul de vârf al romanizării constă în predominarea totală a limbii latine în sânul populației locale⁵⁷⁶. Cu toate acestea, la începutul anilor '80 s-a generalizat ideea despre o romanizare activă doar a spațiului intracarpatic și influența civilizației romane asupra regiunilor limitrofe locuite de daci liberi, sarmați, germanici ș.a.⁵⁷⁷

Procesul de romanizare era văzut de unii cercetători cum că s-ar fi derulat și la sud de Dunăre în cadrul grupurilor etnice care la începutul mileniului I vor fi cunoscute sub numele de „valahi”⁵⁷⁸. Întrebarea este cum s-a întâmplat că atât în mediul etnic al Daciei de după retragerea aureliană, cât și în cel din interiorul frontierei romane s-a derulat un proces etnic identic. Necesitatea de a demon-

⁵⁷¹ Rikman 1980a, 17.

⁵⁷² Rikman 1980a, 20.

⁵⁷³ Rikman 1980a, 12.

⁵⁷⁴ Rikman 1980a, 14-15.

⁵⁷⁵ Rafalovič 1980, 8-28.

⁵⁷⁶ Rikman 1980a, 15-16.

⁵⁷⁷ Fedorov, Polevoj 1983, 7-20.

⁵⁷⁸ Koroljuk 1985, 54-55.

stra rolul slavilor în problemele respective nu a permis cercetătorilor sovietici să determine esența și căile de romanizare în contextul teoriei celor două popoare romanice.

În cadrul istoriografiei sovietice ultimul cercetător care a abordat problema romanizării a fost N.A. Čaplygina⁵⁷⁹. Ea percepea romanizarea drept o problemă complexă, care necesita studierea tuturor aspectelor cuceririlor romane, în special faptul dezvoltării modului sclavagist de producție numai în provinciile romane, pe când în regiunile limitrofe relațiile barbaro-romane se reduceau la interese economice. Astfel, ultima persoană care s-a ocupat de cercetarea romanizării în contextul proceselor etno-culturale din secolele II-XIV în spațiul carpato-nistrean a întors situația la punctul inițial. Insistența de a efectua studiul prin prisma dezvoltării modului de producție sclavagist, o metodă marcată de subiectivism, la care se refuzase deja în marile centre academice, denotă încă o dată provincialismul școlii sovietice de la Chișinău.

Problema propagării creștinismului la nord de Dunăre în primele secole după Christos. În literatura de specialitate din România procesul de romanizare era întotdeauna legat de adoptarea creștinismului de către populația romanizată. Față de răspândirea acestei credințe istoriografia sovietică a avut o atitudine aparte. De fiecare dată se sublinia că un moment important în viața comunităților aflate la sud de Carpați și parțial la est, incluse în Primul Țarat Bulgar, a fost adoptarea creștinismului în anul 864. Este cunoscut că la acea dată pe teritoriul Munteniei, Moldovei și al Transilvaniei deja existau „cnezate” autohtone răzlețe⁵⁸⁰. Cu toate acestea, se afirma că strămoșii moldovenilor au primit creștinismul odată cu slavii de răsărit în secolul al X-lea și că, drept urmare, limba slavă a devenit limbă de cult și de cancelarie în Moldova⁵⁸¹, precum și în Transilvania și Muntenia⁵⁸².

Despre propagarea creștinismului în rândurile barbarilor dunăreni există informații de la un șir de autor antici, fiind vorba de Tertulian, de Kirill de Ierusalim, de Teodoret din Cyrus. În special ultimul menționează că ritualul funerar creștin a primit răspândire în rândul sciților. Este interesant că, din punct de vedere arheologic, s-a observat o predominare a orientării spre vest a defuncțiilor în cadrul necropolelor černjachoviene⁵⁸³, fapt corelat cu influența creștinismului⁵⁸⁴.

Istoriografia sovietică accepta că între anii 364-375 au primit creștinismul în forma ariană doar triburile gotice, grație activității episcopului Wulfila, care

⁵⁷⁹ Čaplygina 1990a; Čaplygina 1990b; Čaplygina 1991, 13-38.

⁵⁸⁰ VIst. 1957, 450.

⁵⁸¹ Dimitrie Cantemir, în “Descrierea Moldovei”, leagă în mod arbitrar trecerea de la scrisul în grafie latină la scrisul în grafie slavă cu perioada de domnie a lui Alexandru cel Bun (1399-1432), dar și cu Conciliul de la Ferrara-Florența (1438-1439) [Cantemir 1973, 371].

⁵⁸² VIst. 1957, 451.

⁵⁸³ Symonovič 1955, 309-310.

⁵⁸⁴ Rikman 1978a, 251.

predica la nord de Dunăre în gotă, latină și greacă⁵⁸⁵. La un moment dat fusese chiar emisă teza că începuturile creștinismului la slavi s-ar datora influenței lumii gotice, exclusiv în baza anumitor accente sau consonanțe⁵⁸⁶, în același timp continua să fie negat creștinismul la romanici. În anul 864 creștinismul a fost acceptat de bulgari sub țarul Boris I, la care se credea că au aderat și grupuri de populație romanică în cadrul bisericii greco-bulgare pe timpul țarului Simeon (893-927)⁵⁸⁷. Investigațiile arheologice au demonstrat prezența comunităților de creștini la nord de Dunăre din secolul al III-lea.⁵⁸⁸

Un rol important s-a încercat să se acorde corelației dintre răspândirea religiei și formarea limbii, recunoscându-se că, în extensiunea sa, orice religie impune limba centrului de promovare a acestei religii⁵⁸⁹. Această idee a primit o răspândire largă⁵⁹⁰ și are tangențe deosebite pentru cazul romanicilor de răsărit, deoarece religia creștină practică de ei a trecut prin două faze temporale, până la schisma din 1054 și după. Dacă în prima etapă religia creștină promova limba latină vulgară, în cea de-a doua a avut loc trecerea la terminologia greacă venită prin filiera slavo-bulgară, deoarece romanicii de răsărit s-au văzut izolați de Bizanț prin interpunerea bulgarilor (secolul al IX-lea). În condițiile în care centrele de promovare a culturii în Evul Mediu erau bisericile și mănăstirile, slava veche bisericească devine limba în care se scria în spațiul locuit de romanicii de răsărit (tot așa cum în Occidentul medieval gândurile autorilor de orice obârșie etnică sunt exprimate în limba latină). Însă slavona rămânea străină populației de rând a țării, și numai odată cu laicizarea culturii a avut loc trecerea la reutilizarea limbii autohtone.

Așadar, examinarea teoriilor istoriografiei sovietice privind interpretarea etnică a comunităților și proceselor etnice din secolele II-IV atestă faptul că pentru ea a fost caracteristic: negarea procesului de romanizare în afara teritoriului provinciei romane Dacia, reducerea interacțiunii civilizației romane și barbare la un nivel numit „influență”. Valorificarea vestigiilor culturii arheologice Sântana de Mureș-Černjachov s-a făcut inițial prin prisma factorului politic, revendicându-se un rol important slavilor, apoi prin stabilirea a trei direcții principale de cercetare: slavă, germanică și polietnică.

Istoriografiei sovietice i-a mai fost caracteristică ruperea din contextul istoric a anumitor etape în aprecierea fenomenelor etnopolitice și etnosociale, precum și negarea răspândirii creștinismului în rândul populației barbare în perioada secolelor II-IV.

⁵⁸⁵ Șișmarev 1953, 86.

⁵⁸⁶ Rybakov 1974, 18-19.

⁵⁸⁷ Șișmarev 1953, 99.

⁵⁸⁸ Teodor 1978; Teodor 1991; Teodor 1997.

⁵⁸⁹ Bromlej 1981, 271.

⁵⁹⁰ Anfert'ev 1993, 62.

2. Problema originii și conținutului numelui *vlah*

Un moment hotărâtor în formarea unui popor era considerat în istoriografia sovietică momentul apariției etnonimului – numele prin care un popor se auto-definește. Toți reprezentanții școlii sovietice menționează că numele de „vlah” cu toate derivatele sale a fost un nume utilizat de străini pentru a-i identifica pe romanici. În documentele medievale romanicii de est sunt cunoscuți sub numele *vlahi* în limbile sud-slave și *volohi* în cele ale slavilor de est. Studiul semnat de N. Mochov în 1961 confirmă o teză importantă: autorul afirmă că numele de *vlahi* a fost dat romanicilor de bulgari, iar cel de *volohi* de slavii de răsărit. Prin aceasta el recunoaște că etnia respectivă se numea pe sine cu un alt nume, diferit de *voloh* sau derivatele lui⁵⁹¹ (rusa veche – *voloch'*, ucraineana – *voloh*, bulgara – *vlah*, *vlah'*, macedoneana – *vlav*, sârbo-croata – *vlah*, *valah*, greaca nouă – *blahos*). La triburile germanice prin *walah*, *walh* se subînțelegeau toți străinii, în primul rând popoarele celtice sau romanice⁵⁹².

În rezultatul analizei surselor scrise nu este posibilă aprobarea definitivă a unei păreri în această problemă: dacă s-au autoidentificat aceste comunități „vlahi” sau „romani”, izvoarele scrise păstrează tăcere. Termenul de „români”, conform istoriografiei sovietice, este atestat în izvoarele scrise locale către secolul al XVI-lea. În anul 1988 apare un articol semnat de A. Černjak, în care se insistă că vlahii, în viziunea lui Kekaumenos, trebuie localizați nu în Dacia Traiană, ci în cea Aureliană, adică la sud de Dunăre⁵⁹³. V. Spinei demonstrează că, sub formă ușor alterată – rumeni, românii sunt cunoscuți în izvoare din prima jumătate a secolului al XIII-lea pe teritoriul Transilvaniei⁵⁹⁴.

Un răspuns elocvent aduce cronicarul Miron Costin: „Așa și neamul acesta, de carele scriem, al țărâlor acestora, numele vechiu și mai dreptu ieste *rumân*, adecă râmlean, de la Roma”⁵⁹⁵. Mai mult decât atât, Miron Costin parcă a presupus problemele viitoare legate de originea poporului, indicând că „măcară dară că și la istorii și la graiul și streinilor și în de sine cu vreme, cu vacuri, cu primenele au și dobândescu și alte numere, iară acela carile ieste vechiu nume stă întemeiat și înrădăcinat: rumân. Cum vedem că, măcară că ne răspundem acum moldoveni, iară nu întrebăm „știi moldovenește?”, ce „știi românește?”, adecă râmle-nește...”⁵⁹⁶. Însă cronicile moldovenești scrise de boieri erau privite de savanții sovietici prin prisma luptei de clasă, care îi definea drept dușmani, deci o anumită informație din aceste izvoare putea fi, pur și simplu, negată.

⁵⁹¹ Senkevič 1953, 69.

⁵⁹² A se vedea și Ivanov, Toporov 1980, 23.

⁵⁹³ Černjak 1988, 64-66.

⁵⁹⁴ Spinei 2006, 616.

⁵⁹⁵ Costin 1958, 268.

⁵⁹⁶ Costin 1958, 269.

Cu aproape o sută de ani înainte de Miron Costin, călătorul venețian Giorgio Tomasi scria că limba acestor țări, unde locuiesc puțini alți oameni decât românii, este latina și italiana „coruptă”, semn „adevărat” că aici au fost colonii ale romanilor, căci ei zic pentru Dumnezeu „Zieo”, pentru cavallo – „cal” etc. Elemente romane sunt observate de secretarul venețian și în portul femeilor și al bărbaților. Cea mai expresivă informație în acest context este următoarea: „Socotesc de ocară numele de valah, nevoind să fie numiți cu alt cuvânt decât *romanischi* și mândrindu-se că se trag din romani”⁵⁹⁷.

Deci, dacă pentru „secolele întunecate”, în lipsa surselor scrise, savanții sovietici puteau vehicula postulatele inventate de ei, atunci pentru secolele XVII-XVIII acestea trebuiau să fie coroborate cu sursele scrise, lucru care se făcea foarte selectiv, în dependență de interese. Deosebit de incomode erau și datele lăsate de D. Cantemir despre originea romană a moldovenilor⁵⁹⁸. Analiza izvoarelor scrise de diferită origine, în care a fost utilizat termenul „voloh” cu toate derivatele sale, în viziunea lui V. Koroljuk denotă faptul că conținutul etnic al acestuia era diferit, incluzând și triburile francilor, și pe italieni, în general populația latinofonă⁵⁹⁹. Conținuturi similare, cu răspândire largă de la Walles și Cornwell din Britania și până la Marea Neagră, au descoperit în derivatele noțiunii „voloh” și alți cercetători sovietici⁶⁰⁰, unul dintre cele mai răspândite sensuri fiind cel de “străin”.

Este originală varianta de interpretare propusă de Nicolae Stoica de Hațeg, care vedea în numele de *volahi* traducerea în slavă a numelui românilor proprietari de boi – boieri⁶⁰¹.

Studierea numelui de voloh scoate în evidență încă o variantă de interpretare, care nu a fost luată în considerație de școala sovietică, decât într-un singur caz⁶⁰². Prima mențiune a zeității Veles/Volos în legătură cu triburile volohilor a fost făcută în anul 1973 de cercetătorul bulgar V. Marinov⁶⁰³. Este vorba de omofonia cu numele zeului slav al vitelor și păstoritului – *Volos*. În limba slavă existau derivatele: **земля Волоская** sau **Волоски народ**. Totuși, această variantă ar fi accentuat nu altceva decât originea externă a etnonimului. În context antropologic, merită atenție faptul că zeul Volos (Veles) avea la slavi și funcția de zeu al morților, de unde vine și consonanța cu Valhalla – lumea ostașilor germanici

⁵⁹⁷ Călători străini 1971, 673-674.

⁵⁹⁸ Cantemir 1973.

⁵⁹⁹ Koroljuk 1971a.

⁶⁰⁰ Ivanov, Toporov 1979, 61-85; Ivanov, Toporov 1980, 11-45.

⁶⁰¹ “Și văzând slovenii (slavii) că boiarii rumânilor cu boi ară și se cheamă după boi boiari și ei le ziseră volahi-boiari”; “Românii cu boi mari să zisără boi-are, alți slavi le-au zis volahi”. Citat după Popescu-Sireteanu 1992, 62.

⁶⁰² Ivanov, Toporov 1980, 24-25.

⁶⁰³ Marinov 1973, 22-32.

căzuți în luptă, sau la romani – Câmpiile Eliseice, și, implicit, o conexiune directă cu credința în nemurire a triburilor tracice. În mitologia slavă lupul era identificat cu Volos (Veles), zeul crescătorilor de vite⁶⁰⁴.

Există și presupunerea că prin vlahi/valahi se percepea, în variantă primară, numai ocupația persoanei cu creșterea vitelor și doar sensul secundar era cel de nume al unui etnos, în sens îngust, iar în sens larg – cel de om străin⁶⁰⁵.

Unicul cercetător care presupune că romanicii de răsărit înșiși s-ar fi auto-definit drept vlahi a fost È. Rikman. El a înaintat această ipoteză în urma studierii numelor de familie în anumite regiuni ale Basarabiei⁶⁰⁶, dar autorul însuși avea anumite îndoieli referitor la aceste concluzii, deoarece admitea că apariția numelui de familie Vlașco poate fi explicată și prin strămutarea ulterioară în Moldova a unor familii din Valahia.

V. Senkevič prezintă „argumente” despre coabitarea slavo-volohă în spațiul de la nord de Dunăre. Din unele reiese că anume slavii ar fi autohtoni în regiune⁶⁰⁷. Izvoarele scrise care nu conveneau metodologiei marxiste erau aspru criticate, pe când cele care corespundeau schemelor de argumentare, deși cu unele idei din start controversate, erau luate drept adevăr în ultimă instanță sau doar ca sursă compilativă.

Un alt izvor de origine rusă, „Povestea vremurilor de demult”, îi amintește pe volohi de trei ori și de fiecare dată împreună cu alte popoare. Primul caz – când sunt enumerate popoarele provenite, în viziunea cronicarului, din tribul lui Yafet împreună cu varegii, suebii, urmanii, goții, rușii etc.⁶⁰⁸ Al doilea caz, foarte confuz, că volohii care au venit peste slavii de pe Dunăre, așezându-se la ei, s-au impus, slavii însă s-au așezat pe Visla. Și cel de-al treilea caz, când se relatează despre cuceririle ungarilor în Transilvania, ori Pannonia, unde locuiau volohii și slavii. Ungurii i-au izgonit pe volohi și au cucerit aceste teritorii, iar slavii s-au supus de bunăvoie și au continuat să locuiască împreună cu ungarii și de atunci pământul acesta s-a numit al ungarilor⁶⁰⁹.

Astfel, este susținută întru totul relatarea călugărului din Letopisețul de la mănăstirea Lavrentie, care scrie că ungarii veniți de peste munți au forțat rezistența slavilor și a volohilor. Iar prin „*Седяху бо ту преже словени и волохове, прияша землю словеньску*” se subînțelege primatul slav la capitolul autohtonism în zonă. Cuvântul *прияша* poate fi citit și *придяша*, dar și *приняша*. Atunci textul s-ar descifra că ungarii au luptat cu volohii și slavii primiți de ei pe aceste pământuri. Cu atât mai mult, că în următoarea frază cronicarul oferă unele lămu-

⁶⁰⁴ Kozak 2003, 70.

⁶⁰⁵ Ivanov, Toporov 1980, 26.

⁶⁰⁶ Rikman 1980b, 62.

⁶⁰⁷ Senkevič 1953, 70.

⁶⁰⁸ PVL 1950, 10.

⁶⁰⁹ PVL 1950, 21.

riri suplimentare: „*Посе же угри прогнаша волохове... и наследоша ту землю*”. Deci, ungurii devin moștenitori ai pământului, impunându-se prin forță doar în fața volohilor, slavii, în acest context, nefiind pomeniți, deci nu aveau drept de posesie. Aceste relatări sunt atât de sumare, încât nu este definit clar nici spațiul geografic despre care vorbește cronicarul (ori teritoriul Ungariei, ori cel al Transilvaniei, ori o zonă în dreapta Dunării). V. Koroljuk crede că prin pământul volohilor, în acest caz, este desemnată Italia, iar volohii sunt romani ori populație romanizată⁶¹⁰, alți cercetători îi apreciau drept franci⁶¹¹. Relatările despre volohi din această cronică sunt apreciate de A. Šachmatov drept o interpelare mai tardivă, și el considera că volohii respectivi nu sunt altcineva decât francii⁶¹².

V. Koroljuk, în urma studierii cronicilor ruse în comparație cu alte izvoare narative din epocă, ajunge la anumite concluzii, foarte importante, că prin expresia „pământul volohilor” cronicarii ruși înțelegeau Italia antică ori Imperiul Roman⁶¹³; prin volohi – pe romani locuitori ai Pannoniei din secolul al IX-lea și alte populații neslave din zonă⁶¹⁴; teoria emisă despre patria slavilor la Dunăre și legătura cu volohii (romanii) este o creație a cronicarului menită să facă legătura cu creștinismul timpuriu; prin volohi și păstori romani se subînțelege aceeași populație; este imposibil de depistat rădăcini celtice ori tracice pentru volohi în aceste letopisețe, certă este însă conlocuirea slavo-volohă, primii fiind agricultori sedentari și ultimii păstori⁶¹⁵.

Astfel, deși N. Mochov promova teoria simbiozei volohilor cu slavii de răsărit în formarea moldovenilor, la începutul anilor '70 încă nu exista o opinie formată în istoriografia sovietică cine sunt acești volohi din cronicile rusești. În 1971 cercetătorii moscoviți au arătat că noțiunea de voloh este foarte complexă și trebuie tratată cu o atenție deosebită. Fapt confirmat de izvoarele de epocă: într-o diplomă tipărită la curtea lui Eremia Movilă la 19 mai 1606 apare următoarea informație: „*Oricâți oameni își vor chema din alte țări, fie rusin sau moscovit, sau muntean sau valah, sau de orice limbă vor fi, sau din țara noastră...*”⁶¹⁶. Diplomele moldovenești făceau diferență între rusin, moscovit, muntean, valah, alții și locuitorii Moldovei, nuanțe care deseori nu puteau fi sesizate de savanții sovietici, în majoritate nevorbitori de română. Același V. Koroljuk atenționează că termenul voloh a fost contaminat prin confuzia între următoarele semnificații: volohi – vechi romani cuceritori ai Pannoniei și Illyriei, volohi – populație est-romanică care locuia în regiunea Dunării Mijlocii, sau voloh = italian – locuitor al Italiei

⁶¹⁰ Koroljuk 1971a, 10, 20.

⁶¹¹ Sedov 2001, 31.

⁶¹² PVL 1950, 5.

⁶¹³ Koroljuk 1971a, 20.

⁶¹⁴ Koroljuk 1971a, 21.

⁶¹⁵ Koroljuk 1971a, 21.

⁶¹⁶ *Istoričeskie svjazi* 1965, 265.

din secolul al XII-lea⁶¹⁷. Merită atenție faptul că *Gesta hungarorum*, la care face apel pentru argumentare V. Koroljuk, enumera în spațiul dintre Dunăre și Tisa pe *Sclavi, Bulgarii, Blachii ac pastores Romanorum*⁶¹⁸. Fragmentul a fost tradus în studiile de specialitate prin cratimă: *Blahii – păstori romani*⁶¹⁹. Astfel se confirma teza că, numele voloh era unul complex, iar comunitățile definite cu acest nume au avut diferite căi de evoluție ne vorbește și perpetuarea lui în regiunile Moraviei până în secolul al XVII-lea⁶²⁰.

Alți autori din primele secole ale mileniului II p.Chr. examinați de istoricii sovietici, când în regiune îi menționează de fiecare dată pe volohi și slavi sau numai pe primii⁶²¹.

Pentru a argumenta traiul în comun al volohilor și slavilor, deseori se face apel la factorul lingvistico-toponimic. La acest capitol, trebuie de spus că e și normal ca slavii care au trecut prin această regiune să fi lăsat anumite „urme” toponimice, dar nu este logic să abuzăm rolul lor, cu atât mai mult cu cât limba oficială a cancelariei domnești a Țării Moldovei a fost un timp slava și, eventual, avea loc un proces de adaptare a toponimelor în acte. V. Senkevič insistă asupra faptului că din totalitatea hidronimelor 64 au denumiri de origine slavă, 24 – moldovenească și 7 – turco-tătară⁶²².

Probabil, din motivul că în secolul al IX-lea s-a format statul rus vechi – Rusia Kieveană, sunt acceptate de savanții sovietici la această perioadă, și nu mai devreme, primele formațiuni statale în zona investigată, dar ele nu puteau avea un alt caracter decât mixte. La fel ca și în cazul slavilor (o schemă foarte comodă!), în perioada formării relațiilor feudale sunt diferențiate trei ramuri ale romanicilor de răsărit: la sud de Dunăre rămân aromânii, la sud de Carpați volohii cu slavii de sud formează viitoarea populație românească și la est de Carpați volohii cu slavii de răsărit – moldovenii. A treia etapă de formare a populației moldovenești corespunde perioadei de formare a statului, stat care s-ar fi format în cadrul Rusiei Kieveane. Prin urmare, la începuturi au avut o istorie statală comună⁶²³. Se remarcă această idee în special în contextul repartiției puterii. Istoricii sovietici considerau că s-au format comunități mixte, dar preponderent slave, cu element voloh supus unui proces de slavizare. Lumea slavă cu un spate bine asigurat și o insulă de romanici fără legături permanente cu teritoriul fostului Imperiu Roman. Dar cu toate acestea puterea politică a fost preluată de romanici. Unica explicație plauzibilă este că situația nu a fost întocmai așa cum au încercat s-o prezinte promotorii școlii sovietice. Alt moment care reține atenția este dispa-

⁶¹⁷ Koroljuk 1972a, 76-77.

⁶¹⁸ Anonimus 2001, 87-88; Koroljuk 1971c, 18.

⁶¹⁹ Bârnea 1969, 25; Pop 1996, 78-82.

⁶²⁰ Podgradskaja 1961, 69.

⁶²¹ Senkevič 1953, 71.

⁶²² Senkevič 1953, 72.

⁶²³ Senkevič 1953, 74.

riția în masă a elementului slav în momentul formării Țării Moldovei, de fapt nu a statului propriu-zis, ci a recunoașterii lui, inclusiv prin atestarea în izvoarele scrise drept factor politic independent.

Marea problemă constă în faptul că această coabitare voloho-slavă în spațiul de la est de Carpați, cu atât mai mult între Prut și Nistru până în secolul al XII-lea, a fost în permanență negată în istoriografia sovietică, iar o cultura materială care ar fi fost atribuită romanicilor de est se considera că nu există, fără a ține cont de anumite date arheologice⁶²⁴. În același timp, răsuna și afirmații că monumentele slavilor din secolele V-VII au fost studiate foarte fragmentar, iar viața lor spirituală aproape că nu poate fi reconstruită în baza surselor arheologice⁶²⁵.

Autorii sovietici insistă că anume la momentul constituirii statului medieval Moldova este abandonată denumirea de volohi și începe să fie utilizată cea de moldoveni⁶²⁶, fiind lăsată în umbră propria afirmație citată mai sus că numele de voloh era utilizat într-un mediu străin autohtonilor și nu s-a argumentat niciodată că acest nume ar fi fost preluat pentru a fi folosit în calitate de endoetnonim. Cronicile moldovenești arată clar că populația majoritară din Moldova, Muntenia și Transilvania s-a autodefinit drept *romanus* sau după numele regionale (țară, județ, ținut, localitate)⁶²⁷.

O altă întrebare care apare în timpul studierii lucrărilor respective și care nu și-a găsit o rezolvare în istoriografia sovietică este de ce presiunea migratorilor – pecenegi, cumani, tătari, unguri, turci – a avut un impact negativ asupra volohilor/moldovenilor, iar valurile de migrație ale slavilor au fost benefice, deși este recunoscut faptul că ei au pustiit regiuni întregi ale Imperiului Bizantin. Cu atât mai greu era de explicat această conviețuire pașnică în condițiile când istoriografia sovietică promova ideea că volohii erau triburi de păstori care au primit religia ortodoxă, care în secolele XII-XIV s-au mutat din partea nordică a Carpaților pe cursurile superioare ale Prutului și Nistrului, pe pământurile prelucrate de agricultori – slavi de est. Din simbioza lor a rezultat către secolul al XIV-lea populația moldovenească⁶²⁸. Referitor la legăturile comunităților cu economie bazată pe creșterea vitelor cu cele de agricultori a fost demonstrată ipoteza că crescătorii de vite erau nevoiți, din cauza insuficienței resurselor de hrană, să intre în contacte de schimb cu agricultorii. Iar odată cu creșterea numerică a comunității producția agricolă necesară începea să fie obținută pe baza raidurilor de pradă⁶²⁹. Ceea ce în contextul problemei studiate poate fi interpretat astfel: dacă romanicii de răsărit într-adevăr se ocupau predominant cu creșterea vitelor, ei, la un moment dat, odată cu creșterea demografică invocată, ar fi trebuit să ducă o politică agresivă în regiune, lucru care nu este fixat nici arheologic, nici în izvoarele scrise.

⁶²⁴ Rikman 1972, 29-45.

⁶²⁵ Koroljuk 1972b, 11.

⁶²⁶ Senkevič 1953, 76.

⁶²⁷ Costin 1958, 393-410.

⁶²⁸ Kozlova 1982, 255-256.

⁶²⁹ Peršić 1982, 165.

Cercetările interdisciplinare ale evoluției comunităților umane pe teritoriul est-carpatic în mileniul I, în contextul problemelor etnogenetice, impun și reevaluarea termenului „slav” pentru spațiul respectiv. Considerăm că utilizarea cu prea multă lejeritate a termenului a dus la erorile de atribuire etnică a monumentelor arheologice. Separarea în „alb și negru” nu mai este actuală.

În secolele VI-VII, în spațiul locuit de romanici, s-au stabilit cu traiul slavii, care, conform istoriografiei sovietice, au adus cu ei mai mulți termeni, în special definind uneltele de muncă, de cult, dar și numele cu care i-au denumit pe localnici – „volohi”⁶³⁰. Analiza terminologiei privind uneltele a permis emiterea de către N. Demčenko a ipotezei că la momentul contactului între volohi și slavi, atât unii, cât și alții încă nu se separaseră în grupuri distincte: de sud, est sau vest⁶³¹. Ca rezultat al unor procese etnice complicate cu participarea romanicilor, slavilor, dar și a unor grupuri migratoare, în spațiul intracarpatic s-a format populația românească⁶³². Nu există nicio sursă care să indice că prin volohi se înțelegea o populație mixtă romanico-slavă sau slavo-romanică. Dimpotrivă, *Povestea vremurilor de demult*, relatând despre venirea ungarilor în Pannonia, afirmă că ei i-au găsit aici pe volohi și pe slavi, adică ambele etnii sunt menționate separat. Deja în 1953, după doi ani de la primele încercări ale lui N. Mochov de a propaga teoria volohă, aceasta a fost calificată de P. Tret’jakov drept o teorie care nu conține în sine nimic altceva decât idei confuze și încurcate⁶³³. În lipsa unei teorii de alternativă care să mulțumească factorii politici, s-a acceptat totuși continuarea cercetărilor în această direcție.

Dominația politică nu însemna obligatoriu asimilarea populației indigene, ea numai crea condiții mai propice pentru acest proces, afectând suprastratul etnic, dar efectele nu erau întotdeauna aceleași, fiind dependente de mai mulți factori, printre care raportul numărului de populație, relațiile dintre etnii, tradițiile legate de căsătoriile mixte etc. Indiferent de faptul cum s-a derulat procesul de interacțiune etnică, chiar și în cazul aculturației totale a unei etnii, anumite elemente ale culturii comunități dispărute supraviețuiesc⁶³⁴.

⁶³⁰ V Ist. 1957, 450.

⁶³¹ Demčenko 1964b, 60.

⁶³² V Ist. 1957, 450.

⁶³³ Tret’jakov 1953b, 29.

⁶³⁴ Bromlej 1981, 273.

3. Evoluția romanicilor de est – o problemă științifică transformată în politică

În problema impactului vieții politice asupra studiilor istorice, în general, și etnogenetice, în particular, pornim de la ideea exprimată de H. White că tendința de a mitologiza conștiința istorică a fost realizată în interesele apărării individualului de colectivism în epoca Romantismului și a colectivității de individ în Idealism⁶³⁵.

În studiile legate de istoria moldovenilor au fost create mai multe mituri istorice care au stat la baza „problemei moldovenismului”⁶³⁶, a căror viabilitate era susținută prin toate capacitățile pe care le oferea știința. Astfel, privitor la procesele etno-culturale din secolele II-XIV la est de Carpați se pot identifica cel puțin trei axiome în acest stil:

1. Rolul civilizator-pacificator deosebit al slavilor/rușilor în regiunea sud-est-europeană⁶³⁷;

2. Prietenia de veacuri între o parte a romanicilor de est cu slavii de est⁶³⁸;

3. Adevărul absolut al concluziilor istoriografiei sovietice în raport cu alte școli de cercetare⁶³⁹.

O părere laconică asupra problemei „moldovenismului” a fost exprimată de E. Coșeriu, care spunea că există două tipuri de moldovenism. Mai întâi, un moldovenism în cadrul românismului, un moldovenism care nu se opune românismului, ci este o formă a românismului. Și există un alt tip de moldovenism, un moldovenism opus românismului, cel care se afirmă pe o identitate arbitrară, moldovenească, la același nivel cu identitatea românească și opune identitatea moldovenească acestei identități românești. Și acest moldovenism opus românismului este, la rândul lui, de două tipuri: există moldovenism naiv și nevinovat al celor care, orbiți de propagandă îndelungată, orbiți de tot ce li s-a spus și de tot ceea ce li s-a ascuns timp de șaiszeci de ani, cred că nu sunt români, cred că vorbesc o altă limbă și îți spun cu foarte multă inocență că ei nu știu românește, că ei vorbesc numai pe moldovenește. Și celălalt tip e moldovenismul vinovat și mincinos, moldovenismul care, în mod conștient, cultivă dezbinarea, ura împotriva a tot ce este românesc și care încearcă, cu argumentele cele mai absurde, să afirme o identitate moldovenească opusă celei românești⁶⁴⁰.

Chestiunea originii romanicilor de est a fost din categoria celor care au fost permanent supuse demistificării, evoluția ei fiind însoțită de o „veșnică luptă cu falsificarea”.

⁶³⁵ White 2002, 105.

⁶³⁶ King 2002.

⁶³⁷ Bârnea, Rafalovič 1983, 83-85.

⁶³⁸ Senkevič 1947; Mochov, Ružina 1949, 63.

⁶³⁹ Mochov, Kolker, Caranov 1970, 3-19.

⁶⁴⁰ Coșeriu 1999-2001, 167.

Combaterea ideilor școlilor burgheze, calificate drept antiștiințifice, contradictorii și falsificate, studiul pe „baze științifice” și adoptarea metodologiei marxist-leniniste au devenit în perioada postbelică principalele sarcini ale școlii sovietice. În anul 1949 se afirma că nu poate să existe știință în afară de partid; din acest motiv nu ar fi științifice lucrările lui N. Narcov, în care nu există concepții comuniste, la care se adăuga că el nu cunoștea metodologia marxistă și, deci, era influențat de savanții burghezi⁶⁴¹. Studiarea proceselor etno-culturale nu a evitat valul de critică, în special pentru faptul că nu s-a făcut o delimitare clară între istoria Munteniei și cea a Moldovei⁶⁴².

În prezent asistăm la formarea celui de-al treilea tip de moldovenism, pe care îl apreciem drept unul paralel românismului, format sub influențe democratizante globaliste, dar care, în fluctuațiile sale, continuă să aplice principiile etnice stabilite de ideologia sovietică.

Odată cu încorporarea, în urma unui tratat de pace ruso-turc, a teritoriilor dintre Prut și Nistru, Rusia țaristă a manifestat un interes deosebit pentru studierea specificului populației locale. Motivația acestor cercetări, efectuate în bună parte de militari și/sau agenți ai serviciilor de securitate rusești, consta în dorința de a înțelege realitățile locale pentru a putea modela o imagine a unei „eliberări a creștinilor” de sub dominația turcă. Cu această imagine Rusia țaristă urma să-și voaleze noile acaparări teritoriale și interesul imperialist pentru strâmtoarele Mării Negre. Primele lucrări despre teritoriul numit de ruși Basarabia, scrise de ofițeri, au început să apară la Sankt-Petersburg sub formă de dări de seamă, rapoarte etc. Despre atenția acordată de guvernul rus acestor informații ne vorbește și faptul că o bună parte din ele nu au mai ajuns să fie publicate, fiind păstrate pentru uz intern.

Anume la astfel de aspecte se referă K. Marx când vorbește despre politica externă a țarismului rus în secolul al XIX-lea. K. Marx scria că, dacă cuceririle Ecaterinei II mai pot fi scuzate, dar nu îndreptățite, cuceririle lui Alexandru I nu pot fi justificate: „Finlanda este locuită de fini și suedezi, Basarabia de români, Polonia Congresului de polonezi. Aici nu mai poate fi vorba de reunirea țărilor rătăcite înrudite ce poartă nume rusești, în aceste cazuri avem de a face cu cucerirea nevoală prin forță a unor teritorii străine, cu o tâlhărie”⁶⁴³.

Cazul Basarabiei nu era unic în secolul al XIX-lea pentru Rusia țaristă, evenimente asemănătoare se derulau în teritoriile poloneze cucerite de ruși⁶⁴⁴. În secolul al XIX-lea intelectualitatea rusă și poloneză a fost nevoită să colaboreze, dar dorința de a se înțelege lipsea. Studiile rusești în Polonia erau tratate cu neîncredere, iar cele poloneze în Rusia, practic, nu erau cunoscute. Polonezii care încercau să depășească aceste obstacole erau priviți de polonezi drept renegați, iar

⁶⁴¹ Mochov, Ružina 1949, 62, 65.

⁶⁴² Mochov, Ružina 1949, 69.

⁶⁴³ Marx, Engels 1962, 31.

⁶⁴⁴ Glembockij 2005, 135-166.

de ruși – cu suspiciune⁶⁴⁵. Atitudinea polonezilor vizavi de Rusia avea mai multe trăsături comune cu cea a moldovenilor. Divizarea Poloniei și Congresul de la Viena din 1815 au stabilit anumite realități politice. Ele erau calificate de istoriografia sovietică drept revenirea la Rusia a pământurilor ucrainene și belaruse de apus, iar cea rusă de înainte de 1917 opera cu noțiunea de reunire a Rusiei de Est cu cea de Vest. Aceste declarații, de fapt, însemnau următoarele: argumentarea științifică a anexiunilor prin reunificarea pământurilor Rusiei Kievene (despre Lituania se prefera să nu se vorbească), fiind încorporate regiuni vulnerabile din punctul de vedere al rusificării. Un alt moment este modernizarea istoriei, când existența Ucrainei și Belarusiei se postula în secolul al XVIII-lea, astfel formându-se artificial bazele unei identități naționale a ucrainenilor și belarușilor.

Aceleași evenimente erau privite de istoriografia poloneză drept rapt al teritoriilor de est ale Poloniei (*Wschodnie kresy polskie*) și au fost pentru polonezi o tragedie națională. Tragedia era acutizată de faptul că Polonia a fost divizată de marile puteri europene, fapt reflectat în istoriografia rusă cu termenul neutru de „împărțiri”, iar în cea poloneză – cu cel de „rapturi” (*zabory*). În cazul Poloniei avea loc o distrugere a mitului despre statul național, care presupunea că fiecare națiune trebuie să formeze o statalitate separată – distrugere atât de convenabilă pentru consolidarea ideii de imperiu.

Este elocventă schimbarea denumirilor etnice în dependență de situația politică din zonă. În lipsa unei statalități independente poloneze, populația din teritoriile anexate la Imperiul Rus era privită drept polonezi și ruși, iar după reînțregirea Poloniei, aceeași populație a devenit ucraineană sau belarusă. În mod similar, în secolul al XIX-lea, când România era un stat în devenire, Rusia își putea permite să-i numească pe locuitorii Basarabiei basarabeni sau români. După cel de-al Doilea Război Mondial, după anexarea Basarabiei la URSS, s-a schimbat atitudinea față de românii basarabeni care au devenit moldoveni. Etonimul *moldoveni* devine din parte componentă a etnonimului *români* un nume distinct de acesta, contrabalansându-l. Prin procese identice au avut de trecut și alte popoare din Rusia țaristă, spre exemplu lituanienii⁶⁴⁶, ucrainenii⁶⁴⁷ ș.a.

De circa 200 de ani sunt cunoscute reprezentările franceză și germană despre națiune. În prima, având în vedere că în Franța starea a treia era o forță puternică, cerințele naționale erau de ordine economică și politică, în cea de-a doua cerințele erau mai mult de domeniul culturii și dicta necesitatea stabilirii limitelor statului după criteriile etnice⁶⁴⁸. Publicațiile din ultima perioadă de timp vin să demaște mitul națiunilor etnice, care presupune că fiecare etnie deține o conștiință etnică, care se va trezi într-un anumit moment istoric. Această conștiință conține idei despre strămoșii fondatori, formarea comunității, decăderea ei

⁶⁴⁵ Spasovič 1882.

⁶⁴⁶ Staljunas 2005, 225-296.

⁶⁴⁷ Remy 2005, 167-190.

⁶⁴⁸ Kohn 1962, pp. 329-331.

și, în mod obligatoriu, renașterea⁶⁴⁹. Argumentările de acest stil au dus la aceea că naționalismul etnic a început să fie privit drept un mit. Un mit ireal după conținut, dar foarte puternic după forța de mobilizare a membrilor comunității. Astfel, mitul național rus nu a reușit să înghită mitul etnic al popoarelor incluse în componența statului rus.

Studiul istoriei problemei moldovenismului impune constatarea că forțele care dețin puterea apelează la realizările științei pentru confirmarea drepturilor politice. Teoria lui Rösler a apărut când Transilvania se afla în componența Austro-Ungariei, marile studii istorico-etnice din România au fost editate după extinderea teritorială maximă a statului. Uniunea Sovietică nu a fost o excepție în acest sens, imixtiunea politicului în știință a început masiv după 1945.

În mod contrar, forțele politice ce nu dețin controlul efectiv asupra unui teritoriu fac apel la dreptul de autodeterminare al populației.

După cel de-al Doilea Război Mondial puterea sovietică a preluat controlul asupra teritoriului Basarabiei. Odată cu aceasta a demarat o etapă calitativ nouă în studierea istoriei etniilor din RSSM. Ca punct de plecare au servit aprecierile că până la acel moment ori nu s-a făcut nimic, ori ceea ce s-a întreprins a avut un caracter ocazional și neștiințific⁶⁵⁰.

Un studiu de o importanță deosebită pentru prima etapă de cercetare a problemei formării popoarelor romanice de răsărit a apărut în 1953, an care a marcat o epocă în istoria URSS, dar și începutul unor dezbateri științifice active. Autorul lui, V. Senkevič, critica drept nefondate teoriile burgheze existente: teoria „balcanică” a lui R. Rösler și teoria „carpatică” a lui A. Xenopol, D. Onciul, N. Iorga et al. Prima, fiindcă se baza pe pretențiile teritoriale ale germanilor și ungarilor; a doua, fiindcă nega existența poporului moldovenesc ca entitate etnică separată⁶⁵¹. Reieșind din interesul manifestat de URSS doar pentru Basarabia, prima teorie a rămas în afara dezbaterilor, discuțiile fiind concentrate în jurul teoriei „carpatice”.

V. Senkevič îi critică pe primii reprezentanți ai școlii sovietice, pentru că au preluat teoriile existente, de exemplu N. Deržavin, care susținea originea balcanică a poporului român, în componența căruia îi includea și pe moldoveni, care își trag originea din traci romanizați⁶⁵². Este criticat S.V. Bernștejn, care insistă că la originea valahilor se află celți romanizați, teorie propusă de profesorul Tolstov⁶⁵³. V. Senkevič acceptă legăturile strânse ale romanicilor cu populația slavă, numită de S. Bernștejn autohtonă, în spațiul pruto-nistrean, dar insistă că ele încep nu în secolul al XII-lea, ci în secolul al VI-lea. V. Senkevič îl critică

⁶⁴⁹ Smith 1986, 149.

⁶⁵⁰ Senkevič 1953, 63.

⁶⁵¹ Senkevič 1953, 63.

⁶⁵² Deržavin 1940, 3-28.

⁶⁵³ Bernștejn, 1953, 150-158.

pe V. Șişmarev⁶⁵⁴, care considera că romanicii de răsărit s-au format la sud de Dunăre și s-au mutat mai târziu în Valahia, Transilvania și Moldova. Deci, romanicii la nord de Dunăre sunt niște venetici: idei promovate și de R. Rösler⁶⁵⁵. În schimb, este apreciat M. Sergievskij, care încă în 1936 a scris că limba moldovenească este deosebită de cea română, la fel și popoarele român și moldovenesc s-au format și au evoluat separat⁶⁵⁶.

Unei analize dogmatice supune V. Senkevič ideile lui I. Stalin, K. Marx și F. Engels despre limbă (dar autorul nu a putut să nu știe că Marx și Engels îi considerau pe moldovenii români locuind în Moldova). Sunt oare greșite ideile teoreticienilor marxism-leninismului? V. Senkevič, înarmat cu metodologia marxistă, se face a uita pasajul respectiv din K. Marx.

În goana după adevărul în ultimă instanță și de pe principii marxist-leniniste reprezentanții școlii sovietice omiteau anumite idei exprimate în lucrările lui K. Marx și F. Engels. În speță, valahii sau daco-romanii, care reprezintă masa principală de populație din regiunea situată între Dunărea de Jos și Nistru, sunt un popor deosebit de eterogen, care țin de Biserica Ortodoxă și vorbește o limbă care-și trage originea de la cea latină și în multe amintește italiana. Dintre ei locuitorii Transilvaniei și Bucovinei sunt supuși ai Imperiului Austriei, iar locuitorii Basarabiei – ai Imperiului Rus...⁶⁵⁷ Privitor la tendințele de anexare a Moldovei la Imperiul Rus K. Marx, comentând retragerea trupelor ruse din Basarabia, scria că românii basarabeni vor regreta plecarea rușilor nu mai mult decât românii din Valahia și Moldova. În continuare el redă cazul căpitanului Filipescu din rândul voluntarilor români în armata rusă, care a declarat în fața generalului rus Budberg că sultanul este unicul suveran al valahilor, fapt pentru care a fost imediat arestat⁶⁵⁸.

În schimb, după încorporarea spațiului pruto-nistean în cadrul URSS, prietenia de veci a popoarelor rus-ucrainean și moldovenesc devine unul din pilonii principali ai politicii de stat, în susținerea căruia trebuiau aduse și argumente științifice. Drept urmare, apar un șir de lucrări menite să dovedească acest fenomen⁶⁵⁹. Originile acestei prietenii în stilul „yafetik” marxist erau găsite chiar în perioada așa-numitor relații slavo-volohe⁶⁶⁰.

Un exemplu elocvent de proces artificial de aculturație a fost surprins în cazul s. Vinogradovka (r. Bolgrad, reg. Odessa), în care locuiesc găgăuzi, bulgari,

⁶⁵⁴ Șişmarev, 1953, 73-120.

⁶⁵⁵ Rösler, 1871.

⁶⁵⁶ Senkevič 1953, 65.

⁶⁵⁷ Marx, Engels 1957, 7-8.

⁶⁵⁸ Marx, Engels 1958, 495.

⁶⁵⁹ Grecul 1961, 174-182; Mochov 1961; Magomedov 1973, 191-197; Mochov 1980; Ancupov, Dzijuba et al. 1980.

⁶⁶⁰ Ancupov, Dzijuba et al. 1980, 16.

moldoveni, ucraineni, ruși. La întrebarea care este naționalitatea copiilor din familiile mixte, conducerea locală a răspuns că toți sunt înregistrați ca sovietici⁶⁶¹. În mod automat mai apoi deveneau ruși.

Ideologia a jucat și continuă să joace un rol primordial în constituirea și funcționarea miturilor istorice⁶⁶². Analiza publicațiilor savanților sovietici denotă că istoriografia sovietică a venit ca o formă pervertită a Bibliei: „Veți cunoaște adevărul, și adevărul vă va face liberi” (Ioan 8: 32). Sovieticii au adus *eliberarea* în Basarabia, apoi au început să aducă și *adevărul*.

În domeniul cercetării istorice, ca și în alte ramuri ale științei, direcțiile de cercetare au început să fie trasate la plenarele PCUS, iar apoi repetate papagalic de secțiile republicane ale aceluiași partid. Rezultatele cercetărilor erau privite și prezentate ca parte componentă a planurilor cincinale, de fapt chiar erau planificate din timp. Apariția studiilor monografice și a culegerilor mari de articole era atașată la evenimente importante din viața politică a URSS sau a republicii unionale. Astfel, dacă vom pune pe axa cronologică edițiile apărute referitor la „formarea poporului moldovenesc” după cel de-al Doilea Război Mondial, se va observa cu claritate o creștere numerică a publicațiilor în anii de aniversare a anumitor sărbători sovietice. Pentru editarea acestora se făceau anumite dotații financiare, uneori fără să existe o cercetare continuă a problemelor.

Principala problemă constă în faptul că în acest spațiu a fost căutat cuibul de formare atât a romanicilor de apus, cât și a slavilor, fiind respinsă posibilitatea unui proces dublu. Această problemă este nerezolvată până în prezent⁶⁶³. În interpretările etnice ale reprezentanților școlii sovietice se observă o înțelegere modernă a evenimentelor din mileniul I p.Chr., fiind căutate niște frontiere clar definite și o coroborare totală a anumitor vestigii arheologice cu anumite etnosuri în baza unei teorii din secolul al XIX-lea a lui G. Kossina. Deci, romanicii de est trebuiau să-și facă apariția în spațiul vizat după definitivarea procesului de formare a etniei slave, care urma să aibă un rol civilizator.

După cum a fost prezentat în capitolul anterior, noțiunea de voloh a fost interpretată foarte diferit, și considerăm că este normal să fie așa, fiindcă niciun izvor istoric nu indică vreo populație care să se autodefinească prin această noțiune. Numele respectiv era utilizat doar atunci când era vorba de o populație care locuia undeva în zona Dunării, fără a se da amănunte despre faptul cum se numeau ei înșiși.

În pofida acestui lucru, proaspăt formată școală de cercetări etnoistorice din RSS Moldovenească prelua fără nicio filtrare critică sursele în care triburile respective erau citate, informația și concluziile fiind ajustate la cerințele istoriografiei locale. Astfel, în 1961 apare la Chișinău o recenzie-studiu semnată de

⁶⁶¹ Șumada 1978, 239.

⁶⁶² White 2002, 22-29.

⁶⁶³ Terpilovskij 2004, 11.

E. Podgradskaja referitor la colonizarea Carpaților vestici de volohi în secolele XV-XVIII, proces care este văzut de autoare drept asemănător cu cel care a avut loc în spațiul dintre Nistru și Prut⁶⁶⁴. Autoarea insistă că în secolele XIV-XVI volohii se mutau cu traiul spre răsărit pe teritoriul Moldovei, spre nord – în Ucraina de Vest, și spre vest – în Slovacia și Moravia. Care au fost factorii ce i-au făcut pe volohi să înainteze în aceste direcții – se întreabă cercetătoarea, și ne întrebăm și noi.

E. Podgradskaja vede cauza migrațiilor în nevoia de a găsi noi terenuri pentru pășunatul vitelor, neținând cont de existența frontierelor statale ori feudale. Altă cauză ar fi atacurile turcilor spre Transilvania în anii '50-'60 ai secolului al XVI-lea. Dar principala cauză este înăsprirea jugului feudal în partea de răsărit a Europei, când țăranii erau deposedați de pământ și transformați în șerbi⁶⁶⁵.

Pentru ca un popor să înceapă o migrație, este nevoie de mai mulți factori. În primul rând, acest fenomen începe în condițiile unui salt economic care duce la o revoluție demografică, moment care nu a fost depistat de cercetătorii sovietici în evoluția culturii materiale a volohilor. Alt moment ar fi impactul unui val de migrare, care provoacă prin efectul „dominoului” mișcarea altor triburi, ele fiind impuse să lovească teritoriile vecine perpetuând acest proces. Dar nici acest caz nu credem că este valabil pentru perioada menționată de autoare, fiindcă tocmai atunci spre această regiune venea un val opus de migrație – a ungarilor dinspre nord-vest, iar incursiunile turcilor erau sporadice și de scurtă durată. Nu are relevanță principalul argument, considerat de autoare drept cel mai forte în istoriografia sovietică, și anume deposedarea de pământ și procesul de înșerbire. Reprezentanții școlii istorice de la Chișinău au încercat o preluare oarbă a unor scheme create la Moscova și valabile pentru alte spații geografice, nu și pentru cel pus în discuție. Relatarea însăși a argumentului cere anumite explicații, deoarece trezește contradicții: se dovedește că țăranii erau proprietari de pământ, ceea ce în cazul unor comunități păstorești este imposibil. Și mai sunt desconsiderați favoriții istoriografiei sovietice: țăranii se dovedeau atât de necunoscători, încât de bună voie își schimbau locul de trai în regiuni cu un regim feudal stabilit. Așadar, fugeau dintr-un teritoriu în care relațiile feudale erau incipiente pe niște pământuri unde ele deja au reușit să se impună.

Observăm că pentru începutul anilor '80 ai secolului al XX-lea istoriografia sovietică practic încetează utilizarea termenului volohi, fiindcă deja existau stăruțările moldovenească și munteană, deci nu mai existau volohii din „mileniul întunecat”. Găsim confirmarea acestei percepții la E. Rikman, în studiul „Moldovenii” din 1983, în care el insistă că etnonimul moldoveni s-a format în frontierele statului medieval Moldova⁶⁶⁶.

⁶⁶⁴ Podgradskaja 1961, 67.

⁶⁶⁵ Podgradskaja 1961, 68.

⁶⁶⁶ Rikman, 1983, 207-216.

O importanță aparte a avut organizarea în anul 1970 a CȘSCP „RSVFP” cu participarea unor specialiști din diferite centre de cercetare academică. Consiliul științific pentru studiul complex al problemei „Relațiile slavo-volohe și formarea populației moldovenești” a fost fondat în anul 1970 la Academia de Științe a RSSM, pe lângă Secția științelor sociale. Din acest Consiliu făceau parte cercetători din diferite centre științifice: Moscova, Chișinău, Lvov etc. Președinte a fost ales membrul-corespondent al Academiei de Științe a RSSM, doctor în științe istorice, N.A. Mochov, președinți adjuncți – șeful Secției de etnografie și studiul artelor V.S. Zelenčuk și șeful Secției de istorie a Moldovei în perioada presovietică a Institutului de Istorie al AȘ RSSM P.V. Sovetov, secretar științific – P.P. Bârnea. Scopul organizării acestui consiliu consta în realizarea unui studiu interdisciplinar privind relațiile slavo-volohe și formarea populației moldovenești, rezultatele fiind comunicate la sesiunile anuale. În cadrul acestor reuniuni, la care participau în special reprezentanți ai școlii sovietice de cercetare, erau trasate principalele direcții de investigații. Către 1979 au avut loc 8 astfel de sesiuni și au fost publicate câteva lucrări.

Rezultatele primului an de activitate au fost materializate prin publicarea unei culegeri de articole în anul 1972. Principiile care se lasă deduse din această culegere sunt respingerea ideii de continuitate a elementelor vest-romanice pe întregul lor areal și recunoașterea unei situații complexe și a unui proces de durată în cazul migrației triburilor volohe de la sud de Dunăre. Printre realizările obținute Consiliul științific includea momentul de depășire a extremelor teoriilor migraționiste și a continuității datorită unor tratări considerate de istoricii sovietici obiective și lipsite de tendențiozitate⁶⁶⁷. Un deosebit interes prezintă comunicările semnate de I. Rafalovič, care, în baza izvoarelor scrise și a datelor arheologice, ajunge la concluzia că în secolele VI-VII spațiul pruto-nistrean era locuit de triburi slave din care făceau parte și anții, și tiverții⁶⁶⁸. V. Koroljuk propune conceptul unei zone de „contact”, cu mișcări continue de popoare, slavii având rolul de hegemon⁶⁶⁹. În al doilea articol, V. Koroljuk, în urma studierii unei lucrări anonime ungare în comparație cu cronicile rusești, demonstrează că vlahii au fost cunoscuți și cu numele de păstori romani sau romani și că ei, spre deosebire de slavi, au fost izgoniți de unguri spre est⁶⁷⁰. Este o concluzie foarte importantă, deoarece, în dorința de a prezenta rolul important al păstoritului în viața romanicilor de est, autorul recunoaște că în secolul al IX-lea această comunitate era separată de cea a slavilor. Altfel spus, ei prezentau o entitate etnică bine definită, caracterizată printr-un proces etnic definitiv. L. Polevoj face o prezen-

⁶⁶⁷ JuVESV 1972.

⁶⁶⁸ Rafalovič 1972b, 7-31.

⁶⁶⁹ Koroljuk 1972c, 31-46.

⁶⁷⁰ Koroljuk 1972d, 139-159.

tare analitică a celor două teorii de formare a romanicilor prin prisma istoriografiei numite feudală și burgheză⁶⁷¹. G. Litavrin, analizând mențiunile termenului vlah în izvoarele bizantine, constată că ele nu indică mișcări masive de populație vlahă, inclusiv peste Dunăre, sau schimbarea densității lor pentru secolele XI-XII, iar procesele etnice care au avut loc în Epir, Thesalia, Serbia sau Macedonia s-au derulat separat, nefiind o etapă în constituirea romanicilor de vest cunoscuți în zona Dunării⁶⁷². Ca urmare a analizei izvoarelor scrise și a datelor arheologice, urmată de coroborarea rezultatelor, I. Hâncu ajunge la concluzia că triburile ulicilor, după ce le-au fost ocupate pământurile de către kieveni, la mijlocul secolului al IX-lea se mută cu traiul în partea nordică a interfluviului Nistru-Bugul de Sud, unde formează pentru secolele X-XII un grup etno-cultural separat, bine determinat arheologic. Aceste monumente au fost distruse către a doua jumătate a secolului al XI-lea – începutul secolului al XII-lea, probabil de triburile cumanilor⁶⁷³. În ce-i privește pe tiverți, I. Hâncu atribuie această populație slavilor care au venit în regiunea Nistrului în perioade anterioare secolului al IX-lea și au locuit împreună cu alte grupuri etnice. Arealul lor în secolele X-XII era spațiul dintre Nistru, Marea Neagră și Gurile Dunării, cultura lor materială fiind una sincretică, în care se observă elemente slave, turco-bulgare, pecenegocumane și, posibil, volohe⁶⁷⁴.

În conformitate cu chemările de a porni un atac în domeniul ideologiei lansate la congresele PC al URSS, prin cuvintele lui L. Brežnev despre războiul ideologic cu lumea capitalistă⁶⁷⁵, istoricii din RSSM s-au aliniat acestor chemări și la începutul anilor '70 apar mai multe lucrări cu caracter de demascare a ideologiei burgheze și a caracterului neștiințific al studiilor apărute peste hotare. Aceste lucrări nu au putut evita nici problemele legate de relațiile diferitor etnii care locuiau în URSS cu slavii/rușii, nici problemele etnogenetice. Se evidențiază în acest context studiile semnate de V. Zelenčuk și S. Zajdman⁶⁷⁶, A. Morari⁶⁷⁷, N. Mochov, E. Certan, K. Žignja⁶⁷⁸, M. Magomedov⁶⁷⁹ et al.

În anul 1973 la Chișinău a fost organizat Simpozionul dedicat problemelor tipologiei feudalismului și particularităților dezvoltării social-economice și politice a Europei de Sud-Est în epoca feudalismului. Pentru tema noastră de cercetare prezintă interes tezele prezentate în comunicările semnate de Ju. Bromlej și

⁶⁷¹ Polevoj 1972, 46-91.

⁶⁷² Litavrin 1972, 91-138.

⁶⁷³ Hâncu 1972, 159-175.

⁶⁷⁴ Hâncu 1972, 174-175.

⁶⁷⁵ Mochov, Certan, Žignja 1972, 128.

⁶⁷⁶ Zelenčuk, Zajdman 1972, 201-210.

⁶⁷⁷ Morari 1972, 211-218.

⁶⁷⁸ Mochov, Certan, Žignja 1972, 128-153.

⁶⁷⁹ Magomedov 1973, 191-197.

V. Koroljuk⁶⁸⁰, I. Rafalovič⁶⁸¹ și Gh. Fedorov, privind începuturile vieții urbane⁶⁸². Ju. Bromlej și V. Koroljuk revin la ideea că primele apariții ale slavilor la sud de Dunăre datează din secolele III-IV, dar despre o colonizare masivă a regiunii se poate vorbi începând cu secolul al V-lea, procesul s-a încheiat către secolul al VII-lea⁶⁸³. În opinia acestor autori, etnia vest-romanică a reușit să-și păstreze identitatea grație modului său deosebit de viață, bazat pe o economie pastorală. Complexitatea proceselor etnice a permis autorilor definirea unei „zone de contact”. Teza anilor '60 despre supraviețuirea în regiunile de câmpie și codri a unei populații romanizate trebuia exclusă, și acest lucru a fost făcut în studiul semnat de I. Rafalovič, care declara că în condițiile mării migrații această populație nu putea să supraviețuiască, în afară de acele comunități care se ocupau cu păstoritul, dat fiind faptul că ele nu făceau concurență barbarilor agricultori⁶⁸⁴. Acest apel la o concurență în domeniul agriculturii este irelevant, pentru că școala sovietică stabilea începuturile cultivării pământului prin arat la slavi pentru secolul al IV-lea, dar generalizarea acestui procedeu agricol – din secolul al VIII-lea⁶⁸⁵. Prin urmare, dacă se putea menționa o „concurență agricolă”, atunci numai după secolul al VIII-lea, când această practică s-a generalizat la slavi și, eventual, putea să apară o criză de terenuri agricole. Cu atât mai mult că din secolul al VII-lea, parțial, iar din secolul al IX-lea, în mod absolut, nu mai putem vorbi despre o hegemonie slavă la nord de Dunăre, grație aceleiași migrații a popoarelor. Și dacă a fost admisă o perpetuare a populației romanice din așezările romano-gepidice prin cele romano-avaro-slave⁶⁸⁶, un mod de viață similar ar fi putut permite o supraviețuire a romanicilor și în continuare, dacă luăm în considerare că noile valuri de migratori loveau în primul rând în cei care dețineau puterea politică.

Tot în anul 1973, CȘSCP „RSVFPM” a editat un volum de comunicări prezentate la ședințele sale⁶⁸⁷. T. Zlatkovskaja considera că în etnogeneza romanicilor de vest momentul de început trebuie să fie considerat romanizarea. Este un proces care, conform acestei cercetătoare, a avut mai multe particularități în cazul geților, și anume: prezența deosebit de masivă a trupelor militare romane; constituirea din secolul al II-lea a unităților militare cu participarea localnicilor; prezența obligatorie a tracilor romanizați în magistraturile locale. În cazul Moesiei, T. Zlatkovskaja recunoaște că orașele nu au fost distruse, ele jucând un rol important în

⁶⁸⁰ Bromlej, Koroljuk 1973, 24-33.

⁶⁸¹ Rafalovič 1973, 33-41.

⁶⁸² Fedorov 1973, 42-52.

⁶⁸³ Bromlej, Koroljuk 1973, 24-25.

⁶⁸⁴ Rafalovič 1973, 33.

⁶⁸⁵ Bromlej, Koroljuk 1973, 27.

⁶⁸⁶ Rafalovič 1973, 34.

⁶⁸⁷ IASVS 1973, 5-10.

perioadele ulterioare. Drept urmare a celor expuse, anume Moesia poate fi considerată teritoriul de unde vlahii au colonizat pământurile balcanice⁶⁸⁸. Studiarea letopisețelor moldovenești, în special a unor fragmente din cronica Voskresensk, i-a permis lui V. Zelenčuk să tragă concluzia că romanicii de răsărit au colonizat teritoriul Moldovei în secolul al XII-lea⁶⁸⁹. Este original raționamentul făcut de V. Marinov, cum că, pentru regiunea Bosniei și Dalmației numele *vlah* desemna și populația slavă care a acceptat ortodoxia. Concluziile finale ale acestui cercetător se bazează pe teoria lui W. Tomaschek din 1882⁶⁹⁰. În același context, cu afirmația că numele de vlah nu era un termen cu valoare etnică, ci unul care îi numea pe păstorii munteni din regiunile fostei Cehoslovacii vin N. Gracianskaja și V. Koroljuk⁶⁹¹.

După opt ani de activitate a CȘSCP „RSVFPM” s-a făcut un raport detaliat despre activitatea sa. Prima publicație în acest sens a fost textul care înlocuia prefața la volumul din 1978⁶⁹², urmat de un articol cu conținut aproape identic publicat în revista „Sovetskaja etnografija”, dar semnat de o altă componență de autori⁶⁹³. În aceste publicații se anunța că timp de opt ani au fost organizate șapte sesiuni științifice, la care au fost supuse unor largi discuții rezultatele cercetărilor: I sesiune – mai 1970; a II-a sesiune – octombrie 1970; a III-a sesiune – aprilie 1971; a IV-a sesiune – mai 1972; a V-a sesiune – noiembrie 1973; a VI-a sesiune – aprilie 1975; a VII-a sesiune – aprilie 1977. Analiza activității declarate a CȘSCP „RSVFPM” ne-a permis sintetizarea materialului de importanță sporită în tabelul 5.

În recenzia apărută la culegerea de articole „Slavjano-vološkie svjazi” (Chișinău, 1978), M. Muntean menționa importanța clarificării genezei „poporului moldovenesc”. Autorul, făcând o analiză a lucrării, ajunge la concluzia că savanții sovietici au soluționat problema referitor la originea populației moldovenești. Printre neajunsuri autorul evidențiază: abordarea anistorică, tendința de a găsi un spațiu geografic și cronologic în care moldovenii au existat constant etc.⁶⁹⁴, concepții care nu corespundeau principiilor teoretice ale școlii sovietice privind evoluția popoarelor, și anume că toate comunitățile se dezvoltă continuu, se schimbă, pierd unele trăsături și capătă altele, populații și națiuni eterne și neschimbate nu au existat⁶⁹⁵.

⁶⁸⁸ Zlatkovskaja 1973, 8-10.

⁶⁸⁹ Zelenčuk 1973b, 11-22.

⁶⁹⁰ Marinov 1973, 22-32.

⁶⁹¹ Gracianskaja, Koroljuk 1973, 33-38.

⁶⁹² Mochov, Zelenčuk, Sovetov 1978, 3-18.

⁶⁹³ Zelenčuk, Zlatkovskaja 1978, 123-130.

⁶⁹⁴ Muntean 1979, 94.

⁶⁹⁵ Muntean 1979, 94.

În volumul editat în anul 1983 cu referire la relațiile slavo-moldovenești se menționa, deja cu anumită prudență, că studiile din volum și cele ulterioare ne vor apropia mai mult de cunoașterea complicatelor procese ale genezei poporului moldovenesc⁶⁹⁶. În anumit sens, această declarație era un pas înapoi, având în vedere că la sfârșitul anilor '70 se afirma că problema dată este practic rezolvată, și că cercetările ulterioare vor confirma doar corectitudinea tezelor expuse de istoriografia sovietică.

La mijlocul anilor '80 s-au petrecut mari schimbări în modul de tratare a problemelor politice, în primul rând la Moscova. Rămase fără susținere sau fără directive, creaturile științifice de tipul CȘSCP „RSVFPM” își încheie subit activitatea, fără a mai ajunge la concluzia că problema a fost definitiv și irevocabil clarificată.

În istoriografia sovietică era acceptat principiul că fiecărei perioade istorice determinate de istorici trebuia să-i corespundă o identitate etnică separată. Criteriile de determinare a acestor perioade erau foarte subiective, după cum au arătat discuțiile referitor la terminologia de bază utilizată de savanți. Schema simplistă care presupune că perioadei sclavagiste îi corespundea tribul, feudalismului – poporația, capitalismului – națiunea burgheză și socialismului – națiunea socialistă s-a dovedit a fi irelevantă atunci când era aplicată anumitor cazuri concrete. Acest fapt determina la un anumit moment necesitatea acceptării unui specific local, care trebuia să fie ținut sub control, în mod contrar exista pericolul ca el să devină dominant și să demonstreze neviabilitatea întregii structuri teoretice. Școala sovietică de cercetare nu a fost capabilă să găsească niște modalități pentru a crea impresia unei evoluții în cercetarea academică. De aceea atunci când devenea evident că opiniile se diversifică și există pericolul împotmolirii în discuții care să genereze anumite întrebări vizavi de „postulatele” sale, nu se găsea o altă cale decât să se declare că problema este insuficient de cunoscută, precum și epurarea persoanelor care propuneau concepții de alternativă sau, cel puțin, încercau să judece prin metoda negației etc.

Sub fațada nobilei și modernei cercetări interdisciplinare se ascundea însă o realitate de altă natură. La sfârșitul anilor '60 – începutul anilor '70 ai secolului al XX-lea partea esențială a cercetărilor științifice în RSSM a început să fie pusă pe umerii „generației noi”, constituită din cercetători locali⁶⁹⁷. De la primele lor încercări științifice au declanșat o „mișcare browniană” în cadrul școlii de cercetare sovietică. Din aceste considerente, trebuia de organizat un centru care, sub vizorul instituțiilor unionale, să filtreze studiile istorice, promovându-le doar pe cele acceptabile din punctul de vedere al politicii generale. Evidenței și controlului erau supuși nu numai cercetătorii locali, dar și cei din R.S. România care se

⁶⁹⁶ SMS 1983.

⁶⁹⁷ Numărul moldovenilor antrenați în domeniul științei a crescut de 19,7 ori în anii 1960-1970, ajungând către anul 1970 cifra de 37,8%; apud Rikman 1983a, 212.

ocupau cu problema etnogenezei românilor. Despre acest fapt ne vorbește informația prezentată la CC al PCM la 15.V. 1975⁶⁹⁸, în care se prezintă ideile expuse de C. și D. Giurescu, V. Curticopeanu, G. Zaharia, M. Mușat în comunicările la conferințe sau în publicații. Din aceleași documente de arhivă se constată planificarea unei monografii scrise de un colectiv de autori sub titlul „Formarea poporului moldovenesc”, ce urma să includă mai multe capitole: Scopurile cercetării și istoriografia; Istoria etnică a pământurilor carpato-dunărene până în secolul XII; Populația romanizată la Dunăre în Evul Mediu; Contactele cu slavii timpurii; Răspândirea volohilor pe pământurile carpato-nistrene; Rolul elementelor est-slave (vechi ruse) în formarea etnosului moldovenesc; Stabilirea relațiilor feudale. Formarea statului moldovenesc și rolul lui în consolidarea populației moldovenești.

Analiza cercetării academice privind procesele etno-culturale între Carpați și Nistru în secolele II-XIV denotă o dependență totală a studiilor istorice din URSS de factorul politic. Mai mult decât atât, prin activitatea lor istoricii aveau sarcina să execute anumite comenzi sau directive luate la congresele PC al URSS sau promulgate de liderii politici⁶⁹⁹.

---

⁶⁹⁸ Avizul „Новейшая румынская литература о проблемах этногенеза восточно-романских народов и молдавско-русских связей”, păstrat împreună cu alte documente în arhiva personală a domnului dr. I. Tentiuc, căruia îi mulțumim pentru permisiunea de a le studia și prezenta în această lucrare.

⁶⁹⁹ Mochov, Ružina 1949, 61-78.

ÎNCHEIERE

Analiza studiilor istorice sovietice postbelice legate de problema proceselor etno-culturale în secolele II-XIV între Carpați și Nistru a permis stabilirea următoarelor perioade distincte:

I. Perioada 1946-1961, care include, la rândul său, trei etape:

1. 1946-1951

Prima etapă are drept an de pornire 1946, an de constituire a Bazei Moldovenești de Cercetări Științifice a AȘ URSS. Atunci s-a demarat procesul de constituire a școlii științifice în RSSM, fiind stabilite principalele direcții de cercetare. Majoritatea absolută a cercetătorilor erau persoane venite din alte centre de cercetare din URSS, în special Moscova, Leningrad, Kiev. Nu se pune la îndoială gradul lor de profesionalism, dar este nevoie de constatat că erau persoane cu opinii deja formate, privind realitățile din spațiul pruto-nistrean. Deci, era nevoie de o perioadă de adaptare. Schimbarea statutului Bazei Moldovenești în Filiala Moldovenească a AȘ a URSS în anul 1949 nu a modificat și componența profesională sau problematica de studii.

2. 1951-1956

Anul 1951 a fracturat evoluția studiilor la nivel de URSS, fapt care a afectat și regiunile. Articolul lui I. Stalin în probleme de lingvistică și etnografie, modificările administrative în cadrul AȘ a URSS, denigrarea și autocenzurarea a tot ce s-a făcut în anii precedenți au creat o stare de haos în studiile istorice. S-a declanșat o „criză a savanților”, cei mai mari cercetători sovietici simțindu-se obligați să renunțe la tot ce se făcuse până la acel moment. Acest fapt a dus la apariția unor nume noi în cercetarea academică, care vor dirija studiile istorice pentru o perioadă de peste 30 de ani.

3. 1956-1961

Împlinirea a zece ani de studiere a problemelor etnice în spațiul de la est de Carpați a fost marcată de o nouă ruptură politică care a temperat activitatea mult prea perseverentă a unor savanți sovietici. Congresul XX al PC a URSS, prin demascarea cultului personalității, a redat posibilități de viitor cercetării istorice. Grație deschiderii în interior a URSS, a urmat și o apropiere față de țările lagărului socialist, care începeau a fi iertate pentru studiile burghezo-moșierești din perioada interbelică.

II. Perioadă 1961-1991, care include și ea trei etape:

1. 1961-1970

Studiile istorice se aflau în ascensiune, și anul 1961 a venit ca un catalizator în acest proces. După o decizie luată în anul 1960, în 1961 a fost deschisă AȘ a RSSM, eveniment care a fost o recunoaștere a capacității de cercetare a centrelor științifice din RSSM și a marcat formarea primei generații de specialiști locali. Pentru prima dată apar opinii care insistă asupra unei altfel de interpretări a faptelor istorice, a proceselor etnice care au avut loc în diverse perioade istorice. Recunoașterea materialelor colectate în regiunile alăturate, în cazul de față în România, comparația lor cu realitatea din RSSM au generat anumite mișcări centrifuge.

2. 1970-1983

Chiar dacă acele forțe centrifuge nu au fost capabile să demonstreze la nivel local viabilitatea construcțiilor lor științifice, însăși existența lor venea să pună la îndoială omniveridicitatea școlii sovietice de cercetare, fapt care a provocat o reacție puternică în organele puterii. Anul 1970 aducea în cercetările istorice un organ de control (CȘSCP „RSVFPM”) care avea drept scop filtrarea cercetărilor pentru a admite spre publicare numai o categorie de rezultate. În cadrul acestei etape se remarcă doi ani, numiți „accidentul autohtonismului”, 1975-1977. Acest accident a fost provocat din nou de schimbările care au avut loc la Moscova, unde puterea este preluată de autohtoniști în frunte cu B. Rybakov, și, după tradiția sovietică, modificarea respectivă a afectat imediat întreaga coloană vertebrală științifică a URSS. Însă schimbările care au avut loc la nivel local nu au fost acceptate de centru, s-a dovedit că autohtoniști sunt toți, dar autohtonii sunt diferiți. În cadrul acestor permutări s-a redus activitatea CȘSCP „RSVFPM”, care, din aprilie 1975, a reușit să se întrunească tocmai peste 2 ani (aprilie 1977). Modificările intervenite la sfârșitul anului 1977, revenirea grupului de până la 1975 au fost și cauza schimbării accentelor în volumul cu rezultatele sesiunii științifice din 1977, apărut în 1978. Necesitatea de a continua activitatea CȘSCP „RSVFPM” a fost justificată printr-un raport de activitate publicat tot în 1978.

6. 1983-1991

Ideile vechi suferă înfrângere nu pentru că sunt rele, ci pentru că dispăre generația care le promova. Prima generație, din diferite motive, a fost practic exclusă din viața științifică. Din aceste considerente, sfârșitul anilor '70 – începutul anilor '80 se caracterizează, în linii majore, prin reconfirmarea teoriilor promovate oficial în etapele precedente, fiind republicate ediții din anii '60-'70, problema vizată în această lucrare fiind considerată în general rezolvată. Această criză latentă este însoțită în paralel de formarea celei de-a doua generații de cercetători locali care ocupau locurile vacante. La acestea se adaugă și o campanie intensă de cercetări pe teren promovată în URSS grație formării unui sistem de ameliorare în agricultură.

Cercetătorii erau mai mult de jumătate de an în câmp, iar restul timpului trebuiau să se ocupe de prelucrarea primară a materialului acumulat. Această situație a determinat apariția studiilor de sinteză a celei de-a doua generații. Trebuie de recunoscut că în studiile respective discutarea principalelor probleme de interpretare a fenomenelor etnice a fost luată de la început, în condițiile slăbirii rolului factorului politic polarizarea științifică fiind și mai acută.

Schimbările care au provocat constituirea acestor etape, în marea lor majoritate, au purtat un conținut politic, fapt care demonstrează legătura puternică între cercetarea științifică în URSS și modificările politice.

* * *

În baza investigațiilor privind procesele etno-culturale în secolele II-XIV între Carpați și Nistru efectuate în istoriografia sovietică postbelică menționăm importanța științifică a problemelor etnogenetice în istoria comunităților, precum și a cercetării evoluției lor, a corelării complexității vieții economice și sociale, a creării cadrului instituțional al societății. Interpretarea etnică nu poate da calificative de tip „învingători” sau „învinși”, ea rămâne a fi o chestiune care necesită studii continue prin utilizarea celor mai moderne metode.

Studiile întreprinse de reprezentanții școlii sovietice cu privire la procese etno-culturale în secolele II-XIV între Carpați și Nistru se caracterizează prin tendința de a extrage din material mai multă informație istorică decât acesta poate oferi, ceea ce, în condițiile lipsei unor opinii critice privitor la „teoriile oficiale”, ducea la formarea unor fenomene negative. Deseori argumentul definitoriu era cel al vârstei, autorității, funcției etc. și nu cel obținut în baza cercetărilor. O caracteristică a studiilor efectuate a fost și „domenizarea” – monopolizarea cercetărilor de anumite persoane, formarea unui cerc închis de cercetare cu acces redus la informație pentru cei din afară. Publicațiile înseși sufereau de sindromul analizei parțiale a datelor și de omiterea celor care nu se încadrau în construcțiile logico-istorice promovate oficial. Aceste ipoteze, deseori în structura argumentării, pierdeau anumite aspecte sau fapte istorice, astfel încât metoda reconstrucției istorice de la mai vechi spre nou și invers în baza concluziilor istoriografiei sovietice oferă diferite rezultate. Încă un aspect negativ a fost multiplicarea/reeditarea lucrărilor cu mici modificări.

În prezenta lucrare s-a recurs la cunoștințe interdisciplinare istorice, arheologice, etnografice, lingvistice, antropologice, precum și la cercetarea izvoarelor și a bibliografiei critice. Analiza izvoarelor, a modului de investigare și a metodelor utilizate de cercetătorii precedenți a permis emiterea unor afirmații „de alternativă” existente sau emiterea unor noi interpretări. Aprecierea, în cazul anumitor ipoteze, a unui grad insuficient de argumentare sau a unor dovezi prea

puțin plauzibile a determinat deseori necesitatea de a promova o opinie inedită cu privire la evoluția proceselor etnice în regiunea respectivă.

A fost stabilit că istoriografia sovietică a fost extrem de politizată, conformându-se cu ideile emise la centru – atitudine egalată deseori cu supunerea oarbă, lipsa de autonomie intelectuală și de voință în cercetare, care au conferit superficialitate și simplism studiilor etnice la nivel republican și au reprezentat o barieră în calea progresului științific. Identificarea rolului sistemului central în orientarea și controlul cercetărilor republicane reprezintă un motiv de meditație privind actualizarea și adaptarea permanentă a acestui principiu la cerințele actuale. Interpretarea sovietică a istoriei în baza formațiunilor social-politice (sclavagism, feudalism, capitalism, socialism) s-a dovedit a fi una falimentară, fiindcă impunea schimbarea terminologiei etnice odată cu schimbarea formațiunii: neam, trib, poporație, popor, națiune burgheză, națiune socialistă.

S-a stabilit că istoriografia sovietică era chemată să demonstreze rolul pozitiv, obiectiv-progresist al slavilor. Sub alt aspect ea trebuia să argumenteze istoric, să legitimeze cu secolele VI-XIV anexarea Basarabiei, pe baza dominației etnice a slavilor începând cu secolul al VI-lea. Întreg teritoriul est-carpatic a fost în componența cnezatelor vechi rusești al Kievului sau Halici-Volânia, care au avut un impact benefic-civilizator asupra dezvoltării comunităților de volohi.

Istoriografia sovietică nega continuitatea romanicilor la est de Carpați între secolele VI-XII și încerca să demonstreze că romanicii de est au trecut la răsărit de Carpați doar abia către secolele XII-XIV.

Ca rezultat al investigațiilor, se poate releva că evoluția studiilor istoricilor sovietici vizavi de problema proceselor etno-culturale în secolele II-XIV la est de Carpați, în condițiile istorice analizate, nu era posibilă fără o adaptare la cerințele și directivele centrale care se bazau pe lipsa autonomiei intelectuale, o libertate limitată de cercetare, simplitate și superficialitate în unele probleme, în contrast cu rigiditatea formalismului excesiv în studiul altora, ceea ce în toate epocile și domeniile a constituit un impediment grav în calea dezvoltării științei.

Este bine cunoscut faptul că etnogeneza oricărui popor nu a fost un proces evolutiv continuu. Așa elemente caracteristice ca limba, cultura materială și spirituală, conștiința de comunitate deosebită de altele etc. se formează într-un timp relativ mare și se află într-o permanentă dezvoltare și cizelare, deseori fiind supusă unor factori externi arbitrari. Dat fiind faptul că arheologia fixează doar unele componente ale etnosului, nu întotdeauna este posibil de a urmări o continuitate a culturilor arheologice, numărul lor fiind direct proporțional cu existența perioadelor de dezvoltare continuă și a întreruperilor pe care le avem fixate la moment din punct de vedere arheologic. Reieșind din aceste probleme precum și din slaba studiere a monumentelor, în prezent este practic imposibil de făcut anumite concluzii privind caracterul etnic al purtătorilor culturilor arheologice

din secolele I-IV de pe teritoriul dintre Prut și Nistru. Este nevoie de o studiere în continuare, în primul rând în cadrul săpăturilor arheologice. În ce privește cultura Sântana de Mureș-Černjachov, cercetătorii au fost puși în fața unei probleme complicate privind apartenența etnică a componentelor acestei culturi, care a cuprins un vast areal, în limitele contemporane ale căruia se ciocneau interesele diferitor școli de cercetare. Astfel că realitățile arheologice din spațiul respectiv deveneau suport pentru teorii care deseori se excludeau reciproc.

A fost stabilit că valul gotic dinspre nord și influența masivă a civilizației romane dinspre sud au reușit să asigure o uniformizare a culturii materiale în întreg arealul culturii Sântana de Mureș-Černjachov, astfel încât, după victoria hunilor asupra goților și retragerea celor din urmă în granițele Imperiului Roman, s-au creat condiții apropiate ale evoluției culturii materiale a fostelor comunități černjachoviene. Migrația triburilor de origine slavă ajuns în spațiul de la apus de Prut a descoperit aici o populație răzlețită, dar cu o cultură materială apropiată, care în condițiile ruperii relațiilor cu Imperiul Roman a fost supusă unui proces de decădere continuă. A început o perioadă relativ scurtă de coabitare a romanicilor de răsărit cu populația care va deveni în viitor sud-slavă și care a contribuit substanțial la formarea identității romanicilor de răsărit. Elementul romanic, aflat la un nivel de civilizație mai superior, fiind influențat de valorile lumii elenistice și, apoi, romane, a învins în procesele etnice devenind dominant. Prin aceasta se explică dificultățile care stau în fața cercetătorilor în atribuirea etnică a vestigiilor arheologice. Dezmembrarea sistemului de frontiere romane pe Dunăre la începutul secolului al VII-lea a provocat migrația unui număr impunător de populație venită anterior, ceea ce a sporit și mai mult raportul etnic în favoarea romanicilor.

Procesele de unificare a statului Rus Kievan, care aveau loc în regiunea Niprului, au dus la migrația ulicilor, fapt care reiese din cronicile rusești. Ulicii, fiind impuși să migreze spre apus, au întâlnit la apus de Nistru grupuri din populația descendentă din cultura Sântana de Mureș-Černjachov. Spre deosebire de primul val al slavilor, cu care relațiile au fost relativ apropiate din cauza coexistenței în cadrul conglomeratului etnic sub hegemonia goților, al doilea val de slavi apăruiți în regiune a fost întâmpinat ostil, ei fiind nevoiți să construiască puncte fortificate pentru a-și garanta securitatea. Fiind în conflict cu Kievul, care va adopta creștinismul, ulicii, o perioadă de timp, vor promova cultele politeiste ale strămoșilor. Și numai în fața pericolului peceneg de la începutul secolului al X-lea aceste comunități vor accepta primatul cnezilor kieveni, devenind puncte de tranzit ale armatelor ruse vechi spre/dinspre Constantinopol.

Din aceste considerente, a fost logic, în astfel de condiții, ca lovitura principală a noilor valuri de migratori să fie aplicată anume asupra acestor centre fortificate, care pentru pecenegi și cumani prezentau centre de forță locală și, deci, pericol.

Rămase fără sprijinul efectiv al cnezatelor ruse în perioada destrămării feudale și în fața unui val de presiune din partea populației locale, comunitățile slave, către secolul XI, nu au avut șanse de supraviețuire.

Migrarea pecenegilor în zona Milcovului va forma o diafragmă etnică în această regiune, polarizând procesul de unificare statală în două regiuni. Asimilarea acestui grup a durat pe perioada formării a două unități politice distincte ale romanicilor de est, teritoriu care va forma în viitor frontiera politică în condițiile impotenței impunerii uneia asupra alteia.

Alegerea spațiului pruto-nistrean în calitate de loc de reședință a conducătorilor Hoardei de Aur vorbește despre faptul că regiunea era populată cu o populație sedentară alta decât cea slavă. Fondarea unor orașe, care în scurt timp vor atinge un grad înalt de înflorire, s-a datorat nu numai lucrului sclavilor aduși în urma campaniilor militare ale tătarilor, dar și încheierii valurilor de migrație și începutului sedentarizării nomazilor. Luptele interne pentru deținerea puterii centrale în cadrul Hoardei de Aur și înfrângerile suferite de tătari, în special în înfruntările cu polonezii și lituanienii, au dus la crearea unui vacuum de putere politică de care s-a folosit populația majoritară în condițiile apariției unor noi pretenții din partea statelor vecine, în special prin extinderea dominației maghiare.

Prin această lipsă relativă a unui hegemon politic în regiune se explică ascensiunea grupurilor etnice înrudite, care au început să revină din regiunile dosite montane și de codri, având o psihologie statală mai avansată.

Din cele expuse rezultă că nici într-o etapă istorică, în cadrul spațiului dintre Nistru, Carpați și Dunăre, nu au avut loc procese etnice distincte, respectiv nu a avut loc o diferențiere a caracterului etnic al populației romanice dintre Carpați–Dunăre și Carpați–Nistru, deosebirile se reduc la nivelul regionalismelor. Existența în partea de nord a spațiului pruto-nistrean a triburilor ulicilor a fost una de scurtă durată. Relativ izolată din punctul de vedere al relațiilor cu cei din jurul său, această comunitate a avut un sfârșit tragic.

În urma analizei materialelor oferite de arheologie și alte discipline au fost determinate procesele etnice care au avut loc în zona extra și intracarpatică. Din zona intracarpatică romanicii s-au extins spre est, în special după campania tătaro-mongolilor. Atât la est, cât și la sud de Carpați contactele acestor grupuri cu comunitățile întâlnite în cale nu au dus la schimbarea caracterelor etnice, în timp ce condițiile geografice și situația politică au catalizat procesul de stabilire în secolul al XIV-lea a două formațiuni statale.

SUMMARY

The relevance of the topic. The study of ethno-cultural processes in the 2nd-14th centuries in the Carpathian-Dniestrian area is combined with the problem of the “formation of Moldavians”. The evolution of the respective communities was always the centre of attention for scientific circles in the USSR. The idea of complexity and difficulty in the origin of the „Moldavian nation” was constantly touched by Soviet historiography. The lack of written sources from the period before the formation of the medieval states was compensated for by archaeological, linguistic and other studies. Soviet scholars dedicated a lot of works to the problem of ethnic interpretation; the results of these works were often contradictory. The lack in the Soviet period of some competent specialists in the study of the historical sources led to mistaken interpretations, some of them continuing to this day. Most of all, the ethnic interpretation of the archaeological monuments from the 1st millennium A.D. – the beginning of the 2nd millennium A.D. has suffered. The interpretation of ethno-cultural processes from the 1st millennium A.D. needs to be revisited on a new qualitative level. Some scientific publications in this area of study show that academic circles did not manage to argue some of these theories with certainty. At the same time, in a period of revisionism, it is necessary to preserve some scientific realisations. In addition, it should be remembered that the actual phase in investigating the historical phenomena from the 1st millennium A.D. – the beginning of the 2nd millennium A.D. is a period full of uncertainty, going to extremes and an automatic replacement of some values with others. There is no study of the research of this problem and this fact has influenced the present investigation. Hence, at the beginning of the 21st century the problem of the history of the interpretation of ethno-cultural processes referring to the period of the 2nd-14th centuries is especially relevant. Moreover, in the context of this problem, the relations between different communities are studied from the point of view of ethnic group, lifestyle and religion.

Chronological and geographical limits. The researches suppose two levels of study in dealing with chronological and geographical limits. At the first level is the object of the investigation, namely Soviet historiography, organised chronologically from the publication of the first works dedicated to ethno-cultural processes from 2nd-14th centuries east of the Carpathians, from the first years after World War II until the collapse of the USSR in 1991, and geographically – the main research institutions of the USSR. At the second level, the problems that were investigated in the context of Soviet historiography are set out chronologi-

cally, from the formation of the Sântana de Mureș-Černjachov civilisation until the formation of the medieval state of Moldova and the extension of the Eastern Romanic up to the Bugo-Dniestrian area. These phenomena did have important consequences not only for the history of the Carpathian-Dniestrian area, but also for Central and Eastern Europe from the 1st millennium A. D. The chronological framework appears as a connecting-link between Antiquity and the Middle Ages in Eastern Europe. From the geographical point of view, the area limited by the Eastern Carpathians in the West and the river Dniestr in the East is investigated.

Historicity and the investigational level of the problem. By the end of 19th – beginning of the 20th century there were two directions in the study of the formation of the Romanian nation (*immigrational* and *continualional theories*). In the second half of the 19th century the university centres of Kharkov and Kiev, influenced by the Hegelian tradition and German Romanticism, formed a distinct current in Russian historiography. The achievements of this school would have serious consequences for the formation of the Soviet historical school.

At the beginning of the 20th century some old-school Soviet historians recognized that Moldovans are Romanians who live in Moldova, Basarabia and areas adjoined to Basarabia from the provinces of Podolia and Kherson and who differ from Romanians from Wallachia only by some dialectal peculiarities. Concerning the language of the Moldavians, it is affirmed that it is a language, like that of the Romanians, Slavicised but with a Latin base, that in the popular language about half of the words are of Slavic origin, but well-educated Romanians try to replace Slavisms with Latinisms so that in the literary language there are only about 30% of Slavisms and conjugations, declensions, pronouns, numerals, parts of nouns and principal verbs – all of them are of Latin origin. In the 19th century there was no proper Russian theory concerning Eastern Romanic. In the interwar period, a new theory developed in Moscow and Tiraspol, that, in the context of the ethno-cultural processes in the Carpathian-Dniestrian area, it could be affirmed categorically that Moldovans were a separate branch, different from the Romanians (promoter M. Sergievskij). This theory was promoted by the Soviet school of research in the interpretation of ethno-cultural processes from the 2nd-14th centuries A.D. in the region between the Carpathians and the Dniestr.

In the post-war period, Soviet scholars (in the person of N. Mochov) didn't recognize that a kind of history was made in the Carpathian-Dniestrian area before the Revolution of October 1917, because authors before 1917 were not „armed” with Marxist methodology, everything that was *not Marxist* was considered *not scientific*. For Soviet researchers the problem of ethnic processes in the Carpathian-Dniestrian area was a relatively new one.

The historicity of the research is reflected in Soviet historiography with the investigations published periodically by Ja. Grosul and N. Mochov. From the

Soviet authors' point of view, the historical studies in this scientific area went through three phases: 1. from the Revolution of October until 1948; 2. from 1948 until the 20th Congress of the CPSU; 3. from the 20th Congress of the CPSU until the publication of studies signed by Ja. Grosul and N. Mochov (1967, 1970). The analysis of the principal hypotheses concerning the formation of the Eastern Romanic populations on the Carpathian-Danubian lands in the so called feudal and bourgeois historiography until the middle of the 20th century was realized by L. Polevoj in 1972.

The goal and the objectives of the research. *The goal* of the present work consists in the examination of the historiography of the ethno-cultural problems in the region between the Carpathians and the Dniestr from the 2nd-14th centuries A.D. in Soviet historiography and in the interpretation of the opposing ideas and suppositions concerning the analysis of the archaeological, narrative, ethnographic and other sources that were used in the process of investigation of the Eastern Romanic. As a result the next *objectives* are determined: the identification of the objective and subjective factors that had determined the evolution of thought and activity in the field of interpretation of the ethno-cultural phenomena in a diachronic way; the division in periods and systematization, the analysis and the presentation of a synopsis of the origin and evolution of the ethnic interpretations given to the communities that lived between the 2nd and 14th centuries A.D. to the east of the Carpathians; the diachronic research of the sources with historical content (narrative, archaeological, linguistic etc.) that were used as real evidence, beginning with those which have remained as the basis for the created ethnic system until the recent research, and the examination of the archaeological, ethnographic, linguistic and anthropological database; the determination of the principal problems that were studied by Soviet historiography for explaining ethno-cultural processes from the 1st millennium – the beginning of the 2nd millennium A.D. and the establishing of the predominance of every type of argument for resolving of one or another problem; the analysis of the most important ideas concerning ethno-cultural studies and ethnic interpretation; the identification of the evolution of the ethnic interpretations and of those conditions that have determined this evolution in a synchronistic and diachronic way; the evaluation of the impact of politics upon the scientific life and the co-existence of these aspects.

CHAPTER I

ARCHAEOLOGICAL CONTRIBUTIONS TO THE STUDY OF ETHNO-CULTURAL PROCESSES

The systematic study of archaeological monuments in the area to the West of the Dniestr began in 1946-1947 under the first-hand direction of many scholars from different investigation centres from Moscow, Saint Petersburg and Kiev. As a result, a considerable basis of archaeological materials was accumulated, that, in a general way, reflected the evolution of the communities from the Pruto-Dniestrian area during the whole period from the beginning of the first millennium A.D. till the annexation of the respective territory and the composition of the Moldavian feudal state. The analysis of the material and the historical interpretations made by the scholars had a well determined goal: to demonstrate the existence in this area of some ethnic heterogeneous components.

1. Reflections on the ethno-cultural processes from the 2nd-4th centuries and their interpretation in Soviet historiography

In the first centuries A.D. the Carpathian-Dniestrian area was a zone a part of which was included in the Roman Empire and another part was supervised by the Romans. Such contact zones of the Roman world with the barbarian world have always presented a heterogeneous ethnic picture. The ancient authors mention a large number of tribes living in this region: Thracians, Germans and Iranians that were subjected to strong pressure from the provincial Roman world.

Archaeological investigations have elucidated many archaeological materials, the analysis of which, together with the statements of the narrative sources, allows them to be attributed to some separate ethnic communities. At the beginning of the 1960s the specialists determined the succession of the archaeological cultures: the Lipica culture, the Sarmats' culture dated between the 1st-4th centuries and the Sântana de Mureş-Černjachov culture dated between the 3rd-4th centuries.

The idea that monuments of the Sântana de Mureş-Černjachov type belonged exclusively to the Slavic culture became official in Soviet historiography during World War II and immediately in the post-war period. The discovery of the monuments of the type Praga-Korčak coincided with Khrushchev's „thaw”. This context permitted Ě. Rikman and I. Rafalovič to resume the discussions about

the polyethnic nature of the Sântana de Mureș-Černjachov culture. In the 1960s, Soviet historiography was only unified on the surface concerning the problem of the ethnic origin of the Sântana de Mureș-Černjachov culture. Several principal research directions developed, that we will designate as follows: *superlocal Slavic* (M.Ju. Brajčevskij, E.V. Machno, È.A. Symonovič, M.Ju. Smiško), the major part of the supporters of this direction worked in the research centres in Kiev; *with the predominance of the Germanic component* (M.I. Artamonov, M.A. Tichanova, L.A. Golubeva), the majority of the followers of this direction represented the research centres from Leningrad; *the polyethnic theory* (Gh. Fedorov); a special place in the context of this school relates to È. Rikman, who in a certain way can be called the founder of the local direction with its propagation of the Thracian element in the context of the polyethnic community. È. Rikman didn't agree with the supposition that the respective archaeological culture represents the materialisation of the Slavs' contacts with the Roman Empire and, although he admitted that there were contacts between Slavs and the population of the South-Danubian region, he considered that these contacts had a low intensity and only increased in the 5th-7th centuries.

The 1970s were marked by vast archaeological researches and important volumes of analysed materials, but the specialists could not solve the problem of ethnic attribution. Thus, there was no predominant theory in the Soviet specialist literature, not to mention a single one that could explain the process of formation and the basic elements of the Sântana de Mureș-Černjachov culture. All the mentioned populations: Getae, Sarmatians and Goths had quite close contact and felt the permanent influence of the provincial Roman culture, but the presence of the Slavs was also insisted upon by Soviet authors.

During the last years of the USSR's existence, the process of collecting materials continued, but there were no attempts to revise the ethnic history of this zone. I.S. Vinokur, on the basis of some new facts, states the idea that Slavic, Daco-Thracian and Sarmatian tribes participated equally in the formation of the civilisation. He mentions that we meet the elements of this culture up to the last quarter of the millennium.

Archaeological investigations revealed another situation in two important sections, namely the formation of the Sântana de Mureș-Černjachov culture and its disappearance. The presence of archaeological material of Roman type and of ash-grey ceramics can no longer be considered as a criterion for referring a monument to this culture and its automatic dating within the 3rd-4th centuries. The detailed analysis of the archaeological material has shown the separation of a number of materials with a slightly earlier dating. Thus, some answers are given both concerning the composition of the elements that formed the culture from the Danube region, and referring to the explanation of the impressive quantitative growth of the archaeological monuments from the 3rd-4th centuries.

Another aspect deals with the fact that in recent times, for a number of monuments attributed to the Sântana de Mureș-Černjachov culture in the area between the Carpathians and the Dniestr, the highest limit of dating is raised at least to the beginning of the 5th century. In later archaeological cultures, some clear elements are discovered of the preservation of the Sântana de Mureș-Černjachov culture. This phenomenon was observed in the 1970s by Ě. Rikman. The ethnic attribution to the Slavic culture of the absolute majority of the monuments from the second half of the 1st millennium A.D. Especially, on the basis of the written sources and the similarity of the material culture, repeated the situation that was created in the 1940s in Soviet historiography, by the attribution *ab initio* of the monuments from the 1st millennium A.D. to the Scythian culture, this opinion being entirely denied by a number of researches that have demonstrated their belonging to the Thracian culture. The preservation of the Thracian culture in the second half of the first millennium A.D. demonstrated by Ě. Rikman was supported by other scholars.

Problems that deal with the disappearance of the Sântana de Mureș-Černjachov culture have remained unexplained until today and must be re-evaluated on the basis of the actual discoveries, by leaving apart prejudicial standards and ideas.

2. Reflections on ethno-cultural processes from the 5th-9th centuries and their interpretation in Soviet historiography

Examination of the monuments from the post-černjachovian period proceeded from the axiom that, simultaneously with the disappearance of the Sântana de Mureș-Černjachov culture, in the Carpathian-Diestrian area a demographic hiatus occurred that during the 6th-7th centuries was crowded by the Slavs. A relatively weak investigation of the monuments of the East Carpathian region from the 5th century during the post-war period produced a number of interpretations that have been hard to overcome until now. The ethnic processes to the middle of the 6th century A.D. generated a new cultural phenomenon termed for the East Carpathian territory with an unsuitable name – „Slavic culture”. This name doesn't at all reflect the ethnic composition of the respective population groups.

The study of the second half of the first millennium A.D. led to the intensification of local investigations. As a result of these investigations, rich collections of relics were accumulated. Nevertheless, the interpretations were tendentious. Some terms were applied for the designation of monuments that put the accent first of all on the ethnic aspect, for example „early Slavic culture”, „ancient Russian culture”. The 1960s saw the beginning of a recognition in the investigations of the monuments dated to the 5th-9th centuries of some native persons from

the respective area: I.A. Rafalovič, Gh. Čebotarenko, P.P. Bârnea, I.Gh. Hâncu, who continued digs at the archaeological monuments: Alcedar-Odaia, Hucea I, Calfa, Mălăieștii Vechi, Costești, Hlinjeni, Corpaci, Brănești, Ivancea etc. In 1968, I. Rafalovič advanced a supposition to attribute the monuments from the zone between the Middle Prut and the Middle Dnieper, from the 6th-7th centuries A.D., to the early Slavic archaeological culture *type Pen'kovka*. For the 8th-9th centuries, the Slavic culture from the Pruto-Dniestrian area was called *type Luka-Rajkoveckaja*. The Soviet archaeologists had to recognize the presence of some elements that didn't blend with the structures created by them. Thus, discoveries (in Lopatna, Hucea, Brănești, Hansca, Lipceni, Mălăieștii Vechi etc.) dated to the 6th-9th centuries were qualified as a „local peculiarity”. Ion Hâncu considered that this culture could include a heterogeneous population: Slavs, Turanians, Iranians within the Romanic milieu, the evolution of which this scholar had seen in the 10th-14th centuries. In a covert way, the hypotheses of I. Hâncu were supported in the works of Ė. Rikman. They were later promoted by the authors of the investigations from Hansca and Dănceni. In the 1970-1980s the investigations from Hansca, Corpaci, Hlinjeni, Dănceni, Ivancea, Kodyn, Raškov, Scoc, Seliște, Sokol etc were especially valuable. Nevertheless, in the 6th volume of the series „The archaeological map of Moldova”, the monuments from the 6th-13th centuries were presented as Slavic. After 15 years of activity, the theses of scholars from Chișinău proved to be more slavophile than those from Moscow; all their efforts were directed to the negation of every hypothesis dealing with Roman elements. The beginning of the 1980s coincided with the second massive wave of inclusion of young specialists into the archaeological investigations: N.V. Gol'ceva, Gh. Postică, I. Vlasenko, N.P. Telnov, V.S. Bejlekči, I. Tentiuc, T. Ščerbakova, A. Čirkov.

Changes in the political life in the middle of the 1980s didn't influence scientific investigations until the collapse of the USSR. The Slavic interpretations continued with the same extent of ignorance and intolerance. The fact that the survival of an indigenous population to the North of the Danube was accepted was motivated by the necessity to divide it into two ethnic groups: one group influenced by the South Slavs, and another group by the East Slavs' world.

Migratory peoples had a separate role in the ethno-cultural processes: Ants, Sclavins, Avars and others. The relatively poor studies of the place and role of these nations were hidden by their insignificant role in the ethnic processes in the region.

As a result of the investigations, rich archaeological material was accumulated. In the interpretation of ethno-cultural processes from the 5th-9th centuries, Soviet historiography has the following characteristic features: the negation, with some exceptions, of the continuation of the Romanized population; the thesis

concerning the pacific Slavic colonisation of the unsettled Pruto-Dniestrian area; the formation of the Wallachians on the basis of the symbiosis between the Romanized population and the Slavs, but outside the Carpathian-Dniestrian area; the attribution of the material culture from the Pruto-Dniestrian region only to Slavs; finally, the lack of a methodological and theoretical basis for the investigation of ethno-cultural processes.

3. Reflections on ethno-cultural processes from the 10th-14th centuries and their interpretation in Soviet historiography

The archaeological investigation of monuments from the beginning of the second millennium revealed the material and spiritual culture of the settled and migratory population of the region. Concerning the agricultural population, the idea of attribution to the Slavic world was promoted methodically; any presence of a Roman population in the region was rejected. From 1945 to the 1990s a lot was written about the early medieval civilization of the Pruto-Dniestrian area. A special importance was given to cultural-chronological interpretations of the archaeological sites and their ethno-cultural attribution. By 1974 it was considered that the archaeological culture in the Pruto-Dniestrian area for the 10th-11th centuries had been studied relatively well. All Soviet scholars attributed the monuments of the zone to the North of the Răut to East Slavs. The ethnic appreciation of the culture from the south zone, called the Balkan-Danubian culture, provoked disputes: the South-Slavic or the East-Slavic culture? I. Hâncu observed some Eastern Romanic elements here and considered that in the South part the Romanic settled earlier than in the North part. In the 1960-1970s, the classification of the early medieval archaeological remains in the MSSR (Moldovan Soviet Socialist Republic) was changed. Concerning these centuries, the concept of the *old Russian culture was promoted*, established as a reference to the monuments-type *Alcedar-Echimăuți*. The archaeological remains from the 10th-11th centuries from Bucovina and the Hotin region, called *type Revno*, were attributed to the old Russian culture that was considered to put a Slavic accent on the „formation of the Moldavian nation”. The best known sites from this group are: Bila, Čornivka, Dobrinovcy, Grozincy, Gorišni Širivcy, Korostuvata, Lomacincy, Mitkiv, Perebykovcy, Revno Gorodišče, Revno Carina. In the 12th century, the *Alcedar-Echimăuți* and *Revno* types are replaced by the *Brănești-Lencăuți type*. This would exist until the 13th century, with a partial expansion to some settlements of the Balkan-Danubian culture. Some absurd attempts were carried out to invent, for the period of the 12th-13th centuries in the central and northern region of Moldova, a so-called *archaeological culture of Halician outcasts*, as another essential component in the „formation of the Moldavians”.

The criteria for the determination of ethnicity were revealed. *The Roman elements* – a grubenhaus or a surface habitation with a fireside in the corner or close by the wall, pots with inclined brims, with a handle and a trunk frame, pots with covers, trunk cups; *Slavic* – a habitation of earth-house type, with stonework (a stone oven) or a clay oven, pottery indicating the specific ethnic provenience such as: truncated brim and trunk frame, trunk pans with a vertical brim and trunk frame, the ornamental design inked with an ink pen; *Bulgarian* – a earth-house type habitation, with a fireside in the central part, pots with a thickened truncated brim and tubby frame, the ornamental design scratched with a comb, ash-grey fragile ceramics, burials in circular pits, burials in the foetal position, animal graves; *Pechenego-Cuman nomad type*: burials with a meridian orientation, clay buckets, ceramics of the nomadic type worked up with hands. The contradictory correlations between pottery types and “nation” that were evidenced in the 19th century by Kossina, continued to be used in Soviet historiography.

A separate archaeological group was registered in the central part of the Carpathian-Dniestrian area. It was made up from the archaeological remains called *Răducăneni type*. To the East of the Prut these remains are found in the areas in the wooded zone of Orhei, Lăpușna and Tigheci. The arrangement of these monuments on the top of earlier settlements of the Balkan-Danubian type permitted the archaeologist I. Hâncu to consider them as a developed form of this type and to extend the dating of the remains belonging to the Balkan-Danubian type until the 14th century. However, in Soviet historiography these areas were reserved for the Slavic communities that would move into the wooded zones when attacked by migratory tribes. Of the almost 40 monuments of this type, the best studied are Durești, Molești, Logănești and Hansca. The reduced level of investigation wasn't an obstacle for Gh. Čebotarenko to compare them with Slavic remains. In the context of the study of ethno-cultural processes, the most intense discussions were provoked by the problem of the Tiverts' ethnic attribution. The proofs that were adduced by Soviet historiography that these tribes belonged to the Slavic world did not have any sufficient factual support, even in the last works of this school signed by P. Bârnea.

Burial complexes of migratory peoples have a special place among the remains from the 10th-14th centuries: Pecenegs, Uzics, Cumans and Mongols. The fact that in the early Middle Ages these ethnic groups were hostile to the Slavic tribes meant that they were treated as communities that didn't contribute at all to the evolution of the agricultural population (Slavs, according to the Soviet research school), that is they didn't influence the formation of the Eastern Romanic.

The ethno-cultural processes that took place to the East of the Carpathians in the 12th-14th centuries were seen in Soviet historiography as the last period in the complex process of the „formation of the Moldavians”. It was considered that in

this period, thanks to some contacts of the Eastern Romanic with different branches of the Slavic world, Romanian nations formed as an ethnic group. For the interpretation of the ethno-cultural processes from the 10th-14th centuries, Soviet historiography promoted the following suppositions: the Wallachians were not an indigenous population in the eastern Carpathian area, where they migrated after the 12th century; the tribes of the eastern Slavs were deemed to have been indigenous; the process of the symbiosis of the Wallachians and eastern Slavs led to the formation of the Moldavian nation, that is, distinct from Romanians; attempts to demonstrate the presence during the period of the 5th-12th centuries of the romanic element to the East of the Carpathians were criticised; the territory between the Dniestr and the Prut was considered by Soviet historiography to be a component part of the Kiev and Halici-Volânia princedoms; there were unclear explanations concerning the disappearance of the Ulich and Tivert tribes. As a result of the historical analysis of the archaeological investigations realized at the monuments dating to the 11th-14th centuries and of the ethnic interpretations applied to these communities, there resulted an insufficient level of investigation of these remains and a pregnant subjectivism in the ethnic interpretations.

CHAPTER II

ETHNOGENESIS – AN INTERDISCIPLINARY AND CONTROVERSIAL PROBLEM

The problem of ethno-cultural processes in the 2nd-14th centuries in the area between the Carpathians and the Dniestr was investigated in a complex way, with the training of the representatives of many sciences, each direction constituting a separate object of the research.

1. Ethno-folklore investigations

Studies concerning Moldavian folklore before World War II, in the context of the heritage from the 2nd-14th centuries, were seen by the Soviet scholars M. Salmanovič and V. Zelenčuk through the same prism as those concerning the archaeology, namely that the Romanian state, in which Bessarabia was incorporated in the interwar period, was not interested in finding the truth about the origin of Moldavians and promoted a „false” concept about the common origin of the Moldavians and Romanians from the Roman colonists in Dacia. In the post-war period, the important role of ethnographic studies in relation to the traditional culture of the population settled between the Prut and the Dniestr led to the inclusion of a team of ethnographers in a Pruto-Dniestrian archaeological research expedition in 1956. After the 20th Congress of the CPSU, N.A. Mochov became the official historiographer of the MSSR, and the main authority in the field of ethnographical studies was V. Zelenčuk, who made his debut with an independent research in 1957. Another scholar, T. Zlatkovskaja, in the context of her ethnographic studies, defined Thracian traditions as being parallel to Slavic traditions, but in no circumstances with any relation to Roman traditions. In 1972, V. Zelenčuk explained the peculiarities of the formation of the Moldavian nation, but at the same time the important relations with the early Slavic culture. Although the offered comparison referred predominantly to the nations from the Soviet Union, and rarely to those from South-East Europe, all the same the author recognized the ancient Thraco-Dacian origin of some elements of clothing: caps, shirts, tunics, belts, opinci (foot plates) etc. After the 13th Congress of the Moldavian Communist Party, an old thesis from the late 1940s was revived, stating that the ethnic origin of the Moldavian nation had not been studied sufficiently.

This thesis was anticipated by the definition of the nation reflected in some of J. Stalin's ideas from 1951. It was affirmed that in the 12th-13th centuries, the Pruto-Dniestrian area was inhabited by a population that was small in number and very heterogeneous from the ethnic point of view: Russians, Ukrainians, Poles, Jews, Gypsies, Tatars, Gagauzi, Bulgarians and others but no Romanians. The word „Romanian”, with the exception of mentioning the Romanian „occupation” period (1918-1940/1941-1944), was hardly mentioned at all.

At the intersection of linguistic and folkloric studies is located anthroponomy. Research recognized as the basic study of the Moldavian anthroponomy, realized by M. Cosniceanu, by the correlation of boyar names, was published in 1973. The studies realized by Ju. Popovič concerning popular holidays have a separate place in the folkloric research. Although the origins of many holidays or habits are discovered even in the Iron Age among the Thracians and then the Romans in the cult of the bull, fire or sun, the author dates the beginning of these holidays to the 18th-19th centuries. The ideas that are used by the Soviet school frequently come into collision with each other. Thus, in the course of the study of traditions and habits dealing with the protection of the harvest, A. Hâncu-Tentiuc observed the presence, in most of them, of some magic-pagan (pre-Christian) beliefs that were adapted with time for Christian monotheism. The end of the 1970s – beginning of the 1980s was characterized by the publication of some synthetic studies or studies focused on the general problems of the ethnic history of the Moldavians. In 1977 the edition „Moldavians” was published. The review on these studies stated that the appearance of such work was not only of scientific importance but also of ideological importance and marked an epoch in the development of historical and ethnographical science in the MSSR. For folkloric studies in the USSR certain investigational zones were created, as happened in other scientific fields. The western area of the Dniestr River was included, because of its geographical position, into a Russian-Ukrainian-Moldavian zone. The zone delimitation automatically implied the existence of some common elements, and if they did not exist they should be *found*. The objective that was put forward in the 1980s was a more attentive investigation of the archaeological, ethnographical and linguistic sources that allowed for an overcoming of the „local” and „migration” theories.

The investigations of ethno-folklore pursued the same goal of demonstrating the formation process of the Moldavian nation through the symbiosis of Eastern Slavs with Wallachs. Arguments were invented about ethnographic and folkloric origin with a special accent put on the progressive role of the Slavs. Soviet ethnography was a discipline with very strong connections to the problems of the post-war decades.

2. Linguistic investigations

The second half of the 20th century was a period when it was insisted that the ethnic processes that occurred during the first millennium A.D. need to be investigated only through a multidisciplinary prism. Ethno-linguistic studies had a special significance thanks to the role given to language in the process of the formation of nations and because of the lack of archaeological sources at the beginning of the investigation of ethnic problems. The first synthesis about Moldavians was realized from the linguistic point of view: the investigational space for this study was Moldavian villages from the AMSSR. M. Sergievskij concluded that the study of dialects would demonstrate the existence of the “Moldavian language”. Until 1951, the majority of Soviet scholars, together with R. Piotrovskij, didn't argue against the Romance character of the *Moldavian language any more*. The Soviet scholars tried to explain the origin of the names of tools, reaching the conclusion that the Daco-Romans had changed to a settled life under the influence of Slavs. The same phenomenon was registered by the Soviet scholars in the field of military and religious terms, and also in toponyms. The last work that appeared in Soviet historiography in the field of linguistic studies concerning the contacts of the eastern Romans with Slavs was signed by N. Raevskij, whose arguments marked a deviation from the previous official way of thinking. This author distinguished the following ethno-linguistic periods: *Romanization* (1st-5th centuries A.D.), *community* (6th-10th centuries) and *North-Danubian* (11th-14th centuries). The first phase is marked by Romanization, with the first mention of the continuation of this process to the North of the Danube after the overthrow of the province of Dacia. The second phase is characterised by the settlement of the meridian Protoslavs in the Carpathian-Balkan region, ending with not remarkable results in the ethnic evolution both of the Eastern Romanic, and of the Slavs. The strongest consequences for Eastern Romanic during the 9th-13th centuries were as a result of the influence of Slav (Bulgarians, Serbians and Croats). N. Raevskij considered that the contacts with eastern Slavs began to occur only during the sixth and seventh decades of the 12th century. *The Moldavian epoch* was considered by the author to be a period of time after the middle of the 14th century, the formation of the peculiarities of the „Moldavian language” having an acceleration after the „settling”. Thus, the thesis concerning the ethnicisation of the polytomy was confirmed. As a result, N. Raevskij demonstrated the worthlessness of the principal thesis promoted by Soviet historiography: the importance of the ethnic processes between the Carpathians and the Dniestr after the migration to this region of Wallachs, who would complete the formation of the Moldavian ethnic group. The linguistic data denied this thesis; furthermore, they demonstrated that the migration of the Eastern Romanic from the Carpa-

thian region continued during the whole period between the 12th-14th centuries and even after the formation of the medieval state of Moldova.

So, the ethno-linguistic investigations from the period 1946-1991 aimed to demonstrate the existence of the Moldavian language, distinct from the Romanian language. However, analysis of the principal linguistic arguments given in Soviet historiography demonstrates that the framework of the Romanian language is not of Slavic origin. At the moment of the interaction in the Carpathian-Dniestrian region of the eastern Slavic tribes with the Eastern Romanic, the language of the latter was already formed. The foreign elements that did appear earlier are the expression of a natural evolution which is specific to any language in the course of its history.

3. Paleoanthropological studies

Anthropological material had a special place in Soviet historiography as a historical source in the study of ethno genesis. In their investigations, anthropologists proceeded from the proposal that racial peculiarities don't determine the direction of the historical process; the physical type of a nation, its formation, modification and extension deal directly with the history of this nation. Usually it was recognized that, the coincidence of anthropological borders with ethnic borders doesn't yet mean that some ethnical interpretations can be made on the basis of the anthropological data, without taking into consideration other specific features of an ethnic group. In the investigations of ethno-cultural processes to the East of the Carpathians in the early Middle Ages, the anthropological material was to confirm the arguments of the official theory about the participation, besides the Eastern Romanic element, of a complex of ethnic elements, predominantly of Slavic origin.

In reality, the local specialists in the respective scientific field were not well informed. With the exception of the doctoral thesis of R. Levman in 1950, the next study signed by M. Velikanova was published in 1975, though delivered to the publishers in 1970. As for the rest, only a few articles were written by T. Konduktorova and T. Alekseeva on some special narrow topics, with a limited number on bones findings series that didn't point out in full either the chronology or definite archaeological cultures.

As a result of the research, published in the Soviet historiography, on the bones findings series from Černjachovian burials, it is affirmed that the role of the Slavs was very little or even was completely absent. For this reason, the majority of the historical works have appealed to anthropogenetic data, that in addition show the important place and role that Slavic tribes did have in the process

of the formation of the Wallachs in the first period. The second weakness of the anthropological studies was their sporadic and very selective character.

In conclusion, we would like to attract attention to the fact that even in the case of the anthropological studies from the periods 1946-1951 and 1956-1970, some works were published that did accept a relative pluralism of opinions. However, when there was no possibility of constructing historical schemes on the basis of the information available, hypotheses were advanced instead. In spite of all the efforts made by the Soviet scholars and the ethnic attributions made by them, the second half of the 1st millennium A.D. remains unstudied from the anthropological point of view.

CHAPTER III

CONTROVERSIAL PROBLEMS IN ETHNO-CULTURAL STUDIES FROM THE 2ND-14TH CENTURIES

1. The problem of Romanization and the spreading of Christianity

Two aspects that have accompanied the studies concerning the 2nd-14th centuries A.D. – Romanization and the spreading of Christianity – as components of ethno-cultural processes in the first centuries A.D. in the context of the ethnic formation of the Romanians.

As for ethnic processes that took place in the eastern part of the Carpathians, in the context of the formation of Eastern Romanic ethnic groups, the essential thing was the determination of the degree of impact of Roman civilisation upon the barbarians. **Romanization**, from the very beginning, was understood as a complex phenomenon of the extension of the values of Roman civilisation upon the conquered nations or those nations that were situated close to the Roman frontiers.

Study of the Soviet scholars' works concerning Romanization in the Carpathian-Danubian-Pontus region shows that there is no accepted answer for the majority of scholars to the question: „*What is Romanization?*”. In the Soviet special literature many interpretations of the term's essence were proposed; this fact has permitted manipulation of this notion. As a result there appeared the idea of the semantic delimitation of the term „in the wide sense” and in the „narrow” sense; this idea was sustained by M. Sergievskij. However, this delimitation didn't stop divergences in the usage and interpretation of this term. The attempts made to unify the interpretations of the term were not encouraged. This thesis of the double understanding of the sense of the term was widespread in Soviet historiography of the 1950s.

The first studies made by linguists demonstrated the presence of a predominant number of Latin elements in the spoken language, so that the hallucinatory ideas of the first post-war years that did appear in Chişinău, claiming that Moldavians are Slavs, were rejected from the start by the scholars from the big scientific centres of the USSR. At the same time as the predominant romanic element was

accepted, the following questions were put forward: who was subjected to Romanization, where did this process happen and what does Romanization mean?

Who was subjected to Romanization? As was presented in the Introduction, in the 16th-18th centuries, from the chroniclers until Dimitrie Cantemir and the Ardelian School, it was considered that Romanians (Moldavians, Muntenians and Ardelians) are the direct descendants of the Roman colonists, with no elements of the barbarian population (diverse Thracian tribes) from the North of the Danube. The scientific achievements from the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries, filtered by the ideology of the formation of nation states, served as a support for the theory that the ancestors of Eastern Romanic were Thracian tribes that settled in the territory of the Roman province of Dacia and in the neighbouring territories that accepted Roman civilization. The representatives of Soviet historiography, during the period after World War II, advanced the idea of two different nations and, on this basis, several more radical authors stated the theory that Romanians and Moldavians represented different nations from the very beginning. According to this last theory, Moldavians were the descendants of some tribes of Celtic origin that settled in the lower region of the Danube and who, like the Thracians, were subjected to Romanization. This hypothesis, with some roots in several previous studies, was not sustained, being strongly criticized from the very beginning of its appearance. Thus, the single population that remained valid for discussion was that of the Thracians.

Where and how did Romanization happen? This point of the debate, like the first one, was a legacy from the 19th century. The migration theory presented Romanization as an ethnic phenomenon in the context of the Roman province of Dacia, and simultaneously with the withdrawal of the Romans to the South of the Danube, it was continued in some new South-Danubian provinces. The representatives of the continuation theory promoted the idea of three stages in the Romanization process, taking place to the North of the Danube in the intra-Carpathian area and to the South and East of the Carpathians, including the Pruto-Dniestrian region. In search of the answer to this question, the representatives of Soviet historiography had to manoeuvre depending on their goals. These goals were veiled by declarations about overcoming the bourgeois-nationalist tendentiousness of the 19th century. Romanization was accepted in the context of the Roman province and as if in the extra-provincial area settled by the barbarians there was spread only the *influence* of Roman civilisation.

In the special volume dedicated to the „formation of the Moldavians” and published in 1978, it was insisted that the process of Romanization took place in the limits of the province of Dacia. Thus, one of the main fundamentals of the ethnic theories was based on the statement that no Romanization took place in this area and that the influences of Roman culture were not transferred through Romanization, the Eastern Romanic coming here after about 1000 years.

When and how did this process finish? È. Rikman considered that the process of Romanization wasn't finished even after the appearance in the region of the Slavic tribes. His argument was based on linguistic factors and namely the continuation of the usage in this period of the Thracian and Illyric languages. So, the high point of Romanization consisted in the absolute predominance of the Latin language among the local population. At the same time, at the beginning of the 1980s the idea of active Romanization in the Intra-Carpathian area only was generalized together with the idea of the influence of Roman civilization upon the border regions settled by free Dacians, Sarmatians, Germans and others.

The problem of the spreading of Christianity to the North of the Danube in the first centuries A.D. In the special literature from Romania, the process of Romanization was always bound up with the acceptance of Christianity by the Romanized population. Soviet historiography always had a special attitude concerning the spreading of this belief. The adoption of Christianity in 864 was accentuated as an important moment in the existence of the communities that settled to the South and partially to the East of the Carpathians and included in the First Bulgar Country. It is known that local separate „nezats” already existed at that time in the territory of Muntenia, Moldova and Transilvania. At the same time, it was affirmed that the ancestors of the Moldavians accepted Christianity at the same time as the eastern Slavs in the 10th century and that, as a consequence, the Slavic language became the language of the liturgy and of the chancellery in Moldova, as in Transilvania and Muntenia.

Soviet historiography accepted that between 364-375, Christianity in its Arian form was adopted only by the Goths, thanks to the activity of the bishop Wulfila, who preached to the North of the Danube in Gothic, Latin and Greek. At a certain moment a thesis was even stated that the beginnings of Christianity among the Slavs was bound up with the influence of the Gothic world, solely on the basis of some accents or consonants. At the same time, Christianity was continually negated by the Eastern Romanic. In 864 Christianity was accepted by Boris I of the Bulgarians. It was considered that the Eastern Romanic populations joined the Bulgarians within the Greek-Bulgarian church under Tzar Simeon (893-927), although archaeological investigations have demonstrated the presence of Christian communities to the North of the Danube from the 3rd century A.D.

There was an attempt to give an important role to the correlation between the spreading of religion and the formation of language, with the recognition that any religion spreads language in order to promote itself. This idea was spread widely and has special connections with the Eastern Romanics because the Christian religion that was practised by them passed through two temporal phases, before the schism in 1054 and after it. If, during the first phase, the Christian religion promoted the vulgar Latin language, in the second phase a change to Greek

terminology took place that was brought about by the Slavic-Bulgarian branch, because the Eastern Romanic became isolated from Byzantium by the Bulgarians (in the 19th century). In conditions when the centres of the promotion of culture in the Middle Ages were churches and monasteries, Old Church Slavonic became the language of writing in the area settled by the Eastern Romanic (whereas in the medieval West, ethnic authors' thoughts are expressed in Latin). At the same time, the Slavonic language remained foreign for the simple population of the country and together with the secularisation of the culture there took place a change for a new usage of the local language.

Thus, the examination of the theories of Soviet historiography concerning the ethnic interpretation of the communities and the ethnic processes from the 2nd-4th centuries A.D. reveals that the following features are characteristic in this historiography: the negation of the Romanization process outside the territory of the province of Dacia, the reduction of the interaction of the Roman and barbarian civilizations to the level called „influence”. The appreciation of the remains of the Sântana de Mureș-Černjachov archaeological culture was initially made through the prism of political factors, giving a special importance to the role of Slavs and then by the formation of three principal directions of study: Slavic, Germanic and polyethnic.

Soviet historiography is also characterized by the rooting out from the historical context of some stages in the appreciation of ethnopolitical and ethnosocial phenomena, such as the negation of the spread of Christianity among the barbarian population in the period of the 2nd-4th centuries A.D.

2. The problem of the origin and the essence of the name *vlach*

In Soviet historiography, the appearance of the ethnic name was considered to be a decisive moment in the formation of a nation – a name which served for the self-identification of a nation. In this context, all the representatives of the Soviet school mention that the name „vlach” with all its derivations was a name used by foreigners to identify the Eastern Romanic. In medieval documents, the Eastern Romanic is known by the name *vlahi* in the South-Slavic languages and as *volohi* in those of the East Slavs. A study signed by N. Mochov in 1961 confirms an important thesis: the author affirms that the name *vlahi* was given to the Romanians by Bulgarians, and *volohi* by the eastern Slavs. For this reason, he recognizes that the respective ethnicity identified itself using another name, different from that of *voloh* or its derivatives (Old Russian – *voloch'*, Ukrainian – *voloh*, Bulgarian – *vlah*, *vlah'*, Macedonian – *vlav*, Serbo-Croat – *vlah*, *valah*,

New Greek – *blahos*). The Germanic tribes designated all strangers as *walah*, *walh*, first of all Celtic or Romanian nations.

After an analysis of the written sources, it is not possible to claim a definitive opinion on this problem: the written sources are silent on whether these communities identified themselves as „vlahi” or „Romans”. The term „Romanians”, according to Soviet historiography, is attested in the written local sources in the 16th century. In 1988 an article appeared signed by A. Černjak, where it is insisted that the Wallachs, in the opinion of Kekaumenos, should be located not in the Dacia of Traian but in that of Aurelian, that is to the South of the Danube. V. Spinei demonstrated that, in a slightly modified form – *rumeni*, the Romanians are known in the sources from the first half of the 13th century in the territory of Transilvania.

An expressive answer is given by the chronicler Miron Costin: „So this nation, that we have written about, of these lands, the old and the most right name of it is *rumân*, that is *râmlean*, from Roma”. Moreover, Miron Costin anticipated the future problems bound up with the nation’s origin and indicated that „although in histories and in the foreigners’ language and with time, with ages, there were used other names together with the first one, but the old and the basic one is *rumân*. So it is that although we call ourselves now as Moldavians, we don’t ask „do you speak Moldavian?” but „do you speak Romanian?”, that is in the Rome’s language...”.

Around one hundred years before Miron Costin, the Venetian traveller Giorgio Tomasi wrote that the language of these lands, where few people other than Romanians were living, was a „corrupted” Latin and Italian, a true sign that Roman colonies were here. The most expressive information in this sense is the following: „I consider affecting the name of Valah; they were forced to be called using another word and not *romanischi* being proud that they descend from Romans”.

So, if for the „dark ages”, taking into consideration the lack of written sources, the Soviet scholars could propagate their invented propositions, then for the 17th-18th centuries these had to be compared with the written sources, but this was made very selectively, depending on their interests. The facts set out by D. Cantemir concerning the origin of Romanians and Moldavians. Were particularly inconvenient The chronicles written by the boyars were treated by the Soviet scholars through the prism of the class struggle; the boyars were defined as enemies, so verifiable information from these sources was simply denied.

The study of the name *voloh* reveals one more variant of the interpretation that wasn’t taken into consideration by the Soviet school, except in a single case. The first mention of the goddess Veles/Volos in connection with the *voloh* tribes was made in 1973 by the Bulgarian scholar V. Marinov. The matter concerns

the phonetical similarity (homophony) with the name of the Slavic god of cattle and herders – *Volos*. In the Slavic language, there existed the derivatives: **ЗЕМЛЯ ВОЛОСКАЯ** or **ВОЛОСКИ НАРОД**. Nevertheless, this variant would stress the external origin of the ethnic name. In the anthropological context, it should be mentioned that the god Volos (Veles) had the function of the death god for Slavs, from which comes the consonance with Valhalla – the world of the Germanic warriors who had fallen in battle, or the Elysian fields of the Romans, and implicitly a direct connection with the belief in the immortality of the Thracian tribes. In Slavic mythology, the wolf was identified with Volos (Veles), the god of cattle breeders.

There exists the supposition that Vlachs/Valachs were perceived, in the initial variant of the term, only as those whose occupation was cattle raising and the secondary meaning was that of the name of an ethnic group, in the narrow sense, and, in the wide sense that of strangers.

The only scholar that supposed with some reservations, that Eastern Romanic called themselves Vlahi was È. Rikman. He advanced this hypothesis as a result of the study of family names in several regions of Bessarabia.

V. Koroljuk believes that as Volochs' land is designated Italia in the Chronicle from the Lavrentie monastery, and Volochs are Romans or a Romanized population, other scholars have understood them as being Franks. In 1971, Moscow scholars demonstrated that the notion of Voloch is very complex and should be treated with special attention.

3. The evolution of the Eastern Romanic – a scientific problem transformed into a political one

In the problem of the impact of political life upon historical studies in general, and ethno genesis studies in particular, we proceed from the idea expressed by H. White that the tendency to mythologize historical consciousness was realized in order to defend individuality from collectivism during the Romantic period and collectivism from individualism in the context of Idealism.

Many historical myths were created in studies about the history of the Moldavians that were concerned with the problem of “Moldovanism”, the viability of this myths was sustained by all the possibilities offered by science. Thus, concerning the ethno-cultural processes from the 2nd-14th centuries eastern of the Carpathians, there could be identified at least three axioms in this style:

1. A special civilizational and peacemaking role of Slavs/Russians in south-eastern Europe;
2. Secular friendship between a part of the eastern Romanic and the eastern Slavs;

3. The absolute truth of the conclusions made by Soviet historiography compared with other research schools.

The question concerning the origin of the Eastern Romanic belonged to the category of those which were continually demystified, its evolution being accompanied by an „eternal battle with falsification”. The confrontation with the ideas of bourgeois schools that were dismissed as being unscientific, contradictory and false, the investigation made on the basis of „science” and the adoption of the Marxist-Leninist methodology – all of these points became the principal goals of the Soviet school.

The first works about the territory called “Bessarabia” by the Russians, written by army officers, were published in Saint Petersburg as reports, returns etc. The special attention that was given to this information by the Russian government reveals that the most part of them were not published but used for internal purposes.

The father of the Marxist methodology, Karl Marx, wrote that if the conquests of Catherine II could be excused but not repaired, then the conquests of Alexander I could not be justified: „Finland is settled by Finns and Swedes, Bessarabia by Romanians, Poland by Poles. This is not a case of the unification of some isolated related tribes that have some Russian names, in these cases we deal with the unveiled forced conquest of some foreign territories, with robbery”. He considered that Wallachs or Daco-Romans, who represented the main part of the population settled in the region between the Lower Danube and the Dniestr, were a heterogeneous nation that belonged to the Orthodox Church and spoke a language originating from Latin and resembling in many aspects Italian. Among them, the people from Transilvania and Bucovina were subjugated to the Austrian Empire and the people from Bessarabia – to the Russian Empire... Concerning the tendencies of the annexation of Moldova to the Russian Empire, Marx, making some comments on the withdrawal of the Russian troops from Bessarabia, wrote that the Bessarabian Romanians would no more regret the Russians’ leaving than the Romanians of Wallachia and Moldova. But chasing the absolute truth on the basis of the Marxist-Leninist methodology, the representatives of the Soviet school omitted certain ideas expressed in the works of Marx and Engels.

The change of the ethnic name is also eloquent in Soviet historiography, showing its dependence on the political situation in the region. Because of the lack of an independent Polish state organisation, the population of the Polish territories annexed to the Russian Empire was perceived as Poles and Russians, but after the reunification of Poland the same population became Ukrainian and Belarussian. In a similar way, in the 19th century when Romania was a state in the making, Russia could allow the people of Bessarabia to be claimed as Bessarabians or Romanians. After World War II, after the annexation of Bessarabia

to the USSR, there was a change in attitude towards the Bessarabian Romanians, who became Moldavians. The ethnic name *Moldovians*, from the component part of the ethnic name *Romanians*, became a name that was distinct from the latter, producing its opposite. Many other nations within Tzarist Russia had to go through the same process, for example Lithuanians, Ukrainians and others.

The study of the history of the problem of Moldovanism demonstrates the fact that those in power appeal to the achievements of science for a confirmation of the political reality. Rösler's theory appeared when Transylvania was a part of Austria-Hungary, the major ethnic-cultural studies in Romania were published after the maximum territorial expansion of the state. The Soviet Union wasn't an exception in this sense: the intervention of political matters in science was considerable after 1945.

In contrast, political forces which do not maintain effective power over a territory appeal to the rights of self-identification of the population.

After World War II, Soviet power took the territory of Bessarabia under its control again. This fact did mark a qualitative new period in the study of the history of the ethnic groups in the MSSR.

Ideology had played and continued to play the main role in the formation and functioning of historical myths. Analysis of the publications of Soviet scholars shows that Soviet historiography appeared as a perverted form of the Bible: „You will perceive the truth, and the truth will make you free” (John 8: 32). The Soviets had brought *liberation* to Bessarabia, and then they began bringing the *truth*.

In the field of historical investigation, as in other scientific branches, the investigational directions began being traced at plenary sessions of the CPUS, and then parrot-fashion they were repeated by the republican sections of the same party. The results of the investigations were seen and presented as a component part of the five-year plans; in fact they really were planned beforehand. The publication of monographs and of collections of articles was attached either to important events in the political life of the USSR or to those of the Soviet Republic. Thus, when we set out in chronological order those editions that appeared after World War II with reference to the „formation of the Moldavian nation”, we clearly observe the numerical growth of publications in the anniversary years of certain Soviet holidays. Special budgets were reserved for these publications, even though some research projects did not actually continue.

The organisation in 1970 of the scientific conference for detailed research into the problem of „The Slavic-Wallachian relations and the formation of the Moldavian nation” at the Academy of Sciences of the MSSR, attached to the Section for social sciences, was of particular importance. Scholars from several scientific centres took part in this conference: Moscow, Chişinău, Lvov etc. The official goal of this conference was the realisation of an interdisciplinary study

concerning Slavic-Wallachian relations and the formation of the Moldavian nation, the results being presented at annual sessions. In the context of these meetings, in which representatives of the Soviet research school participated especially, the main directions of the investigations were traced. In 1979, 8 such sessions took place and several works were published. Nevertheless, behind the cover of a noble and modern interdisciplinary study there was hidden the reality of another nature. At the end of the 1960s – beginning of the 1970s, the essential part of the scientific investigations in the MSSR was put to the shoulders of a „new generation” that was formed from local scholars. Beginning with their first scientific attempts, they formed the „Brownian Motion” in the context of the Soviet school of research. Hence, there was a need to organize a centre that under supervision of the Union institutions would filter the historical studies and promote only those that were acceptable from the point of view of general policy. Thus not only local scholars but also those from the Romanian Socialist Republic who were occupied with the problem of the ethnic origins of the Romanians were subjected to evidence and control. This fact is reflected in the information that was presented to the Central Committee of the Communist Party of Moldova on 15 May 1975, in which the ideas exposed in their communications at conferences or in publications by C. and D. Giurescu, V. Curticopeanu, G. Zaharia and M. Muşat were presented. From the same archive documents there follows the plan for a monograph written by an authors’ collective, with the title „The formation of the Moldavian nation” that would include several chapters: The goal of the research and the historiography; the ethnic history of the Carpathian-Danubian territories before the XIIth century; the Romanized population on the Danube in the Middle Ages; the contacts with early Slavs; the expansion of the Wallachs in the Carpatho-Dniestrian territories; the role of the eastern Slavic (Old Russian) elements in the formation of the Moldavian ethnicity; the establishment of feudal relations. The formation of the Moldavian state had its role in the consolidation of the Moldavian nation.

By the middle of the 1980s some big changes occurred in the treatment of political problems, first of all in Moscow. Without any support or directives, the scientific organisations such as CŞSCP „RSVFPM” ceased their activities without reaching their goals.

Analysis of the academic research concerning ethno-cultural processes between the Carpathians and the Dniestr between the 2nd-14th centuries reveals the total dependence of historical studies from the USSR on political factors. Moreover, historians had to execute certain commands or directives accepted at conferences of the Communist Party of the USSR or promulgated by political leaders.

CONCLUSION

The analysis of post-war Soviet historical studies concerned with the problem of ethno-cultural processes during the 2nd-14th centuries between the Carpathians and the Dniestr has revealed the following distinct periods:

I. The period 1946-1961, that includes, in its turn, three stages:

1. 1946-1951

The first stage starts in 1946, the year of the formation of the Moldavian Scientific Research Base by the Academy of Sciences of the USSR. At that time, the process of the formation of the scientific school in the MSSR was revealed, and the principal directions of research were fixed. The great majority of the scholars were persons who came from other research centres of the USSR, especially from Moscow, Leningrad and Kiev. Their professionalism is not called into question, but there is a need to mention that they were persons with some fixed opinions and for whom the realities of the Pruto-Dniestrian area were foreign. So, there was a need for a period of acclimatisation. The status change of the Moldavian Base in the Moldavian Branch of the Academy of Sciences of the USSR in 1949 didn't change the professional staff or the problems relating to the investigations.

2. 1951-1956

The year 1951 fractured the evolution of studies at the USSR level, a fact that also affected the regions. Josef Stalin's article concerning linguistic and ethnographic problems, administrative modifications in the Academy of Sciences of the USSR, the denigration and self-censoring of everything that was made in previous years, all of these factors created a state of chaos in historical studies. There began a „scholars' crisis”; the most important Soviet scholars felt themselves obliged to refuse everything that had been written until that moment. This fact led to the appearance of some new names in academic research that would direct historical studies for more than 30 years.

3. 1956-1961

The tenth anniversary of the study of ethnic problems in the area to the East of the Carpathians was marked by a new political break that tempered the persistence of some Soviet scholars. The 20th Congress of the CP of the USSR, by its dethronement of the cult of personality, restored possibilities for future historical studies. Thanks to the opening-up within the USSR, there followed an approach to the states of the socialist coalition that were forgiven for their “bourgeois-merchant” studies of the interwar period.

II. The period 1961-1991, that also includes three stages:

1. 1961-1970

Historical studies were on the increase and the year 1961 was a catalyst in this process. After a decision that was accepted in 1960, in 1961 the Academy of Sciences of the MSSR was opened, an event that was a kind of recognition that the scientific centres of the MSSR did have a proper research capacity, and which marked the formation of the first generation of local specialists. For the first time, there appeared opinions that insisted upon alternative interpretations of historical facts, of the ethnic processes that took place in different historical periods. The recognition of the materials collected in the closed regions, in this case in Romania, and their comparison with the reality in the MSSR, generated certain centrifugal movements.

2. 1970-1983

These centrifugal forces were not capable of demonstrating the viability of their scientific constructions at the local level, namely their existence came to prejudice the eternal truth of the Soviet research school, a fact that provoked a strong reaction in the organs of the state. In 1970 a control organisation for historical studies (CŞSCP „RSVFPM”) was formed, the goal of which was the filtration of studies in order to admit to publication only a certain category of results. In the context of this stage two years are evident that are called „the accident of the localness”, 1975-1977. This accident was provoked anew by some changes that took place in Moscow, where power was taken by some specialists in local studies, headed by B. Rybakov, and, conforming to a Soviet tradition, the respective modification immediately affected the whole scientific structure in the USSR. Although the changes that took place at the local level were not accepted by the centre, it was demonstrated that all the scholars were autochthonists but that the autochthons were different. In the context of these rearrangements, the activity of CŞSCP „RSVFPM” was reduced, that, after April 1975, managed to meet only two years later (April 1977). The modifications performed to the end of the year 1977, the return of the group that possessed power before 1975, were the reasons for the change of the opinions of the scholars that were reflected in the volume of the scientific session from 1977, published in 1978. The necessity of continuing the activity of CŞSCP „RSVFPM” was justified by a report that was also published in 1978.

3. 1983-1991

Some old ideas are defeated not because they were bad, but because the generation that promoted them disappears. The first generation, from different motives, was practically excluded from the scientific life. Hence, the end of the 1970s – the beginning of the 1980s is characterized, in general, by the reconfirmation of the theories that were officially promoted at preceding stages, with the editions from

1960-1970 being republished, the problem put in the centre of this work being considered generally solved. This latent crisis is accompanied in parallel by the formation of the second generation of local scholars who had only just taken up vacant positions. To this must be added an intensive campaign of the research on the land that was promoted in the USSR thanks to the formation of an irrigation system in agriculture. The scholars spent more than half the year on the land and the rest of the time they were occupied with the initial processing of the collected material. This situation determined the publication of some works made by the second generation. In these studies, the discussion about the principal problems of interpretation of ethnic phenomena was taken from the very beginning, in the context of the weakening of the role of political factors that made the scientific polarization more acute.

The changes that provoked the formation of these stages, in the majority of cases had a strong political essence, a fact that demonstrates the strong connection between scientific research in the USSR and political changes, and the dependence of science on politics, which was itself served by science.

***

On the basis of the investigations concerning ethno-cultural processes in the II-XIVth centuries between the Carpathians and the Dniestr, realized in Soviet post-war historiography, the scientific importance of the problems of ethno genesis in the history of the communities must be mentioned, as well as the importance of the study of their evolution, of the correlation of the complexity of economic and social life, and of the creation of the institutional aspects of society. The ethnic interpretation cannot give such qualifications as „the winner” and „the loser”; it remains a thing that needs to be continually studied by the use of the most modern methods.

The investigations that were made by the representatives of the Soviet school concerning ethno-cultural processes in the 2nd-14th centuries between the Carpathians and the Dniestr are characterized by the tendency to take more historical information from the material than it can offer, a fact that in the context of the lack of some critical opinions about the „official theories” has led to the formation of some negative phenomena. Very often, the definitive argument was that of age, authority, function etc. and not obtained on the basis of the studies. A characteristic feature of the realized studies was the „domainisation” – the monopolisation of the investigations by certain persons, the formation of a closed circle of research with limited access to the information for those on the outside. Publications suffered from the syndrome of a partial analysis of the data and by omitting those that didn't fit into the proposed logic-historical construc-

tions. These hypotheses lost some aspects or historical stages, often in the structure of the argumentation, so that the method of historical reconstruction from something old to something new and vice versa on the basis of the conclusions of Soviet historiography offers different results. One more negative aspect was the multiplication/republishing of the works with very few modifications.

The present work is based on interdisciplinary historical, archaeological, linguistic, and anthropological information as well as the investigation of the sources and the critical bibliography. The analysis of the sources, of the investigational form and of the investigational methods used by previous scholars, has allowed the expression of some extant „alternative” affirmations or the presentation of some new interpretations. The evaluation, in the case of some hypotheses, of an insufficient level of argumentation or of some proofs that are not very plausible, has often determined the necessity to promote an original opinion concerning the evolution of the ethnic processes in the respective region.

It has been ascertained that Soviet historiography was extremely politicized and conformed to the ideas that were stated at the centre – an attitude that often was equal to blind subordination, a lack of intellectual autonomy and will in the research that conferred a superficiality and simplicity on ethnic studies at the republican level and presented a barrier to scientific progress. The identification of the role of the central system in the orientation and control of the investigations in the MSSR represents a reason for the meditation concerning the actualization and permanent adaptation of this principle to the actual demands. The Soviet interpretation of history on the basis of socio-political formations (slave-owning system, feudalism, capitalism, socialism) proved to be a flawed one because of the fact that it required a change of ethnic terminology simultaneously with a change of social formation: family, tribe, population, nation, bourgeois nation, socialist nation.

Soviet historiography negated the continuity of the Romanic to the East of the Carpathians between the 6th-12th centuries and tried to demonstrate that Eastern Romanic migrated to the eastern Carpathian zone only between the 12th-14th centuries.

As a result of the investigation, it is possible to reveal that the evolution of the Soviet scholars' researches concerning the problem of ethno-cultural processes in the 2nd-14th centuries to the East of the Carpathians, in the historical conditions that were analysed, was not possible without adoption to the demands and directives from the centre, which were based on the lack of intellectual autonomy, a limited freedom in the research, a simplicity and superficiality concerning some problems, as a contrast for the strictness of the excessive formalism in others' works, a fact that, in every epoch and field, was a big obstacle in the development of science.

It is well known that the ethnic origin of every nation is not based on a continuous evolutionary process. Such characteristic elements as language, material culture and spirituality, the consciousness of the community as being different from others etc. are formed during a relatively long period of time and are in a permanent state of development and perfection, very often being subjected to external arbitrary factors. Because of the fact that archaeology fixes only certain components of an ethnic group, it is not always possible to follow continuity in archaeological cultures, their number being in direct proportion to the existence of periods of development and interruption that can be fixed to particular moments from the archaeological point of view. Based on these problems and poor research of the monuments, at the present moment it is practically impossible to make any conclusions concerning the ethnic character of those who represent the archaeological culture from the 1st-4th centuries A.D. in the territory between the Prut and the Dniestr. There is a need for further study, first of all in the context of the archaeological excavations. As to the Sântana de Mureș-Černjachov culture, scholars have found themselves faced by a complex problem concerning the ethnic attribution of the components of this culture, which covered a vast area and in the contemporary limits of which the interests of different research schools intersect. Thus the archaeological realities from the respective area have become a support for theories that often are mutually exclusive.

It has been established that the Gothic wave from the North and the massive impact of Roman civilization from the South did lead to the material culture in the whole area of the Sântana de Mureș-Černjachov culture becoming uniform, so that after the Huns' victory over the Goths and the withdrawal of the last into the limits of the Roman Empire, conditions were created that halted the evolution of the material culture of the former Černjachovian communities. The Slavic tribes that migrated to the area to the West of the Prut discovered an isolated population with a closed material culture that, in the conditions which followed the rupture of any relations with the Roman Empire, was exposed to a continual process of degradation. There began a relatively short period of cohabitation between the Eastern Romanic and the population that would become in the future south-Slavic and that contributed substantially to the formation of the identity of the Eastern Romanic. The Romanic element, which was on a higher civilization level, being influenced by the values of the Greek and then of the Roman world, won in the ethnic processes, becoming the dominant element. This explains the difficulties that face scholars in the ethnic attribution of the archaeological remains. The dismemberment of the Roman frontier system on the Danube at the beginning of the 7th century provoked the migration of an impressive number of the population that came beforehand; this fact increased even further the ethnic ratio of the Eastern Romanic.

The processes of the unification of the Kievan Russian state that took place in the Dnieper region led to the migration of the Ulics, as is mentioned in Russian chronicles. Ulics, being forced to migrate to the West, met several groups to the West of the Dniestr from the descendant population of the Sântana de Mureş-Černjachov culture. Unlike the first wave of the Slavs with whom relations were relatively close, because of their coexistence in the context of the ethnic conglomeration under the hegemony of the Goths, the second Slavic wave that appeared in the region was met in a hostile way, they being forced to construct some defensive installations in order to assure their safety. Being in conflict with the Kievan Rus', that would later accept Christianity, Ulics propagated the polytheistic cults of their ancestors for a certain period of time. Only when confronted by the Pecheneg danger from the beginning of the 10th century would these communities accept the superiority of the Kievan princes, becoming the staging points for the Old Russian armies moving to/from Constantinople.

Hence, in such conditions it was logical that the main strike of the new wave of migrants would be against those defensive installations that for the Pechenegs and Cumans were centres of local power and, as such, of danger. Remaining without any effective support from the Russian princedoms during the period of feudal decay and faced by a wave of pressure from part of the local population, the Slavic communities, up to the 11th century, didn't have any chance of survival.

The migration of the Pechenegs into the zone of the Milcov formed an "ethnic diaphragm" in this region, marking the polarization of the unification process in two regions. The assimilation of this group lasted throughout the formation period of two different political units of the Eastern Romanics, the territory that would create in the future the political border in conditions in which it was impossible to influence one another.

The choice of the Pruto-Dniestrian area as a residential place for the commander of the Golden Horde speaks about the fact that the region was inhabited by a settled population, other than the Slavic one. The foundation of some cities that in a short time would attain a high level of prosperity was possible not only because of the work of slaves, brought about after the military campaigns of the Tatars, but also because of the ending of the waves of migration and the beginning of the settlement of the Nomads. The internal battles for central power in the context of the Golden Horde and the defeats of the Tatars, especially in the struggles with the Poles and Lithuanians, led to the creation of a political power vacuum that was used by the predominant population in the conditions of the appearance of new pretensions from the direction of the neighbouring states, especially by the extension of Hungarian dominance.

This relative lack of political hegemony in the region explains the rise of the known ethnic groups, that began to come back from the mountains and wooded areas with a more advanced state psychology.

On the basis of what has been said, we may conclude that during no one historical period in the area between the Dniestr, the Carpathians and the Danube were there distinct ethnic processes, respectively there was no differentiation of the ethnic character of the Eastern Romanic population between the Carpathians-Danube and the Carpathians-Dniestr, the difference is reduced to a regional level. The existence in the northern part of the Pruto-Dniestrian area of the Ulics tribes was of short duration. Relatively isolated from the point of view of relations with those from the outside, this community had a tragic end.

The ethnic processes that took place in the extra- and intra-Carpathian zones have been determined after analysis of the materials offered by archaeology and other disciplines. From the intra-Carpathian zone, the Eastern Romanic expanded to the East, especially after the Tatar-Mongolian campaigns. Both to the East and to the South of the Carpathians, the contacts of these groups with the local communities there didn't lead to a change of ethnic characteristics, but in time when the geographical conditions and the political situation catalysed the stabilisation process of two state formations in the 14th century.

ABREVIERI

- AĖIM** – Archeologija, etnografija i iskusstvovedenie Moldavii, Kišinev.
- AIM** – Archeologičeskie issledovanija v Moldavii, Kišinev.
- AISPDPM** – Archeologičeskie issledovanija srednevekovykh pamjatnikov Dnestrovsko-Prutskogo meždureč'ja, Kišinev.
- AKM** – Archeologičeskaja Karta Moldavii, Kišinev.
- AO** – Archeologičeskaja otkrytija, Moskva.
- AP** – Archeologični pochovann'ja, Kyjiv.
- Arch.** – Archeologija, Kiev.
- AS** – Antropologičeskij sbornik, Moskva, Leningrad.
- ASGĖ** – Archeologičeskij Sbornik Gosudarstvennogo Ėrmitaža, Leningrad.
- BSĖ** – Bol'shaja Sovetskaja Ėnciklopedija, Moskva.
- CȘSCP „RSVFPM”** – Consiliul științific pentru studiul complex al problemei „Relațiile slavo-volohe și formarea poporației moldovenești” (Naučnyj sovet po kompleksnomu izučeniju problemy “Slavjano-vološskie svjazi i formirovanie moldavskoj narodnosti”).
- DKM** – Drevnjaja kul'tura Moldavii, Kišinev.
- DLR** – Dicționar latin-român, București.
- Dnestr** – Dnestr, Kišinev.
- DRH** – Documenta Romaniae Historica, București.
- ĖIF** – Ėtničeskaja istorija i fol'klor, Moskva.
- ĖIM** – Ėtnografija i iskusstvo Moldavii, Kišinev.
- ĖIVR** – Ėtničeskaja istorija vostočnykh romancev: Drevnost' i srednie veka, Moskva.
- ĖO** – Ėtnografičeskoe obozrenie, Moskva.
- IAĖM** – Istorija, archeologija, etnografija Moldavii, Kišinev.
- IAN MSSR** – Izvestija Akademii Nauk MSSR, Kišinev.
- IASVS** – Istoriografičeskie aspekty slavjano-vološskich svjazej, Kišinev.
- IĖS** – Issledovanija etnogeneza slavjan, Moskva.
- IIN SSSR** – Istorija istoričeskoj nauki v SSSR, Moskva.
- IKM MSSR** – Istoriko-kraevedčeskij muzej MSSR, Kišinev.
- IM** – Istorija Moldavii, Kišinev.
- IMSSR** – Istorija Moldavskoj SSR, Kišinev.
- INCh MSSR** – Istorija narodnogo chozjajstva Moldavskoj SSR, Kišinev.
- ISSSR** – Istorija SSSR, Moskva.
- ISV** – Istorija srednich vekov, Moskva.

- JuVEĖF** – Jugo-Vostočnaja Evropa v èpochu feodalizma, Kišinev.
- JuVESV** – Jugo-Vostočnaja Evropa v srednie veka, Kišinev.
- KDZSV** – Karpato-Dunajskie zemli v srednie veka, Kišinev.
- KIM** – Kurs istorii Moldavii, Kišinev.
- KM** – Kommunist Moldavii, Kišinev.
- KMN** – Kul'tura moldavskogo naroda, Kišinev.
- KSIA** – Kratkie soobščeniya Instituta archeologii, Moskva.
- KSIA AN USSR** – Kratkie soobščeniya Instituta archeologii Akademii Nauk USSR, Kiev.
- KSIĖ** – Kratkie soobščeniya Instituta ètnografii, Moskva.
- KSIIMK** – Kratkie soobščeniya Instituta istorii material'noj kul'tury, Moskva.
- MIA SSSR** – Materialy i issledovanija po archeologii SSSR, Moskva.
- MIAĖ MSSR** – Materialy i issledovanija po archeologii i ètnografii Moldavskoj SSR, Kišinev.
- NM** – Narody mira, Moskva.
- PIIĖ** – Polevye issledovanija Instituta ètnografii, Moskva.
- PVL** – Povest' vremennykh let, Moskva – Leningrad.
- SA** – Sovetskaja archeologija, Moskva.
- SĖ** – Sovetskaja ètnografija, Moskva.
- SĖPIJuVE** – Social'no-èkonomičeskaja i političeskaja istorija Jugo-Vostočnoj Evropy, Kišinev.
- SMS** – Slavjano-moldavskie svjazi i rannie ètapy ètničeskoj istorii moldavan, Kišinev.
- SP** – Stratum plus, Chișinău.
- SS** – Sovetskoe slavjanovedenie, Moskva.
- Suceava** – Anuarul Muzeului Județean, Suceava.
- SVS** – Slavjano-vološskie svjazi, Kišinev.
- TD** – Thraco-Dacica, București.
- UZKU** – Učenyje zapiski Kišinevskogo universiteta, Kišinev.
- VDI** – Vestnik drevnej istorii, Moskva.
- VĖĖI** – Voprosy ètnogeneza i ètničeskoj istorii slavjan i vostočnykh romancev, Moskva.
- VI** – Voprosy istorii, Moskva.
- VIst.** – Vsemirnaja istorija, Moskva.
- VMJa** – Voprosy moldavskogo jazykoznanija, Moskva.
- VMJaSRS** – Voprosy moldavskogo jazyka v svete rabot I.V. Stalina, Kišinev.
- ZfA** – Zeitschrift für Archäologie, Berlin.
- ZOAO** – Zapiski Odesskogo Archeologičeskogo Obščestva, Odessa.

BIBLIOGRAFIE

- AËIM 1968:** *Archeologija, etnografija i iskusstvovedenie Moldavii*, Kišinev, 1968.
- Aftenjuk 1972:** S.Ja. Aftenjuk, *Istorija gosudarstvennosti moldavskogo naroda v krivom zerkale fal'sifikatorov*, In: *Fakty i domysly: Protiv fal'sifikacii nacional'nych otnošenij v Sovetskom Sojuze*, Kišinev, 1972, 166-186.
- Al'termatt 2000:** U. Al'termatt, *Ëtnonacionalizm v Evrope*, Moskva, 2000.
- Alekseev 1969:** V.P. Alekseev, *Proischoždenie narodov Vostočnoj Evropy (kraniologičeskoe issledovanie)*, Moskva, 1969.
- Alekseev 1972:** V.P. Alekseev, *Paleodemografija SSSR*, Moskva, 1972.
- Alekseev 1973:** V.P. Alekseev, *Antropologičeskie dannye o proischoždenii narodov SSSR*, In: *Rasy i narody*, Moskva, 1973, 43-66.
- Alekseeva 1964:** T.I. Alekseeva, *Antropologičeskie materialy k etnogenezu vostočnyh slavjan*, In: *SË*, № 3, 1964.
- Alekseeva 1974:** T.I. Alekseeva, *Slavjane i germancy v svete antropologičeskich dannych*, In: *VI*, № 3, 1974, 58-67.
- Ancupov, Dzjuba et al. 1980:** I.A. Ancupov, E.N. Dzjuba, N.V. Komarenko, et al. *Istoričeskie korni svjazej i družby ukrainskogo i moldavskogo narodov*, Kiev, 1980.
- Anfert'ev 1993:** A.N. Anfert'ev, *Problemy k izučeniju etničeskoj istorii*, In: *Ëtnosy i etničeskie procesy*, Moskva, 1993, 62-69.
- Angelov 1980:** D. Angelov, *Die Entstehung des Bulgarischen Volkes*, Berlin, 1980.
- Anonimus 2001:** Anonimus, Notarius. *Gesta hungarorum*, București, 2001.
- Armbruster 1993:** A. Armbruster, *Romanitatea românilor*, București, 1993.
- Artamonov 1940:** M.I. Artamonov, *Spornye voprosy drevnej istorii slavjan i Rusi*, In: *KSIIMK*, № 6, 1940, 3-14.
- Artamonov 1956:** M.I. Artamonov, *Slavjane i Rus'*, In: *Tez. dokl. Naučnaja sessija Leningradskogo Gos. Universitata 1955-1956*, Leningrad, 1956, 3-6.
- Artamonov 1967:** M. I. Artamonov, *K voprosu o Karpato-Dunajskoj kul'ture*, In: *Tezisy dokladov Vsesojuznoj sessii posvjaščennoj itogam archeologičeskich i ztnografičeskich issledovanij 1966 goda*, Kišinev, 1967, 30-31.
- Arutjunov, Chazanov 1974:** S.A. Arutjunov, A.M. Chazanov, *Problema archeologičeskich kriteriev etničeskoj specifikii*, In: *SA*, № 6, 1974, 88.
- Bačinskij 1967:** A.D. Bačinskij, *Proischoždenie i sostav ukrainsko-russkogo naselenija Budžaka i nizovij Dunaja XVIII i načala XIX vv.*, In: *ZOAO*, t. 2, 1967, 136-150.
- Balueva et al. 1988:** T.S. Balueva, E.V. Veselovskaja, G.V. Lebedinskaja, A.P. Pestrjakov, *Antropologičeskie tipy drevnego naselenija na territorii SSSR*, Moskva, 1988.

Baran 1972: V.D. Baran, *Ranni slovʹjani miž Dnistrom i Pripʹjattju*, Kyjiv, 1972.

Baran 1981a: V.D. Baran, *Černjachivsʹka kulʹtura (za materialami Verchnʹogo Dnistra ta Zachidnogo Bugu)*, Kyjiv, 1981.

Baran 1981b: V.D. Baran, *Černjachovskaja kulʹtura i složenie rannesrednevekovykh slavjanskich drevnostej*, In: Tezisy dokladov simpoziuma "Pozdnejšie sudʹby Černjachovskoj kulʹtury", Kamenec-Podolʹsk, 1981, 3-5.

Baran 1988: V.D. Baran, *Pražskaja kulʹtura Podnestrovʹja (po materialam poselenii u s. Raškov)*, Kiev, 1988

Baran 1998: V.D. Baran, *Davni slovʹjani*, Kyjiv, 1998.

Baran 2001: V.D. Baran, *Procesy schidnoslovʹjansʹkogo kulʹturogenezu v drugij polovini I tys. n.é.*, In: Etnogenez ta rannja istorija slovʹjan: novi naukovi koncepcii na zlomi tysjačolitʹ, Lʹviv, 2001, 11-19.

Bârnea 1963: P.P. Bârnea, *K voprosu o zaselenii Prutsko-Dnestrovskogo meždurečʹja v èpochu srednevekovʹja*, In: Trudy III Konferencii molodych učených Moldavii. Vyp. 3, (Serija obščestvennyh nauk), Kišinev, 1963, 90-92.

Bârnea 1964: P.P. Bârnea, *Severo-zapadnyj putʹ zaselenija territorii Moldavii volochami*, In: Tezisy dokladov pervogo simpoziona po archeologii i ètnografii jugo-zapada SSSR, Kišinev, 1964, 40.

Bârnea 1965a: P.P. Bârnea, *Dannye toponimiki o zaselenii territorii Moldavii vostočnoromanskim naseleniem*, In: Vsesojuznaja konferencija po toponimike SSSR. 28 janv. – 2 fevr. 1965 g. Tezisy dokladov i soobščeniĭ, Leningrad, 1965, 147-150.

Bârnea 1965b: P.P. Bârnea, *Severo-zapadnyj putʹ zaselenija territorii Moldavii vostočnoromanskim naseleniem*, In: Kratkie soobščeniĭa o dokladach i polevyh issledovanijach Instituta archeologii AN SSSR, vyp. 105, Moskva, 1965, 62-74.

Bârnea 1969: P.P. Bârnea, *Selʹskie poselenija Moldavii XV-XVII vv.*, Kišinev, 1969.

Bârnea 1980a: P.P. Bârnea, *Novoe issledovanie formirovanija moldavskogo naroda*, In: KM, № 8, 1980, 92-95. (Rec. na Mochov N.A. Očerki formirovanija moldavskogo naroda, Kišinev, 1978).

Bârnea 1980a: P.P. Bârnea, *Un nou studiu despre formarea poporului moldovenesc*, In: KM, № 8, 1980, 92-95. (Rec. na Mochov N.A. Očerki formirovanija moldavskogo naroda, Kišinev, 1978).

Bârnea 1980b: Bârnea, P. *Galickie slavjane v Moldavii*, In: Tezisy dokladov sovetskoj delegacii na IV Meždunarodnom kongresse slavjanskoj archeologii, Moskva, 1980, 59-60.

Bârnea 1991: P.P. Bârnea, *K probleme gradoobrazovanija v Podnestrovʹe v period rannego srednevekovʹja*, In: Drevnosti Jugo-Zapada SSSR, Kišinev, 1991, 186-205.

Bârnea, Rafalovič 1978a: Bârnea, P.P., Rafalovič, I.A. *Problema mestnogo*

naselenija Dnestrovsko-Prutskogo meždureč'ja v X-XII vv. i Balkano-Dunajskaja kul'tura, In: IAN MSSR, serija ON, № 3, 1978, 65-75.

Bârnea, Rafalovič 1978b: P.P. Bârnea, T.D. Rafalovič, *O rabote naučnogo soveta po probleme "Slavjano-vološskie svjazi i formirovanie moldavskoj narodnosti"*, In: SĖ, № 2, 1978, 123-130.

Bârnea, Rafalovič 1983: P.P. Bârnea, I.A. Rafalovič, *Problemy ètničeskoj istorii Dnestrovsko-Karpatskich zemel' v konce I – načale II tysjačeletija n.è.*, In: SVS, 1983, 79-98.

Bârzu, Brezeanu 1991: L. Bârzu, S. Brezeanu, *Originea și continuitatea românilor. Arheologie și tradiție istorică*, București, 1991.

Bejlekči 1967: V.S. Bejlekči, *Bibliografija po archeologii Moldavii (1946-1966)*, Kišinev, 1967.

Bejlekči 1985: V.S. Bejlekči, C. *Novye slavjanskije pamjatniki južnoj zony Moldavii*, In: AISPDPM, 1985, 176-179.

Bejlekči 1986: V.S. Bejlekči, *Raskopki slavjanskogo poselenija Rud' v 1981-1982 gg.*, In: AIM v 1982 g., 1986, 96-115.

Belkov 1993: P.L. Belkov, *O metode postroenija teorii ètnosa*, In: Ètnosy i ètničeskie procesy, Moskva, 1993, 48-61.

Berg 1918: L.S. Berg, *Bessarabija. Strana – ljudi – chozjajstvo*, Petrograd, 1918.

Berg 1923: L.S. Berg, *Naselenie Bessarabii*, Petrograd, 1923.

Berg 1947: L.S. Berg, *Recenzija na Sergievskij M.V. „Toponimija Bessarabii i ee svidetel'stvo o processe zaselenija territorii"*, In: Izvestija Vsesojuznogo geografičeskogo obščestva, vyp. 3, Moskva, 1947, 356.

Bernštejn 1953: S.B. Bernštejn, *Slavjanskije èlementy v moldavskom jazyke*, In: VMJa, 1953, 150-158.

Bernštejn 1985: S.B. Bernštejn, *O nekotorych itogach i perspektivach lingvističeskich issledovanij Karpato-Dunajskogo regiona*, In: Carpatobalcanica, XIV – 1/2, Bratislava, 1985, 79-89.

Bichir 1977: Gh. Bichir, *Les sarmates au Bas-Danube*, In: Dacia, N.S., t. XXI, București, 1977, 167-197.

Bileckij, Demčenko 1964: N.V. Bileckij, N.A. Demčenko, *O sootnošenii moldavskich èlementov v nazvanijach orudij obrabotki počvy moldavan*, In: Tezisy dokladov pervogo simpoziuma po archeologii i ètnografii Jugo-Zapada SSSR, Kišinev, 1964, 52.

Boboc 1973: S. Boboc, *Tipologija i inter'er sovremennogo žilišča Kodr Moldavskoj SSR*, In: IAN MSSR, № 2, 1973, 66-74.

Bogač 1949: G.F. Bogač, *Recenzija na Sergievskij M.V. „Toponimija Bessarabii i ee svidetel'stvo o processe zaselenija territorii"*, In: Učene zapiski Instituta istorii, jazyka i literatury Moldavskogo filiala AN SSSR, Kišinev, 1949 t. 2, 227-233.

Bonte, Izard, Lenclud 1999: P. Bonte, M. Izard, G. Lenclud, *Antropologia*

rusă și sovietică, In: P. Bonte, M. Izard, Dicționar de etnologie și antropologie, București, 1999.

Brajčevskij 1950: M.Ju. Brajčevskij, *Archeologični materialy do vyvčennja kul'tury schidnoslov'jans'kich plemen IV-VIII st.*, In: Arch., № 4, 1950, 27-55.

Brajčevskij 1957: M.Ju. Brajčevskij, *K istorii lesostepnoj polosy Vostočnoj Evropy v I tys. n.é.*, In: SA, № 3, 1957, 114-130.

Brajčevskij 1964: M.Ju. Brajčevskij, *Bilja džerel slov'jans'koï deržavnosti*, Kyjiv, 1964.

Brather 2004: S. Brather, *Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie*, Berlin, 2004.

Brener 1912: E. Brener, *Der Stand der Forschung über die Kultur der Merovingerzeit*, In: Berichte der Römisch-Germanischen Kommission, VII, Frankfurt, 1912, 262-267.

Bromlej 1973: Ju.V. Bromlej, *Ėtnos i Ėtnografija*, Moskva, 1973.

Bromlej 1981: Ju.V. Bromlej, *Sovremenyje problemy Ėtnografii*, Moskva, 1981.

Bromlej 1983: Ju.V. Bromlej, *Očerki teorii Ėtnosa*, Moskva, 1983.

Bromlej, Koroljuk 1973: Ju.V., Bromlej, V.D. Koroljuk, *Slavjane i volochi v Velikom pereselenii narodov i feodalizacija Central'noj i Jugo-Vostočnoj Evropy: (K voprosu o sootnošenii vnutrennich i vnešnich faktorov)*, In: JuVEĖĖF, 1973, 24-33.

Budagov 1953: R.A. Budagov, *Moldavskij jazyk sredi romanskich jazykov*, In: VMJa, 1953, 121-134.

Bunak 1948: V.V. Bunak, *Antropologičeskie issledovanija v Zakarpatskoj oblasti USSR*, In: KSIĖ, IV, 1948, 18-25.

Călători străini 1971: *Călători străini despre țările române*, vol. III, București, 1971.

Cantemir 1973: D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1973.

Caranov 1980: V.I. Caranov, *Osnovnyje napravlenija istoričeskich issledovanij v Moldavskoj SSR*, In: Sovetskaja istoričeskaja nauka v 1975-1979 gg., Moskva, 1980, 338-344.

Čeban 1953: I.D. Čeban, *Sovremennoe sostojanie naučnoj razrabotki moldavskogo jazyka i ego istorii*, In: VMJa, 1953, 159-182.

Čeban 1978: I.D. Čeban, *Otraženie v fol'klore processa formirovanija moldavskogo naroda*, In: SVS, 1978, 237-239.

Čebotarenko 1960: G.F. Čebotarenko, *K voprosu o Balkano-Dunajskoj kul'ture v Prutsko-Dnestrovskom meždureč'e v IX-XI vekach*, In: Tezisy dokladov Vtoroj konferencii molodych učenych Moldavii, Kišinev, 1960, 4-5.

Čebotarenko 1964a: G.F. Čebotarenko, *K voprosu o Balkano-Dunajskoj kul'ture*, In: Tezisy dokladov Pervogo simpoziona po archeologii i Ėtnografii jugo-zapada SSSR, Kišinev, 1964, 38.

Čebotarenko 1964b: G. F. Čebotarenko, *Gorodišče Kalfa (Po materialam raskopok 1959 g.)*, In: MIAË MSSR, 1964, 197-209.

Čebotarenko 1973: G.F. Čebotarenko, *Kalfa – gorodišče VIII-X vv. na Dnestre*, Kišinev, 1973.

Čebotarenko 1974: G.F. Čebotarenko, *Poselenie Ėtulija VI*, In: AIM 1972 g., 1974, 173-182.

Čebotarenko 1979: G.F. Čebotarenko, *K voprosu ob ètničeskoj prinadležnosti Balkano-Dunajskoj kul'tury v južnoj časti Prutsko-Dnestrovskogo meždureč'ja*, In: ÈIVR, 1979, 86-105.

Čebotarenko 1980: G.F. Čebotarenko, *Pamjatniki južnych slavjan v Dnestrovsko-Prutskom meždureč'e*, In: Tezisy dokladov sovjetskoj delegacii na IV meždunarodnom kongresse slavjanskoj archeologii, Moskva, 1980, 84-85.

Čebotarenko 1982: G.F. Čebotarenko, *Naselenie central'noj časti Dnestrovsko-Prutskogo meždureč'ja v X-XII vv. n.è.*, Kišinev, 1982.

Čebotarenko 1983b: G.F. Čebotarenko, *Raskopki na poselenii u s. Molešty Kutuzovskogo r-na*, In: AIM v 1979-1980 gg., 1983, 183-193.

Čebotarenko 1990: G.F. Čebotarenko, *Issedovanie na rannesrednevekovom poselenii Molešty I*, In: AIM v 1985 g., 1990, 229-239.

Čebotarenko 1983a: G.F. Čebotarenko, *Balkano-Dunajskaja archeologičeskaja kul'tura v zarubežnoj istoriografii*, In: SMS, 1983, 58-79.

Černjak 1988: A.B. Černjak, *Kevkamen o proischoždenii vlachov*, In: Meždunarodnyj simpozium "Antičnaja balkanistika – 6", Moskva, 1988, 64-66.

Corlăteanu 1953: N.G. Corlăteanu, *Zadači issledovanija osnovnogo slovarnogo fonda i slovarnogo sostava moldavskogo jazyka*, In: VMJa, 1953, 183-206.

Corman 1998: I. Corman, *Contribuții la istoria spațiului pruto-nistean în epoca evului mediu timpuriu (sec. V-VII d.Chr.)*, Chișinău, 1998.

Coșeriu 1999-2001: E. Coșeriu, „... Moldovenismul... nu se opune românismului, ci este o formă a lui...”, In: Revista de lingvistică și știință literară, Chișinău, 4-6, 1999; 1-6, 2000; 1-6, 2001, 166-169.

Cosniceanu 1973: M. Cosniceanu, *Studiu asupra numelor de persoane*, Chișinău, 1973.

Cosniceanu 1977: M. Cosniceanu, *Iz istorii moldavskoj antroponimii*, In: Istoričeskaja onomastika, Moskva, 1977, 138-153.

Costăchescu 1931: M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, I, Iași, 1931.

Costin 1958: M. Costin, *De neamul moldovenilor*, In: Miron Costin, *Opere*, București, 1958, 393-417.

Costin 1990: N. Costin, *Scrieri*. Vol. I, Chișinău, 1990.

Crișan 1977: I.H. Crișan, *Noi coordonate ale procesului romanizării și ale formării poporului român*, In: Zargidava, 8, Bacău, 1977, 29-40.

Curta 2001: F. Curta, *The making of the Slavs. History and Archaeology of the*

Lower Danube Region, c. 500-700. Series: Cambridge Studies in Medieval Life and Thought: Fourth Series (No. 52), Cambridge, 2001.

Čaplygina 1990a: N.A. Čaplygina, *Naselenie Dnestrovsko-Karpatskich zemel' i Rim v I-m – načale III vv. n. é.*, Kišinev, 1990.

Čaplygina 1990b: N.A. Čaplygina, *Rimljane na Dunae*, Kišinev, 1990

Čaplygina 1991: N.A. Čaplygina, *Areal romanizacii i problema antičnogo naselenija v istorii Moldavii*, In: *Moldavskij feodalizm. Obščee i osobennoe*, Kišinev, 1991, 13-38.

Danilenko 1955: V.N. Danilenko, *Slavjanskije pamjatniki I tys. n.é. v bassejne Dnepra*, In: *KSIA AN USSR*, № 4, 1955, 27-29.

Dann 1991: O. Dann, *Begriffe und Typen des Nationalen in der ruhen Neuzeit in National und kulturelle Identitat: Studien zur Entwicklung des kollektiven Bewusstseins in der Neuzeit*. Hrsg. von Giesen B., Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1991.

Debec 1948: G.F. Debec, *Paleoantropologija SSSR*, Moskva-Leningrad, 1948.

Debec et al. 1952: G.F. Debec, M.G. Levin, T.A. Trofimova, *Antropologičeskij material kak istočnik izučenija antropogeneza*, In: *SĖ*, № 1, 1952, 22-36.

Demčenko 1963: N.A. Demčenko, *Tipy pachotnych orudij moldavan (v svjazi s izučeniem étnogeneza i étničeskoj istorii)*, In: *Trudy III Konferencii molodych učenyh Moldavii*. Vyp. 3 (Serija obščestvennyh nauk), Kišinev, 1963, 93-94.

Demčenko 1964a: N.A. Demčenko, *Zemledeľčeskie orudija moldavan XVIII - načala XIX veka (v svjazi s izučeniem étnogeneza i étničeskoj istorii)*. *Avtoreferat dissertacii na soiskanie učenoj stepeni kandidata istoričeskich nauk*, Kišinev, 1964.

Demčenko 1964b: N.A. Demčenko, *Zemledeľčeskie orudija kak material dlja izučenija étnogeneza i étničeskoj istorii moldavskogo naroda*, In: *MIAĖ*, 1964, 35-61.

Demčenko 1967: N.A. Demčenko, *O proischoždenii moldavskich pachotnych orudij*, In: *Problemy geografii Moldavii*. Vyp. 2, Kišinev, 1967, 107-109.

Dergacev, Larina, Postică 1983: V.A. Dergacev, O.V. Larina, Gh.I. Postică, *Raskopki 1980 g. na mnogoslojnom poselenii Dančeny I*, In: *AIM 1979-1980 gg.*, 1983, 112-136.

Deržavin 1940: N.S. Deržavin, *Proischoždenie moldavskogo naroda*, In: *Sovetskaja nauka*, № 12, Moskva, 1940, 3-28.

DKM 1974: *Drevnjaja kul'tura Moldavii*, Kišinev, 1974.

DLR 1962: *Dicționar latin-român*, București, 1962.

Dmitriev 1952a: S. Dmitriev, *Nužnaja i cennaja kniga*, In: *Sovetskaja Moldavija*, 1952, 25 maja. (*Recenzija na knigu: Istorija Moldavskoj SSR, tom 1, Kišinev, 1951*).

Dmitriev 1952b: S. Dmitriev, *O carte de preț și de folos*, In: *Moldova Socialistă*, 1952, 17 mai. (*Recenzie la cartea: Istorija Moldavskoj SSR, tom 1, Kišinev, 1951*).

Dobroljubskij 1986: A.O. Dobroljubskij, *Kočevniki Severo-Zapadnogo Pričernomor'ja v epochu srednevekov'ja*, Kiev, 1986.

Dragotescu 1987: Marcel Dragotescu, *Dovezi arheologice ale continuității*

populației autohtone în sec. V-IX e.n., In: Memoria antiquitatis, XV-XVII, Piatra-Neamț, 1987, 151-154.

DRH, A, vol. I: *Documenta Romaniae Historica, A, Vol. I*, București, 1975.

DRH, D, vol. I: *Documenta Romaniae Historica, D, Vol. I*, București, 1977.

Dumnič 1978: Ju.V. Dumnič, «Voloči» Zakarpat'ja po dannym gramot XIV v., In: SVS, 1978, 148-162.

Durandin 1991: Catherine Durandin, *La Roumanie et le malentendu démocratique*, In: Une histoire de la démocratie en Europe, Paris, 1991, 373-393.

Dykov 1952: I. Dykov, *Recenzija na knigu: Istorija Moldavskoj SSR, tom 1, Kišinev, 1951*, In: Oktombrie, № 1, 1952, 90-96.

Ebert 1921: M. Ebert, *Südrussland in Altertum*, Bonn-Leipzig, 1921.

Efimova 1999: S.G. Efimova, *Naselenie Vostočnoj Evropy v epochu železa i pozdnerimskoe vremja*, In: Vostočnye slavjane. Antropologičeskaja i etničeskaja istorija. Moskva, 1999.

Egorov 1985: V.L. Egorov, *Istoričeskaja geografija Zolotoj Ordy v XIII-XIV vv.*, Moskva, 1985.

EIF 1977: *Ėtničeskaja istorija i fol'klor*, Moskva, 1977.

ĖIM 1972: *Ėtnografija i iskusstvo Moldavii*, Kišinev, 1972.

ĖIVR 1979: *Ėtničeskaja istorija vostočnyh romancev: drevnost' i srednie veka*, Moskva, 1979.

Entelis 1973: G. Entelis, *Demografija i etnos*, In: Sovetskaja Moldavija, 1973, 5 okt. (Rec. na: Zelenčuk V.S. *Naselenie Moldavii: (demografičeskie processy i etničeskij sostav)*, Kišinev, 1973).

Entelis 1974: G. Entelis, *Demografija i etnos*, In: IAN MSSR, № 2, 1974, 93-94 (Rec. na: Zelenčuk V.S. *Naselenie Moldavii: (Demografičeskie processy i etničeskij sostav)*, Kišinev, 1973).

Fedorov 1950: G.B. Fedorov, *Tivercy (Iz itogov rabot Slavjansko-Dnestrovskoj ekspedicii Instituta istorii material'noj kul'tury AN SSSR v 1950 g.)*, In: VDI, № 2, 1950, 250-259.

Fedorov 1953a: G.B. Fedorov, *Slavjanskije gorodišča v Moldavii (K itogam rabot Mold. Archeologičeskoj ekspedicii v 1952 g.)*, In: Vestnik Akademii nauk SSSR, № 4, Moskva, 1953, 43-51.

Fedorov 1953b: G.B. Fedorov, *O dvuch obrjadach pogrebenija v černjachovskoj kul'ture (Po pamjatnikam Moldavii)*, In: SA, № 3, 1958, 234-243.

Fedorov 1953c: G.B. Fedorov, *Gorodišče Ekimaucy. (Raboty Slavjano-Dnestrovskoj ekspedicii v 1951 g.)*, In: KSIIMK, Vyp. 50, 1953, 104-126.

Fedorov 1960a: G.B. Fedorov, *Naselenie Prutsko-Dnestrovskogo meždureč'ja v I tysjačletii n.ė.* MIA SSSR, № 89, 1960.

Fedorov 1960b: G.B. Fedorov, *Dva černjachovskich mogil'nika v Moldavii*, In: Materialy i issledovanija po archeologii Jugo-Zapada SSSR i Narodnoj Rumynskoj Respubliki, Kišinev, 1960, 221-239.

Fedorov 1960c: G. B. Fedorov, *Drevnerusskij gorod na Dnestre [Po materialam raskopok Alčedarskogo poselenija. Rezinskij rajon MSSR]*, In: Vestnik Akademii nauk SSSR, № 10, Moskva, 1960, 41-44.

Fedorov 1961: G.B. Fedorov, *Naselenie Jugo-Zapada SSSR v I – načale II tys. n.é. (Archeologičeskie pamjatniki Prutsko-Dnestrovskogo meždureč'ja)*, In: SĖ, № 5, 1961, 80-106.

Fedorov 1962: G.B. Fedorov, *Ob obrjade pogrebenij kak istoričeskom istočnike (Na materialach mogil'nikov III v. do n.é. – X v. n.é.)*, In: Istoriko-arheologičeskij sbornik (v čest' A.V. Arcichovskogo), Moskva, 1962, 154-159.

Fedorov 1964: G.B. Fedorov, *Osnovnye itogi i zadači izučenija drevneslavjanskoj kul'tury Jugo-Zapada SSSR*, In: Tezisy dokladov Pervogo simpoziuma po archeologii i étnografii Jugo-Zapada SSSR, Kišinev, 1964, 30-32.

Fedorov 1965: G.B. Fedorov, *Itogi i zadači izučenija drevneslavjanskoj kul'tury Jugo-Zapada SSSR*, In: KSIA, № 105, 1965, 21-31.

Fedorov 1966: G.B. Fedorov, *Drevnie slavjane Prutsko-Dnestrovskogo meždureč'ja*, In: Meždunarodnaja asociacija po izučeniju stran Jugo-Vostočnoj Evropy. Pervyj kongress balkanskich issledovanij (Sofija, 26 avg. – 1 sent. 1966 g.). Soobščeniya sovetskoj delegacii, Moskva, 1966, 26.

Fedorov 1968: G.B. Fedorov, *Raboty Pruto-Dnestrovskoj ékspedicii v 1963 g.*, In: Kratkie soobščeniya o dokladach i polevyh issledovanijach In-ta archeologii AN SSSR, Vyp. 113, Moskva, 1968, 285-293.

Fedorov 1969: G.B. Fedorov, *Raboty Pruto-Dnestrovskoj ékspedicii*, In: AO 1968 goda, 1969, 391-392.

Fedorov 1973: G.B. Fedorov, *Genezis i razvitie feodalizma u drevne russkogo naselenija Dnestrovsko-Prutskogo meždureč'ja v IX-XII vv. (po archeologičeskim dannym)*, In: JuVEĖF, 1973, 42-52.

Fedorov 1974: G.B. Fedorov, *Drevnerusskaja kul'tura Podnestrov'ja*, In: DKM, 1974, 109-126.

Fedorov 1999: G.B. Fedorov, *Étnogenez volochov, predkov moldovan, po dannym archeologii (istoriografičeskij aspekt)*, In: SP, № 5, 1999, 14-74.

Fedorov, Čebotarenko 1974: G.B. Fedorov, G.F. Čebotarenko, *Pamjatniki drevnich slavjan (VI-XIII vv.)*, Kišinev, 1974.

Fedorov, Čebotarenko, Velikanova 1984: G.B. Fedorov, G.F. Čebotarenko, M.S. Velikanova, *Branešt'skij mogil'nik X-XII vv.*, Kišinev, 1984.

Fedorov, Čebotarenko 1967: G.B. Fedorov, G.F. Čebotarenko, *Kul'tura pervogo Bolgarskogo carstva v Karpato-Dunajskich i Karpato-Dnestrovskich zemljach*, In: Tezisy dokladov Vsesojuznoj sessii, posvjaščennoj itogam archeologičeskich i étnografičeskich issledovanij 1966 goda, Kišinev, 1967, 28-29.

Fedorov, Negruša 1979: G.B. Fedorov, V.M. Negruša, *Slavjane i Balkano-Dunajskaja archeologičeskaja kul'tura*, In: Kompleksnye problemy istorii i kul'tury narodov central'noj i jugo-vostočnoj Evropy, Moskva, 1979, 48-56.

Fedorov, Polevoj 1968: G.B. Fedorov, L.L. Polevoj, *Material'naja kul'tura rannich slavjan v Karpato-Dunajskich zemljach (VI-IX vv. n. é.)*, In: Slavjane i Rus', Moskva, 1968, 200-209.

Fedorov, Polevoj 1973: G.B. Fedorov, L.L. Polevoj, *Archeologija Rumynii*, Moskva, 1973.

Fedorov, Polevoj 1983: G.B. Fedorov, L.L. Polevoj, *Rimljane v Karpato-Dunajskich zemljach i kul'tura mestnogo naselenija II-V vv. n.é.*, In: SMS, 1983, 5-20.

Fedorov, Salmanovič 1964: G.B. Fedorov, M.Ja. Salmanovič, *Ėtničeskaja i kul'turnaja istorija naselenija Jugo-Zapada SSSR ot načala železnoogo veka do XIX veka*, Moskva, 1964.

Fedorov-Davydov 1966: G.A. Fedorov-Davydov, *Kočevniki Vostočnoj Evropy pod vlast'ju zolotoordynskih chanov*, Moskva, 1966.

Filin 1962: F.P. Filin, *Obrazovanie jazyka vostočnych slavjan*, Moskva-Leningrad, 1962.

FMBN 1978: *Formirovanie moldavskoj buržuaznoj nacii*, Kišinev, 1978.

Frejdenberg 1975: M.M. Frejdenberg, *Gorod i vlachi v Dalmacii (XIV-XVI vv.)*, In: KDZSV, 1975, 198-213.

Furtuna 1986: A.T. Furtuna, *Georgiev den' u moldavan v XIX – načale XX vv.*, In: Vsesojuznaja sessija po itogam etnografičeskich i antropologičeskich issledovanij 1984-1985 godov. Joškar-Ola, 1986, 161-162.

Gacak 1975: V.M. Gacak, *Fol'klor i moldavsko-russko-ukrainskie istoričeskie svjazi*, Moskva, 1975.

Gacak, Rikman 1977: V.M. Gacak, Ė.A. Rikman, *Legenda o Dragoše i otaženie v nej srednevekovej etničeskoj situacii v Vostočnom Prikarpat'e*, In: ĖIF, 1977, 203-216.

Geary 1983: Patrick J. Geary, *Ethnic identity as a situational construct in the Early Middle Ages*. In: Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft, 113, Wien, 1983, 15-26.

Gheorghe 1992: G. Gheorghe, *Le vieux roumain: L'indoeuropéen commun*, In: Getica. Tom 1, nr. 3-4, București, 1992, 41-104.

Ghinoiu 1996: I. Ghinoiu, *Focurile și rugurile funerare în spiritualitatea românească*, In: Istorie și tradiție în spațiul românesc, București, 1996, 199-213.

Giurescu 1973: C.C. Giurescu, *Formarea poporului român*. Craiova, 1973.

Glembockij 2005: Ch. Glembockij, *Aleksand Gil'ferding i slavjanofil'skie proekty izmenenija nacional'no-kul'turnoj identičnosti na zapadnyh okrainach Rossijskoj Imperii*, In: Ad Imperio, № 2, Kazan' 2005, 135-166.

Golubeva 1957: L.A. Golubeva, *Soveščanie, posvjaščennoe problemam Černjachovskoj kul'tury i ee roli v rannej istorii slavjan*, In: SA, № 4, 1957, 274-277.

Gonța 1998: Al.I. Gonța, *Rolul cancelariei moldovenești în slavizarea numelor de locuri în sec. XIV-XVI. Originea istorică a Cobâlelor*, In: Studii de istorie medievală, Iași, 1998, 7-24.

Gracianskaja, Koroljuk 1973: N.N. Gracianskaja, V.D. Koroljuk, *Problema etnogeneza moravskih vlachov v sovremennoj čechoslovackoj istoriografii*, In: IASVS, 1973, 33-38.

Grecul 1953: F.A. Grecul, *Moldavija v IX - pervoj poloviny XIII-go veka*, In: *Očerki istorii SSSR. Period feodalizma. IX-XV vv. Čast' 1*, Moskva, 1953, 711-717.

Grecul 1961: F.A. Grecul, *U istokov mnogovekovej družby moldavskogo, russkogo i ukrainskogo narodov (s drevnejšich vremen do obrazovanija samostojatel'nogo gosudarstva)*, In: *Vekovaja družba. Materialy naučnoj sessii Instituta istorii Moldavskogo filiala AN SSSR, sostojavšesja 27-29 nojabrja 1958 g.*, Kišinev, 1961, 174-182.

Grosu 1990: V.I. Grosu, *Chronologija pamjatnikov sarmatskoj kul'tury Dnestrovsko-Prutskogo meždureč'ja*, Kišinev, 1990.

Grosul, Guboglo 1980: V.Ja. Grosul, M.N. Guboglo, *K istorii moldo-slavjanskich svjazej*, In: *SS, № 5, 1980, 119-120*. (Rec. na Mochov N.A. *Očerki formirovanija moldavskogo naroda*, Kišinev, 1978).

Grosul, Mochov 1958: Ja.S., Grosul, N.A. Mochov, *Istoriografija Moldavskoj SSR*, In: *UZKU, t. 33, 1958, 33-54*.

Grosul, Mochov 1967: Ja.S. Grosul, N.A. Mochov, *Istoričeskaja nauka o MSSR (Period socializma)*, In: *VI, № 2, 1967, 22-44*.

Grosul, Mochov 1970: Ja.S. Grosul, N.A. Mochov, *Istoričeskaja nauka MSSR*, Moskva, 1970.

Gruševskij 1994: M. Gruševskij, *Istorija Ukraini-Rusi*, Kiev, 1994.

Guboglo, Kondrat'ev, Zelenčuk 1974: M.N. Guboglo, V.S. Kondrat'ev, V.S. Zelenčuk, *Opyt vydelenija étničeskich sred i postroenija vyborki v étnosociologičeskom issledovanii: po materialam MSSR*, In: *IAN MSSR. №1, 1974, 31-37*.

Gudkova 1996: A.V. Gudkova, *Osobennosti étnokul'turnogo processa v černjachovskom obščestve*, In: *Tezi dop. Ukrajinsoj delegaciji na VI Mižnar. Kongresi slov'janskoj archeologii (Novgorod, Rosjija, 1996 r.)*, Kyjiv, 1996, 20-23.

Gudkova 1999: A.V. Gudkova, *I-IV vv. v Severo-Zapadnom Pričernomor'e. (Kul'tura osedlogo naselenija)*, In: *SP, № 4, 1999, 235-404*.

Gudkova, Fokeev 1982: A.V. Gudkova, M.M. Fokeev, *Poselenie i mogil'nik rimskogo vremeni Mologa II*, In: *Pamjatniki rimskogo i srednevekovogo vremeni v Severo-Zapadnom Pričernomor'e*, Kiev, 1999, 55-113

Hâncu 1960: I.G. Hâncu, *Slavjanskije i romanskije čerty v keramike v žiliščach IV-XIV vekov*, In: *Tezisy dokladov Vtoroj konferencii molodych učenyh Moldavii*, Kišinev, 1960, 5-6.

Hâncu 1963: I.G. Hâncu, *K voprosu o vološko-slavjanskoj material'noj kul'ture v Moldavii*, In: *Trudy III konferencii molodych učenyh Moldavii. Vyp. 3*, Kišinev, 1963, 87-89.

Hâncu 1964a: I.G. Hâncu, *K voprosu o sud'bach romanizirovannogo naselenija Dnestrovsko-Prutskich zemel' v VI-XI vv. (volochi i slavjane)*, In: *Tezisy dokladov*

Pervogo simpoziona po arheologii i ètnografii Jugo-zapada SSSR, Kišinev, 1964, 37-38.

Hâncu 1964b: I.G. Hâncu, *Selišče Lukaševka V XI-XV vv.*, In: MIAÈ MSSR, 1964, 132-165.

Hâncu 1966: I.G. Hâncu, *Arheologičeskie pamjatniki v Gančeštских i Orgeevskih kodrach Moldovy*, Moskva, 1966.

Hâncu 1967: I.G. Hâncu, *K voprosu o sootnošenii vostočnoslavjanskoj i balkano-dunajskoj kul'tur v lesostepnoj polose Moldavii*, In: Tezisy dokladov Vsesojuznoj sessii, posvjaščennoj itogam arheologičeskim i ètnografičeskim issledovanijam 1966 g., Kišinev, 1967, 31-33.

Hâncu 1968: I.G. Hâncu, *Pamjatniki Balkano-Dunajskoj kul'tury X-XIV vv. lesostepnoj polose Moldavii*, In: AÈIM, 1968, 106-124.

Hâncu 1969a: I.G. Hâncu, *Monografija o Budeštском arheologičeskom komplekse II-IV vv. (Rec. na knigu: Rikman È.A. Pamjatnik èpochi velikogo pemeščenija narodov, Kišinev, 1967)*, In: IKM MSSR, vyp. 2, 1969, 179-180.

Hâncu 1969b: I.G. Hâncu, *K voprosu o sotnošenii vostočnoslavjanskoj i balkano-dunajskoj kul'tur lesostepnoj polose Moldavii*, In: IKM MSSR, vyp. 2, 1969, 106-120.

Hâncu 1969c: I.G. Hâncu, *Moldavskaja narodnaja keramika*, Kišinev, 1969.

Hâncu 1969d: I.G. Hâncu, *Poselenija XI-XIV vekov v Orgeevskih kodrach Moldavii*, Kišinev, 1969.

Hâncu 1970a: Hâncu, I. G. *Limbar' – srednevekovyj mogil'nik XII-XIV vekov v Moldavii*, Kišinev, 1970.

Hâncu 1971: I.G. Hâncu, *Balkano-Dunajskaja kul'tura lesostepnoj Moldavii v X-XIV vv.*, In: Očerki istorii i kul'tury Moldavii (II-XIV vv.), Kišinev, 1971, 119-178.

Hâncu 1972: I.G. Hâncu, *K voprosu o rasselenii tivercej i uličej v Podnestrov'e*, In: JuVESV, 1972, 159-175.

Hâncu 1973: I.G. Hâncu, *Kèprèrija – pamjatnik kul'tury X-XII vv.*, Kišinev, 1973.

Hâncu 1974a: I.G. Hâncu, *Ètničeskie čerty v žiliščach naselenija Moldavii X-XIV vv.*, Moskva, 1974.

Hâncu 1974b: I.G. Hâncu, *Pamjatniki Balkano-Dunajskoj kul'tury (X-XIV vv.)*, In: DKM, 1974, 127-150;

Hâncu 1974c: I.G. Hâncu, *Raskopki na selišče Chanska X-XIV vv.*, In: AIM (1973 g.), 1974, 175-188.

Hâncu 1974d: I.G. Hâncu, *Raskopki na poselenii X-XIV vv. u sela Chanska*, In: AIM (1972 g.), Kišinev, 1974, 159-172.

Hâncu 1975: I.G. Hâncu, *Nekotorye bolgarskie čerty v material'noj kul'ture naselenija rannego srednevekov'ja Moldavii*, In: Etudes balkaniques, № 4, Sofia, 1975, 96-102

Hâncu 1992: I. Hâncu, *Tiverții și ulicii din spațiul pruto-nistrean*, In: Probleme actuale ale istoriei naționale și universale, Chișinău, 1992, 99-107.

Hâncu 1995: I. Hâncu, *Soarta românilor din Basarabia în evul mediu timpuriu (schiță istorico-arheologică)*, In: Din istoria Europei romane, Oradea, 1995, 321-335.

Hâncu 1996: I. Hâncu, *Cu privire la cultura materială a românilor din Moldova în evul mediu timpuriu*, In: TD, tomul XVII, nr. 1-2, 1996, 217-231.

Hâncu, Postică 1991: I. Hâncu, Gh. Postică, *Despre greșeli evidente și falsificări intenționate din istoria veche a Moldovei*, In: Pagini de istorie, Chișinău, 1991, 17-31.

Hâncu-Tentiuc 1992: A.I. Hâncu-Tentiuc, *Tradicionnyye verovanija i obrjady moldovan, napravlennyye na ochranu urožaja*, In: Materialy i issledovanija po arheologii i etnografii Moldovy, Kișinev, 1992, 179-194.

IAÊM 1973: *Istoriija, arheologija, etnografija Moldavii*, Kișinev, 1973.

IASVS 1973: *Istoriografičeskie aspekty slavjano-vološkich svjazej: Rez. dokl. sessii Nauč. soвета 1973 g. / AN MSSR. Naučnyj sovet po kompleksnomu izučeniju slavjano-vološkich svjazej i proischoždenija moldavskoj narodnosti*, Kișinev, 1973.

IÈS 1977: *Issledovanija etnogeneza slavjan*, In: Obščestvennyye nauki, № 4, Moskva, 1977, 137-152.

IIN SSSR 1965: *Istoriija istoričeskoj nauki v SSSR. Dooktjabr'skij period*, Moskva, 1965.

Il'jašenko 1970: T.P. Il'jašenko, *Jazykovye kontakty: na materiale slavjano-mold. otnošenij. Kratkij očerk*. Moskva, 1970.

Il'jašenko 1978: T.P. Il'jašenko, *Citindu-l pe Herodot...*, In: Literatura și arta, 1978, 30 noiembrie. (Recenzie la cartea: *Drevnjaja kul'tura Moldavii*, Kișinev, 1974).

IM 1951: *Istoriija Moldavii, T. I (ot drevnejšich vremen do Velikoj Oktjabr'skoj Socialističeskoj Revoljucii)*, Kișinev, 1951.

IMSSR 1965: *Istoriija Moldavskoj SSR, tom I*, Kișinev, 1965.

IMSSR 1984: *Istoriija Moldavskoj SSR*, Kișinev, 1984.

IMSSR 1987: *Istoriija Moldavskoj SSR, tom I*, Kișinev, 1987.

INCh MSSR 1976: *Istoriija narodnogo chozjajstva Moldavskoj SSR (s drevnejšich vremen do 1812 g.)*, Kișinev, 1976.

Ioniță 1996: I. Ioniță, *Romanizarea Daciei răsăritene în prima jumătate a mileniului I d.Hr.*, In: Probleme actuale ale istoriei, economiei și culturii moldovenilor la est de Prut. Romanizarea la est de Carpați. Caietul 2, Chișinău, 1996, 24-34.

Ioniță, Ursachi 1988: I. Ioniță, V. Ursachi, *Văleni. O mare necropolă a dacilor liberi*, Iasi, 1988.

Iordanes 1986: Iordanes. *Getica*, Roma, 1986.

Iorga 1905: N. Iorga, *Geschichte des Romänischen Volkes*, Band 1, Gotha, 1905.

Ipatenko 1952a: P. Ipatenko, *Cennaja kniga*, In: Oktjabr', № 1, Kišinev, 1952, 92-95.

Ipatenko 1952b: P. Ipatenko, *Un prinos la dezvoltarea culturii moldovenești*, In: Moldova Socialistă, 1952, 2 iulie. (*Recenzie la cartea: Istorija Moldavskej SSR, tom 1, Kišinev, 1951*).

ISSR 1966: *Istorija SSSR, tom 2*, Moskva, 1966.

Istoričeskie svjazi 1965: *Istoričeskie svjazi narodov SSSR i Rumynii v XV – načale XVIII v. Dokumenty i materialy v 3-ch tomach. T. 1 (1408-1632)*, Moskva, 1965.

ISV 1954: *Istorija srednich vekov*, Moskva, 1954.

Ivanov, Toporov 1974: V.V. Ivanov, V.N. Toporov, *Issledovanija v oblasti slavjanskich drevnostej*, Moskva, 1974.

Ivanov, Toporov 1979: V.V. Ivanov, V.N. Toporov, *K voprosu o proischoždenii etnonima "valachi"*, In: ÈIVR, 1979, 61-85.

Ivanov, Toporov 1980: V.V. Ivanov, V.N. Toporov, *O slavjanskich etnonimach (osnovnye problemy i perspektivy)*, In: Slavjanskije drevnosti, Kiev, 1980, 11-45.

Jacenko 1970: B. Jacenko, *Pro Trojan': (Po materialam «Slova o polku Igoreve»)*, In: Archivi Ukrajiny. № 6, Kyjiv, 1970, 34-43.

Jung 1878: Ju. Jung, *Römer und Romanen in der Donauländer: historisch-etnographische Studien*, Innsbruck, 1878.

JuVEĖF 1973: *Jugo-Vostočnaja Evropa v epochu feodalizma: Rez. dokl. Kišin. simpoz. 1973 g.*, Kišinev, 1973

JuVESV 1972: *Jugo-Vostočnaja Evropa v srednie veka. Sb. 1*, Kišinev, 1972.

Kalašnikova 1980: Kalašnikova, N.M. *Moldovane*, Leningrad, 1980.

KDZSV 1975: *Karpato-Dunajskie zemli v srednie veka*, Kišinev, 1975.

Kidel 1947: A.S. Kidel, *Despre toponimia Moldovei*, In: Moldova Socialistă, 1947, 23 martie (*Recenzija na Sergievskij M.V. „Toponimija Bessarabii i ee svidetel'stvo o processe zaselenija territorii”*).

KIM: *Kurs istorii Moldavii, čast' I (ot drevnejšich vremen do Velikoj Oktjabr'skoj Socialističeskoj Revoljucii)*, Kišinev, 1949.

King 2002: Ch. King, *Moldovenii. România, Rusia și politica culturală*, Chișinău, 2002.

Kiričenko, Muntean 1964: N. Kiričenko, M. Muntean, *Recenzija na: Mochov N.A. Moldavija epochi feodalizma (ot drevnejšich vremen do načala XIX-go veka)*, Kišinev, 1964, In: UZKU, tom. 72, 1964, 165-168.

KMN 1972: *Kul'tura moldavskogo naroda*, Kišinev, 1972.

Kobyčev 1984: V.P. Kobyčev, *K voprosu ob etnogeneze vostočnyh romancev*, In: Vsesojuznaja sessija po itogam etnografičeskich i antropologičeskich issledovanij 1982-1983 godov. Čast' 1. Černovcy, 1984, 82-83.

Kohn 1962: H. Kohn, *Die Idee des Nationalismus: Ursprung und Geschichte bis zur Französischen Revolution*. Frankfurt/Main, 1962.

Koloskovskaja 1957: Ju.K. Koloskovskaja, *O romanizacii Dakii*, In: VDI, № 1, 1957, 81-101.

Konduktorova 1972: T.S. Konduktorova, *Antropologija drevnego naselenija Ukrainy (I tys. do n.é. – ser. I tys. n.é.)*, Moskva, 1972.

Konovalova 1990: I.G. Konovalova, *Arabskie istočniki XII-XIV vv. po istorii Karpato-Dnestrovskich zemel'*, In: *Drevnejšie gosudarstva na territorii SSSR. Materialy i issledovanija 1990 g.*, Moskva, 1991, 51-57.

Korčmar' 1978: V.V. Korčmar', *Slavjanskije élementy moldavskoj pastušeškoj terminologii: Rez. dokl.*, In: SVS, 1978, 239-241.

Korejanko 2004: V.A. Korejanko, *Étičeskie problemy i krizisnye javlenija v archeologii*, In: *Problemy pervobytnoj archeologii Evrazii (k 75-letiju A.A. Formozova)*, Moskva, 2004, 36-47.

Koroljuk 1971a: V.D. Koroljuk, *Volochi i slavjane russkoj letopisi*, Kišinev, 1971.

Koroljuk 1971b: V.D. Koroljuk, *Volochi i slavjane «Povesti vremennyh let»*, In: SS, № 4, 1971, 41-53.

Koroljuk 1971c: V.D. Koroljuk, *Volochi i slavjane Russkoj letopisi*, Kišinev, 1971.

Koroljuk 1972a: V.D. Koroljuk, *K voprosu o meste izvestij o volochach v «Povesti vremennyh let»*, In: SS, №1, 1972, 76-77.

Koroljuk 1972b: V.D. Koroljuk, *Osnovnye problemy formirovanija rannefeodal'noj gosudarstvennosti i narodnostej slavjan Vostočnoj i Central'noj Evropy*, In: *Issledovanija po istorii slavjanskich i balkanskich narodov. Époha srednevekov'ja*, Moskva, 1972, 7-28.

Koroljuk 1972c: V.D. Koroljuk, *O tak nazываемoj “kontaktnoj” zone v Jugo-Vostočnoj i Central'noj Evrope perioda rannego srednevekov'ja*, In: JuVESV, 1972, 31-46.

Koroljuk 1972d: V.D. Koroljuk, *Slavjane, vlachi, rimljane i rimskie pastuchi vengerskogo “Anonima”*, In: JuVESV, 1972, 139-159.

Koroljuk 1973a: V.D. Koroljuk, *«Vmesto gorodov u nich bolota i lesa»: K voprosu ob urovne slavjanskoj kul'tury v V-VI vv.*, In: VI, № 12, 1973, 197-199.

Koroljuk 1973b: V.D. Koroljuk, *K issledovanijam v oblasti étnogeneza slavjan i vostočnyh romancev*, In: SS, № 3, 1973, 73-91.

Koroljuk 1974: V.D. Koroljuk, *Kontaktnaja zona v Jugo-Vostočnoj i Central'noj Evrope épochi rannego srednevekov'ja i problemy ee étničeskoj istorii*, In: SS, № 1, 1974, 53-67.

Koroljuk 1975: V.D. Koroljuk, *O nekotorych spornyh voprosach razvitija černjachovskoj, slavjanskoj, drevnerusskoj i Balkano-Dunajskoj archeologičeskich kul'tur Dnestrovsko-Prutskogo meždureč'ja*, In: SS, № 4, 1975, 102-106. (*Recenzie la cartea: Drevnjaja kul'tura Moldavii, Kišinev, 1974*).

Koroljuk 1976a: V.D. Koroljuk, *Peremeščenie slavjan v Podunav'e i na*

Balkany: Slavjane i volochi v VI – seredine VII vv., In: SS, № 6, Moskva, 1976, 43-54.

Koroljuk 1976b: V.D. Koroljuk, *K issledovanijam v oblasti étnogeneza slavjan i vostočnych romancev*, In: VĚĚI, 1976, 6-29.

Koroljuk 1977: V.D. Koroljuk, *Issledovanija étnogeneza slavjan*, In: Obščestvennye nauki, № 4, Moskva, 1977, 137-153.

Koroljuk 1978: V. D. Koroljuk, *Pastušestvo u slavjan v I tysjačelietii n. é. i pereiselenie ich v Podunav'e i na Balkany. Slavjane i volochi (Popytka rekonstrukcii po pis'mennym istočnikam)*, In: SVS, 1978, 177-198.

Koroljuk 1979a: V.D. Koroljuk, *Duleby, anty, avary i goty*, In: Problemy tipologii i étnografii, Moskva, 1979, 53-59.

Koroljuk 1979b: V.D. Koroljuk, *Termin "Vološkaja zemlja" v rannesrednevekovyh pis'mennyh istočnikach*, In: ÈIVR, 1979, 5-17.

Koroljuk 1980a: V.D. Koroljuk, *Rec. na Mochov N.A. Očerki formirovanija moldavskogo naroda, Kišinev, 1978*, In: SĚ, № 5, 1980, 167-168.

Koroljuk 1980b: V.D. Koroljuk, *"Vološkaja zemlja" i formirovanie vostočnoromanskoj (vološkoj) obščnosti*, In: SĚPIJuVE, 1980, 28-44.

Koroljuk 1985: V.D. Koroljuk, *Osnovnye problemy formirovanija kontaktnoj zony v Jugo-Vostočnoj Evrope i bessinteznogo regiona v Vostočnoj i Central'noj Evrope*, In: Koroljuk V.D. Slavjane i vostočnye romancy v épochu rannego srednevekov'ja. Političeskaja i étničeskaja istorija, Moskva, 1985, 46-69.

Koroljuk, Naumov 1980: V.D. Koroljuk, E.P. Naumov, *Peremeščenie slavjan v Central'noj i Jugo-Vostočnoj Evrope i formirovanie narodnostej: itogi i perspektivy*, In: Slavjanskije drevnosti, Kiev, 1980, 5-11.

Kossina 1914: G. Kossina, *Die deutsche Vorgeschichte: eine hervorragend nationale Wissenschaft*, Würzburg, 1914.

Kotljar 1985: N.F. Kotljar, *Formirovanie territorii i vozniknovenie gorodov Galicko-Volynskoj Rusi IX-XIII vv.*, Kiev, 1985.

Kozak 1994: D.N. Kozak, *Do problemy spisnuvannja slov'jan i germanciv v Ukraïni u drugii čverti I tys. n.é.*, In: Starožitnosti Rusi-Ukrajini, Kyjiv, 1994, 31-36.

Kozak 2003: D.N. Kozak, *Sarmati ta slov'jane na Ukraïni*, In: Starožitnosti I tysjačolittja našoj eri na teritorii Ukraïni, Kyjiv, 2003.

Kozlov 1978: V.I. Kozlov, *Moldovane. Očerki istorii, étnografii, isskustvovedenija*, Kišinev, 1977, 459, In: SĚ, № 4, 1978, 175-178.

Kozlov 1984: V.I. Kozlov, *Keramika poselenija X v. u s. Safjany*, In: Novye archeologičeskie issledovanija na Odesščine, Kiev, 1984, 126-135.

Kozlova 1982: K.I. Kozlova, *Narody Jugo-Zapada i Juga evropejskoj časti SSSR*, In: Étnografija (pod red. Ju.V. Bromleja i G.E. Markova), Moskva, 1982, 255-256.

Kožoljanko 1986: G.K. Kožoljanko, *Projavlenie mežétničeskich vzaimoot-*

nošenij v material'noj kul'ture naselenija Severnoj Bukoviny, In: Vsesojuznaja sessija po itogam etnografičeskich i antropologičeskich issledovanij 1984-1985 godov, Joškar-Ola, 1986, 28-29.

Kravčenko 1970: N.M. Kravčenko, *K voprosu o proischoždenii nekotorych tipov obrjada truposožženija na černjachovskich mogil'nikach*, In: KSIA, № 121, 1970, 44-51.

Kropotkin 1971: V.V. Kropotkin, *Mogil'nik Černjachovskogo tipa v s. Rizino Čerkasskoj obl. (K voprosu o proischoždenii černjachovskoj kul'tury)*, In: Slavia antiqua. T. 17, Poznan, 1971, 197-206.

Kropotkin 1972: V.V. Kropotkin, *Černjachovskaja kul'tura i Sev. Pričernomor'e*, In: Kul'tura ta pobut naselennja Ukrajins'kich Karpat. Tez. dokl. Užgorod, 1972, 94-95.

Kropotkin 1976: V.V. Kropotkin, *Problema proischoždenija i etničeskoj prinadležnosti černjachovskoj kul'tury v svete novych antropologičeskich issledovanij (po povodu knigi T. S. Konduktorovoj «Antropologija drevnego naselenija Ukrainy»)*, Moskva, 1972, In: Slavia antiqua. T. 23, Poznan, 1976, 165-173.

Kruglikova 1955: I.T. Kruglikova, *Dakija v epochu rimskoj okupacii*, Moskva, 1955.

Krupnik 1989: I.I. Krupnik, *Étnokontaktnye zony v evropejskoj časti SSSR (vmesto predislovija)*, In: Étnokontaktnye zony v evropejskoj časti SSSR (geografija, dinamika, metody izučenija), Moskva, 1989, 3-6.

Kucharenko 1955: Ju.V. Kucharenko, *Slavjanskije drevnosti V-VI vv. na teritorii pripjatskogo Poles'ja*, In: KSIMK, № 57, 1955, 33-39.

Kudrjavcev 1957: A.O. Kudrjavcev, *Issledovanija po istorii balkano-dunajskih oblastej v period Rimskoj Imperii i stat'i po obščim problemam drevnej istorii*, Moskva, 1957.

Lapușnean, Niculiță, Romanovskaja 1974: V.L. Lapușnean, I.T. Niculiță, M.A. Romanovskaja, *Pamjatniki rannego železnogo veka*, AKM, 4, 1974.

Lascu 1965: N. Lascu, *Cum trăiau romanii*, București, 1965.

Latyšev 1949: V.V. Latyšev, *Izvestija drevnich pisatelej o Skifii i Kavkaze*, In: VDI, № 2, 1949, 271-356.

Letopis' 1976: *Letopis' važnejšich sobytij istorii Kommunističeskoj Partii Moldavii*, Kišinev, 1976.

Levman 1948: R.S. Levman, *K voprosu ob antropologičeskom tipe bessarabskich moldovan*, In: KSIÉ, № 4, 1948, 26-30.

Levman 1950: R.S. Levman, *Antropologičeskie tipy korennoego naselenija Moldavskoj SSR. (K probleme étnogeneza moldavan)*. Avtoreferat dissertacii na soiskanie učenoj stepeni kandidata istoričeskich nauk, Moskva, 1950.

Litavrin 1972: G.G. Litavrin, *Vlachi vizantijskich istočnikov X-XIII vv.*, In: JuVESV, 1972, 91-138.

Ljapuškín 1950: I.I. Ljapuškín, *Pamjatniki kul'tury „polej pogrebenija” pervoj poloviny I tys. n.é. Dneprovskogo lesostepnogo levoberež'ja po materialam polevyh izyskanij 1940, 1945-1949 gg.*, In: SA, XIII, 1950, 7-32.

Loskutova 1992: L.D. Loskutova, *Svadebnyj obrjad moldovan i tendencii ego razvitija*, In: *Materialy i issledovanija po archeologii i étnografii Moldovy*, Kišinev, 1992.

Luk'janec 1990: O.S. Luk'janec, *Russkoe geografičeskoe obščestvo i moldavs-kaja étnografija*, In: *Archeologija, étnografija i iskusstvovedenie Moldovy: itogi i perspektivy*, Kišinev, 1990, 118-129.

Lur'e 2001: S. Lur'e, *Étničeskaja samoidentifikacija v uslovijach krizisnogo „materinskogo” étnosa: opyt armjanskoj obščiny v Sankt-Peterburge (1989- 1993 gody)*, In: *Étničeskij nacionalizm i gosudarstvennoe stroitel'stvo*. Moskva, 2001.

Machno 1952: E.V. Machno, *Jagnjatins'ka archeologična ékspedicija*, In: AP t. III, 1952.

Mačinskij 1976: D.A. Mačinskij, *K voprosu o territorii obitanija slavjan v I-VI vekach*, In: ASGE, vyp. 17, 1976, 82-100.

Magomedov 1973: M.A. Magomedov, *Nesostojatel'naja popytka očernit' sovetskuju istoriografiju (Po povodu knigi amerikanskogo istorika Louëlla Tilleta „Velikaja družba. Sovetskie istoriki o nerusskich nacional'nostjach”)*, In: ISSSR, № 1, 1973, 191-197.

Magomedov 1981: B.V. Magomedov, *Černjachovskie plemena Severo-Zapadnogo Pričernomor'ja. Avtoreferat diss. kand. ist. nauk*, Kiev, 1981.

Magomedov 1987: B.V. Magomedov, *Černjachovskaja kul'tura Severo-Zapadnogo Pričernomor'ja*, Kiev, 1987.

Magomedov 1996: B.V. Magomedov, *Obrjad ingumacii v černjachovskoj kul'ture*, In: *Tezi dop. Ukrajinskoj delegaciji na VI Mižnar. Kongresi slov'janskoji archeologii (Novgorod, Rosija, 1996 r.)*, Kyjiv, 1996, 33-36.

Magomedov 1999: B.V. Magomedov, *Černjachovskij mogil'nik Kurniki na Južnom Buge*, In: SP, № 4, 1999, 102-120.

Magomedov 2001: B.V. Magomedov, *Černjachovskaja kul'tura. Problema étnosa*. Lublin, 2001.

Maksimov 1919: A.N. Maksimov, *Kakie narody život v SSSR. Spravočnoe izdanie*, Moskva, 1919.

Marinov 1973: V. Marinov, *Rasselenie pastuchov-kočevnikov vlahov na Balkanskom poluostrove i za ego predelami (i v Moldavii)*, In: IASVS, 1973, 22-32.

Marx, Engels 1957: K. Marx, F. Engels, *Sočinenija*, t. 9, Moskva, 1957.

Marx, Engels 1958: K. Marx, F. Engels, *Sočinenija*, t. 10, Moskva, 1958.

Marx, Engels 1959: K. Marx, F. Engels, *Sočinenija*, t. 14, Moskva, 1959.

Marx, Engels 1962: K. Marx, F. Engels, *Sočinenija*, t. 22, Moskva, 1962.

Maškin 1956: N. Maškin, *Istorija Drevnego Rima*, Moskva, 1956.

Matveev 1998a: S. Matveev, *Școala istorică de la Harkov și Kiev la începutul*

secolului XX și problema etnogenezei românilor, In: Conferința Științifică a Corpului Didactic al USM, Chișinău, 1998, 182.

Matveev 1998b: S. Matveev, *Reconstituirea situației etnice în partea de sud a interfluviului Nistru-Prut în prima jumătate a mil. I p.Chr. în baza izvoarelor scrise*, In: Analele științifice ale USM, Chișinău, 1998, 92-99.

Matveev 1999a: S. Matveev, *Două momente privind problema etnogenezei românilor în istoriografia ucraineană (1913 și 1997)*, In: Seminarul științific studentesc de arheologie și istorie veche. Buletin informativ. Ediția a II-a (1998-1999), Chișinău, 1999, 52-56.

Matveev 1999b: S. Matveev, *Noi „Contribuții la istoria spațiului pruto-nistrean în epoca evului mediu timpuriu. Sec. V-VII d.Chr.” de Igor Corman*, In: Studia in honorem Ion Niculiță, Chișinău, 1999, 318-320.

Meljukova 1958: A.I. Meljukova, *Pamjatniki skifskogo vremeni lesostepnogo srednego Podnestrov'ja*. MIA SSSR, № 64, Moskva, 1958, 5-102.

Melničuk 1964: Ja.S. Melničuk, *K voprosu o vološknoj kolonizacii i vološskom prave v Karpatach v XIV-XVIII vv.*, In: Tezisy dokladov i soobščeniij sed'moj (Kišinevskoj) sessii Simpoziuma po agrarnoj istorii Vostočnoj Evropy. (Okt. 1964 g.), Kišinev, 1964, 101-102.

Menges 1950: K.H. Menges, *The oriental elements in the vocabulary of the oldest Russian epos*, New York, 1951.

MIAË 1964: *Materialy i issledovanija po archeologii i étnografii Moldavskoj SSR*, Kišinev, 1964.

Michalči 1953: D.E. Michalči, *Zadači moldavskogo jazykoznanija*, In: VMJa, Moskva, 1953, 54-72.

Miroljubov 1977: M.A. Miroljubov, *Pachotnye orudija severa i juga Vostočnoj Evropy v domongol'skuju epochu*, In: Étnografija narodov Vostočnoj Evropy (sbornik statej), Leningrad, 1977, 59-65.

Mitrea 1983: Ioan Mitrea, *Etnogeneza românilor în opera lui Vasile Pârvan*, In: Suceava, X, Suceava, 1983, 847-851.

Mitrea 1985: Ioan Mitrea. *Remarcabile rezultate ale cercetărilor arheologice în ultimele două decenii, privind etnogeneza și continuitatea românilor la est de Carpați*, In: Carpica, XVII, Bacău, 1985, 17-26.

Mitrea 1992: Ioan Mitrea. *Realități arheologice și etno-culturale în spațiul carpato-nistrean în sec. VI-VII*, In: Carpica, XXII/2, Bacău, 1992, 209-223.

Mochov 1957: N.A. Mochov, *Razvitie istoričeskoj nauki v Moldavii za gody Sovetskoj vlasti*, In: Tezisy dokladov (jubilejnoj naučnoj sessii Soveta Moldavskogo filiala AN SSSR, posvjaščennoj 40-letiju velikoj Oktjabr'skoj Socialističeskoj Revoljucii), Kišinev, 1957, 3-4.

Mochov 1959: N.A. Mochov, *Formirovanie moldavskogo naroda i obrazovanie moldavskogo gosudarstva*, Kišinev, 1959.

Mochov 1961: N.A. Mochov, *Očerki istorii moldavsko-russko-ukrainskich svjazej*, Kišinev, 1961.

Mochov 1964: N.A. Mochov, *Moldavija épochi feodalizma (ot drevnejšich vremen do načala XIX-go v.)*, Kišinev, 1964.

Mochov 1969: N.A. Mochov, *Očerki formirovanija moldavskogo naroda*, Kišinev, 1969.

Mochov 1978: N.A. Mochov, *Očerki istorii formirovanija moldavskogo naroda*, Kišinev, 1978.

Mochov 1980: N.A. Mochov, *Družba kovalas' vekami: Mold.-rusk.-ukr. svjazi s drevnejšich vremen do načala XIX-go v.)*, Kišinev, 1980.

Mochov, Certan, Žignja 1972: N.A. Mochov, E.E. Certan, K.L. Žignja, *Sovremennaja buržuaznaja istoriografija perioda socializma i kapitalizma*, In: *Fakty i domysly: protiv fal'sifikacii nacional'nyh otnošenij v Sovetskom Sojuze*, Kišinev, 1972, 128-153.

Mochov, Kolker, Caranov 1970: N.A. Mochov, B.M. Kolker, V.I. Caranov, *Istorija Moldavii v sovremennoj buržuaznoj istoriografii*, In: VI, № 8, 1970, 3-19.

Mochov, Ružina 1949: N.A. Mochov, V. Ružina, *Antimarksiskie izvrašćenija istorii v raborach prof. N.A. Narcova*, In: UZKU, tom II, 1949, 61-78.

Mochov, Zelenčuk, Sovetov 1978: N.A. Mochov, V.S. Zelenčuk, Sovetov, P.V. *Itogi i perspektivy raboty Naučnogo soveta po probleme "Slavjano-vološkie svjazi i formirovanie moldavskoj narodnosti"*, In: SVS, 1978, 3-18.

Moldavane 1968: *Moldavane*, In: *Očerki obščej étnografii. Evropejskaja čast' SSSR*, Moskva, 1968, 439-453.

Moldavane 1977: *Moldavane. Očerk istorii, étnografii i iskusstvovedenija*, Kišinev, 1977.

Mommsen 1885: Th. Mommsen, *Römische Geschichte, Band: 5, Die Provinzen von Caesar bis Diocletian*, 1885.

Morari 1972: A.G. Morari, *Nesostojatel'nost' buržuaznyh koncepcij o suverenitete Moldavskoj SSR. Istina i vymysly ob étničeskom razvitii naselenija Moldavii*, In: *Fakty i domysly: protiv fal'sifikacii nacional'nyh otnošenij v Sovetskom Sojuze*, Kišinev, 1972, 211-222.

Mühlmann 1997: W.E. Mühlmann, *Rassen, Ethnien, Kulturen*, 1964, Apud: Brockhaus. *Die enzyklopädie*, Leipzig, Mannheim, 1997.

Muntean 1979: M. Muntean, *Istoki formirovanija moldavskoj narodnosti*, In: *Kommunist Moldavii*, № 3, Kišinev, 1979, 94-96 (*Publicată și în română cu grafie chirilică*).

Musteață 1999: S. Musteață, *Populații și culturi în spațiul pruto-nistean în secolele VIII-IX. Rezumatul tezei de doctorat*, Iași, 1999.

Musteață 2005: S. Musteață, *Populația spațiului pruto-nistean în secolele VIII-IX*. Chișinău, 2005.

Majorov 2001: A.V. Majorov, *Galicko-Volynskaja Rus': Očerki social.-polit. otnošenij v domong. period. Knjaz', bojare i gor. obščina*, SPb., 2001.

Narcov 1936: N. Narcov, *Pora zanjat'sja istoriej moldavskogo naroda*, In: Krasnaja Bessarabija, № 6, 1936, 5-6.

Narcov 1937: N. Narcov, *Podgotovka knigi po istorii moldavskogo naroda*, In: Krasnaja Bessarabija, № 7, 1937, 20-21.

Naumov 1978: E.P. Naumov, *Vološkaja problema v sovremennoj jugoslavskoj istoriografii: Problemy etničkoj i social'noj istorii vlahov*, In: SVS, 1978, 199-217.

Nedelčev 1985: N. Nedelčev, *Romanizacija: Terminologija i s'deržanie na termina*, In: Seminarium Thracicum, 1, Sofia, 1985.

Negru 2000: Gh. Negru, *Politica etnolingvistică în R.S.S. Moldovenească, Chișinău*, 2000.

Nestor 1972: I. Nestor, *Formarea poporului român*, In: Istoria poporului român, București, 1972.

Niculescu 1997: G.A. Niculescu, *Interpretarea fenomenelor etnice de către istorici și arheologi*, In: Timpul istoriei, I, București, 1997, 63-69.

Niculită 1977: I.T. Niculită, *Gety IV-III vv. do n.é. v Dnestrovsko-Karpatskich zemljach*, Kișinev, 1977.

Niculită 1987: I.T. Niculită, *Severnye frakijcy v VI-I vv. do n.é.* Kișinev, 1987.

Niculită 2004a: I. Niculită, *Situl de epocă romană de la Sobari și unele aspecte ale romanizării la est de Carpați*, In: Ion Niculită, *Thraco-Getica. Studii și materiale*, Chișinău, 2004, 129-135.

Niculită 2004b: I. Niculită, *Spațiul est-carpatic în perioada dominației romane la Dunărea de Jos*, In: Ion Niculită, *Thraco-Getica. Studii și materiale*, Chișinău, 2004, 136-145.

Nikitina 1985: G.F. Nikitina, *Sistematika pogrebal'nogo obrjada plemen černjachovskoj kul'tury*, Moskva, 1985.

Nikolaev 1948: N.F. Nikolaev, *Protiv buržuaznyh izvraščenij v izučenii sovet-skoj etnografii*, In: Sovetskaja Moldavija, 1948, 22 maja. (Recenzija na: Salmanovič M.Ja. *Žilišča korennoho naselenija Moldavskoj SSR*, In: SĖ, № 4, 1947, 209-233).

Nikolaev 1951: N.F. Nikolaev, *Rost socialističeskoj kul'tury moldovan sela Žury*, In: SĖ, № 2, 1951.

NM 1964: *Narody mira. Ėtnografičeskij očerk. T. 2. Narody evropejskoj časti SSSR*, Moskva, 1964, 771-854.

Nudel'man, Rikman 1968: A.A. Nudel'man, Ė.A. Rikman, *Novye nachodki pamjatnikov pervyh vekov našej éry v Moldavii*, In: AĖIM, 1968, 173-180.

Ojog 1998: I. Ojog, *Cartografierea militară a Basarabiei între anii 1811-1829*, In: Conferința Corpului Didactico-Științific „Bilanțul activității științifice a USM pe anii 1996/97”, Chișinău, 1998, 192.

Olteanu 1983: Șt. Olteanu, *Societatea românească la cumpănă de milenii (sec. VIII-XI)*, București, 1983.

Olteanu 1997: Șt. Olteanu, *Societatea carpato-danubiano-pontică în secolele IV-XI*, București, 1997.

Palade 2004: V. Palade, *Așezarea și necropola de la Bârlad-Valea Seacă (sfârșitul sec. al III-lea - a doua jumătate a sec. al V-lea)*, București, 2004.

Panaiteșcu 1965: P. Panaiteșcu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965.

Panaiteșcu 1979: P. Panaiteșcu, *Contribuții la istoria culturii românești*, București, 1979.

Parasca 1996: P. Parasca, *Constituirea statelor medievale românești*, Chișinău, 1996.

Pașuto 1950: V.T. Pașuto, *Očerki po istorii galicko-volynskoj Rusi*, Moskva, 1950.

Pavel 1964: V.K. Pavel, *Slavjanskije zaimstvovanija v moldavskoj terminologii sel'skochozjajstvennyh orudij (po materialam Moldavskogo lingvističeskogo atlasa)*, In: Tezisy dokladov Pervogo simpoziona po archeologii i etnografii jugozapada SSSR, Kișinev, 1964, 54.

Pavel 1978: V.K. Pavel, *Dialektnaja terminologija kak istočnik izučeniija zemledelija i rasselenija moldovan*, In: SVS, 1978, 217-235.

PBFIKMN 1972: *Protiv buržuaznyh fal'sifikatorov istorii i kul'tury moldavskogo naroda*, Kișinev, 1972.

Penjak 1972: S.I. Penjak, *K voprosu o zaselenii slavjanami Karpatskogo bassejna*, In: Issledovanija po istorii slavjanskich i balkanskich narodov. Èpoha srednevekov'ja, Moskva, 1972, 68-77.

Peršić 1982: A.I. Peršić, *Ètnos v ranneklassovyh osedlo-kočevničeskich obščnostjach*, In: Ètnos v doklassovom i ranneklassovom obščestve, Moskva, 1982, 163-180.

PÈS 1978: *Problemy ètnogeneza slavjan*, Kiev, 1978.

Petrov 1972: V.P. Petrov, *Ètnogenez slov'jan*, Kyjiv, 1972.

Petrovici 1954: E. Petrovici, *Adjectifs possessifs slaves terminés par -j, toponymiques sur le territoire de la RPR*, In: Revue des Sciences Sociales. Tome II, București, 1954, 163-189.

Petrovici 1960: E. Petrovici, *Toponimia slavă de est pe teritoriul Republicii Populare Române*, In: Romanoslavica IV, București, 1960.

Piotrovskij 1951: R.G. Piotrovskij, *Moldavskij jazyk i voprosy slavjano-moldavskich otnošenij v èpochu rannego srednevekov'ja*, In: Oktjabr', № 6, Kișinev, 1951, 75-80

Piotrovskij 1953: R.G. Piotrovskij, *Slavjano-moldavskie jazykovye otnošenija i voprosy nacional'noj specifiky moldavskogo jazyka*, In: VMJa, 1953, 135-149.

Pletnev 1920: P. Pletnev, *Nacional'nost' i gosudarstvo*, In: Sbornik Jaroslavskogo gos. Un-ta. Vyp. pervyj. 1918-1919 gg., Jaroslavl', 1920.

Pletneva 1980: S.A. Pletneva, *Zemledel'cy i kočevniki*, In: Tezisy dokladov sovsckoj delegacii na IV Meždunarodnom kongresse slavjanskoj archeologii, Moskva, 1980, 19-20.

Pletneva 1982: S.A. Pletneva, *Kočevniki srednevekov'ja. Poiski istoričeskich zakonomernostej*, Moskva, 1982.

Pletneva 1967: S.A. Pletneva, *Narody Jugo-Vostočnoj Evropy v VIII-IX vekach*, In: Tezisy dokladov Vsesojuznoj sessii posvjaščennoj itogam archeologičeskich i etnografičeskich issledovanij 1966 goda, Kišinev, 1967, 26-28.

Podgradskaja 1961: E. Podgradskaja, *Novoe issledovanie o vološknoj kolonizacii v Karpatach. Recenzija na knigu: Macurek N. Volochi v Zapadnyh Karpatach v XV-XVIII vv. Ostrava, 1959*, In: Izvestija Moldavskogo filiala AN SSSR, № 2, Kišinev, 1961, 67-72.

Polevoj 1960: L.L. Polevoj, *Monety iz rasskopok Starogo Orcheja (1947-1956)*, In: Materialy i issledovanija po archeologii Jugo-zapada SSSR i Rumynskoj Narodnoj Respublike, Kišinev, 1960, 317-352.

Polevoj 1972: L.L. Polevoj, *Formirovanie osnovnyh gipotez proischoždenija vostočno-romanskich narodnostej Karpato-Dunajskich zemel': Feodal'naja i buržuaznaja istoriografija XVII - per. pol. XX v.*, In: JuVESV, 1972, 46-91.

Polevoj 1973: L.L. Polevoj, *Razvitie gorodov Moldavii v IX-XV vv. (k tipologii feodalizma)*, In: JuVEĖF, 1973, 71-78.

Polevoj 1979: L.L. Polevoj, *Očerki istoričeskoj geografii Moldavii XIII-XV vv.* Kišinev, 1979.

Polevoj 1980: L.L. Polevoj, *O chozjajstvenno-kul'turnom tipe volochov*, In: *Social'no-ekonomičeskaja i političeskaja istorija Jugo-Vostočnoj Evropy do seređiny XIX v.*, Kišinev, 1980, 8-28.

Polevoj 1985a: L.L. Polevoj, *Tipologija zemlepašnyh orudij i pojavlenie pluga na teritorii feodal'noj Moldavii*, In: AISPDPM, 1985, 66-90

Polevoj 1985b: L.L. Polevoj, *Rannefeodal'naja Moldavija*, Kišinev, 1985.

Pop 1996: Ioan-Aurel Pop, *Românii și maghiarii în sec. IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1996.

Popescu-Sireteanu 1992: I. Popescu-Sireteanu, *Originea cuvântului boier în limba româna*, In: Suceava, XVII-XVIII-XIX, Suceava, 1990, 1991, 1992, 62-84.

Popovič 1973: Ju. Popovič, *Novogodnij cikl moldavskich kalendarnyh obyčae v XIX – načale XX vv. Avtoreferat na soiskanie učenoj stepeni kandidata istoričeskich nauk*, Moskva, 1973, 1-20.

Popovič 1974: Ju. Popovič, *Moldavskie novogodnie prazdniki*, Kišinev, 1974.

Postică 1981: Gh.I. Postică, *Issledovanie mnogoslójnogo poselenija Chanska*, In: AO, 1980, 1981, 394.

Postică 1983: Gh.I. Postică, *Raskopki poselenija Limbar'-Képrèrija*, In: AO, 1981, 1983, 400.

Postică 1985a: Gh.I. Postică, *Glinjanye kotly na teritorii Moldavii v rannesrednevekovyj period*, In: SA, № 3, 1985, 227-240.

Postică 1985b: Gh.I. Postică, *Raskopki srednevekovogo poselenija u s. Butučeny*, In: AO, 1983, 1985, 358-359.

Postică 1988: Gh.I. Postică, *Glinjanaja posuda Central'noj Moldavii konca I – načala II tysjačelètija n.è. kak istoričeskij istočnik: avtoreferat diss. na soiskanie učen. stepeni kand. ist. nauk*, Moskva, 1988.

Postică 1990a: Gh. Postică, *Formarea poporului român și continuitatea lui pe teritoriul Moldovei în secolele V-VIII*, In: Cugetul, nr. 1, Chișinău, 1990, 20-33.

Postică 1990b: Gh. Postică, *Perpetuarea populației romanice în Moldova în secolele V-IX*, In: Pedagogul sovietic, nr. 3, Chișinău, 1990, 47-48.

Postică 1994: Gh. Postică, *Românii din codrii Moldovei în evul mediu timpuriu*, Chișinău, 1994.

Postică 1995: Gh. Postică, *Civilizația veche românească din Moldova*, Chișinău, 1995.

Postică 1997: Gh. Postică, *Unele considerații privind interpretarea etnică a monumentelor arheologice medievale timpurii din nordul Bucovinei*, In: Spațiul nord-est carpatic în mileniul întunecat, Iași, 1997, 117-132.

Postică 2006: Gh. Postică, *Civilizația medievală timpurie din spațiul pruto-nistrean (secolele V-XIII). Teză de doctor habilitat în științe istorice*, Chișinău, 2006.

Postică, Telnov 1985: Gh.I. Postică, N.P. Telnov, *Rannesrednevekovoe poselenie Chanska la Matkë*, In: AIM v 1981, 1985, 142-152.

Prichod'ko 1965: M.P. Prichod'ko, *Sbornik issledovanij moldavskich ètnografov i archeologov*, In: Narodna tvorčist' ta ètnografija, № 1, Kiev, 1965, 92-94. (Recenzija na knigu: Materialy i issledovanija po archeologii i ètnografii Moldavskoj SSR, Kišinev, 1964).

Prichodnjuk 1974: O.M. Prichodnjuk, *Ranneslavjanskije poselenija v srednem Podnestrov'e*, In: Rannesrednevekovye vostočnoslavjanskije drevnosti, Leningrad, 1974, 216-226.

Procopius din Caesarea 1963: Procopius din Caesarea. *Războiul cu goții*, București, 1963.

Ptolemeu 1960: Ptolemeu. *Îndreptar geografic*, In: Fontes Historiae Daco-Romaniae, Vol. 1, București, 1960.

PVL 1950: Povest' vremennyh let, t. I, II. Podgotovka teksta, stat'i i komentarii D. S. Lichačeva, Moskva – Leningrad, 1950

Raevskij 1988: N.D. Raevskij, *Contactele romanicele răsăriteni cu slavii. Pe bază de date lingvistice*, Chișinău, 1988.

Rafalovič 1968a: I.A. Rafalovič, *Skul'pturnye izobraženija ljudej i životnyh iz ranneslavjanskich poselenij na territorii Moldavskoj SSR*, In: AĖIM, 1968, 100-105.

Rafalovič 1968b: I.A. Rafalovič, *Ranneslavjanskoe poselenie VI-VII vv. u s. Reča v Moldavii*, In: AĖIM, 1968, 181-185.

Rafalovič 1969: I.A. Rafalovič, *Zemledel'e u rannich slavjan Moldavii (VI-IX vv.)*, In: Drevnie pamjatniki Moldavii, Kišinev, 1969, 75-90.

Rafalovič 1972a: I.A. Rafalovič, *Slavjane VI-IX vv. v Moldavii*, Kišinev, 1972.

Rafalovič 1972b: I.A. Rafalovič, *Moldavija i puti rasselenija slavjan v Jugo-Vostočnoj Evrope (VI-VII vv.)*, In: JuVESV, 1972, 7-31.

Rafalovič 1973: I.A. Rafalovič, *K voprosu o vremeni pojavlenija pervykh poli-*

tičeskich obrazovanij romanizirovannogo naselenija na zemljach k severu ot Dunaja, In: JuVEËF, 1973, 33-41.

Rafalovič 1980: I.A. Rafalovič, *Romanizirovanoe naselenie Nižnego Podunav'ja nakanune slavjanskoj kolonizacii*, In: SËPIJuVE, 1980, 8-28.

Rafalovič 1983: I.A. Rafalovič, *Slavjane VI-IX vv. v Dnestrovsko-Karpatskich zemljach v osveščanii zarubežnoj istorigrafii*, In: SMS, 1983, 31-49.

Rafalovič 1986: I.A. Rafalovič, *Dančeny. Mogil'nik černjachovskoj kul'tury III-IV vv.*, Kišinev, 1986.

Ranke 1883: Leopold von Ranke. *Weltgeschichte, Band: 3. Das altrömische Kaiserthum*, Leipzig, 1883.

Remennikov 1954: A. Remennikov, *Bor'ba plemen Severnogo Pričernomor'ja s Rimom v III v. n.ė.*, Moskva, 1954.

Remennikov 1967: A. Remennikov, *Bor'ba plemen Podunav'ja s Rimom v 70-ch godach III v. n.ė.*, In: *Antičnoe obščestvo*, Moskva, 1967, 188-192.

Remennikov 1979: A.M. Remennikov, *Recenzija na knigu: Rikman Ė.A. Ėtničeskaja istorija naselenija Podnestrov'ja i priliegajuščego Podunav'ja*, Moskva, 1975, In: VDI, № 4, 1979, 153-157.

Remy 2005: J. Remy, *The Ukrainian Alphabet as a Political Question in the Russian Empire before 1876*, In: *Ad Imperio*, nr. 2, Kazan', 2005, 167-190.

Renan 1887: E. Renan, *Qu'est-ce qu'une nation? Discours et conférences par Ernest Renan*, 2e éd., Paris, 1887.

Rikman 1957: Ė.A. Rikman, *Raskopki u s. Budešty i problema ėtničeskogo sostava naselenija Moldavii v pervych stoletijach n.ė.*, In: *Tezisy dokladov (jubilejnoj naučnoj sessii Soveta Moldavskogo filiala AN SSSR, posvjaščennoj 40-letiju Velikoj Oktjabr'skoj Socialističeskoj Revoljucii)*, Kišinev, 1957, 5.

Rikman 1960: Ė.A. Rikman, *Raskopki u s. Budešty (K voprosu o naselenii Dnestrovsko-Prutskogo meždureč'ja v pervych vekach n.ė.)*, In: *Materialy i issledovanija po archeologii Jugo-zapada SSSR i Narodnoj Rumynskoj Respubliki*, Kišinev, 1960, 197-219.

Rikman 1964: Ė.A. Rikman, *Pogrebal'nye obrjady Budeštского mogil'nika*, In: *MIAĖ MSSR*, 1964, 106-131

Rikman 1967a: Ė.A. Rikman, *Pamjatnik ėpochi velikogo peremeščeniya narodov*, Kišinev, 1967.

Rikman 1967b: Ė.A. Rikman, *Plemena Prutsko-Dnestrovskogo meždureč'ja v pervych stoletijach novoj ėry*, In: *Tezisy dokladov vsesojuznoj sessii posvjaščennoj itogam archeologičeskich i ztnografičeskich issledovanij 1966 goda*, Kišinev, 1967, 24-26.

Rikman 1969: Ė.A. Rikman, *Pervaja monografija po archeologii Moldavii: (Rec. na: Fedorov G.B. Naselenie Prutsko-Dnestrovskogo meždureč'ja v I tysjačletii n.ė.)*, Moskva, 1960), In: *IKM MSSR*, vyp. 2, 1969, 174-178.

Rikman 1970: È.A. Rikman, *Nekotorye čerty obščestvennogo stroja plemen nizov'ev Dnestra i Dunaja v pervych vekach našej éry*, In: SÈ, № 6, 1970, 27-35.

Rikman 1972: È.A. Rikman, *Nekotorye tradicii černjachovskoj kul'tury v pamjatnikach VI-X vv. v nizov'jach Dnestra i Dunaja*, In: Issledovanija po istorii slavjanskih i balkanskih narodov. Èpoha srednevekov'ja, Moskva, 1972, 29-45.

Rikman 1975: È.A. Rikman, *Ètničeskaja istorija naselenija Podnestrov'ja i priliegajuščego Podunav'ja v pervych vekach našej éry*, Moskva, 1975.

Rikman 1976: È.A. Rikman, *O romanizaciji naselenija Karpato-Dunajskich oblastej*, In: Karpatskij sbornik, Moskva, 1976, 27-30.

Rikman 1978a: È.A. Rikman, *Nekotorye voprosy romanizaciji naselenija levoberež'ja Nižnego Dunaja v pervoj polovine I tysjačeletija do n.è.*, In: SVS, 1978, 46-64.

Rikman 1978b: È.A. Rikman, *O dvuch moldavskih narodnych spektakljach*, In: Vsesojuznaja sessija, posvjaščennaja itogam ètnografičeskich i antropologičeskich issledovanij 1976-1977 gg., Erevan, 1978, 219-221.

Rikman 1980a: È.A. Rikman, *Ètnos, kul'tura i jazyk: Tema romanizaciji naselenija Karpato-Dunajskogo regiona (I-II vv. n.è.) v trudach sovr. učennyh*, In: Rasy i narody: Èžegodnik, vyp. 10, Moskva, 1980, 12-25.

Rikman 1980b: È.A. Rikman, *Antroponimija moldavskogo sela – istočnik izučenija ètničeskich svjazej*, In: Vsesojuznaja sessija po itogam ètnografičeskich i antropologičeskich issledovanij 1978-1979 gg., Ufa, 1980, 80-81.

Rikman 1980c: È.A. Rikman, *O načale rasselenija i ètničeskich kontaktach slavjan na levoberež'e Nižnego Dunaja*, In: Tezisy dokladov sovsckoj delegacii na IV Meždunarodnom kongresse slavjanskoj archeologii, Moskva, 1980, 21.

Rikman 1981: È.A. Rikman, *Recenzija: Zelenčuk V.S. Naselenie Bessarabii i Podnestrov'ja v XIX v.*, Kišinev, 1979, In: Rasy i narody: Èžegodnik. vyp. 11, Moskva, 1981, 270-271.

Rikman 1983a: È.A. Rikman, *Moldavane*, In: Rasy i narody: Èžegodnik, vyp. 13, Moskva, 1983, 207-216.

Rikman 1983b: È.A. Rikman, *Chleb v semejnoj obrjadnosti moldovan*, In: PIIIÈ, 1979 g., 1983, 89-98.

Rikman 1984: È.A. Rikman, *Obrjad vyzyvanija doždja na severe Moldavii i v Bukovine*, In: PIIIÈ, 1980-81, 1984, 29-36.

Rikman, Rafalovič 1965: È.A. Rikman, I.A. Rafalovič, *K voprosu o sootnošenii Černjachovskoj i ranneslavjanskoj kul'tur v Dnestrovsko-Dunajskom meždureč'e*, In: KSIA, vyp. 105, 1965, 42-58.

Rikman, Rafalovič, Hâncu 1971: È.A. Rikman, I.A. Rafalovič, I.Gh. Hâncu, *Očerki istorii i kul'tury Moldavii (II-XIV)*, Kišinev, 1971.

Rikman, Zmočiu 1986: È. Rikman, V. Zmočiu, *Starye i novye svad'by rumyn Sovetskoj Severnoj Bukoviny*, In: Vsesojuznaja sessija po itogam ètnografičeskich i antropologičeskich issledovanij 1984-1985 godov, Joškar-Ola, 1986, 145-146.

Rosetti 1986: Al. Rosetti, *Istoria limbii române. Vol. 1. De la origini până la începutul secolului al XVII-lea*, Ediție definitivă, București, 1986.

Rösler 1871: Robert Ed. Rösler, *Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens*, Leipzig, 1871.

RSIN 1975: *Razvitie sovetskoj istoričeskoj nauki, 1970-1974*, Moskva, 1975.

RSVD 1974: *Rannesrednevekove vostočnoslavjanske drevnosti*, Leningrad, 1974.

Rudič 2003: T.O. Rudič, *Antropologičnij sklad naselennja černjachivs'koj kul'turi Pivničnogo Pričernomor'ja*, In: Arch., 4, 2003, 19-31.

Rudič 2004: T.O. Rudič, *Antropologičnij sklad naselennja černjachivs'koj kul'turi Zachidnoj Ukrajini*, In: Arch., 3, 2004, 37-48

Rusanova 1976: I.P. Rusanova, *Slavjanske drevnosti VI-VII vv., Kul'tura pražskogo tipa*, Moskva, 1976.

Russev 1960: E. Russev, *Interesnaja brošjura*, In: Dnestr, № 12, 1960, 140-144. (Recenzija na: Mochov N.A. *Formirovanie moldavskogo naroda i obrazovanie moldavskogo gosudarstva*, Kišinev, 1959).

Russu 1981: I.I. Russu, *Etnogeneza românilor*, București, 1981.

Rybakov 1943: B.A. Rybakov, *Rannjaja kul'tura vostočnych slavjan*, In: Istoričeskij žurnal, № 11-12, Moskva 1943, 73-80.

Rybakov 1950: B.A. Rybakov, *Uliči (istoriko-geografičeskie zametki)*, In: Kratkie soobščeniya o dokladach i polevyh issledovanijach Instituta material'noj kul'tury, vyp. 35, Moskva, 1950, 3-17.

Rybakov 1974: B.A. Rybakov, *Jazyčeskoe mirovozrenie russkogo srednevekov'ja*, In: VI, № 1, 1974, 3-31.

Rybakov 1975: B.A. Rybakov, *Kievskaja Rus' i russkie knjažestva XII-XIII vv.* Moskva, 1975.

Rybakov 2001: S. Rybakov, *Sud'by teorii étnosa. Pamjati Ju.V. Bromleja*, In: ÉO, № 1, 2001, 3-23.

Ryčka 1988: V.M. Ryčka, *Formirovanie territorii Kievskoj zemli (IX - pervaja tret' XII v.)*, Kiev, 1988.

SAL 1969: *Sovetskaja archeologičeskaja literatura: Bibliografija. 1958-1962*, In: AN SSSR. BAI SSSR, Leningrad, 1969.

Salmanovič 1947: M.Ja. Salmanovič, *Žilišča korennoho naselenija Moldavskoj SSR*, In: SĖ, № 4, 1947, 209-233.

Salmanovič 1960: M.Ja. Salmanovič, *Évoljucija moldavskogo žilišča*, In: KSIĖ, XXXIII, 1960, 12-22.

Salmanovič 1969: M.Ja. Salmanovič, *Rec. na kn.: Archeologija, étnografija i iskusstvovedenie Moldavii*, Kišinev, 1968, In: SĖ, № 4, 1969, 174-176.

Salmanovič, Zelenčuk 1954: M. Salmanovič, V. Zelenčuk, *Étnografičeskaja literatura o moldavanach*, In: SĖ, № 3, 1954, 137-143.

SBI 1972: *Slavjano-balkanske issledovanija. Istoriografija i istočnikovvedenie: Sbornik statej i materialov*, Moskva, 1972.

Ščukin 1975: M.B. Ščukin, *Das Problem der Černjachov-Kultur in der sovjetischen archäologischen Literatur*, In: ZfA, 9, 1975, S. 25-41.

Ščukin 1976: M.B. Ščukin, *Archeologičeskie dannye o slavjanach II-IV vekov. Perspektivy retrospektivnogo metoda*, In: Archeologija, № 17, Sofija, 1976, 67-81.

Ščukin 1979: M.B. Ščukin, *K predystorii černjachovskoj kul'tury. Trinadcat' sekvencij*, In: ASGĖ, № 20, 1979, 66-89.

Ščukin 1994: M.B. Ščukin, *Na rubeže èr*, Moskva, 1994.

SD 1979: *Slavjanskije drevnosti. Ètnogenez. Material'naja kul'tura Drevnej Rusi: Sb. nauč. tr.*, Kiev, 1979.

Sedov 1979: V.V. Sedov, *Proischoždenie i rannjaja istorija slavjan*, Moskva, 1979.

Sedov 1982: V.V. Sedov, *Vostočnye slavjane v VI-XII vv.*, Moskva, 1982.

Sedov 1994: V.V. Sedov, *Slavjane v drevnosti*, Moskva, 1994.

Sedov 2001: V.V. Sedov, *Osvoiennja slov'janami lisovyh zemel' Schidnoj Evropy*, In: *Ètnogenez ta rannja istorija slov'jan: novi naukovi koncepciji na zlami tysjačolit'.* L'viv, 2001, 20-31.

Senkevič 1947: V.M. Senkevič, *Istoričeskie svjazi moldavskogo naroda s velikim ruskim narodom*, Kišinev, 1947.

Senkevič 1949a: V.M. Senkevič, *Rol' vostočnyh slavjan v formirovanii moldavskogo naroda i razvitii ego gosudarstvennosti. Avtoreferat dissertacii na soiskanie učenoj stepeni kandidata istoričeskich nauk*, Moskva, 1949.

Senkevič 1949b: V.M. Senkevič, *Obrazovanie Moldavskogo gosudarstva*, In: *Učenyje zapiski Kišinevskogo Pedagogičeskogo instituta*, tom. 1, Kišinev, 1949, 71-89.

Senkevič 1953: V.M. Senkevič, *K voprosu o proischoždenii moldavskoj narodnosti v svete učenija I.V. Stalina o jazyke*, In: UZKU, tom. 6, 1953, 63-78.

Šennikov 1971: A.A. Šennikov, *Zemledel'českaja nepolnaja osedlost' i "teorija brodjažničestva"*, In: *Ètnografija narodov SSSR*, Leningrad, 1971, 76-93.

SĖPIJuVE 1980: *Social'no-èkonomičeskaja i političeskaja istorija Jugo-Vostočnoj Evropy (do serediny XIX v.): Sb. statej*, Kišinev, 1980.

Serebrennikov 1953: B.A. Serebrennikov, *Problemy sravnitel'no-istoričeskogo izučenija jazykov i voprosy moldavskogo jazykoznanija*, In: VMJa, 1953, 34-53.

Sergievskij 1936: M.V. Sergievskij, *Moldavskie ètjudy*, Moskva-Leningrad, 1936.

Sergievskij 1946: M.V. Sergievskij, *Toponimija Bessarabii i ee svidetel'stvo o processe zaselenija territorii*, In: IAN SSSR. Otdelenie literatury i jazyka. T. 5, vyp. 4, Kišinev, 1946, 333-350.

Sergievskij 1948: M.V. Sergievskij, *Problema proischoždenija i razvitija moldavskogo jazyka v svete dannych jazykoznanija*, In: *Učenyje zapiski Instituta istorii, jazyka i literatury Moldavskogo Filiala AN SSSR*, t. 1, Kišinev, 1948, 35-52 (*Publicată și în română cu grafie chirilică*).

Sergievskij 1952: M.V. Sergievskij, *Vvedenie v romanskoe jazykoznanie*, Moskva, 1952.

SIA 1978: *Slavjanskaja istoriografija i archeografija: Sbornik statej i materialov*, Moskva, 1978.

Širokogorov 1923: S.M. Širokogorov, *Ėtnos: issledovanie osnovnyh principov izmenenija ėtničeskich i ėtnografičeskich javlenij*, In: *Izvestija Vostočnogo fakul'teta Gosudarstvennogo Dal'nevostočnogo Universiteta*. Vyp. ChVIII. T. 1, Šanchaj, 1923.

Šišmarev 1953: V.F. Šišmarev, *Romanskije jazyki Jugo-Vostočnoj Evropy i nacional'nyj jazyk Moldavskoj SSR*, In: VMJA, 1953, 73-120.

Šišmarev 1975: V.F. Šišmarev, *Romanskije poselenija na juge Rossii*, Leningrad, 1975.

Smilenko 1975: A.T. Smilenko, *Slov'jani ta jich susidi v stepovomu Podniprov'ji (II-XIII st.)*. Kyjiv, 1975.

Smilenko 1991: A.T. Smilenko, *Spornye voprosy v izučenii drevnostej VIII-X vv. Severo-Zapadnogo Pričernomor'ja*, In: *Drevnosti Jugo-Zapada SSSR*, Kišinev, 1991, 166-185.

Smilenko, Kozlovskij 1987: A.T. Smilenko, A.A. Kozlovskij, *Srednevekove poselenija v primorskoj časti Dnestro-Dunajskogo meždureč'ja*, In: *Dnestro-Dunajskoe meždureč'e v I – načale II tys.*, Kiev, 1987, 67-83.

Smirnov 1954: G. Smirnov, *Archeologičeskie issledovanija Starogo Orčeja*, In: KSIIMK, vyp. 56, 1954, 24-39.

Smirnov 1960: G.D. Smirnov, *Zaselenie romanizirovannymi plemenami Pruto-Dnestrovskogo meždureč'ja v svete archeologičeskich materialov*, In: *Materialy i issledovanija po archeologii Jugo-zapada SSSR i Rumynskoj Narodnoj Respubliki*, Kišinev, 1960, 309-316.

Smirnov 1967: G.D. Smirnov, *Srednevekove goroda Prutsko-Dnestrovskogo meždureč'ja*, In: *Tezisy dokladov Vsesojuznoj sessii, posvjaščennoj itogam archeologičeskich i ėtnografičeskich issledovanij 1966 goda*, Kišinev, 1967, 33-36.

Smirnov, Polevoj 1967: G.D. Smirnov, Polevoj, L. L. *Archeologičeskie issledovanija v Moldavii v gody sovetskoj vlasti*, In: *Tezisy dokladov Vsesojuznoj sessii, posvjaščennoj itogam archeologičeskich i ėtnografičeskich issledovanij 1966 goda*, Kišinev, 1967, 3-5.

Smith 1986: A. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford, 1986.

SMS 1983: *Slavjano-moldavskie svjazi i rannie ėtapy ėtničeskoj istorii moldavan*, Kišinev, 1983.

SNRA 1970: *Sbornik naučnyh rabot aspirantov: Obščestv. i gumanit. nauki*, Kišinev, 1970.

Sorbală 1963: V. Sorbală, *Razvitie moldavskoj dialektnoj proizvodstvennoj leksiki. Avtoreferat dissertacii na soiskanie učennoj stepeni kandidata filologičeskich nauk*, Kiev, 1963.

Spasovič 1865: V.D. Spasovič, *Obzor istorii pol'skoj literatury*, SPb, 1865.

Spataru 1979: G.I. Spataru, *O VIII sessii Soveta "Proischozdenie moldavskogo naroda i slavjano-moldavskie svjazi"*. (Kišinev. 26-28 ijunja 1978 g.), In: IAN MSSR, serija ON, № 1, 1979, 78-83.

Spinei 1982: V. Spinei, *Moldova în sec. XI-XIV*, București, 1982.

Spinei 1985: V. Spinei, *Realități etnice și politice în Moldova Meridională în sec. X-XIII. Români și turanici*, Iași, 1985.

Spinei 1996: V. Spinei, *Ultimele valuri migratoare la nordul Mării Negre și al Dunării de Jos*, Iași, 1996.

Spinei 2006: V. Spinei, *Românii și marea invazie mongolă în lucrările cronicarilor florentini din prima jumătate a secolului al XIV-lea*, In: V. Spinei, *Universa valachica*, Chișinău, 2006, 599-626.

Stalin 1951: I.V. Stalin, *Marksizm i voprosy jazykoznanija*, Moskva, 1951.

Staljunas 2005: D. Staljunas, *Identifikacija, jazyk i alfavit litovcev v rossijskoj nacional'noj politike 1860-ch godov*, In: *Ad Imperio*, № 2, Kazan', 2005, 225-296.

Stati 1974: V. Stati, *Împrumuturi slave în terminologia textilă moldovenească*, Chișinău, 1974.

Ștefan 1973: Gh. Ștefan, *Formarea poporului român și a limbii sale*, București, 1973.

Step' Evrazii 1981: *Step' Evrazii v epochu srednevekov'ja* (Arheologija SSSR), Moskva, 1981.

Stoicescu 1993: N. Stoicescu, *O falsă problemă istorică – discontinuitatea poporului român pe teritoriul strămoșesc*, București, 1993.

Stoicescu, Hurdubețiu 1984: N. Stoicescu, I. Hurdubețiu, *Continuitatea daco-romanilor în istoriografia română și străină*, București, 1984.

Strany i narody 1984: *Strany i narody. Sovetskij Sojuz. Respubliki Pribaltiki. Belarusija. Ukraina. Moldavija*, Moskva, 1984.

Suceveanu 1985: Al. Suceveanu, *În legătură cu unele discuții recente privind procesul de romanizare*, In: TD, t. VI, nr. 1-2, 1985, 105-115.

Șumada 1978: N.S. Șumada, *Otraženie v fol'klore kul'tury i byta sovremennogo sela*, In: Vsesojuznaja sessija, posvjaščennaja itogam etnografičeskich i antropologičeskich issledovanij 1976-1977 gg., Erevan, 1978, 237-239.

SVS 1978: *Slavjano-vološkie svjazi: Sbornik statej*, Kišinev, 1978.

Symonovič 1955: È.A. Symonovič, *Pamjatniki černjachovskoj kul'tury step-nogo Podneprov'ja*, In: SA, t. XXIV, 1955.

Symonovič 1970: È.A. Symonovič, *Rec. na knigu: Rikman È.A. Pamjatnik epochi velikogo peremeščenija narodov*, Kišinev, 1967, In: SA, № 4, 1970, 285-289.

Telnov 1983: N.P. Telnov, *Raskopki poselenija u s. Chanska*, In: AO 1981, 1983, 402.

Telnov 1986: N.P. Telnov, *Issledovanie železodelatel'nych sooruzenij posele-nija Skok*, In: AIM v 1982 g., 1986, 84-96.

Telnov 1987: N.P. Telnov, *Izučenie slavjanskoj kul'tury v Moldavii v konce 70-*

ch v 80-e gody, In: Dnestro-Dunajskoe meždureč'e v I - načale II tys. n.è., Kiev, 1987, 58-67.

Telnov 1988: N.P. Telnov, *Nekotorye itogi i zadači izučeniya slavjanskoj kul'tury VI-IX vv. na territorii Moldavii*, In: AIM v 1983 g., 1988, 3-19.

Telnov 1989: N.P. Telnov, *Raskopki poselenija Skok*, In: AIM v 1984 g., 1989, 187-193.

Telnov 1990: N.P. Telnov, *Vostočnoslavjanskije drevnosti Dnestrovsko-Prut'skogo meždureč'ja VIII-X vv. Avtoreferat dissertacii na soiskanie učenoj stepeni kandidata istoričeskich nauk*, Leningrad, 1990.

Tentiuc 1988: I.S. Tentiuc, *Raskopki poselenij u s. Durlešty*, In: Srednevekovye pamjatniki Dnestrovsko-Prut'skogo meždureč'ja, Kišinev, 1988, 77-88.

Tentiuc 1989: I. Tentiuc, *K voprosu o variante kul'tury Radukanen' na teritorii Moldavii*, In: AĖIM, 1989, 25-27.

Tentiuc 1990: I. Tentiuc, *Nekotorye aspekty issledovanija kul'tury Radukanen' na teritorii Moldavii*, In: AĖIM, 1990, 66-78.

Tentiuc 2004: I. Tentiuc, *Tradiții traco-geto-dacice în ritul și ritualul funerar medieval timpuriu de la est de Carpați*, In: Thracians and Circumpontic World, III, Chișinău, 2004, 120-124.

Teodor 1978: D.Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V-IX e.n.*, Iași, 1978.

Teodor 1991: D.Gh. Teodor, *Creștinismul la est de Carpați de la origini până în secolul al XIV-lea*, Iași, 1991.

Teodor 1997: D.Gh. Teodor, *Descoperiri arheologice și numismatice la est de Carpați în sec. V-XI*, București, 1997.

Terpilovskij 2004: R.V. Terpilovskij, *Slavjane Podneprov'ja v pervoj polovine I tysjačeletija n.è.*, Lublin, 2004.

Tezisy dokladov 1967: *Tezisy dokladov Vsesojuznoj sessii posvjaščennoj itogam archeologičeskich i etnografičeskich issledovanij 1966 goda*. Kišinev, 1967.

Tichanova 1957: M.A. Tichanova, *O lokal'nych variantach Černjachovskoj kul'tury*, In: SA, № 4, 1957, 168-194.

Tichomirov 1969: M.N. Tichomirov, *Istoričeskije svjazi Rossii so slavjanskimi stranami i Vizantiej*, Moskva, 1969.

Timoščuk 1954: B.A. Timoščuk, *Slavjanskije poselenija IX-X vv. na teritorii Severnoj Bukoviny*, In: KSIIMK, 53, 1954.

Timoščuk 1969: B.O. Timoščuk, *Pivnična Bukovina - zemlja slov'jans'ka*, Užgorod, 1969.

Timoščuk 1970: B.O. Timoščuk, *Archeologični pam'jatki Černivec'koj oblasti (konspekt lekcij)*, Černivci, 1970.

Timoščuk 1976: B.O. Timoščuk, *Slov'jani pivničnoj Bukoviny V-IX st.*, Kyjiv, 1976.

Timoščuk 1980: B.A. Timoščuk, *Vostočnoslavjanskaja obščina VI-X vv. n.ė.*, Moskva, 1990.

Timoščuk 1982: B.O. Timoščuk, *Davn'orus'ka Bukovina (X - perša polovina XIV st.)*, Kyjiv, 1982.

Tokarev 1958: S.A. Tokarev, *Ėtnografija narodov SSSR. Istoričeskie osnovy byta i kul'tury*, Moskva, 1958.

Tokarev 1964: S.A. Tokarev, *Problema tipov ėtničeskich obščnostej*, In: *Voprosy filosofii*, № 11, Moskva, 1964, 43-54.

Toporu 1976: Octavian Toporu, *Romanitatea târzie și străromânii în Dacia traiană sud-Carpatică*. Craiova, 1976.

Tret'jakov 1953a: P.N. Tret'jakov, *Vostočnoslavjanskije plemena*, Moskva, 1953.

Tret'jakov 1953b: P.N. Tret'jakov, *Proizvedenija I.V. Stalina o jazyke i jazykoznanii i nekotorye voprosy ėtnogeneza*, In: *Protiv vul'garizacii marksizma v archeologii*, Moskva, 1953, 19-50.

Trubeckoj 1980: B. Trubeckoj, «*Bessarabija, izvestnaja v samoj glubokoj drevnosti.*»: *Kniga o Bessarabii štabs-kapitana A. Zaščuka (1862 g.)*, In: *Kodry*, № 8, Kišinev, 1980, 142-146.

Udal'cov 1948: A.D. Udal'cov, *Teoretičeskie osnovy ėtnografičeskich issledovanijach (Voprosy proischoždenija moldavskogo naroda)*, In: *Učenyje zapiski Instituta istorii, jazyka i literatury Moldavskoj Naučno-issledovatel'skoj bazy AN SSSR*, t. 1, Kišinev, 1948, 5-19 (*Publicată și în română cu grafie chirilică*).

Udal'cov 1953: A.D. Udal'cov, *Rol' archeologičeskogo materiala v izučenii voprosov ėtnogeneza v svete rabot I.V. Stalina o jazyke*, In: *Protiv vul'garizacii marksizma v archeologii*, Moskva, 1953, 9-18.

Udler 1980: R.Ja. Udler, *Istoričeskij očerk V.F. Šišmareva o proniknovenii volochov na jug Rossii i dialektologičeskie rozyskanija*, In: *Ėtjudy po moldavskoj filologii=Studii de filologie moldovenească: Šišmarevskie čtenija*, Kišinev, 1980, 55-75.

Ustjugov et al. 1952: N.V. Ustjugov, V.K. Jacunskij, D.I. Myško, N.M. Tkačenko, *Istorija Moldavii*, In: VI, № 7, 1952, 130-137 (*Recenzija na: Istorija Moldavskoj SSR, tom 1, Kišinev, 1951*).

Vakulenko 1977: L.V. Vakulenko, *Pam'jatki pidgir'ja Ukrajins'kich Karpat peršoju polovini I tisjačolittja n. e.*, Kyjiv, 1977.

VĖĖI 1976: *Voprosy ėtnogeneza i ėtničeskoj istorii slavjan i vostočnyh romancev: Metodologija i istoriografija*, Moskva, 1976.

Velikanova 1961: M.S. Velikanova, *Paleoantropologičeskij material iz mogil'nikov Černjachovskoj kul'tury Moldavii*, In: AS, III, 1961, 26-52.

Velikanova 1964: M.S. Velikanova, *K antropologii srednevekovykh slavjan Prutsko-Dnestrovskogo meždureč'ja*, In: SĖ, № 6, 1964, 37-53.

Velikanova 1965a: M.S. Velikanova, *K ètničeskoj antropologii Prutsko-Dnestrovskogo mezhdureč'ja v I tysjačeletii n.è.*, In: KSIA, vyp. 105, 1965, 42-58.

Velikanova 1965b: M.S. Velikanova, *Ob odnoj gruppe srednevekovogo nasele-nija Moldavii po antropologičeskim dannym*, In: SÈ, № 6, 1965, 61-75.

Velikanova 1975: M.S. Velikanova, *Paleoantropologija Prutsko-Dnestrov-skogo mezhdureč'ja*, Moskva, 1975.

Velikanova 1978: M.S. Velikanova, *Dannye paleoantropologii o peremeščenii naselenija v Dnestrovsko-Prutskom mezhdureč'e v pervoj polovine I tysjačeletija n.è.*, In: SVS, 1978, 30-46.

Velikanova 1983: M.S. Velikanova, *Itogi i perspektivy paleoantropologičeskich issledovanij v Dnestrovsko-Prutskom mezhdureč'e*, In: SMS, 1983, 20-30.

Vinokur 1972: I.S. Vinokur, *Ètnografija plemen rubežu i I-j polovini I tys. n.e. v Sredn'omu Podnistrov'i ta Prikarpati*, In: Kul'tura ta pobut naselenija Ukrajin'skich Karpat: tez. dokl. Užgorod, 1972, 92-93.

Vinokur 1983: I.S. Vinokur, *Černjachovskie plemena na Dnestre i Dunae*, In: Slavjane na Dnestre i Dunae, Kiev, 1983, 105-135.

Vinokur 1989: I.S. Vinokur, *Vel'barskie èlementy i černjachovskie drevnosti lesostepnoj Ukrainy II-IV vv. n.è.*, In: Kultura Wielbarska w mlodszym okresie rzymskim, nr. 2, Lublin, 1989, 217-224.

Višnevskij 1986: N.V. Višnevskij, *Vnedrenie novoj obrjadnosti na teritorii Sovetskoj Bukoviny*, In: Vsesojuznaja sessija po itogam ètnografičeskich i antropologičeskich issledovanij 1984-1985 godov, Joškar-Ola, 1986, 118-120.

VIst. 1957: Vsemirnaja istorija. Tom III, Moskva, 1957.

Vlasenko 1983: I.G. Vlasenko, *Drevnerusskij sloj gorodišča Merešovka (po dannym raskopok 1980 g.)*, In: AIM v 1979-1980 gg., 1983, 77-67.

Vlasenko 1985a: I.G. Vlasenko, *Raskopki poselenij Ivanča II i Branešty III*, AIPDPM, 1985, 141-152.

Vlasenko 1985b: I.G. Vlasenko, *Novye archeologičeskie pamjatniki v Moldavii*, In: AIM v 1981, 1985, 198-205.

VMJa 1953: *Voprosy moldavskogo jazykoznanija*, Moskva, 1953.

VMJaSRS 1951: *Voprosy moldavskogo jazyka v svete rabot I.V. Stalina*. Kišinev, 1951.

Vodovozov 1920: V. Vodovozov, *Nacional'nost' i gosudarstvo*, In: Sbornik Jaroslavskogo gos. un-ta. Vyp. pervyj. 1918-1919 gg., Jaroslavl', 1920.

von Petrikovits 1991: Harald von Petrikovits, *Fragen der Ethnogenese aus der Sicht der römischen Archäologie*, In: Beitrage zur Römischen Geschichte und Archäologie. II, Bonn, 1991.

Vornic, Bubulici, Telnov 2004: V. Vornic, V. Bubulici, N. Telnov, *Pervoe poselenie svobodnyh dakov III v. n.è. na teritorii Respubliki Moldova u s. Pruten'*, In: Congresul al IX-lea Internațional de Tracologie "Tracii și lumea circumpon-tică", Chișinău, 2004, 131-133.

Vornic, Bubulici, Ciobanu 2006: V. Vornic, V. Bubulici, L. Ciobanu, *O așezare dacică din epoca romană descoperită la Odaia (comuna Miciurin, raionul Drochia, Moldova)*, In: Revista arheologică, serie nouă, Volumul II, nr. 1-2, Chișinău, 2006, 348-363.

Vornic, Telnov et al. 2007: V. Vornic, N. Telnov, V. Bubulici, L. Ciobanu, *Pruteni. Un centru de olărie dacic din epoca romană*, Chișinău, 2007.

Voronina, Mochova 1969: A.F. Voronina, A.V. Mochova, *Spisok dissertacij po istorii, filologii, archeologii, etnografii, zaščičennych v 1964-1969 g.: Tematika odnosjaščichsja k Moldavii*, In: IAN MSSR, № 3, 1969, 92-95.

Wasmer 1923: M. Wasmer, *Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven*, In: Die Iraner in Südrußland, Leipzig, 1923.

White 2002: H. White, *Metaistorija*. Ekaterinburg, 2002.

Xenopol 1884: A.D. Xenopol, *Teoria lui Roesler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia Traiană*, Iași, 1884.

Zanoci 1998: A. Zanoci, *Fortificațiile geto-dacice din spațiul extracarpatic în sec. VI-III a. Chr.*, București, 1998.

Zarinov 2000: I.Ju. Zarinov, *Vremja iskat' obščij jazyk (problemy integracii različnyh etničeskich teorij i koncepcij)*, In: ÈO, № 2, 2000, 3-18.

Zasurcev 1949: P.I. Zasurcev, *Slavjanskije poselenija v Moldavii*, In: KSIIMK, XXVII, 1949, 102-103.

Zelenčuk 1957: V.S. Zelenčuk, *Moldavsko-slavjanskije obščnosti v moldavskoj svadebnoj i pochoronnoj obrjadnosti XIX v.*, In: Tezisy dokladov (jubilejnoi naučnoj sessii Soveta Moldavskogo filiala AN SSSR, posvjaščennoj 40-letiju Velikoj Oktjabr'skoj Socialističeskoj Revoljucii), Kišinev, 1957, 7.

Zelenčuk 1959: V.S. Zelenčuk, *Očerki moldavskoj narodnoj obrjadnosti*, Kišinev, 1959.

Zelenčuk 1960: V.S. Zelenčuk, *Materialy k izučeniju moldavskoj narodnoj odeždy*, In: Izvestija MF AN SSSR, № 6 (60), Kišinev, 1960, 77-91.

Zelenčuk 1961: V.S. Zelenčuk, *Materialy k izučeniju moldavskogo narodnogo tkačestva*, In: Izvestija MF AN SSSR, № 5 (83), Kišinev, 1961, 57-66.

Zelenčuk 1972a: V.S. Zelenčuk, *K voprosu o charakternyh čertach moldavskoj etničeskoj obščnosti*, In: KM, №10, 1972, 29-36.

Zelenčuk 1972b: V.S. Zelenčuk, *Osnovnye tipy tradicionnoj moldavskoj narodnoj odeždy*, In: ÈIM, 1972, 75-93.

Zelenčuk 1973a: V.S. Zelenčuk, *Naselenie Moldavii: (demografičeskie processy i etničeskij sostav)*, Kišinev, 1973.

Zelenčuk 1973b: V.S. Zelenčuk, *Moldavskie letopisi kak istočnik izučenija rannej etničeskoj istorii moldovan*, In: IIASVS, 1973, 11-22.

Zelenčuk 1974: V.S. Zelenčuk, *Ètnografičeskoe izučenie naselenija Moldavii*, In: SÈ, № 6, 1974, 3-12.

Zelenčuk 1979: V.S. Zelenčuk, *Naselenie Bessarabii i Podnestrov'ja v XIX v.*, Kišinev, 1979.

Zelenčuk 1982: V.S. Zelenčuk, *Rol' migracionnyh processov v formirovanii vostočnoromanskich narodov*, In: Vsesojuznaja sessija po itogam etnografičeskich i antropologičeskich issledovanij 1980-1981 gg., Naľčik, 1982, 27-28.

Zelenčuk 1990: V.S. Zelenčuk, *Volochi v Karpato-Dunajskich zemljach. Problemy rannej istorii*, In: Archeologija, etnografija i iskusstvovedenie Moldovy: itogi i perspektivy, Kišinev, 1990, 96-108.

Zelenčuk, Loskutova 1962: V.S. Zelenčuk, L.D. Loskutova, *Protiv vrednych tradicij prošlogo*, Kišinev, 1962.

Zelenčuk, Mochov, Sovetov 1979: V.S. Zelenčuk, N.A. Mochov, P.V. Sovetov, *Formirovanie moldavskogo naroda*, In: Moldavskaja SSR (ėnciklopedija), Kišinev, 1979, 65-66.

Zelenčuk, Polevoj 1983: V.S. Zelenčuk, L.L. Polevoj, *Rasselenie vostočno-romanskogo naselenija v Dnestrovsko-Prutskom meždureč'e (XIV-XV vv.)*, In: SMS, 1983, 114-127.

Zelenčuk, Popovič 1974: V.S. Zelenčuk, Ju.V. Popovič, *Antropomorfnye obrazy v obrjadach plodorodija u vostočnoromanskich narodov v XIX-načale XX vv.*, Moskva, 1974.

Zelenčuk, Salmanovič 1974: V.S. Zelenčuk, M.Ja. Salmanovič, *Ėtnografičeskie issledovanija v Moldavskoj SSR v sovetskij period*, In: Tezisy dokladov Vsesojuznoj sessii, posvjaščennoj itogam archeologičeskich i ztnografičeskich issledovanij 1966 goda, Kišinev, 1967, 5-7.

Zelenčuk, Zajdman 1972: V.S. Zelenčuk, S.E. Zajdman, *Istina i vymysly ob etničeskom razvitii naselenija Moldavii*, In: Fakty i domysly: Protiv fal'sifikacii nacional'nyh otnošenij v Sovetskom Sojuze, Kišinev, 1972, 201-210.

Zelenčuk, Zlatkovskaja 1978: V.S. Zelenčuk, T.D. Zlatkovskaja, *O rabote Naučnogo soveta po probleme "Slavjano-vološskie svjazi i formirovanie moldavskoj narodnosti" (sozd. v 1970 g. pri Otd-nii obščestv. nauk AN MSSR)*, In: SĖ, № 2, 1978, 123-130.

Zlatkovskaja 1973: T.D. Zlatkovskaja, *Nekotorye problemy ėtnogeneza vlachov v svjazi s romanizaciej Balkanskogo poluostrova v antičnoe vremja*, In: IASVS, 1973, 5-10.

Zlatkovskaja 1974: T.D. Zlatkovskaja, *Ėlementy frakijskoj kul'tury v tradici-onnom izobrazitel'nom iskusstve i fol'klore moldavan*, In: SĖ, № 6, 1974, 25-40.

Zlatkovskaja 1977: T.D. Zlatkovskaja, *Nekotorye drevnebalkanskije ėlementy v fol'klore i ėtnografii južnyh slavjan i vostočnyh romancev*, In: ĖIF, 1977, 185-202.

Zlatkovskaja 1978: T.D. Zlatkovskaja, *Istoričeskie aspekty romanizacii balkanskich zemel' v antičnoe vremja: K probleme ėtnogeneza vlachov*, In: SVS, 1978, 19-30.

Zlatkovskaja 1979: T.D. Zlatkovskaja, *Nekotorye voprosy étnogeneza moldavan v svete dannyh ich vesennej obrjadnosti*, In: ÈIVR, 1979, 106-126.

Zlatkovskaja, Polevoj 1969: T.D. Zlatkovskaja, L.L. Polevoj, *Gorodišča Pruto-Dnestrovskogo meždureč'ja IV-III vv. do n.é. i voprosy političeskoj istorii getov*, In: *Drevnie frakijcy v Severnom Pričernomor'e*, Moskva, 1969, 35-60.

Zlatkovskaja 1983: T.D. Zlatkovskaja, *Slavjanskije i frakijskie élementy v obrjade rusalij u moldavan*, In: SMS, 1983, 127-144.

TRANSLITERAREA NUMELOR

- Aftenjuk S.Ja. = Афтенюк С.Я.
 Al'termatt U. = Альтерматт У.
 Alekseev V.P. = Алексеев В.П.
 Alekseeva T.I. = Алексеева Т.И.
 Ancurov I.A. = Анцупов И.А.
 Anfert'ev A.N. = Анфертьев А.Н.
 Artamonov M.I. = Артамонов М.И.
 Arutjunov S.A. = Арутюнов С.А.
 Bačinskij A.D. = Бачинский А.Д.
 Balueva T.S. = Балужева Т.С.
 Baran V.D. = Баран В.Д.
 Bârnea P.P. = Бырня П. П.
 Vejlekči V.S. = Бейлекчи В.С.
 Belkov P.L. = Белков П.Л.
 Berg L.S. = Берг Л.С.
 Bernštein S.B. = Бернштейн С.В.
 Bileckij N.V. = Билецкий Н.В.
 Boboc S. = Бобок С.
 Bogač G.F. = Богач Г.Ф.
 Brajčevskij M.Ju. = Брайчевский М.Ю.
 Bromlej Ju.V. = Бромлей Ю.В.
 Budagov R.A. = Будагов Р.А.
 Bunak V.V. = Бунак В.В.
 Caranov V.I. = Царанов В.И.
 Čeban I.D. = Ciobanu I.D. = Чебан И.Д.
 Čebotarenko Gh.F. = Чеботаренко Г.Ф.
 Černjak A.B. = Черняк А.Б.
 Certan E.E. = Чертан Е.Е.
 Chazanov A.M. = Хазанов А.М.
 Cosniceanu M. = Косничану М.
 Danilenko V.N. = Даниленко В.Н.
 Debec G.F. = Дебеч Г.Ф.
 Demčenko N.A. = Демченко Н.А.
 Dergacev V.A. = Дергачев В.А.
 Deržavin N.S. = Державин Н.С.
 Dmitriev S. = Дмитриев С.
 Dobroljubskij A.O. = Добролюбский А.О.
 Dumnič Ju.V. = Думнич Ю.В.
 Dykov I. = Дыков И.
 Dzjuba E.N. = Дзюба Е.Н.
 Efimova S.G. = Ефимова С.Г.
 Entelis G. = Ентелис Г.
 Engel's F. = Енгельс Ф.
 Fedorov G.B. = Федоров Г.Б.
 Fedorov-Davydov G.A. = Федоров-Давыдов Г.А.
 Filin F.P. = Филин Ф.П.
 Frejderberg M.M. = Фрейдерберг М.М.
 Furtuna T.A. = Фуртуна Т.А.
 Gacak V.M. = Гацак В.М.
 Glembockij H. = Глембоцкий Х.
 Golubeva L.A. = Голубева Л.А.
 Gracianskaja N.N. = Грацианская Н.Н.
 Grecul F.A. = Грекул Ф.А.
 Grosul Ja.S. = Гросул Я.С.
 Grosul V.Ja. = Гросул В.Я.
 Gruševskij M. = Грушевский М.
 Guboglo M.N. = Губогло М.Н.
 Gudkova A.V. = Гудкова А.В.
 Hâncu I. = Хынку И.
 Hâncu-Tentiuc A.I. = Хынку-Тентюк А.И.
 Il'jašenko T.P. = Ильяшенко Т.П.
 Ipatenko P. = Ипатенко П.
 Ivanov V.V. = Иванов В.В.
 Jacenko B. = Яценко Б.
 Jacunskij V.K. = Яцунский В.К.
 Kalašnikova N.M. = Калашникова Н.М.
 Kidel A.S. = Кидел А.С.
 Kiričenko N. = Кириченко Н.
 Kobučev V.P. = Кобычев В.П.
 Kolker B.M. = Колкер Б.М.
 Koloskovskaja Ju. K. = Колосковская Ю.К.
 Komarenko N.V. = Комаренко Н.В.
 Kondrat'ev V.S. = Кондратьев В.С.
 Konduktorova T.S. = Кондукторова Т.С.
 Konovalova I.G. = Коновалова И.Г.
 Korčmar' V.V. = Корчмарь В.В.
 Korejanko V.A. = Кореянко В.А.
 Koroljuk V.D. = Королюк В.Д.
 Kozak D.N. = Козак Д.Н.

- Kozlov V.I. = Козлов В.И.
 Kozlova K.I. = Козлова К.И.
 Kozlovskij A.A. = Козловский А.А.
 Kožoljanko G.K. = Кожоляноко Г.К.
 Kožuchar' P.M. = Кожухарь П.М.
 Kravčenko N.M. = Кравченко Н.М.
 Kropotkin V.V. = Кропоткин В.В.
 Kruglikova I.T. = Кругликова И.Т.
 Krupnik I.I. = Крупник И.И.
 Kucharenko Ju.V. = Кухаренко Ю.В.
 Kudrjavcev A.O. = Кудрявцев А.О.
 Laruşnean V.L. = Лапушнян В.Л.
 Larina O.V. = Ларина О.В.
 Latyşev V.V. = Латышев В.В.
 Lazarev A.L. = Лазарев А.Л.
 Lebedinskaja G.V. = Лебединская Г.В.
 Levin M.G. = Левин М.Г.
 Levman R.S. = Левман Р.С.
 Litavrin G.G. = Литаврин Г.Г.
 Ljapuşkin I.I. = Ляпушкин И.И.
 Loskutova L.D. = Лоскутова Л.Д.
 Luk'janec O.S. = Лукьянец О.С.
 Lur'e S. = Лурье С.
 Machno E.V. = Махно Е.В.
 Mačinskij D.A. = Мачинский Д.А.
 Magomedov B.V. = Магомедов Б.В.
 Magomedov M.A. = Магомедов М.А.
 Maksimov A.N. = Максимов А.Н.
 Marinov V. = Маринов В.
 Marx K. = Маркс К.
 Maşkin N. = Машкин Н.
 Meljukova A.I. = Мелюкова А.И.
 Melničuk Ja.S. = Мелничук Я.С.
 Menges K.H. = Менгес К.Н.
 Michalči D.E. = Михалчи Д.Е.
 Miroljubov M.A. = Миролубов М.А.
 Mochov N.A. = Мохов Н.А.
 Morari A.G. = Морарь А.Г.
 Muntean M. = Мунтян М.
 Muşko D.I. = Мышко Д.И.
 Narcov N. = Нарцов Н.
 Naumov E.P. = Наумов Е.П.
 Nedelčev N. = Неделчев Н.
 Negruşa V.M. = Негруша В.М.
 Nikitina G.F. = Никитина Г.Ф.
 Nikolaev N.F. = Николаев Н.Ф.
 Niculiţă I.T. = Никулицэ И. Т.
 Nudel'man A.A. = Нудельман А.А.
 Paşuto V.T. = Пашуто В.Т.
 Pavel V.K. = Павел В.К.
 Penjak S.I. = Пеняк С.И.
 Peršic A.I. = Першиц А.И.
 Pestrjakov A.P. = Пестряков А.Р.
 Petrov V.P. = Петров В.П.
 Piotrovskij R. = Пиотровский Р.
 Pletnev P. = Плетнев П.
 Pletneva S.A. = Плетнева С.А.
 Podgradskaja E. = Подградская Е.
 Polevoj L.L. = Полевой Л.Л.
 Popovič Ju. = Попович Ю.
 Postică Gh. = Постикэ Г.И.
 Prichod'ko M.P. = Приходько М.П.
 Prichodnjuk O.M. = Приходнюк О.М.
 Rafalovič I.A. = Рафалович И.А.
 Remennikov A.M. = Ременников А.М.
 Rikman È.A. = Рикман Э.А.
 Romanovskaja M.A. = Романовская М.А.
 Rudič T.O. = Рудич Т.О.
 Rusanova I.P. = Русанова И.П.
 Russev E. = Руссев Е.
 Ružina V. = Ружина В.
 Rybakov B.A. = Рыбаков Б.А.
 Rybakov S. = Рыбаков С.
 Salmanovič M.Ja. = Салманович М.Я.
 Ščukin M.B. = Щукин М.Б.
 Sedov V.V. = Седов В.В.
 Senkevič V.M. = Сенкевич В.М.
 Šennikov A.A. = Шенников А.А.
 Serebrennikov B.A. = Серебренников Б.А.
 Sergievskij M.V. = Сергиевский М.В.
 Širokogorov S.M. = Широкогоров С.М.
 Šišmarev V.F. = Шишмарев В.Ф.
 Smilenko A.T. = Смиленко А.Т.
 Smirnov G.D. = Смирнов Г.Д.
 Sorbală V. = Сорбалэ В.
 Sovetov P.V. = Советов П.В.
 Špak I.I. = Шпак И.И.
 Spasovič V.D. = Спасович В.Д.
 Spataru G.I. = Спатару Г.И.
 Stalin I.V. = Сталин И.В.
 Staljunas D. = Сталюнас Д.
 Šumada N.S. = Шумада Н.С.

Symonovič Ė.A. = Симонович Э.А.
Telnov N.P. = Тельнов Н.П.
Tentiuc I. = Тентюк И.
Terpilovskij R.V. = Терпиловский Р.В.
Tichanova M.A. = Тиханова М.А.
Tichomirov M.N. = Тихомиров М.Н.
Timoščuk B. A. = Тимоščuk B.O. =
Тимощук Б.А. = Тимощук Б.О.
Tkačenko N.M. = Ткаченко Н.М.
Tokarev S.A. = Токарев С.А.
Toporov V.N. = Топоров В.Н.
Tret'jakov P.N. = Третьяков П.Н.
Trofimova T.A. = Трофимова Т.А.
Trubeckoj B. = Трубецкой Б.
Udal'cov A.D. = Удальцов А.Д.

Udler R.Ja. = Удлер Р.Я.
Ustjugov N.V. = Устюгов Н.В.
Veselovskaja E.V. = Веселовская Е.В.
Velikanova M.S. = Великанова М.С.
Vinokur I.S. = Винокур И.С.
Višnevskij N.V. = Вишневский Н.В.
Vodovozov V. = Водовозов В.
Zajdman S.E. = Зайдман С.Е.
Zarinov I.Ju. = Заринов И.Ю.
Zasurcev P.I. = Засурцев П.И.
Zelenčuk V.S. = Зеленчук В.С.
Žignja K.L. = Жигня Л.Л.
Zlatkovskaja T.D. = Златковская Т.Д.
Zmočiu V. = Змочиу В.

ANEXE

Tabelul 1. Dinamica creșterii numărului așezărilor din secolele X-XV
(după V. Zelenčuk, L. Polevoj 1983)

Perioada	Așezări	
	<i>total cunoscute</i>	<i>din ele au dispărut</i>
Secolul al X-lea – începutul secolului al XII-lea	235	227
Secolul al XII-lea	8	4
Sfârșitul secolului al XII-lea – mijlocul secolului al XIII-lea	27	22
Mijlocul secolului al XIII-lea – mijlocul secolului al XIV-lea	93	66
Mijlocul secolului al XIV-lea – mijlocul secolului al XV-lea	168	

Tabelul 2. Originea antroponimelor din Muntenia și Moldova
(după M. Cosniceanu 1973)

Muntenia		Moldova	
		Albota	Radical băștinaș cu sufix slav
		Andrei, Androne	Nume grec
Borșa	Nume dat după felul de mâncare cunoscut și în Moldova		
		Caraman	Nume de origine turco-tătară
Chissari	-		
Dimitrie	Nume calendaristic venit prin filiera slavă		
Dan, Danciul, Dancul	Derivate provenite din limba slavă		
Dragomir	Nume preluat din limba slavă		
		Gheorghe	Nume calendaristic venit prin filiera slavă
		Ieremia	Nume ebraic venit prin filiera slavă
Ioan, Ivan	Nume calendaristic venit prin filiera slavă	Ioan	Nume calendaristic venit prin filiera slavă
		Luca Stroici	Nume grec venit prin filiera slavă Nume de origine slavă
		Melisuan	-

Tabelul 2 (continuare)

Petru	Nume calendaristic venit prin filiera slavă		
Radul, Radu	Nume de origine slavă		
		Sava	Nume grec venit prin filiera slavă
Stroița	Nume de origine slavă	Vezi Stroici	
		Talpeș	-
		Ureche	-
Udriște	Derivat de la Andrei		
		Vartic	-
		Vasile	Nume calendaristic venit prin filiera slavă
Vintilă	-		
Vlad	Nume de origine slavă		
Wulso	-		

Tabelul 3. Diferențierea lingvistică moldo-munteană
(după V.M. Senkevič 1953, coloanele 1-2, completat cu coloana 3)

“Limba moldovenească”	Limba română	???
Colțun	Ciorap	Trans. – cioc Mol. – colțun Maram. + Ban. – ștrimt
Prostire	Cearșaf	Trans. + Ban. – lepedeu Olt. + Ban. – pânzaică Mol. + Buc. + N. Munt. – prostire Trans. – verincă
Popușoi	Porumb	Călămbuc, ciolomadă, cocenași, colibaș, cucoriță, cucuruz, gârnișor, mălai, păpușă, tenchi, mais
Hulub	Porumbel	Trans. + Ban. – golâmb Mol. – hulub Popular: – porumb, porumboi, pupurun
Chișor	Picior	Buc. – boldan Popular: – crac, labă, gionat
Ghine	Bine	

Tabelul 4. Caracteristici antropologice a seriilor osteologice ale sarmaților și purtătorilor culturii Sântana de Mureș-Černjachov

Monument Criteriu	Prut-Nistru		Niprul Mijlociu			Niprul Inf.	Ucraina de Sud-Vest (22 cranii)	Cursul Bugului	Slavi de est
	(41 cranii)	Malaesti (12 cranii)	Žuravka (41 cranii)	Černjachov (23 cranii)	Maslovo (12 cranii)	Gavrilovka (19 cranii)		Kosonovo (5 cranii)	
	Sarmați	Cultura Sântana de Mureș-Černjachov							
Tip	Mezo	Dolico	Dolico ¹	Dolico ²	Dolico	Dolico	Dolico	Dolico ³	Dolico-mezo
Diam. cran. long.	Mediu	Mediu	Mare	Mare	Mare	Mare	Mare	>Mare	-
Diam. cran. trans.	Mediu	<Mediu	<Mediu	Mediu	Mic	Mediu	Mic	Mic	-
Înălț. feței	Medie	Medie	Medie	Medie	Mare/ Medie	Medie	Medie	Medie	Mică
Lățimea feței	>Medie	Mică	Medie	Medie/ Mici	Medie	Medie	Mică	<Mică	
Profilarea orizont.	Mode- rat	Puternic	Puternic	Puternic	Puternic	Puternic	Puternic	Puternic	Puternic
Groșița caninilor	Medie	Adâncă/ Medie	Adâncă	Adâncă	Adâncă	Adâncă	Adâncă	Medie	-
Înălț. orbitelor	Medie	Medie	Mediu	<Mediu	<Medie	<Medie	Mediu	>Mare	Mică
Lățimea nasului	Medie	Medie	Medie	<Medie/ Medie	Medie	Medie	Medie	Mare	Medie
Evid. oasel. nazale	Medie	Medie	Puternic	Puternic	Puternic	Puternic	Puternic	Puternic	Medie
Evid. rădăc. nasul.	Puternic	Medie	Puternic	Medie	Puternic	Puternic	Puternic	Mic	Puternic
Înclinația frunții	-	Mediu/ Slab	>Medie	Slab	Mic	Mică	Mediu/ Slab	Puternică	-
Reliefa	Medie	Mică	Medie	<Medie	Medie	>Medie/ Mic	>Medie	Mică	-

¹ Din cele 41 cranii în aceeași serie, unul branhicranian și unul mezocranian.

² Din cele 23 cranii în aceeași serie, trei mezocranieni.

³ Din cele 5 cranii cele 2 cranii feminine sunt evidențiat branhicranice.

Tabelul 5. Sesiunile științifice ale CȘSCP „RSVFPM” (1970-1977)

Sesiunea, raportor, tema discuției	Dezbateri	Decizii
<p>Octombrie 1970 G. Ćebotarenko, <i>Археологические аспекты южных славян и волохов.</i> I. Hâncu, <i>Балкано-Дунайская культура лесостепной Молдавии X-XIV вв. и её этническая интерпретация.</i></p>	<p>G. Ćebotarenko – cultură slavă. I. Hâncu – cultură sincretică, inclusiv element est-romanice. G. Smirnov – diminuarea rolului slavilor și interpretarea culturii slave drept est-romanice renaște teoriile vechi, eronate, depășite de știința sovietică.</p>	<p>- prezența elementului slav nu trezește dubii, prezența celui est-romanice nu este argumentată științific. - se recomandă studierea intensivă a monumentelor slave, de importanță majoră pentru rezolvarea problemei etnogenezei moldovenilor.</p>
<p>Aprilie 1971 N. Raevskij, <i>Проблема этногенеза волохов в свете периодизации романо-славянских языковых взаимоотношений.</i></p>	<p>N. Raevskij – două etape mari (secolul VI-VII, din secolul IX). T. Il'jašenko, M. Gabinskij – existența acestor perioade necesită argumente suplimentare. M. Gabinskij – a susținut ideea continuității populației romanice la nord de Dunăre. I. Rafalovič – datele arheologice denotă că afirmația e valabilă doar pentru arealul intracarpatic. E. Demina – e nevoie de studii arheologico-filologice. V. Koroljuk – sunt necesare studii complexe, nu e cazul unor afirmații categorice.</p>	<p>- renunțarea la concluzii categorice. - argumentare insuficientă a existenței permanente a populației romanice la nord de Dunăre.</p>

Sesiunea, raportor, tema discuției	Dezbateri	Decizii
<u>Aprilie 1971</u> V. Koroljuk, <i>Волохи и славяне русской летописи.</i>	V. Koroljuk – prin volohi se înțelegea și populația est-romanică. Gh. Fedorov – este necesară o confirmare arheologică.	- termenul volohi cuprinde diverse grupe de populație.
<u>Mai 1972</u> G. Litavrin, <i>Волохи в освещении византийских источников X-XIII вв.</i>	G. Litavrin – migrația de la sud de Dunăre a avut loc până în secolul X.	- apreciere pozitivă. - necesitatea publicării izvoarelor bizantine.
I. Hâncu, <i>Археологические культуры и этнические общности. К вопросу о культуре тиверцев и улицей.</i>	I. Hâncu – cultura tiverților e deosebită de cea a slavilor de est prin componența etnică eterogenă, ei au locuit în regiunea Nistrului între secolele II-XIII; teritorial ulicii corespund cu cultura balcano-dunăreană. M. Livšic, N. Mochov, I. Rafalovič ș.a. – categoric împotriva altor elemente, decât cele slave. V. Koroljuk – autorul nu poate să explice despre ce limbi e vorba în cazul „tolkovinej” tiverților.	
B. Timoščuk, <i>Из истории населения молдован в Буковине.</i>	B. Timoščuk – din cele circa 100 așezări studiate 47 dispar la mijlocul secolul XIII, sub loviturile tătaro-mongolilor; cultura materială a moldovenilor e greu de identificat.	
<u>Noiembrie 1973</u> T. Zlatkovskaja, <i>Некоторые проблемы этногенеза волохов в связи с романизацией балканского полуострова в античное время.</i>	T. Zlatkovskaja – sensul noțiunii “romanizare”, în Moesia populația romanică e prezentă în secolele IV-V. G. Litavrin – nu se exclude posibilitatea a mai multor centre de romanizați.	

Sesiunea, raportor, tema discuției	Dezbateri	Decizii
<p>È. Rikman, <i>Об ареале романизации населения северных низовий Дуная в I половине I тысячелетия н.э.</i></p>	<p>È. Rikman – provincia romană Dacia constituie o zonă a romanizării intensive, teritoriile la nord de Dunărea Inferioară – zonă de influențe puternice din partea culturii romane.</p> <p>M. Salmanovič, I. Rafalovič – nu este clară diferența între „romanizare activă” și „influență puternică”; argumentele lingvistice aduse nu se referă la teritoriul de la est de Prut, iar rolul celor câteva grafitti este exagerat.</p>	
<p><u>Aprilie 1975</u> R. Udler, <i>Диалектология как источник для изучения истории расселения волохов.</i></p>	<p>R. Udler – apropierea graiurilor din Moldova cu cele din Maramureș denotă înrudirea lor.</p> <p>I. Hâncu – materialele dialectologiei nu servesc la nimic, zonele definite de lingviști nu corespund cu cele desemnate de arheologi.</p> <p>È. Rikman, N. Mochov, G. Čebotarenko, D. Dragnev au criticat poziția lui I. Hâncu.</p>	
<p>Gh. Fedorov, M. Salmanovič, <i>Проблема генезиса восточно-романских народов.</i></p>	<p>Gh. Fedorov, M. Salmanovič – romanizarea în spațiul pruto-nistrean nu a existat; cultura balcano-dunăreană aparține în primul rând slavilor.</p>	<p>A primit o apreciere înaltă; unele aspecte trebuie revăzute.</p>
<p><u>Aprilie 1977</u> T. Zlatkovskaja, <i>Календарная обрядность как источник по изучению этногенеза молдован.</i></p>	<p>T. Zlatkovskaja – Rusaliile au origini atât în lumea tracică cât și în cea slavă; legătura cu termenul roman <i>rosalia</i> nu a putut fi definită.</p>	

Sesiunea, raportor, tema discuției	Dezbateri	Decizii
<p>M. Velikanova, <i>Данные палео-антропологии о перемещении населения в Днестровско-Прутском междуречье в I-II тысячелетиях.</i></p>	<p>M. Velikanova – Ultimii 2000 de ani populația din spațiul pruto-nistrean s-a schimbat de cel puțin trei ori.</p> <p>I. Hâncu – antropologia poate fi manipulată, datele ei fiind foarte speciale; în etnogeneză rolul decisiv trebuie să-l aibă arheologia.</p> <p>G. Čebotarenko, P. Bârnea, I. Rafalovič – au apreciat mult comunicarea.</p> <p>V. Šušarin – etnosul nu totdeauna corespunde cu arealul culturilor arheologice, deci I. Hâncu nu are dreptate.</p>	
<p>V. Pavel, <i>Диалектная терминология как источник изучения земледелия и расселения молдован.</i></p>	<p>V. Pavel – din 710 termeni agricoli 32% sunt de origine slavă, din care 7% - de origine sud-slavă.</p>	
<p>Totaluri 1977</p> <p>V. Zelenčuk – trebuie de stopat anumite idei preconcepute în cercetare, în special privind cultura balcano-dunăreană; extinderea limitei ei superioare la secolul XIV este neargumentată; este ridicat în mod artificial rolul elementelor romanice și tot în mod artificial este scăzut cel al slavilor de sud; atitudinea neștiințifică în cercetarea unor monumente este extinsă asupra tuturor monumentelor din regiune.</p>		
<p>P. Sovietov – reieșind din situația creată, e necesar de stabilit o metodică de cercetare interdisciplinară, care să fie aprobată.</p>		
<p>N. Mochov – au fost trasate căi de rezolvare a unor aspecte ale problemei date; teoria vulgară a continuității nu-și găsește argumentare, cu atât mai mult că la est de Prut romanizare nu a existat; s-a demonstrat că factorul hotărâtor în formarea moldovenilor l-au jucat slavii de vest și populația rusă veche. E necesar de renunțat la ideile preconcepute formate de teoriile migraționistă și a continuității, care, în ultimul timp, au apărut fără nicio bază de argumente, monumentele slave fiind prezentate drept romanice de est.</p>		

INDICE DE NUME

A

Aftenjuk • 25, 178
 Al'termatt • 33, 178
 Alekseev • 178
 Alekseeva • 48, 106, 109, 158, 178
 Alexandru cel Bun • 117
 Ancupov • 74, 130, 178
 Anderson • 33
 Anfert'ev • 32, 34, 99, 118, 178
 Angelov • 64, 178
 Anonimus • 123, 178
 Armbruster • 15, 178
 Artamonov • 38, 39, 42, 63, 149, 178
 Arutjunov • 33, 178
 Aurelian • 14, 164

B

Bačinskij • 178
 Bălcescu • 19
 Balueva • 109, 178
 Baran • 42, 43, 44, 48, 51, 179
 Bârnea • 37, 44, 49, 53, 62, 68, 70, 71, 72, 73, 115, 123, 126, 133, 151, 153, 179, 180, 224
 Bârzu • 15, 180
 Batjuškov • 19
 Bejlekči • 52, 61, 151, 180
 Belkov • 180
 Bereznjakov • 22
 Berg • 16, 17, 99, 100, 105, 180
 Bernštejn • 52, 96, 98, 113, 129, 180
 Bichir • 41, 180
 Bileckij • 180
 Boboc • 83, 180
 Bogač • 22, 105, 180
 Bonte • 93, 180, 181
 Boris I • 118, 162
 Brajčevskij • 38, 41, 42, 149, 181
 Brather • 33, 34, 181
 Brežnev • 134
 Brener • 38, 181

Brezeanu • 15, 180

Bromlej • 27, 30, 31, 32, 51, 91, 101, 118, 125, 134, 135, 181
 Bubulici • 42, 44, 209, 210
 Budagov • 96, 98, 103, 181
 Bunak • 107, 181

C

Cantemir • 9, 18, 19, 117, 120, 161, 164, 181
 Čaplygina • 117, 183
 Caranov • 18, 126, 181, 196
 Čeban • 22, 96, 97, 98, 181
 Čeboksarov • 33
 Čebotarenko • 37, 48, 49, 50, 52, 53, 55, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 151, 153, 181, 182, 185, 221, 223, 224
 Černjachov • 48
 Černjak • 119, 164, 182
 Černyš • 48
 Certan • 25, 134, 196
 Chazanov • 178
 Ciobanu • 42, 210
 Čirkov • 52, 151
 Corlăteanu • 96, 182
 Corman • 71, 104, 182, 195
 Cosniceanu • 86, 156, 182, 220
 Costăchescu • 77, 182
 Costin M. • 18, 19, 119, 120, 124, 164, 182
 Costin N. • 99, 182
 Coșeriu • 126, 182
 Crișan • 182
 Curta • 63, 182
 Curticopeanu • 138, 168

D

Danilenko • 39, 183
 Dann • 28, 183
 Daraganov • 19
 Debec • 106, 183
 Decebal • 28

Demčenko • 89, 98, , 114, 125, 180, 183
 Demina • 221
 Dergacev • 51, 183
 Deržavin • 21, 22, 129, 183
 Dlugosz • 77
 Dmitriev • 23, 183
 Dobroljubskij • 48, 56, 66, 183
 Donici • 107
 Donskoj • 30
 Dragnev • 223
 Dragotescu • 183
 Dumnič • 184
 Durandin • 12, 184
 Dykov • 23, 24, 184
 Dzjuba • 74, 130, 178

E

Ebert • 34, 38, 184
 Efimova • 184
 Eggers • 34, 184
 Egorov • 58, 184
 Engels • 20, 127, 130, 184
 Entelis • 184
 Eremia • 4, 6, 9, 10

F

Fedorov • 21, 22, 24, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 48,
 49, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 61, 62, 63, 65, 66,
 67, 73, 79, 89, 116, 135, 149, 184, 185, 186,
 222, 223
 Fedorov-Davydov • 186
 Filin • 33, 94, 186
 Fokeev • 57, 187
 Frejdenberg • 186
 Furtuna • 87, 186

G

Gabinskij • 221
 Gacak • 76, 90, 186
 Geary • 33, 186
 Gellner • 33
 Gheorghe • 186
 Ghinoiu • 64, 186
 Giurescu • 15, 138, 168, 186
 Glembockij • 127, 186
 Gol'ceva • 52, 151

Golubeva • 42, 149, 186
 Gonța • 105, 186
 Gracianskaja • 136, 187
 Grecul • 22, 130, 187
 Grosu • 37, 41, 187
 Grosul • 18, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 72, 80, 146,
 147, 187
 Gruševskij • 16, 187
 Guboglo • 33, 72, 187
 Gudkova • 44, 48, 57, 187
 Gumilev • 33
 Gusti • 80

H

Hâncu • 24, 37, 49, 50, 51, 52, 53, 56, 61, 62,
 63, 64, 65, 71, 73, 89, 111, 134, 151, 187, 188,
 189, 202, 221, 222, 224
 Hâncu-Tentiuc • 89, 156, 189
 Hobsbaum • 33
 Hoernes • 34
 Hurdubețiu • 206

I

Il'jašenko • 101, 189, 221
 Ioniță • 41, 115, 189
 Iordanes • 47, 76, 189
 Iorga • 15, 20, 129, 189
 Ipatenko • 23, 24, 190
 Ivanov • 68, 119, 120, 121, 190
 Izard • 93, 180, 181

J

Jacenko • 190
 Jacunskij • 208
 Juchneva • 54
 Jung • 15, 190

K

Kalašnikova • 91, 190
 Kekaumenos • 119, 164
 Kidel • 22, 105, 190
 King • 126, 190
 Kiričenko • 76, 190
 Kirill • 117
 Kobyc̆ev • 91, 92, 190
 Kogălniceanu • 19

- Kohn • 128, 190
 Kolker • 18, 126, 196
 Koloskovskaja • 112, 191
 Komarenko • 178
 Kondrat'ev • 33, 187
 Konduktorova • 108, 109, 110, 158, 191
 Konovalova • 78, 191
 Korčmar' • 191
 Korejanko • 191
 Koroljuk • 22, 43, 45, 46, 50, 54, 67, 69, 76, 116, 122, 123, 124, 133, 135, 136, 165, 181, 187, 191, 192, 221, 222
 Kossina • 33, 34, 63, 131, 153, 192
 Kosven • 82
 Kotljar • 47, 48, 192
 Kozak • 44, 121, 192
 Kozlov • 64, 90, 192
 Kozlova • 124, 192
 Kozlovskij • 64, 205
 Kožoljanko • 84, 192
 Kravčenko • 40, 193
 Kropotkin • 39, 193
 Kruglikova • 112, 193
 Krupenikov • 92, 193
 Krupnik • 54, 55, 193
 Kucharenko • 39, 193
 Kudrjavcev • 193
 Kunickij • 19
- L**
- Lapușnean • 45, 193
 Larina • 51, 183
 Lascu • 101, 193
 Latyšev • 193
 Lazarev • 23
 Lebedinskaja • 178
 Lebzelter • 107
 Lenclud • 93, 180
 Lenin • 20
 Levin • 183
 Levman • 107, 107, 111, 158, 193
 Litavrin • 134, 193, 222
 Livšic • 222
 Ljapușkin • 39, 194
 Loskutova • 83, 86, 90, 194, 211
- Luk'janec • 194
 Lur'e • 29, 194
- M**
- Machno • 42, 149, 194
 Mačinskij • 194
 Magomedov B.V. • 43, 44, 194
 Magomedov M.A. • 25, 115, 130, 134, 194
 Majorov • 48, 196
 Maksimov • 194
 Marinov • 63, 120, 136, 164, 194
 Marr • 21, 22, 28
 Marx • 20, 127, 130, 166, 194
 Maškin • 194
 Matveev • 3, 5, 9, 10, 16, 37, 38, 44, 194, 195
 Meljukova • 45, 49, 195
 Melničuk • 195
 Menges • 68, 195
 Meyer • 34
 Michalči • 96, 97, 113, 195
 Milescu Spătarul • 18
 Miroljubov • 99, 195
 Mitrea • 195
 Mochov • 14, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 39, 54, 60, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 99, 114, 115, 119, 122, 125, 126, 127, 130, 133, 134, 136, 138, 146, 155, 163, 187, 196, 211, 223, 224
 Mochova • 210
 Mommsen • 15, 196
 Morari • 134, 196
 Mortillet • 34
 Mühlmann • 27, 196
 Muntean • 76, 136, 190, 196
 Musteață • 2, 10, 196
 Mușat • 138, 168
 Myško • 208
- N**
- Nakko • 19
 Napoleon • 28
 Narcov • 17, 127, 196, 197
 Naumov • 67, 192, 197
 Nedelčev • 112, 197
 Negru • 96, 197
 Negrușa • 65, 67, 185

- Nekrasova • 107
 Nestor • 55
 Nestor I. • 197
 Niculescu • 33, 94, 197
 Niculiță • 10, 45, 193, 195, 197
 Nikitina • 42, 197
 Nikolaev • 81, 197
 Nudel'man • 42, 197
- O**
- Ojog • 103, 197
 Olteanu • 197
 Onciul • 129
- P**
- Palade • 41, 198
 Palauzov • 19
 Panaitescu • 67, 198
 Parasca • 77, 198
 Passek • 47
 Pašuto • 198
 Pavel • 98, 99, 198, 224
 Penjak • 198
 Peršić • 124, 198
 Pestrjakov • 178
 Petrikovits • 33, 209
 Petrov • 198
 Petrovici • 105, 198
 Philippide • 94
 Piotrovskij • 11, 55, 94, 95, 96, 98, 102, 157, 198
 Pittard • 107
 Pletnev • 29, 198
 Pletneva • 54, 63, 198, 199
 Podgradskaja • 123, 132, 199
 Polevoj • 22, 45, 49, 50, 53, 60, 73, 77, 116, 133, 134, 147, 184, 199, 205, 211, 212, 219
 Pop • 199
 Popa • 2
 Popescu-Sireteanu • 120, 199
 Popovič • 87, 88, 90, 156, 199, 211
 Postić • 4, 6, 10, 33, 51, 52, 63, 66, 151, 183, 189, 200
 Postnikov • 19
 Postolachi • 89
 Prichod'ko • 200
- Prichodnjuk • 37, 46, 48, 51, 200
 Proca • 92
 Procopius • 46, 47, 200
 Ptolemeu • 200
- R**
- Raevskij • 105, 106, 157, 200, 221
 Rafalovič • 22, 37, 39, 40, 41, 42, 44, 49, 50, 51, 53, 55, 60, 66, 73, 114, 115, 116, 126, 133, 135, 148, 151, 179, 180, 200, 201, 202, 221, 222, 223, 224
 Ranke • 15, 201
 Remennikov • 38, 201
 Remy • 128, 201
 Renan • 28, 201
 Rikman • 21, 37, 39, 40, 41, 42, 45, 51, 64, 76, 82, 87, 89, 90, 92, 101, 114, 115, 116, 117, 121, 124, 132, 137, 148, 149, 150, 151, 162, 165, 186, 197, 201, 202, 206, 223
 Romanovskaja • 45, 193
 Rosetti • 67, 203
 Rösler • 15, 129, 130, 203
 Rudič • 203
 Rusanova • 37, 48, 51, 63, 203
 Russev • 22, 69, 70, 71, 203
 Russu • 15, 203
 Ružina • 126, 127, 138, 196
 Rybakov B.A. • 38, 68, 118, 179, 203
 Rybakov S. • 32, 203
 Ryčka • 68, 203
- S**
- Saburov • 19
 Šachmatov • 122
 Salmanovič • 66, 68, 69, 80, 81, 83, 89, 114, 155, 186, 197, 203, 211, 223
 Samojlovski • 47
 Ščerbakova • 52, 151
 Schluger • 107
 Schuchard • 34
 Ščukin • 43, 44, 204
 Sedov • 42, 103, 105, 110, 122, 204
 Semevskij • 19
 Šemjakov • 22
 Senkevič • 22, 24, 99, 102, 113, 121, 123, 124, 126, 129, 130, 204, 222

- Šennikov • 100, 101, 204
 Serebrennikov • 96, 204
 Sergeev • 22
 Sergievskij • 17, 22, 59, 90, 94, 97, 105, 112, 157, 160, 190, 204, 205
 Simeon • 118, 162
 Širokogorov • 29, 33, 205
 Šišmarev • 22, 88, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 104, 118, 130, 205, 208
 Skal'kovskij • 19
 Šmaglij • 48
 Smilenko • 41, 59, 64, 205
 Smirnov • 22, 41, 45, 53, 59, 60, 205, 221
 Smiško • 42, 149
 Smith • 129, 205
 Sorbală • 98, 100, 205
 Sovetov • 54, 60, 72, 73, 76, 77, 114, 133, 136, 196, 211, 224
 Spasovič • 128, 205
 Spataru • 206
 Spinei • 5, 95, 119, 164, 206
 Stalin • 28, 29, 31, 34, 80, 85, 94, 95, 96, 130, 139, 169, 206
 Staljunas • 128, 206
 Stanču • 89
 Stati • 99, 100, 103, 206
 Ștefan • 15, 206
 Ștefănuță • 80
 Stoica de Hațeg • 120
 Stoicescu • 15, 206
 Subbotin • 48
 Suceveanu • 112, 206
 Sulzer • 15
 Šumada • 131, 206
 Suručan • 19
 Šušarin • 224
 Svin'in • 19
 Symonovič • 42, 117, 149, 206
- T**
 Telnov • 37, 42, 44, 51, 52, 53, 61, 63, 67, 151, 200, 206, 207, 209, 210
 Tentiuc • 4, 6, 10, 45, 52, 63, 65, 138, 151, 207
 Teodor • 118, 207
 Teodoret • 117
- Terpilovskij • 28, 131, 207
 Tertulian • 117
 Tichanova • 22, 39, 42, 110, 149, 207
 Tichomirov • 207
 Tillet • 115
 Timoščuk • 37, 48, 51, 62, 207, 208, 222
 Tkačenko • 208
 Tokarev • 30, 208
 Tolstov • 129
 Tomaschek • 136
 Toporov • 68, 119, 120, 121, 190
 Toporu • 208
 Tret'jakov • 38, 46, 95, 125, 208
 Trofimova • 183
 Trubeckoj • 208
- U**
 Udal'cov • 22, 29, 33, 34, 208
 Udler • 208, 223
 Ureche • 18
 Ursachi • 41, 189
 Ustjugov • 23, 208
- V**
 Vakulenko • 37, 48, 51, 208
 Vančugov • 48
 Veličkovskij • 19
 Velikanova • 52, 108, 109, 110, 111, 208, 209, 224
 Venelin • 19
 Vercingetorix • 28
 Veselovskaja • 178
 Vigel' • 19
 Vinokur • 43, 48, 149, 209
 Virchow • 34
 Višnevskij • 84, 209
 Vlasenko • 52, 61, 151, 209
 Vodovozov • 29, 209
 Vornic • 42, 44, 209, 210
 Voronina • 210
- W**
 Wasmer • 68, 210
 White • 126, 131, 210
 Wulfila • 117, 162

X

Xenopol • 15, 16, 20, 129, 210

Z

Zaharia • 138, 168

Zajdman • 25, 134, 211

Zanoci • 56, 210

Zarinov • 210

Zaripov • 33

Zaščuk • 208

Zasurcev • 47, 61, 210

Zelenčuk • 19, 25, 33, 47, 54, 60, 65, 66, 72, 73, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 114, 133, 134, 136, 155, 184, 187, 196, 203, 210, 211, 219, 224

Žignja • 25, 134, 196

Zlatkovskaja • 37, 45, 82, 89, 114, 135, 136, 155, 212, 222, 223

Zmočiu • 82, 202

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Matveev, Sergiu

Procesele etno-culturale din spațiul Carpato-Nistrean în secolele II-XIV:
Istoriografia sovietică / Sergiu Matveev. – Ch.: Pontos, 2009 (F.E.-P. “Tipogr.
Centrală”). – 232 p.

500 ex.

ISBN 978-9975-72-284-1

930: 39”1/13”

M 48

Editura “Pontos”

Bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, 180

MD-2004, Chișinău

tel.: (+37322)295804

www.pontos.info.md

editura.pontos@gmail.com

Tiparul executat la F.E.-P. "Tipografia Centrală"

Str. Florilor, 1

MD-2068, Chişinău

Comanda nr. 8683